

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-КӨПШІЛІК ЖУРНАЛ

№1 наурыз 2010

БАС РЕДАКТОР

С.Ж. ПРӘЛИЕВ

Абай атындағы ҚазҰПУ ректоры, педагогика ғылымдарының докторы, профессор,
ҚР ҰҒА құрметті мүшесі

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Нуриев М.А. – Абай ат. ҚазҰПУ Жаңартпа технологиялар және білім беру мазмұнын ҒЗИ директоры, ҚР Жоғары мектебіне еңбегі сіңген қызметкер, профессор, бас редактордың бірінші орынбасары; **Төлеубекова Р.К.** – Абай ат. ҚазҰПУ “Ұлттық тәрбие” кафедрасының кафедра меңгерушісі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, бас редактордың орынбасары; **Сейсенбаева Ж.** – Абай ат. ҚазҰПУ Жаңартпа технологиялар және білім беру мазмұнын ҒЗИ оқу үдерісін жетілдіру бөлімінің басшысы, филология ғылымдарының кандидаты, жауапты редактор; **Айтбаев Ө.А.** – Халықаралық “Қазақ тілі” қоғамының президенті, Тіл білімі институты ғылыми-терминологиялық орталығының бас ғылыми қызметкері, филология ғылымының докторы, профессор; **Айталы А.** – Қазақ заң гуманитарлық университетінің әлеуметтік психологиялық пәндер кафедрасының профессоры, философия ғылымдарының докторы, профессор; **Әлмұхамбетов Б.А.** – Абай ат. ҚазҰПУ көркем сурет-графика факультетінің деканы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Ы.Алтынсарин ат. Ұлттық Білім академиясының академигі; **Беркімбаева Ш.К.** – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің ректоры, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент; **Баймырзаев Қ.М.** – Қостанай мемлекеттік педагогикалық институтының ректоры, география ғылымдарының докторы, профессор; **Бөлеев Қ.** – Тараз мемлекеттік педагогикалық институтының “Педагогика және этнопедагогика” кафедрасының меңгерушісі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор; **Бейсенбаева А.А.** – Абай ат. ҚазҰПУ “Ұлттық тәрбие” кафедрасының профессоры, педагогика ғылымдарының докторы, профессор; **Берікханова А.Е.** – Абай ат. ҚазҰПУ “Ұлттық тәрбие” кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент; **Ғаббасов С.** – жазушы, КСРО Денсаулық сақтау ісінің үздігі, медицина және педагогика ғылымдарының докторы, профессор; **Есім Ғ.** – ҚР сенат депутаты, философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі; **Жарықбаев Қ.К.** – Т.Т. Тәжібаев атындағы этнопсихология және этнопедагогика орталығының директоры, педагогика ғылымдарының докторы, психология ғылымдарының докторы, профессор; **Қирабаев С.С.** – М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас ғылыми қызметкері, Абай ат. ҚазҰПУ ректор кеңесшісі, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі; **Қасқабасов С.А.** – М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі; **Қазмағанбетов А.Ғ.** – Х.Досмұхаммедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің ректоры, педагогика ғылымдарының докторы, профессор; **Қыдырәлиев Д.** – ҚР Президент Әкімшілігінің сарапшысы, философия ғылымдарының докторы; **Қозыбаев І.М.** – ҚР Мәдениет министрлігінің Мәдениет Комитетінің төрағасы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; **Қалиев С.Қ.** – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің Жалпы педагогика кафедрасының профессоры, педагогика ғылымдарының докторы, профессор; **Қойгелдиев М.Қ.** – Абай ат. ҚазҰПУ Магистратура және докторантура РәД институтының Гуманитарлық мамандықтар кафедрасының меңгерушісі, тарих ғылымдарының докторы, профессор; **Құсайынов А.** – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің педагогика және психология кафедрасының кафедра меңгерушісі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор; **Керімов Л.К.** – Абай ат. ҚазҰПУ педагогика кафедрасының кафедра меңгерушісі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор; **Колумбаева Ш.Ж.** – педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай ат. ҚазҰПУ “Ұлттық тәрбие” кафедрасының профессоры; **Мырзахметов М.** – Абай ат. ҚазҰПУ жанындағы “Абайтану ғылыми-зерттеу орталығының” директоры, филология ғылымдарының докторы, профессор; **Мұтанов Ғ.М.** – Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университетінің ректоры, техника ғылымдарының докторы, профессор; **Молдабеков Ж.Ж.** – философия ғылымдарының докторы, әл-Фараби ат. ҚазҰУ мәдени-антропология кафедрасының профессоры, Әлеуметтік академиясының академигі, Халықаралық акмиологиялық академиясының академигі; **Нәрібаев К.Н.** – Абай атындағы ҚазҰПУ Ректорының кеңесшісі, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі; **Сарыбеков М.Н.** – ҚР Білім және ғылым вице-министрі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор; **Сманов Б.Ө.** – ҚР Білім және ғылым министрі Білім беру жүйесі және ғылыми педагогикалық кадрларының біліктілігін арттыратын Республикалық институтының директоры, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор; **Санғылбаев О.С.** – Абай атындағы ҚазҰПУ “Жалпы және қолданбалы психология кафедрасының” кафедра меңгерушісі, психология ғылымдарының докторы, профессор міндетін атқарушы; **Табылдиев Ә.Т.** – әл-Фараби ат. ҚазҰУ профессоры, педагогика ғылымдарының докторы, профессор; **Түрікпенов Ж.** – Абай ат. ҚазҰПУ Магистратура және докторантура РәД институтының педагогикалық мамандықтар кафедрасының профессоры, педагогика ғылымдарының кандидаты, Қазақ Гуманитарлық академиясының академигі; **Шолпанқұлова Г.К.** – Абай ат. ҚазҰПУ “Ұлттық тәрбие” кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты; **Сеитова Ж.М.** – жауапты хатшы

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

С.Ж. ПРАЛИЕВ

Ректор КазНПУ имени Абая, доктор педагогических наук, профессор,
почетный член НАН РК

СОСТАВ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА:

Нуриев М.А. – директор НИИ инновационных технологий и содержания образования КазНПУ им. Абая, профессор, Заслуженный работник высшей школы РК, первый заместитель главного редактора; **Толеубекова Р.К.** – зав. кафедрой “Национальное воспитание” КазНПУ им. Абая, доктор педагогических наук, профессор, заместитель главного редактора; **Сейсенбаева Ж.** – руководитель отдела исследования, разработки и совершенствования уровней образовательного процесса и их содержания НИИ инновационных технологий и содержания образования КазНПУ им. Абая, кандидат филологических наук, ответственный редактор; **Айтбаев О.А.** – президент международного сообщества “Қазақ тілі”, главный научный сотрудник Научно-терминологического центра института языкового образования, доктор филологических наук, профессор; **Айталы А.** – профессор кафедры социально-психологических дисциплин Казахского юридического гуманитарного университета, доктор философских наук, профессор; **Альмухамбетов Б.А.** – декан художественно-графического факультета КазНПУ им. Абая, доктор педагогических наук, профессор, академик Академии Образования имени Ы. Алтынсарина; **Беркимбаева Ш.К.** – ректор Казахского Государственного женского педагогического университета, кандидат педагогических наук, доцент; **Баймырзаев К.М.** – ректор Костанайского государственного педагогического института, доктор географических наук, профессор; **Болеев К.** – зав. кафедрой “Педагогика и этнопедагогика” Таразского Государственного Педагогического Института, доктор педагогических наук, профессор; **Бейсенбаева А.А.** – профессор кафедры “Национальное воспитание” КазНПУ им. Абая, доктор педагогических наук; **Берикханова А.Е.** – доцент кафедры “Национальное воспитание” КазНПУ им. Абая, кандидат педагогических наук; **Габбасов С.** – писатель, Заслуженный работник здравоохранения КСРО, доктор медицинских и педагогических наук, профессор; **Есим Г.** – депутат сената РК, доктор философских наук, профессор, академик НАН РК; **Жарыкбаев К.К.** – директор Центра этнопсихологии и этнопедагогики имени Т.Т. Тажибаева, доктор педагогических наук, доктор психологических наук, профессор; **Кирабаев С.С.** – советник ректора КазНПУ им. Абая, главный научный сотрудник Института литературы и искусства имени М.Ауезова, доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК; **Каскабасов С.А.** – директор Института литературы и искусства имени М.Ауезова, доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК; **Казмаганбетов А.Г.** – ректор Атырауского государственного университета имени Х.Досмухаммедова, доктор педагогических наук, профессор; **Кыдыралиев Д.** – эксперт администрации Президента, доктор философских наук; **Козыбаев И.М.** – председатель Комитета культуры Министерства культуры и информации РК, доктор исторических наук, профессор; **Калиев С.К.** – профессор кафедры “Общей педагогики” Казахского Государственного женского педагогического университета, доктор педагогических наук, профессор; **Койгелдиев М.К.** – зав. кафедрой гуманитарных специальностей Института Магистратуры и докторантуры РнД КазНПУ им. Абая, доктор исторических наук, профессор; **Кусаинов А.** – зав. кафедрой “Педагогика и психология” Казахского Государственного женского педагогического университета, доктор педагогических наук, профессор; **Керимов Л.К.** – зав. кафедрой “Педагогика КазНПУ им. Абая, доктор педагогических наук, профессор; **Колумбаева Ш.Ж.** – профессор кафедры “Национальное воспитание” КазНПУ им. Абая, кандидат педагогических наук; **Мырзахметов М.** – директор НИЦ Абаеведения КазНПУ им. Абая, доктор филологических наук, профессор; **Мутанов Г.М.** – ректор Восточно-Казахстанского государственного технического университета имени Д.Серикбаева, доктор технических наук, профессор; **Молдабеков Ж.Ж.** – профессор кафедры “Культурной антропологии” КазНУ им. Аль-Фараби, доктор философских наук, академик Социальной академии, академик Академии Международной акмнологии; **Нарибаев К.Н.** – советник ректора КазНПУ им. Абая, доктор экономических наук, профессор, академик НАН РК; **Сарыбеков М.Н.** – вице-министр образования и науки РК, доктор педагогических наук, профессор; **Сманов Б.О.** – директор Республиканского института повышении квалификации научно-педагогических кадров, кандидат педагогических наук, профессор; **Сангылбаев О.С.** – зав. кафедрой “Общей и прикладной психологии” КазНПУ им. Абая, доктор психологических наук, и.о. профессора; **Табылдиев А.Т.** – профессор КазНУ им. аль-Фараби, доктор педагогических наук; **Туркпенов Ж.** – профессор кафедры педагогических специальностей Института Магистратуры и докторантуры РнД КазНПУ им. Абая, кандидат педагогических наук, академик Академии гуманитарных наук; **Шолпанкулова Г.К.** – доцент кафедры “Национальное воспитание” КазНПУ им. Абая, кандидат педагогических наук; **Сейтова Ж.М.** – ответственный секретарь

EDITOR – IN – CHIEF

S.ZH. PRALIEV

the rector of KazNPU named after Abai, the doctor of pedagogical sciences, the professor,
dear member of NAS RK

EDITORIAL STAFF:

Nuriev M.A. – the director of scientific research institute of innovative technologies and content of education of KazNPU named after Abai, candidate of technical science, the professor, the deserved worker of the higher school of RK, the first deputy of the editor-in-chief; **Toleubekova R.K.** – the university chair of «National education» of KazNPU named after Abai, the doctor of pedagogical sciences, the professor, the second deputy of the editor-in-chief; **Seysenbaeva Zh.** – the chief of department development of educational process of scientific research institute of innovative technologies and content of education of KazNPU named after Abai, the candidate of philological science, the managing editor; **Aytbaev O.A.** – the president of the international community «Қазақ тілі», the main scientific employee of the Scientifically-terminological centre of Institute of language education, the doctor of philology, the professor; **Aytaly A.** – the professor of chair of socially-psychological disciplines of the Kazakh Law Humanitarian University, the doctor of philosophy; **Almukhambetov B.A.** – the dean of art-graphic faculty KazNPU named after Abai, the doctor of pedagogical sciences, the professor, the academician of National Knowledge Academy named after Y.Altynsarina; **Berkimbaeva Sh.K.** – rector of Kazakh State Female Pedagogical University, the candidate of pedagogical sciences, the associate professor; **Baymyrzaev K.M.** – the rector of Kostanaysk State Pedagogical Institute, the doctor of geographical sciences, the professor; **Boleev K.** – the university chair of “Pedagogics and ethnopedagogics” of Taraz State Pedagogical Institute, the doctor of pedagogical science, professor; **Beysenbaeva A.A.** – professor of a chair “National education” of KazNPU named after Abai, the doctor of pedagogical sciences, the professor; **Berikhanova A.E.** – the associate professor of a chair “National education” of KazNPU named after Abai, the candidate of pedagogical sciences; **Gabbasov C.** – the writer, the deserved worker of public health services KSRO, the doctor of medical and pedagogical sciences, the professor; **Esim G.** – the deputy of senate of RK, the doctor of philosophic sciences, the professor, the academician of NAS RK; **Zharykbaev K.K.** – the director of the ethnopsychology and ethnopedagogics center named after Tazhibaeva T.T., the doctor of pedagogical sciences, the doctor of psychological sciences, the professor; **Kirabaev S.S.** – the chancellor adviser of KazNPU named after Abai, the mail scientist of the Literature Institute named after M.Auezov, professor of the chair “Kazakh literature” of KazNPU named after Abai, the doctor of philology, the academician of NAS RK; **Kaskabasov S.A.** – the director of Literature Institute named after M.Auezov, the academician of NAS RK, the doctor of philology science, the professor; **Kazmaganbetov A.G.** – the rector of Atyrausk State University named after H.Dosmuhammedova, the doctor of pedagogical sciences, the professor; **Kydyraliev D.** – the expert of Presidential Administration, the doctor of philosophy; **Kozybaev I.M.** – the chairman of Culture committee of the Ministry of culture and information RK, the doctor of historical sciences, the professor; **Kaliev S.K.** – the professor of the chair “General pedagogic” of Kazakh State Female Pedagogical University, the doctor of pedagogical sciences, the professor; **Koygeldiev M.K.** – the university chair of humanitarian specialties of PhD studies and magistracy Institute of KazNPU named after Abai, the doctor of historical sciences, the professor; **Kusainov A.** – the university chair of “Pedagogics and psychology” of the Kazakh State Female Pedagogical University, the doctor of pedagogical sciences, the professor; **Kerimov L.K.** – university chair of “Pedagogics” KazNPU named after Abai, the doctor of pedagogical science, professor; **Kolumbaeva Sh.Zh.** – professor of KazNPU named after Abai, the candidate of pedagogical sciences; **Myrzakhmetov M.** – the director of the research center Abai-studies under KazNPU named after Abai, the doctor of philology, the professor; **Mutanov G.M.** – the rector of the East Kazakhstan State Technical University named after D.Serikbaev, the doctor of technical science, the professor; **Moldabekov Zh.Zh.** – the academician of social academy, the academician of Academy International acmyology, the doctor of philosophic sciences, the professor of the chair “Cultural anthropology” of KazNU named after Al-Farabi; **Naribaev K.N.** – rector adviser of KazNPU named after Abai, the doctor of economics, the professor, the academician of NAS RK; **Sarybekov M.N.** – the vice-minister of education and science of RK, the doctor of pedagogical sciences, the professor; **Smanov B.U.** – the director of Republican institute of improvement of professional qualification of the scientific-pedagogical personnel, the candidate of pedagogical sciences, the professor; **Sangylbaev O.S.** – the university chair of the “General and applied psychology” of KazNPU named after Abai, the doctor of psychological sciences, the acting professor; **Tabyldiev A.T.** – the doctor of pedagogical sciences, the professor of KazNU named after Al-Farabi; **Turikpenov Zh.** – the professor of chair of pedagogical specialties in the Institute of magistracy and doctoral PhD candidacy of KazNPU named after Abai, the candidate of pedagogical sciences, the academician of Academy of the humanities; **Sholpankulova G.K.** – the associate professor of a chair “National education” of KazNPU named after Abai, the candidate of pedagogical sciences; **Seitova Zh.M.** – the executive secretary.

Меншік иесі: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Журнал Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінде 2010 жылдың
4-ші ақпанында тіркеліп, №10674-Ж куәлігі берілді.

© Абай атындағы ҚазҰПУ, 2010

**Кешегі бабамызбен ғана емес, бүгінгі бағамызбен,
ертеңгі шамамызбен де мақтана алатын ұлт болуды
ойлауымыз керек.**

Н.Ә. Назарбаев
«Туған елім – тірегім» кітабынан
Алматы, 2001 жыл, 106-беттен

«Ұлттық тәрбие» журналының ұжымына!

Халқымыздың дәстүрлі тәрбиесі мен әдет-ғұрыптарын, жақсы өнегесі мен өміршең қасиеттерін, өрісті салттарын жазып, насихаттауға қадам бастағалы отырған редакция ұжымын жаңа журналдың ашылуымен құттықтаймын!

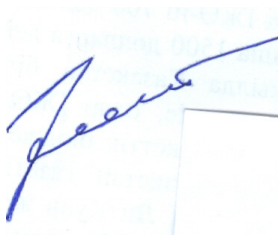
Еліміздің ұлттық дәстүрлері мен халықтық жақсы үрдістерін бүгінгі күннің тұрғысынан талдап, бағалауда және оны келер күндердің де келісті сабағына айналдыруда, ұлттық ұлағат пен тәрбиені ұштастыру тұрғысында алда атқарылар іс-шаралар өте маңызды. Ынтымақтастық пен достығы, бейбітшілік пен бауырмалдықты үлгі тұтқан халқымыздың даму жолында біз осынау өміршең ұстанымдарды тірек етіп, соның нәтижесінде мемлекетіміздің дамуында жоғары табыстарға қол жеткізіп келе жатырмыз.

Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев жүргізіп келе жатқан сындарлы да сардар саясаттың темірқазығы да осы - халқымыздың ұлы дәстүрлерін жаңа заманның тыныс-тіршілігіне орайластыру, елдің рухани-мәдени, тарихи санасын жаңғырту. Бұл жаңа басылым, әсіресе жастарға, өскелең ұрпаққа ұлттық дәстүрлерімізден мол мағлұмат пен сапалы сабақ беретін журнал болса деген тілек бар.

Жазарларыңыз жарқын, тақырыптарыңыз тынысты, жақсылығы жұғысты болсын!

**Қазақстан Республикасының
Мемлекеттік хатшысы –
Сыртқы істер министрі**

Астана, Ақорда

Қанат Саудабаев

«Ұлттық тәрбие» журналының ұжымы мен оқырмандарына!

Еліміздің сан ғасырлардан келе жатқан салт-дәстүр, әдет-ғұрып, тілін, дінін, ділін насихаттап, жас өскелең ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеуге бағытталған «Ұлттық тәрбие» журналының ашылуымен шын жүректен құттықтаймын!

XXI ғасырдағы тасқындаған толассыз ақпараттар, қоғамдағы күрделі өзгерістер мен даму қарқыны ағымында өмір сүріп жатқан жас ұрпақты тәрбиелеу оңай шаруа емес. Ал, оларға ұлттық тәрбиені бойларына дарыту одан да күрделі. Сондықтан да, халқымыздың ғасырлар бойы жинақтаған асыл да, ұлы мұрасын оқу-тәрбие ісіне пайдалана отырып, оны келер ұрпаққа жеткізе білу біздің парызымыз. Еліміздің болашағы - жастар десек, олардың кемелденіп дамуына, халқын қастерлеп, оған қалтқысыз қызмет етуге, ұлтжандылыққа, еңбексүйгіштікке, адамгершілікке, қайырымдылыққа, ізгілікке, рухани жағынан бай абзал азамат болып өсуіне ықпал етуге жол тартқан басылымның қазақ баспасөзінде ерекше орын алатындығына сенемін. Халқымыз талай асулардан, күрделі кезеңдер мен қиын-қыстау жолдардан өтіп, ұлттық тағылыммен сусындап, асқақ армандарымен қияға қанат қақты. Ұлттық ерекшелікке, тарихымызға, мәдениетімізге, өнерімізге, салт-дәстүр, әдет-ғұрпымызға, тұрмыс-тіршілігімізге, отбасы тәрбиесіне ұлттық тәлім-тәрбиенің ықпалы мен әсерінің мәні өте зор.

Тәуелсіздігімізді дәріптеп, жас ұрпақты ұлтжандылыққа тәрбиелеуді қолға алған «Ұлттық тәрбие» журналы жастарға сапалы тәлім беруге үлес қосып, биік жетістіктерге жете беруіне тілектеспін!

Еңбектеріңіз жемісті, ізденістеріңіз ізгілікті болғай!

Игі тілекпен,

Астана қаласының Әкімі

Иманғали Тасмағамбетов

Құрметті әріптестер!

«Ұлттық тәрбие» журналының тұсау кесері құтты болсын!

Сіз басқарып отырған редакция ұжымының қадамына сәттілік тілеймін!

«Ұлттық тәрбие» журналының өскелең жас ұрпақты, жалпы қауымды елін, Отанын сүйетін ұлтжанды азамат етіп тәрбиелеуде көтерер жүгі, атқарар жұмысы зор екені айтпаса да түсінікті. Әсіресе, алдымен ұлтжандылық сияқты құнды қасиеттерді ұрпақ бойына сіңіре отырып, білімді де парасатты, тәрбиелі жастарды тәрбиелеуде, ұстаздар қауымының тәжірибе алмасуында бұл басылымның орны ерекше болмақ. Сондықтан да, қазақтың ұлттық болмысын түбегейлі сөз етіп, сан-салалы ұлттық тәрбие тұрғысындағы проблемаларды қарастырып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, халықпен бірге біте қайнасып келе жатқан ұлттық құндылықтарымыздың өткенін барлап, болашағына болжау айтып, бүгінгі күннің өзекті тақырыбы болып отырған ұлттық тәлім-тәрбие жайында батыл да, шыншыл мақалалар арнап отыратын журналдың қажет екені көптен, тәуелсіздік алған күннен бастап сөз болып келген еді. Міне, сол көптен күткен үмітімізді іске асырып отырған Абай атындағы ҚазҰПУ-нің бастамасы көңілімді бір қуантып тастады.

Енді тұсауы кесілгелі отырған «Ұлттық тәрбие» журналы қазақ баспасөзінде өзіндік тұр тұрпаты бар белді де, беделді басылым болатынына және жарыққа шыққанына оқырман қауым қуана қолдау білдіретініне сенімдімін.

Құрметпен,

Қазақстан Республикасының
Білім және ғылым министрі

Ж.Қ.Түймебаев

«Ұлттық тәрбие» журналының ұжымына!

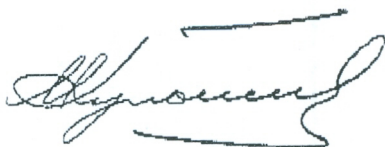
Ұлтымыздың дәстүрі мен мәдениетін ұлықтайтын жаңа «Ұлттық тәрбие» басылымының ұжымын журналдың тұсау кесерімен құттықтаймын!

Халқымыздың мәдени мұрасы мен мәдени құндылықтарын жәдігерлеуді басты мұрат тұтқан ұлтымыздың рухани байлығына, тіліне, діліне баса назар аударатын осындай басылымдардың көбейгенінен ұтылмасымыз анық. Өз оқырманы бар, қаламы жүйрік ғалымдар мен студент жастар аудиториясын толық қамтитын іргелі басылымға айналуына тілектеспін.

Бұл журналдың халқымыздың сонау ата-бабалардан келе жатқан дәстүрін жаңғыртып, ұмыт болған әдет-ғұрыптарын насихаттап, жаңаға үзіндік үлес қосатынына сенімім мол. Осындай игі шараны Абай атамыздың атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті сынды білім ордасының қолға алуы мені қуантып отыр.

Өскелең ұрпаққа білім мен тәрбие беру жолында биіктерден көріне беріңіздер! Жаңа басылымның ұжымына шығармашылық шабыт тілеймін!

Құрметпен,

М. Құл-Мұхаммед

ҚҰРМЕТТІ “ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ” ЖУРНАЛЫНЫҢ ОҚЫРМАНДАРЫ!

Егемендік алып, дүниежүзілік қауымдастықтың мүшесі болған Қазақстан ХХІ ғасырда өз экономикасын нарыққа бағыттап, өркениетті елдердің қатарына қосылуға ұмтылуда. Қай жағынан болсын, тек игілікті істердің биігінен көрінуге талпынған Қазақстанның болашағы үшін қандай істер атқарылуда? Елдігімізді танытатын қандай құнды қасиеттеріміз бар, осы сара жолдың арнасына түсіп ары қарай дамыту үшін қандай істер атқарылып жатқанына есеп беретін кез баяғыда жеткен. Бұл жолда еліміздің гүлденіп, дамуына барынша аянбай еңбек етіп, тәуелсіздік тұғырын көтерісіп, мемлекеттің жарқын болашағын айқындауда Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың ерен еңбектері зор. Президенттің басқаруымен Қазақстан нәтижелі даму үстінде. Айтар болсақ, әріден алмай, бүгінгі таңда атқарылып жатқан жұмыстың бір жетістігі ретінде Қазақстанның ЕҚЫҰ-ына басшылық жасауы. Бұл жалпы ел өміріндегі және елдердің әлем қауымдастығы алдындағы абырой-беделі мен жауапкершілігіне деген маңызды қадамы. Көптен күткен бұл тілекке еліміздің, осы мемлекетімізді басқарып отырған Елбасымыздың, басқа да азаматтарымыздың таным-білігі мен қайраткерлігі, дипломатиясы арқылы жетіп отырмыз. Жиырма жылға жуық Егеменді ел болып отырған Қазақстан тек өз елі, өз халқы, өз экономикасын ғана емес, әлемдік қауымдастықтың да мойнына жүктелген істерді істей алатынын, өзге елдерге үлгі-өнеге бола алатын жағдайға жетуі – халықтың ынтымақ, бірлігінің жарасқандығы, жарасымды өмір сүруінің арқасы. Оның бір көрінісі ретіндегі Қазақстанның болашақ дамуына арналған «Қазақстан – 2030» бағдарламасындағы еліміздің әрбір азаматы өзінің қоғамдағы алатын орнын саналы түсінуі және ел экономикасының бүгінгі сұранысына жауап бере алатын білім мен тәрбиені меңгеруге талпынысы. Бұның бәрі Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың өз алдына стратегиялық мақсат-міндеттер қоя білгендігінің және елді тура бағытқа сала білу шеберлігінің нәтижесі деп білеміз. Осындай істердің нәтижесі арқасында, біз экономикасы қарыштап алға басқан мемлекеттердің қатарына саясатты дұрыс жоспарлап, сауатты іске асырғандықтан және жасампаздыққа жұмыла кіріскендіктен дамудың даңғыл жолына түстік.

Қазіргі таңда не көп, газет-журнал көп. Қалың оқырман солардың қайсысын оқып, қайсысын тұрақты серік қыларын білмей дал болып жатады. Осындай ақпарат құралдарының тасқындап тұрған дәуірінде арғы-бергіні таразылай келе «Ұлттық тәрбие» журналын ашуға тәуекел еттік.

Бұл журнал не үшін керек? Кім үшін керек?

Халықтың тәлімгерлік тәжірибелерінің даму тарихы мен қалыптасу дәуірлері алуан түрлі кезеңдерді басынан өткерді. Заман көшінен қалыспай, салиқалы тәлімдік дәстүрлері қоғамдық қайшылықтардың ықпалына ұшырап отырғанымен де, күні бүгінге дейін өзінің құндылығын, тұрмысқа қажеттілігін жоғалтпай, керісінше ұлттық қасиеттеріміздің қайта жаңғыртуына арқау болып отыр. Қазақ халқы өскелең ұрпақты тәрбиелеу жөнінде мол мұра жинақтаған. Әдет-ғұрып, салт-сана, таным, өнер үрдістері жүйеленіп, сараланған. Десек те, ұлттық идеямызды, халықтың әріден алып қарасақ, дәуірлік, беріден ғасырлық, жылдық мұрат-мақсаттарын айқындайтын, жастарға, келешек ұрпақтарға жол көрсететін шамшырақ бола алатын заманалық рухани құндылықтарымызды, ұлттық қадір-қасиетімізді жоғалтпай, жоғалғанын жаңғыртып, оны өскелең жастарға жеткізу бүгінде аға буынның міндеті болып отыр. Сол тұрғыда ҚазҰПУ-де біраз жұмыстар атқарылуда. Оның бір көрінісі, ұлттық тәрбие мәселелерін зерттейтін және насихаттайтын ғылыми көпшілік басылымдарының ауқымының тарлығын ескеріп, ұлттық тәрбие мәселелерін көпшілікке, ұстаздар қауымына, жалпы ғылым саласындағы қызметкерлерді әрқашан ақпараттандырып отыру мақсатында «Ұлттық тәрбие» атты журналының ашылуы. Сіздердің қолдарыңызға алғашқы нөмірі ұсынылып отырған басылым ұлттық идеяның, намыстың, рухтың, салт-сананың, ұлттық бизнестің қалыптасуынан, жанашыр ұлт тұлғаларының саналы өмірінен, ұлттық тағылым жайлы мағлұмат беріп, олардың әдет-ғұрыпты дәріптейтін және танымдық материалдарымен әр жеке тақырыптық тарауларда кеңінен қарастырылу көзделген. «Ұлт тағылымы», «Ұлт намысы», «Салт-дәстүр», «Ұлт тұлғалары», «Ұлттық бизнес», «Отбасы тәрбиесі» сияқты тұрақты айдарлармен көптеген ақпараттар беріледі. Негізгі мақсаты ұлттық идеяны, рухты, салт-дәстүр мен әдет-ғұрыпты дәріптей отырып, жастарға заманауи тұрғыда тәлім-тәрбие беруде ықпалы зор бұл басылымның халыққа берер тағылымы мол. Өткен тарихымыз бен салт-дәстүрімізден бейхабар жастардың бетін бұрып, өз халқының бай мұрасына назарын аудартып, халқымыздың өзіне тән салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, мәдениеті, өнері, мақтан тұтуға тұрарлықтай тұлғалары бар екенін аңғартып отыру осы басылымның асыл мұраттары болмақ. Және сол арқылы отанын сүйетін ұлтжанды жастарды тәрбиелеп, еліміздің өркендеуі мен қауіпсіздігін баянды ету.

«Ұлттық тәрбие» журналының жанашырлары – ұлт мүддесінің шын қорғаушылары деп білеміз!

Ана тілін, ділін, мәдениетін, салтын қадірлей, қастерлей отырып, ұлттық құндылықтарымызды бағалайық, байыптайық! Екі айда бір рет республика көлемінде тарайтын ғылыми-көпшілік бағыттағы бұл басылымның оқырман жүрегі төрінен орын алып, ұлттық тәлім-тәрбие беруде өзіндік үлесін қосарына сеніміміз мол.

**С.Ж. Пралиев –
бас редактор,
Абай атындағы ҚазҰПУ ректоры,
педагогика ғылымдарының докторы,
профессор, ҚР ҰҒА құрметті мүшесі**

С.Ж. Пірәлиев –
Абай атындағы ҚазҰПУ ректоры,
педагогика ғылымдарының докторы,
профессор, ҚР ҰҒА құрметті мүшесі

ЖАҒАНДАНУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ЖАСТАРҒА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ РӨЛІ

Әлемдік тәжірибеде мойындалған бір ақиқат бар. Ол – ел болудың биік мағыналы ұғым екені. Оның іргетасы – мемлекет, анығырағы ұлттық мемлекет. Әділіне көшсек, тек мемлекет құрған ел ғана әлемдік көшке ілесе алады, өзіндік келбеті бар өркениет жасай алады, өз кезегінде өркениет жасай алған ел ғана басқа өркениетті елдермен терезесі теңесе алады. Олай болса, еліміздің тап бүгінгі болмысы мен әлемдік кеңістіктен өз орнын табуға ұмтылысын мемлекетшілдік бастаулары деп айтуға толық негіз бар. Ресейге отар ел болып тұрғанымызда “туған ұлт”, “ұлттық”, “ұлтшылдық”, “ұлттық идея”, “ұлттық мүдде”, “ұлттық тәрбие” мәселесі туралы сөз қозғау мүмкін болмады. Өйткені, бұл жайында сөз қозғау отарлаушы елдің “жасампаз” интернационалистік идеологиясына қарсы шыққандық деп есептелетін. Қазір уақыт өзгерді, заман басқа, уақыт сұранысына жауап беретін талап та басқа. Бүгінде ұлт, ұлттық, ұлтшылдық мәселесі жақсы мағынада елдік санаға ұласып отыр. Елдік сана дегенде ең алдымен ойға оралатын нәрсе, қазақ елінің мәңгілігі туралы идея. Бұл не деген сөз? Қазақ елінің мәңгілігі туралы идея – біздің тәуелсіз мемлекетімізде жетекші ұлттық санаға айналуы керек деген сөз. Яғни, Қазақ елі – мәңгілік ұлттық идея. Осы мазмұн туған елімізде қайсы ортада, қандай бағытта болмасын негізгі ұстын, басты тірек болуы керек.

Орайы келгенде айта кететін нәрсе, жауһар Астанамызда бой көтерген “Қазақ елі” мемориалдық кешенінің негізгі мазмұн-мағынасы да, міне, осыған саяды. Расында да, осынау киелі атқа ие болған сәулет өнерінің жаңа туындысына зер салып қараған адам, одан еліміздің сан ғасырлық тарихын, ұлтының болашағы жолында қасық қаны мен күш-жігерін аямаған ұлы перзенттерін, халықтың асыл мұратын терең сезініп қана қоймайды, сонымен бірге ұрпақтар байланысын, қазақ елінің кешегісі, бүгінгісі және ертеңгісін айғақтайтын уақыт үндестігінің белгілерін де аңғарар еді. Сондықтан да, бұл ескерткіштің өкшебасар ұрпақты ізгілікке, отансүйгіштікке, елдік биік санаға тәрбиелеуде

маңызы аса зор болатынына сеніміміз кәміл. “Қазақ елі” монументі өткен күнді көз алдымызға елестетумен бірге келешек жайлы да ой қозғайды. Мұны монументтің ашылу салтанатында сөйлеген сөзінде Қазақстанның халық жазушысы, сенатор Әбіш Кекілбаев орынды атап көрсетті. “Бұл – Ел жолында жүк қалдырмас Ерлікке ескерткіш. Бұл – абзал армандар мен асыл мұраттарға қанат бітіре алатын дарқан Елдікке ескерткіш. Бабалар аманатын орындаған ардақты ұлын аялаған халықтық махаббаттың ескерткіші” деген сенатордың салмақты да салиқалы ой-пікірі біздің де ықылас-пейілімізбен үндесіп жатыр.

Енді ұлттық биік сананы қалай қалыптастырамыз, оны жүзеге асырудың жолдары қандай деген мәселеге келейік. Қазір барлық елдер мен мемлекеттер біркіндікті жағандану жағдайында өмір сүруге бейімделу үстінде. Негізгі кіндігі еркін таңдау және жеке бастама жасай алатын жеке адам бостандығы идеясына негізделген Батыс өркениеті болып отыр. Соңғы жылдары жағанданудың бір тетігі ретіндегі батыстану – бұл тек батыстың технологиялық жетістіктерін, экономикалық өндірісті ұйымдастыру тәжірибелері мен ғылыми-техникалық мәдениетін қабылдау ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік реттеудің (адам құқығы, жеке адамның тұлғалық тұлғаты, діни сенімі, ұлттық төзімділік, әдептілік т.б.) мәдени-өркениеттік қалыптар кешенін де қабылдау екенін түсінген дәстүрлі қоғамды жақтаушылардың табанды қарсылығына тап болуда. Бұл тұрғыда негізгі келіспеушілік өркениеттердің өзара кірігуі мен ұштасып кетуіне қарсылықта болып тұр. Анығырақ айтқанда, жағандану барысында Батыс мәдени құндылықтарының басымдық танытуы жергілікті халықтың байырғы төлтумалық сипатының жоғалуына түрткі болуы мүмкін деген қауіпке әкеліп тірейді. Өйткені, өткен ғасырдың орта шенінен айтыла бастаған өркениет бәсекесі қазір шын мәнінде ақиқатқа айнала бастады. Бәсеке бүгінгі күні экономикада, саясатта, идеологияда, мәдениетте, білімде, ақпаратта, технологияда, тағы басқа салаларда қызу қарқынмен жүріп

жатыр. Рас, Батыстың білімі, ғылымы, техникасы, технологиясы, біздер үшін өте қажет, алайда, Батыс өркениетінің қоршаған ортаға тек пайда табу көзі деп қарауға үйретуі, оны технологиялық тұрғыдан бөлшектеп сату түрінде түсіндіруі, бұл мәселеде бізге үлгі бола алмайды. Сондықтан Батыс өркениетіне шамадан тыс еліктеушілік жақсылықтың нышаны емес. Тағы да қайталап айтудың реті келіп тұр, батыстың технологиялық жаңалығына ұмтылу, экономикалық өндірісті ұйымдастырудағы жетістіктерін игеру – қажеттілік, ал одан керісінше бүгінгі күнде рухани тапшылыққа айналып отырған ізгілік, кісілік, адамгершілік, бауырмалдық, әдептілік, тәрбиелік мазмұн іздеу – бос әурешілік. Өкінішке орай, Батыс өркениеті бұл тұрғыда ешқандай жетістікке жеткен жоқ, қайта тоқырауға ұшырады. Мысалы, дәстүрлі қазақ қоғамы мәдени құндылықтарды еш уақытта тауар деп қабылдамайды, негізгі ұстанымы бойынша қоғамның шаңырағын шайқалтпай ұстап тұруға тиіс тетік, өмірлік ұстын ретінде қарастырады. Ал Батыс өркениетінде бұл тұрғыдағы ұстаным мүлдем басқа, олар мәдени құндылықтарды тауар ретінде қабылдайды, мақсат – сату (сатылу) және пайда табу. Қанша аз уақыт жұмсалса, сонша пайдасы көп. Алайда басы ашық мәселенің бірі – қазақ қоғамы қазір қарқынды түрде жүріп жатқан жаһандану үрдісінің ықпалынан, өзі қаламаса да, оқшау бола алмайды. Бұл шығар күндей анық мәселе. Жаһандануды әрбір ұлт, әрбір этнос, әрбір мемлекет өзінің болмысына бейімдеп сіңіре алғанда ғана осынау қауіптілеу болып көрінетін құбылыстың игілігін көреді. Егер жаһандануды ұлттық мемлекеттік болмысқа икемдей алмасақ, оның ықпалына түсіп алып, жалаң еліктеуге ұрынатын болсақ, онда мемлекет те, сол мемлекетті жасап отырған ұлт та геосаяси тобырға айналып, рухани жаулаушы өркениеттің құлақкесті құлы болып қала береді.

Ендеше, оған қарсы тұру үшін не істеу керек? Одан өз бітім-кескінін сақтаған қазақ қоғамын аман алып қалудың қандай тетіктері бар? Біздің ойымызша, оның ең тиімді үлгісі – ұлттық тәрбиеге арқа сүйеу. Қазіргі кезеңде әлемнің әр түкпірінде өткір қойыла бастаған ең өзекті жайдың бірі – осы ұлттық тәрбие мәселесі болып отыр. Ол жайдан-жай емес, әрине. Ұлттық тәрбиенің ең маңызды тұсы адамды ойлануға үйретуі. Бұлай дегенде әрбір жеке адам ең алдымен өзінің белгілі бір ұлттың мүшесі екенін іштей терең сезініп, санада сілкініс жасауы керек екенін, содан кейін барып жалпыадамзаттық қоғамға лайық орнын белгілеуі қажеттігін сіңіруі болса керек. Бұл жерде негізгі әңгіме арқауы мемлекетшілдік, ұлттық

сана, ұлттық ұстаным, ұлттық мүдде туралы болып отыр. Өйткені, біздің төлтума бітімімізді, қайталанбас ұлттық болмысымызды, ұлттық ойлау машығымызды, қала берді ұлттық кейпімізді сақтап қалу бәрінен маңызды. Ол бізге мынау аждаһадай төніп келе жатқан дүлей дүниеде біржола жоғалып кетпеуімізге кепіл болуға тиіс. Қалай десек те ендігі жерде өзіндік “менін” сақтауға ұмтылған жұрт ең алдымен ұлттық тарихи жадын, бірегей ұлттық ойлау машығын, өзіндік дүниетанымын, ана тілі мен ділін, дінін дәстүрлі мәдениетін аман алып қалу және оны одан әрі дамыту жолында күреске түсетіні анық. Олай болса, осы айтқанымыздың бәрі ұлттық тәрбиеге тікелей байланысты жүзеге асатынын мойындауға мәжбүрміз.

Ұлттық тәрбие туралы идея бүгінгі күн талабы мен өмірлік қажеттіліктен туындап отыр. Қазақ елінің әлемдік кеңістікте өз жолын таңдауы әрбір қазақтың емін-еркін өмір сүруінің кепілі. Ол сөзсіз ұрпақтар қамы деген ұғыммен үндеседі. Ел болу, мемлекет құру сонау түркі заманынан желісі үзілмей келе жатқан ұлттық арман-аңсар. Ел болу – болашаққа ашылған даңғыл жол. Сол болашаққа ашылған даңғыл жолды ұлттық тәрбие арқылы жүруді үйренсек, ешкімнен кем болмай-тынымыз анық. Бұдан шығатын қорытынды, ұлттық тәрбие идеясы ата-бабалар алдындағы қарыз бен өкшебасар ұрпақтың алдындағы парыз деп түсінуіміз керек. Яғни, парыз бен қарыздың түйісер тұсы осы ұлттық тәрбие деп білеміз. Сондықтан, мұнда алдымен мемлекет жасауға ұйытқы болып отырған этнос пен мемлекеттің мүддесі қатар тұруға тиіс. Өйткені, біз бұдан былайғы кезеңде бүкіл адамзат баласы жасаған өркениеттермен қатар дамуға тиіс мәдениеттің (қазақ мәдениетінің) мүшесі болып саналамыз. Ендеше, адамзат баласының осы уақытқа дейін жасаған озық тәжірибелері мен жетістіктерін қолдан келгенше түгел игеріп, қажетімізге пайдалануымыз керек. Сондай-ақ, ағымдағы уақыттың талабы мен сұранысын қанағаттандырып отыру да ұлттық тәрбиедегі негізгі қағиданың біріне айналуға тиіс. Бұл үшін қазақ ұлтын қай тұрғыдан да жаңа дәрежеге, жаңа интеллектуалды сапаға көтеріп алу тиімді.

Бүгінгі қазақ ұлты – бұрынғы көшпенді тұрмысқа бейімделген дала халқы емес. Бүгінгі қазақ ұлты – бұрынғы “қызыл идеологияның” қыспағындағы бодан халық та емес; бүгінгі қазақ ұлты – өркениет орталығы саналатын қала халқына айналып, сапалық жағынан көп ілгеріледі, бүтіндей аграрлық жағдайдан гөрі, индустриялық-инновациялық мемлекет құруға

көшіп отыр. Сонымен бірге “Мәңгі ел” ұлттық идеясымен қаруланған тәуелсіз халық. Қазіргі кезде әлем жұртшылығы ұлы реформатор, ұлт лидері деп таныған Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың тікелей бастамасымен Үкімет осы бағытта үлкен мемлекеттік бағдарлама жасап, барлық деңгейдегі билік өкілдері елдің индустриялық-инновациялық даму жолына түсуін қатаң бақылауына алып, жіті қадағалап отыр. Түсінген адамға мұның түпкі астарында да мемлекеттік идеядан туындаған ұлттық мүдде, ұлттық ұстын жатыр. Елбасының әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 75 жылдық мерейтойына орай аталған жоғары оқу орнының профессор-оқытушылары мен студенттеріне арнап оқыған “Қазақстан дағдарыстан кейінгі дүниеде: болашаққа интеллектуалдық секіріс” атты дәрісінде осы мәселені жан-жақты талдап, келешегімізге қандай жолмен баруымыз керектігін тағы бір айқындап берді.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, кез келген мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік гүлденуі мен қауіпсіздігі халықтың білімі мен интеллектуалды ресурстарымен тығыз байланысты. Интеллектуалды ұлт болу деген тар шеңбердегі ұғым емес, оның түпкі иірімінде ұлттық негіз, ұлттық ұстын, ұлттық болмыс жатыр. Ұлттың сапалық құрамын арттыру тек қан тазалығын жақсартумен ғана шектелмейді, рух тазалығын тәрбиелеу арқылы да биік мұратқа жетуге болады. Ал, оның түпкі мақсатында инновациялық терең білім алу қажеттілігі мен технологиялар әлемінде қабілеттілік таныту сұранысы мен мұндалап тұр. Өкінішке орай, бүгінгі таңда біздің елімізде интеллектуалдық тапшылықты “дефициті” қай кездегіден де жоғары.

Осы орайда, мынадай бір сауалға жауап беру маңызды деп есептеймін. Елдік сананы қалыптастыру үшін неге ұлттық тәрбиені бірінші кезекке қоямыз? Біздің ойымызша, ұлттық тәрбие өзара тығыз байланысты екі бастаудан нәр алуға тиіс. Оның біріншісі, қазақ халқының тарихи тағдыры қалыптастырған мейірім, жарасым, төзім, шапағат, парасат, ізет, бақыт туралы арман-аңсар. Таратып айтсақ, осындай арман-аңсардың мәдениет пен өнерде, салт-дәстүрде, тіл мен ділде, діни сенім-нанымда түрліше көріністері болуы керек. Екіншісі, бүгінгі тарихи кезең аясындағы нақты бастан кешіріп отырған қоғамдық-психологиялық ахуал. Бірінші жағдайға қатысты ойымызды одан әрі өрбітер болсақ, халықтың мәдениеті мен әдебиеті, өнері мен салт-дәстүрі, тілі мен ділі, сенім-нанымы мен діні дегенде тарихтың сүзгісінен сараланып өткен рухани

құндылықтарға басымдық сипат берілуі керек. Мұның өзі қоғамның тарихи, психологиялық даму бағытында екінші мәселенің де оң шешімін табатын жолмен ілгері басуына кепіл бола алар еді.

Әрине, бүгінгі қоғамдық-психологиялық ахуал дегенде осы бағыттағы әлемдік тәжірибелердің озық үлгілері мен жетістіктері де назардан тыс қалмауға тиіс. Түсінген кісіге қазіргі заман көзімен қарасақ, қоғам түбегейлі өзгерген. Жастардың психологиясы, таным түйсігі мүлдем басқаша. Бүгінгі қоғамдық қатынастар өкшебасар ұрпақты бәрібір өз дегеніне көндіруде. Тіпті ұлттың құрамы да алақұла. Ұлттың (отбасының) құрамы ала-құла болған соң, тілі де біркелкі емес. Осыған байланысты бүгінгі қазақ отбасының ұлттық тәрбиесі күрделі өзгерістерді бастан кешіруде. Мұндай өзгерістерге біз әрқашан дайын болуымыз керек. Ол үшін білім арқылы тәрбиелеудің әлемдік озық үлгілеріне арқа сүйегеннен ұтпасақ, ұтылмайтынымыз анық. Сонда ғана біз бәсекелестікке қабілетті жас ұрпақ тәрбиелеуге қол жеткізе аламыз. Халықаралық деңгейдегі білімнің басты ерекшелігі – күшті нарықтық бәсекеге қажет кадр даярлау болса, оның алғы шарты білім арқылы тәрбие берудің ішкі механизмін қалыптастыратын жүйе құру деген сөз. Мұны дүниежүзілік тәлім-тәрбие берудің озық тәжірибелерін игермей ұлттық тәрбие идеясын толыққанды жүзеге асыра алмаймыз. Бүгінгі тарихи-психологиялық ахуал бізден осыны талап етіп отыр. Онсыз білім де, тәрбие де өз деңгейінде болмайды. Шын мәнінде тәуелсіздік дегеніміздің өзі ұлттық мәдениеттің сақталуы және халыққа рухани қызмет ету әлеуеті емес пе?! Ол-ол ма, ұлттық бостандық ұғымының түпкі мазмұны да осыған саяды. Жастарды ойдағыдай тәрбиелеуде біздің мүмкіндігіміз бар. Өйткені, ол үшін батыс мәдениетімен, білімімен бәсекеге түсе алатындай ХХІ ғасырда рухы биік мәдениетіміз бен білімі әлеуетімізді қалыптастыруды қолға алу өте-мөте маңызды. Рухы мен мәдениеті биік, білімі терең деңгейдегі ұлт жаһандану деген алып мұхиттың үстінде өзінің келбетін жоғалтпайды. Ондай ұлттың да, мемлекеттің де болашағы жарқын. Ол үшін ұлттық тәрбиені дамытудың ғылыми негізделген тұжырымдамасын жасау керек. Тіпті бұл кезек күттірмейтін үлкен мәселе. Мұны Президенттің “Интеллектуалды ұлт – 2020” ұлттық бағдарламасындағы идеямен қаруланған Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің ұжымы қолға алып отыр. Әрине қиын, қиын да болса тәуекелге бел буып отырған жай бар. Сол мүмкіндікті пайдаланып бүгінде біз университетте тәрбие мәселесіне, оның ішінде ұлттық тәрбие проблемасына бірінші кезекте ден

қойып отырмыз. Өйткені, ұлттық тәрбие бастауларынан нәр алған мәдениетті, парасатты жастар оқу-білімді өзінің өмірлік мұратына айналдырып, жан-жақты ізденетіні, ғылыммен шұғылданатыны сөзсіз. Білім мен ғылым шындығында, аса зор өндіргіш күш, үлкен байлық. Сондықтан дәлемдік жаңа идеология білім күшіне сүйенеді. Сондай-ақ, қазіргі замандағы білім беру жүйесінің міндеті қазіргі жастарымыздың білім алып қана қоймай, тәрбиелі, әдепті, ұлтжанды, бір сөзбен айтқанда, интеллектуалды болуын қамтамасыз ету. Осы талаптан шығу үшін университетте былтырдан бастап 1-курс студенттеріне арналған “Әдептану” факультативті дәрісі енгізіліп, оған тиісті оқу-тәрбие сағаттары бөлінген еді. Ендігі кезекте ұлттық тәрбие мәселесі тұр. Оның себебі, біздің университетімізде білім мен тәрбиенің ажырамас бірлігін (ұлы ұстаз әл-Фарабидің де үнемі ескертіп отыратыны осы еді ғой) қамтамасыз ете алатын ежелден қалыптасқан классикалық дәстүрлері, ұлттық ерекшеліктері бар. Сондай-ақ, ол кең өрісті базалық және кәсіби мәдениетке негізделген. Университеттің педагогикалық әлеуеті болашақ мамандардың кәсіби біліктілігін жетілдіру ісінде ғана емес, олардың азаматтық жауапкершілігін, отаншылдық рухын, елдік, мемлекетшілдік сана мен ұлттың ар-ождан сияқты қасиеттерін тәрбиелеуде жинақтаған іс-тәжірибелері аса мол. Біздің университеттің еліміздің басқа жоғары оқу орындарынан басты ерекшелігі де осында.

Тағы да айтып өтейін, аталған бағдарламаны жүзеге асырудағы ең басты қажеттілік – жастардың рухани тәрбиесін жетілдіру дейтін болсақ, бұл бүгінгі күндегі ең өзекті мәселенің бірі саналады. Бұл орайда Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті де алдағы жаңа жылдан бастап “Ұлттық тәрбие” сабағы енгізіліп, ол жеке пән ретінде барлық мамандықтар бойынша жүзеге асатын болады. Бағдарламаның тиісті жұмыс істеуі үшін оған 4 кредит бөлініп, тиісінше оқу жоспарына енгізілді. Сонымен бірге, арнайы “Ұлттық тәрбие” кафедрасы ашылып, оған өз ісінің жетік білгірлері саналатын білікті де тәжірибелі мамандар тартылып отыр. Тағы бір өзекті мәселе – осы бағыт бойынша мемлекеттік тілде оқулықтар дайындау ісін қолға алып жатырмыз. Жақын арада осы жоба бойынша арнайы құрылған комиссияның сүзгісінен өткен мұндай оқулықтар көп кешікпей ұстаздардың қолына тиетін болады. Келешекте “Ұлттық тәрбие” пәні ұлттық рухтың, тіл мен ділдің алтын қазығы саналатын балабақшадан бастап, жоғары оқу орнына дейінгі барлық деңгейдегі оқу орындарында кәсіби-базалық деңгейде оқытылады.

Ал, ұлттық тәрбиенің көздері фольклор, ауыз әдебиеті, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлағатты қағидалар, шешендік сөздер, өнеге өсиеті бар мақал-мәтелдер, туған топырағымызда дүниеге келген ойшыл ғұламаларымыздың еңбектеріндегі тәрбие қағидалары болып табылады. Сонымен бірге отбасы тәрбиесінің ұлттық ерекшеліктері, туыстық қарым-қатынас, жеті ата туралы түсінік, перзенттік парыз бен қарыз, ұлттық намыс, ұлттық сана-сезім, ұлттық адамгершілік, отансүйгіштік, еңбексүйгіштік қасиеттері, ізгілік сынды тағы басқа сапалық белгілер ұлттық тәрбиенің негізгі көрінісі болады. Одан басқа жаһандану жағдайындағы ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті, толеранттық-төзімділік қасиеттер де ұлттық тәрбие дәрістерінде көрініс табуы тиіс деп ойлаймыз. Айтпақшы, Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев үстіміздегі жылдың 26 қазанында Қазақстан халқы Ассамблеясының XV сессиясында сөйлеген сөзінде осы мәселеге айрықша тоқтағаны жайдан жай емес. Ол бүгінгі күн үшін өте маңызды Қазақстанның Ұлттық бірлігі доктринасы туралы ой-ұсынысын айта келіп, “ең алдымен білім мен тәрбие беру жүйесі арқылы, БАҚ-тарда этносаралық қарым-қатынастар тақырыбын әдепті жазу арқылы, қазақстандықтардың құқықтық мәдениетін арттыру арқылы азаматтық біртектілікті, қазақстандық қоғамдағы толеранттылықты дамыту қажет.

Білім және ғылым министрлігі қазақстандық қоғамның ерекшеліктерін ескере отырып этно және полимәдени білім беруді дамыту жөнінен тұжырымдамалық ұсыныстар дайындауы керек. “Толеранттылық негіздері” атты факультативтік курс әзірлеп, оны мектептер мен ЖОО-ларға енгізу қажет” деуі, бұл мәселенің өте маңызды кеңістікке көтерілгенін көрсетеді. Сондықтан, Президенттің басқосуда айтқандарын бізге берілген айрықша тапсырма деп қабылдап, бұл бүгінгі күннің ең маңызды мәселесі ретінде “Ұлттық тәрбие” бағдарламасының негізгі діндерінің бірі ретінде енгізуді ұсынып отырмыз. Сондай-ақ, “Толеранттылық негіздері” атты арнайы пәннің бағдарламасын әзірлеп, оқулық, оқу құралдарын қолға алдық. Жалпы жастар арасындағы жат қылықтар – нашакорлық, жезөкшелік, маскүнемдік, бұзақылық, екіжүзділік сияқты жат әдеттерді ауыздықтау мәселесі де ұлттық тәрбие жұмысының басым бағыттарының бірінен саналады.

Қысқаша айтқанда, ұлттық тәрбие – ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ маман жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі. Мақсаты – ұлттық сана-сезімі

қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын, ұлттық құндылықтар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын толық кемелді, ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу. Міндеті – мәдени-әлеуметтік өзгермелі жағдайдағы ұлттық тәрбиенің діңгегі – ана тілі болып қалатынын негіздеу; қазақ тілі мен тарихын, мәдениеті мен ділін, салт-дәстүрі мен дінін құрметтеу рухында жастардың ұлттық интеллектуалдық мінез-құлқын қалыптастыру; бүгінгі қазақ елінің индустриялық-инновациялық жүйесінің дамуын қамтамасыз ететін жоғары парасатты ұлттық сипаттағы белсенді іс-әрекетке тәрбиелеу; білім және мәдени рухани тұрғыда басқа өркениеттермен бәсекеге қабілетті болуын қамтамасыз ету; қоғам мен адам, адам мен табиғат қарым-қатынасының өркениеттілік сана-сезімін ұлттық рухта қалыптастыру.

Әрине, тәрбие жалаң болмауға тиіс. Жалаң тәрбие қауқарсыз. Қазір өкінішке орай, тәрбиеде сондай үрдістің жүріп жатқанын ащы да болса мойындауға тура келеді. Біздіңше, кез келген адамды тәрбиелеудің ұлттық негізі болуы керек. Сонда ғана тәрбие шынайылыққа айналады. Тәрбиенің мақсаты – елдік сананы қалыптастырып, ұлттық рух пен ұлттық патриотизмді негіздеу,

ұлтсыздықпен күресу болса керек. Сондықтан тәрбиенің жүзеге асуының технологиясы қалай дегенде де ұлтымызға ұстын, болашағымызға тұғыр болатын ұлттық тәрбиеде жатыр деп нық сеніммен айта аламыз.

Жоғарыда айтылған ойларымыздың бәрін жинақтай келе, Президентіміздің әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 75 жылдық мерейтойына орай оқыған дәрісіндегі мына ой-пікірге назар аудара кеткеніміз жөн болар: “Біз дамыған елдерден озық технологияларды тартып, бірлескен өндірістер құрудамыз, инновациялық жобаларға қолдау көрсетілуде.

Бірақ, біз экономикасы тұрақты дамыған елдер клубына өтеміз десек, бұл жеткіліксіз. Оның сыртында аса озық технологияларын бізге ешкім де әншейін бере салмайды. Қазақстанға біздің ұлтымыздың әлеуетін оятуға және жүзеге асыруға жағдай жасайтын интеллектуалды төңкеріс қажет”. Міне, Нұрсұлтан Әбішұлының осы бір ой-толғамы түйіндеп отырғандай, бүгінгі жаңа әлемдегі жаңа Қазақстанды, оның жаңа ұрпағын қалыптастыруда интеллектуалдық секіріс сөзсіз қажет. Олай болса, сол интеллектуалдықтың өзі ұлттық тәрбиемен келетін жеміс екенін ұмытпағанымыз абзал.

Резюме

Статья посвящена проблеме национального воспитания. Влияние процессов глобализации на современный образовательный процесс в Казахстане. Внедрение учебной дисциплины «Национальное воспитание» в КазНПУ им.Абая, ее важность и полезность в подготовке не только будущего профессионала, но и богатой духовно-нравственной личности, способной к самореализации, самообразованию, самообучению. Рассматривается необходимость ее преподавания на всех уровнях непрерывного образования

Summary

The article is devoted to a problem of national education. Influence of processes of globalization on modern educational process in Kazakhstan. Academic subject introduction «National education» in KazNPU named after Abai. Its importance and utility in preparation not only the future professional, but also the rich spiritually-moral person which capable for self-realisation, self-education, self-education. The necessity of its teaching at all levels of continuous education is considered.

М.А. Нуриев –
ҚР Жоғары мектебіне еңбегі
сіңген қызметкер, профессор

Ж.Сейсенбаева –
филология ғылымдарының кандидаты
Ж.Сейтнова –
жауапты хатшы

ҰЛТТЫҚ ТӘЛІМ-ТӘРБИЕ НЕГІЗДЕРІ

Ұлттық рухты үнемі ұлықтап жүретін қазақтың тәлім-тәрбиесінің қайнар көзі тым тереңнен басталады. Толыққанды тәлім мен тәрбиені жүргізу үшін алдымен терезесі теңескен, төрт құбыласы түгел ұлт болып қалыптасқанымыз жөн. Осы жолда қазақ ұлты, қазақстандық ұлт деп дау-дамайдың туып жатқаны да белгілі. Ұлт болу үшін ең алдымен береке мен бірлікті насихаттап, бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығарып, ынтымақта өмір сүруге талпыныс жасауымыз керек. Ұлт ешқашан басқаларға тәуелді болмаған, өзінің мекемелеріне ие, өзінің мүддесі бар халықтардың жиынтығы. Ұлтты құрайтын халық. Бірлігі жарасқан, рухы биік, намысы мықты ұлт қана салт-дәстүрін, тілін, мәдениетін, ділін дамыта алады. Егер рухы төмендесе, онда халық тілінен айырылып, босып, бірі күшті халықтың құрамына кіріп кетсе, енді бірі қара тобырға айналып, оның да өмірі ұзаққа созылмайды. Елдікті біз төрт құбыламыз тең болғанда ғана өзінің межесіне жеткізе сақтай аламыз. Ол құбылалар: ана тіліміз, діліміз, салт-дәстүр, дін, тарихымыз. Біздің құбыламызды теңестіріп, ары қарай дамытып, халық игілігіне айналдыру баршамыздың аса қадірлі міндетіміз. Осындай мәселелердің күрделілігі Асан қайғы бабамыздың «Құйрығы жоқ, жалы жоқ, құлан қайтіп күн көрер, Аяғы жоқ, қолы жоқ, жылан қайтіп күн көрердің» кебін киіп кетуіміз айдан анық. Көңілге асыл мұра болғаны еліміздің тәуелсіздік алғаны, ал қамықтыратыны осы кезеңде «ұрпақ байланысының үзілісі» елең бере бастағандығы. Жасыратыны жоқ, ғасырлар бойы орыс тілінің үстем болып келуі, олардың бодандығында болу, біздің ой-санамызға әсерін тигізіп келеді. Бұл қазақ тілінің аясының тарылуына, салт-дәстүр мен ұлттық тәрбиенің өзгеруіне әкеліп отыр. Қазіргі тәрбие болашақ ұрпақты салт-санаға, дәстүрге бірегей бағыттамай, алшақтықтың бар екенін елеңдетеді. Сөйтіп, өркениетті елдердің көшіне ілесеміз десек, қазақтың әдет-ғұрпының мағынасына, мәнісіне баға беріп, жалпы ғаламдық тәрбиемен

үйлестіруіміз қажет. Ал, бұл – қазақ халқының ғасырлардан қалыптасып келе жатқан ұлттық тәрбиесінің негізін дамытады. Себебі олардың жақсы, үлгі болатын тұстарын өзімізге ала отырып, әлемдік өркениетке жақындай түсеміз. Ұлттық тәрбие арқылы берілетін ұлттық болмысымыз жандана түседі және ол отанымыздың нығаюына тірек бола алады.

Тарихтың сан түрлі тарауларынан аман өтіп, «мың өліп, мың тірілген» қасиетті қазақ жері, бүгінде әлем таныған Қазақстан. Тәуелсіз Қазақстанның халықаралық аренаға шығып, өз тәуелсіздігін әлемге мойындатуы – тарихи оқиға. Еркіндікке қол жеткізіп, жетістіктер мен табысты істерімен тілінің, дінінің ерекшеліктерін, рухани дүниесінің құндылықтарын қайта жаңғыртып, халық жауы аталған зиялыларымыз ақталып, тарих беттерін қайта қарап, ақ пен қараны айырдық. Бұл жолда Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың еңбегі өте зор. Ішкі және сыртқы саясатты тұрақтандырып, халықтың жарқын болашағы үшін істеп жүрген ерен еңбектері көңіл қуантады. Барлық істердің басы-қасында жүріп, елдің көркеюіне үлесін қосуда. Қазақстанның басқа мемлекеттерімен қарым-қатынас жасау қабілеттілігі де тікелей Елбасымызға байланысты жүргізіліп отыр. Басқа мемлекеттермен дипломатиялық байланыстарын дамытуда, серіктік қатынастар орнатуда, әр түрлі саяси, мәдени, экономикалық байланыстар жасалып (халықаралық), әлемдік қоғамдастықта өз орнын анықтауда еңбегі зор. Оның бір көрінісі, БҰҰ-на мүше, ішкі тұрақтылықты сақтап, сыртқы дипломатиялық қатынастар орнату, алыстан алмай-ақ жақында болған жоғары халықаралық беделінің көрінісі ретінде ЕҚЫҰ-да 2010 жылы төрағалық етуі. Қазақстанның Еуропадағы Қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымына төрағалық қасайлануы да кездейсоқтық емес. Бұл Қазақстанның ұлтаралық, мәдениетаралық және дінаралық диалогты орнатудағы рөлінің мойындалуы. Қазақстан басшысының қоғамдағы татулықты нығайтуға арналған бағытының дұрыс жүргізуі. Осы саясат

көптеген елдерге үлгі боларлықтай. Себебі, ЕҚЫҰ – әлемдік тәртіп құрылысы мен құрылымы және халықаралық қауіпсіздік мәселесіндегі үш құрлықта орналасқан 56 мемлекеттің өкілі болатын басты, белді халықаралық ұйымдардың бірі болып табылады. Қазақстанның осы ұйымға биыл абыройлы іспен төрағалық ететіні еліміз үшін кең, ауқымды мүмкіншіліктерді ашпақ. Осы төрағалықтың нәтижесінде халықаралық деңгейде саяси, құқықтық, экономикалық мәртебесі көтерілген, тұрақтанған Қазақстан өзінің бағытын нықтай түспек. Елбасы 2030 жылға дейінгі Даму стратегиясында айқындалған стратегиялық мақсаттарымызға қол жеткізу жолында қызмет ете отырып, миссиямызды табысты орындауымызда – тәуелсіз, өркендеген, саяси тұрақты Қазақстанды құруға талпынуда.

Орташа айлық жалақы 5 есеге, ал зейнетақының орташа мөлшері 3 есеге өсті. Өмір сүрудің ең төменгі деңгейінен аз табысы бар халықтың үлесі есеге (50%-дан 12%-ға дейін) азайды. Халық денсаулығының негізгі көрсеткіштері жақсарды. Күтілетін өмір ұзақтығы 65-тен 68 жасқа дейін ұлғайды. Ана өлімі екі есеге азайды, бала туу бір жарым есеге өсті. Он жылда 652 мектеп және 463 денсаулық сақтау нысаны салынды. «Жол картасы-2009» бағдарламасы бойынша да жұмыстар атқарылуда. Елбасының тікелей басқаруымен атқарылып отырған бұндай істер жалғасын тауып, келешек Қазақстанның болашағы жастарда болмақ.

Міне, осы жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстан бүгінгі күнде өзінің әлеуметтік, экономикалық реформаларын жүргізіп келе жатқан дамушы ел. Ендігі жерде бізді алаңдатар мәселе де осында, ол осы жеткен жетістіктерімізді ұрпағымызға аманат етіп, өзінің жарасымды жалғасын табуы үшін не істеу керек? Ол үшін, алдымен тәуелсіздігімізді сақтап, өскелең ұрпақ бойына отансүйгіш сезімді ұялатып, сіңіруіміз, оларға ұлттық тәлім-тәрбиені беруге барынша көңіл бөлуіміз қажет. Сонғы жылдары қалыптасқан тәрбие жүйесі көпшілік жағдайда ұран, сөз, мәліметтік сипатта болды да, ол осы жоғарғы оқу орындарындағы студенттер болсын, мектептегі оқушылар болсын, олардың міндетті түрде қоғамдық іске араласуын белгілі дәрежеде қарастырмай келіп, патриоттық тәрбиелеу бағытын қиындатты десек те болады. Қазіргі кезде осы олқылықтардың орнын толықтыруда елдің өткендегі ерлік істерін терең сезіммен ұғынуға баулитындай тәрбиенің ерекше тиімді әдістері мен формаларын қарастыруды талап етіп отыр. Әсіресе, қазіргі таңда қайсарлық, табандылық, батылдық, білімнен басқа, өнегелі

тәлім-тәрбие керек. Сол себепті, осы мәселені ескере отырып, ҚазҰПУ-нің қолға алып отырған «Ұлттық тәрбие» жайлы бастамасының осындай олқылықтардың орнын толтыруда үлесі мол болмақ. Бұған дейін де аталған білім ордасының атқарған жұмыстары қыруар. Соның бір көрінісі, жастарға білім беру жолындағы тәрбиені шыңдап, ой-өрісін кеңейту мақсатында Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінде Ғылыми Кеңестің шешімімен тұңғыш рет «**Ұлттық тәрбие**» атты пәннің енуі, «**Ұлттық тәрбие**» кафедрасының ашылуы. Бұл пәннің болашақ мамандар үшін де, қоғам үшін де қажеті өте зор. **«Ұлттық тәрбие» пәнінің мақсаты** – ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық құндылықтар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды ұштастыра алатын, ұлттық мүдде мен қоғамның өркендеуіне өз үлесін қоса алатын, ұлтжанды, толық кемелді азаматтарды тәрбиелеу. Егер де халық педагогикасындағы ұлттық тәлім-тәрбие берудің ғылыми негіздері айқындалса, онда оқушы жастардың ұлттық сана-сезімі жетілген, тұлғалық қасиеттері жан-жақты дамыған азаматтар қалыптасқаны. Біз, осы тұрғыдан оларды оқыта отырып тәрбиелейміз, саналы да, білімді шәкірт даярлап шығару мақсатымыз. Бұл пәннің тек жоғары оқу орындарында ғана емес, ол отбасы ошақ қасынан басталған тәрбиемен ұштасып, балабақшадан, мектептен жалғасын тапса орынды болар еді. Яғни, осы жердегі ескеретін жайт, *ұлттық тәрбие пәнін ендіргендегі мақсатымыз* – ұлтшылдыққа бет бұру емес, Қазақстанда білім алатын басқа ұлт өкілдеріне қазақ халқының тұрмысынан, салт-дәстүрінен, әдет-ғұрпынан мағлұмат бере отырып, оны түсіндіру арқылы қарым-қатынасты нығайту, саналы да үлгілі тәрбиесін насихаттау.

Ұлттық тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастарға, тастанды балаларға, мінезі «қиын» балаларға, нашакор, ішімдікке салынған жастарды түзеуге де көмегін тигізе отырып, оның алдын алуға, жолын болдырмаудың негізгі жолы болмақ. Ұлттық тәрбие алған ұрпақтың дені сау, ақылды, білімді, ұлтжанды, еңбекқор, кішіпейіл болып өседі. Осындай жағдайларды ескеріп, ұлттық тәрбие – ел болашағының негізі болатынына кәміл сене отырып, осындай игі істі қолға алып отырмыз. Жоғарыда аталған тағандарымыз бір-бірімен қабыспай, бір тілде сөйлемей, бір дінді ұстанбай қазақта бірліктің де, тірліктің де берекесі болмасы анық. Тарих пен ата дәстүріміз шеттетіле (ұмытыла) бастағаннан кейінгі кезек ана тіліне,

одан ділге ауысып бір-бірімен жалғасты. Халық даналығында «Көп түкірсе, көл болады» демекші, жұмыла кіріссек, қандай берік қамал болса да алынады. Сол себепті, біз алдымен осы мәселерді шешуде белсене кіріскеніміз жөн. Осының бүгінгі таңда ең өзекті мәселе екені төменгі фактылардан айқындала түседі. Қазақстанның Ішкі Істер Басқармасының бастығы Серік Байғамағанбетовтың мәлімдеуінше, 2009 жылдың 11 айында ішкі істер бөліміне 5000-дай кәмелетке толмаған жастардың қылмысы тіркелген. Оның ішінде 1200-і ауыр және өте ауыр заң бұзушылық (шамамен 117 кісі өлтірушілік, 290 қарақшылық және 780-дей ұрлық). Қазіргі таңда, полиция органдарында 18 мыңнан аса кәмелетке толмаған балалар, оның ішінде 1000-ы бұрын сотталғандар, шамамен 4000-дай нашақор, 2000-дай ішімдікке салынған жасөспірімдер тіркеуде тұр.

«Халықаралық түрме реформасы» («PRI» ұйымы) ұйымының хабарлауынша, Қазақстанда жасөспірімдерді тәрбиелейтін 4 колония және қыздарға арналған 1 локальді бөлімше жұмыс жасайды. Тәрбиелеуші колонияда жастары 14-тен 16-ға дейін 33, 16-дан 18-ге дейін 375, 18-ден 21-ге дейін 63, жалпы саны 471 жасөспірім тәрбиеленуде. Қазіргі уақытта республикамызда 20 мыңнан аса мінезі қиын балалар, 16 мыңдай жетім және қараусыз қалған балалар тіркелген. Дұрыс тәрбие мен білім алмай, әлеуметтік төмен жағдайда 34 мыңнан аса бала өмір сүруде.

Халықтың рухани құндылығы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, мәңгі өмір сүруі тиіс. Ұлттық сана-сезімді қалыптастыру қажет. Ол туа біткен биологиялық қасиет емес, ол әлеуметтік, яғни, тарихи қалыптаса отыратын қасиет. Ең алдымен, біз ана тілі – қазақ тілін үйреніп, басқаларға үйретке-німіз жөн. Соңғы жылдары біраз жетістіктерге де жетіп жатырмыз. Десек те тіл білмейтіндердің қатары азаяр емес. Өзге тілді білгенің өте жақсы. Бұл – тіл білер азаматтың артықшылығы. Оны ешкім сенен тартып ала алмайды. Бірақ өзің суын ішіп, топырағын басып жүрген жеріннің, еліннің тілін білмеуге болмайды, әрі ол – Қазақстан азаматының міндеті. Бүгінде дүние жүзінде жүз алпысқа жуық мемлекет, екі мыңнан астам ұлттар мен ұлыстар, этникалық топтар бар. Кейбір лингвист ғалымдардың айтуынша, әлемдегі халықтар бір-бірімен 7000-нан астам тілде сөйлесіп, түсініседі екен. Осы жердегі бізді алаңдатып отырған мәселе – ұлт тілінің тағдыры болмақ.

Міне, сондықтан, ұлттық тәрбие бере отырып, біздің көздегеніміз жастарға ана тілі құрыса – ұлттың құритынын түсіндіру. Ал, егер ұлт құрыса

онда ұлттық мәдениет те, ұлттық дәстүр де, ұлттық сана-сезім де түгелдей құрып, дүниеге тегі, дәстүрі белгісіз бір қасиетсіз халық келетінін жеткізу. Сол арқылы қазақ ұлтының дәстүрін, мақсат-мүддесін, бүткіл болмысын қалыптастырып, нәр беріп, қоректендіретін, кемеліне келтіретін ұлттық тіл ғана екенін ұрпаққа жеткізу! Мемлекеттік тіл арқылы қазақстандық патриотизмді жүрегімізге ұялата аламыз. Сондықтан ұлттың сана-сезімімен ана тілін білу де, тарихқа зер салудан төл мәдениетті игеру туындайды. Тілін білмейтін адам өзінің де, ел-жұрт, халқының да қадір-қасиетін бағалай, байыптай алмайды. Ұлттық тәрбие бере отырып, біз осы сияқты отансүйгіштік қасиеттерді қалыптастыруға әсер ететін факторларды – ұлттық мақтанышты, ұлттық сезімді, ұлттық дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды, дінді, ділді насихаттап, үйретеміз. Осы істі шешуде мынадай мәселелерді қолға алу керек. Қазақ тілді балабақшалардың санын көбейтіп, техника дәуірінің дәуірлеп тұрған кезінде теледидар бағдарламаларының қазақ тілінде көптеп таралуына ықпал ету. Қазақ мектептерінің санын көбейтіп, ғылым, білім тілінің молаюына жағдай жасау керек. Көшелердің, елді мекендердің аттарын, хабарландыру, жол белгілерін, жарнамаларды қазақшалап өзгертудеміз, ішінара қателер де аздап кездесіп жатады. Бірақ көш жүре келе жөнделеді демекші, оны түзеудеміз. Іс қағаздары қазақ тілінде жүргізілуде, нәтиже беріп жатқандары да бар. Көпшілік қызмет орындарында қызмет көрсетуде, оқу-тәрбие жұмыстарын жүргізуде ана тілінің қолданылуына ықпал ете отырып, орыс мектептерінде қазақ тілі сағаттарын көбейту. Қазақстан көп ұлтты мемлекет, сондықтан өз тілінің мүддесін қорғау – өзге тілдің мүддесін ұмыту емес екенін ескертіп, оларға да түсіндіріп, қазақ тілін білуді оларға да міндеттеу керек. Тіл білуді қалыптастыра отырып, ұлттық тәрбиеге жол ашамыз.

Ұлттық тәрбие халықтың өмірін, рухын және тілдерінен тұратын ішкі заңдарын, оның ұлттық мінезін, болмысын көрсетпек. Ұлтты оятудың негізгі тетіктерін анықтап, біліп алған дұрыс. Ол тетіктерге біріншіден – мемлекетшілдік нышандарды дамыту, оны ұлттық тәрбиемен ұштастыру, сөйтіп, алдымен отаншылдық рухын ояту керектігін ұсынамыз. Ұлттың мәңгілік болуы оның уақытқа бағынбайтындығында және ұлттың мәңгілік болуы халқын, жерін, елін сүйетін азаматтарды қалыптастырып, тәрбиелеуде болмақ. Сондықтан да жаңа ғасырды жақсы қарқынмен бастап келе жатқан егеменді еліміздің болашағы үшін саналы да, ұлтжанды ұрпақты тәрбиелеудің

ұлттық сипатын жандырып, дамытуға бар күш-жігерімізді салудамыз. Өркениетке қадам басқан тұстағы оның алғышарттарының бірі **ұлттық тәлім-тәрбие мен саналы білім беру** болып табылады. Себебі, жастарға ұлттық құндылықтар негізінде жан-жақты тәрбие беру – сол өркениетке жету жолындағы мұратымыздың кепілі. Біз жаңадан аяғына тұрып келе жатқан дамушы мемлекетпіз. Терезесі теңескен, төрт құбыласы тең мемлекет ретінде қалыптасу үшін білім-білік пен рухы биік, жастарды отаншыл етіп тәрбиелеу өнегелі тәрбие қажет. Бұл жайында еліміздің ертеңі келер ұрпақ саналатын жастарымыздың өмірден өз орнын тауып, қарым-қабілеттерін шыңдап, әлеуетін анықтап, танытуына барынша жағдай жасау керек екенін Елбасы өзінің халыққа жолдауында да ашық айтқан болатын. Мұның өзі жастарды қоғамда белсенділігін арттыруға, олардың бойында ұлттық сана мен отаншылдық қасиеттердің дамуына, жеке тұлға болып қалыптасуы үшін ашылған ақ жол тәрізді рухты демеп отыратынына септігін тигізбек. Біз жастарды тәрбиелегенде шынайы отаншылдарды тәрбиелеуді естен шығармауға тырысудамыз, себебі, солар ғана еліне игілікті істер тындыра алады. Жалпы, келешек ұрпақтың қамын бүгін ойлау – аға ұрпақ борышы.

Біздің ұлттық тәрбие берудегі мақсатымыз да осы жағдайларға негізделмек. Тегінде жас өскіннің болашақ азаматтық бағдары, оның патриотизмі, туған жерге деген жақындығы отбасынан басталып, балабақшада, мектепте, жоғары оқу орнында жалғасары бәріне аян. Олардың оттан да ыстық Отанына шын берілген патриот болып қалыптасуына Бауыржан Момышұлы айтқандай: «Ел дегенде еміреніп қызмет етегін» азамат болып, алдыңғы толқын ағалары мен әпкелерінің өнегелі өмірінен тағылым алып өссе дейміз.

Қазақ білім ошақтарының басты міндеті – білім берумен бірге өнегелілікке, саналы тәрбиеге баулуда, тұлғалық мінез-құлық қалыптастыруда, еліне қажет отансүйгіш ұрпақ тәрбиелеуде жатыр. Өз халқының мәдениетін, тарихын, өнерін сүй, сыйлау арқылы ұлттық рухта тәлім алған бала өзге халықтардың мәдениетіне, салт-дәстүріне құрметпен қарайтын нағыз мәдениетті азамат болып қалыптасады. Халқымыздың тәлім-тәрбиесіне зер сала үңіліп қарасақ, адамгершілікті, мейірбандылықты, қайырымдылықты дәріптейтінін көреміз. Әлеуметтік өмірімізде үлкенді сыйлау, құрметтеу ұлттық дәстүрге айналған. Жастарды имандылыққа тәрбиелей отырып, олардың ар-ұятын, намысын оятып, мейірімділік, қайырымдылық, адалдық,

кішіпейілділік сияқты адами қасиеттерді бойына сіңіре отырып, баланы үлкенді сыйлауда, кішіге ізет көрсетуде, адамгершілікке баулуда, отаншылдық рухты сіңіруде ұлттық педагогика қашанда халық тәрбиесін үлгі ұстайды. Тілді қалыптастыра отырып, ұлттық ділдің қалыптасуына ықпал етеміз. Тіл – менталитеттің феномені, тілді білмеген оның парқына да, байыбына да бармайды. Тілді білгеннен кейін менталитеттің қалыптасуына жол ашылады. Менталитет нық болғанда әлем бізді мойындайды. Қазақстан көп ұлтты мемлекет болғандықтан, біз ділімізді жастардың бойына бір халықтың шығу тегін географиялық, әлеуметтік, мәдени, тілдік факторлармен байланыстыра отырып, оның ақыл-ойын, дүниетанымын, ішкі жан дүниесін, құрылымын, басқа ұлттар мен ұлыстардан, әртүрлі тілдік мәдени қоғамдардан өзіндік ерекшелігін айқындай отырып тәрбиелеп жатырмыз. Кеңес үкіметі кезінде салт-дәстүр, дініміз біршама алыстап кеткен еді. Кеңес үкіметі елді тілінен «безіндіріп», діні жоқ атеизмдікті ендірудің арқасында халықты біршама тұйыққа тіреді. Қазір мешіттердің саны көбейіп, дінге бетбұрушылық жастар арасында көбейіп келеді. Деректерге сүйенсек бір ғана мұсылман дінінің ішінде 270-тей ағым бар екен. Сол себепті, әртүрлі секталарға адасып кірген жастарға діннің дұрыс жолына түсуіне бағыт-бағдар беріп отырған жайымыз бар. Зайырлы мемлекет болғандықтан Қазақстанда барлық діндердің өздерінің шіркеу, мешіттері бар. Бұл мемлекет тарапынан халықтардың рухани дұрыс дамуы үшін жасалып отырған қолдаулар. Діни ынтымақтастық пен бейбітшіліктің арқасында Қазақстанға Рим папасының келуі, Мәскеу және Бүкіл Ресей Патриархы, дінбасы Кириллдің келіп-кетуі болса, бұл өз кезегінде Қазақстанда тұрып жатқан халықтардың достығын, толеранттық пен халықтар арасындағы тыныштықты арттырып, дінаралық байланысты нығайта түсудің айқын көрінісі.

Жоғарыда айтып жатқан қасиеттерді балаға жастайынан бере білсек, ұлттық тәрбиенің берік іргетасын одан да нық қалағанымыз болар еді. Сонда ғана қоғамда өзінің жақсы адамершілік қасиетімен, ұлттық рухты тәлім мен тәрбие арқылы ұштастырған білімді де, патриот ұрпақ тәрбиелеуде ұлттық тәлімнің ықпалы зор болмақ. Жастардың сана-сезімін ояту, отансүйгіштік қасиетін ояту қазіргі қоғамдағы тәрбиенің алға қойған негізгі мақсаты. Сондықтан да, отан алдында жауап бере алатын қабілетін жетілдіру, қоғам өміріндегі маңызды мәселелер жөнінде өзінің азаматтық позициясын қалыптастыра

алатын, өз отанына деген сүйіспеншілік сезімі мен оған деген құрметін күшейтумен бірге мемлекеттік тілде сөйлеуге ұмтылысын арттыру, Ұлттық рәміздерімізді құрметтеуді қалыптастыра отырып, өскелең ұрпақты демократиялы қоғамда өмір сүруге үйрету арқылы ұлттық тәрбиеміздің мақсаттарын айқындап, сол жолда біраз аянбай еңбек етудеміз. Ұлтына шын жанашыр болып, болашағын ойласаң, ұлы Хазірет Әлидің сөзімен айтқанда: «Балаларды өздерің болмайтын уақыт үшін тәрбиелендер. Өйткені, олар сендер болмайтын уақыт үшін жаралған» деуі арқылы сол кезде-ақ болашақ мемлекеттің іргесі берік болу үшін ұрпақ тәрбиелеуде аталы терең мағыналы сөзін қалдырған еді. Жоғарыда айтқандай, ұлттық тәрбие беру ұлтшылдыққа қадам басу емес, Қазақстанда өмір сүретін басқа халықтарға өзіміздің салт-дәстүр, мәдениетімізден хабар берудің бір көрінісі деп ұққан жөн.

Жалпы, тәуелсіз, тұғырлы мемлекет өз ұлттық тәрбиесін ұрпағына еркін дарыта отырып, танытар болса, ол елдің болашағы жарқын деген сөз. Ендеше, бүгінгі егемендігімізді алып отырған заманда мақтан тұтарлық өз ұлттық тәрбиемізді насихаттап, халыққа таныту жолында ұстанып отырған жолымыз дұрыс деп ойлаймыз. «Отан отбасынан басталады» деген де ұлттық тәрбиенің түп төркіні. Ел келешегі жас ұрпақ тәрбиесіне тікелей байланысты. Өйткені, бүгінгі күннің жастары ертеңгі халқына қызмет ететін азаматтар болады. Сондықтан да, намысы, қажыр-қайраты бар ұрпақ тәрбиелеуіміз қажет. Жаңа ұрпақтың көкірегіне білім нәрін еге отырып, елдігімізді қайта жаңғыртып, адамгершіліктің дәнін ексек, ана тілін бойына дарытып, ұлттық рухта тәрбиелесек, нұр үстіне нұр жауып, еліміз көркейіп дамитынына сенім молая түседі. Білім алу қаншалықты маңызды болса, жақсы, өнегелі тәлім-тәрбие алу да соншалықты маңызды. Қыран болып аспанға қалықтап шығуымыз үшін бізге екі қанат қажет, ол қанаттың біріншісі – жақсы білім болса, екіншісі – ұлттық тәлім-тәрбие арқылы берілетін адами құнды қасиеттеріміз. Егер қанатымыздың біреуі майырылып, сынған болса, көкке самғай алмай, құлдилап, басқаларға жем болуымыз мүмкін. Тек білім алып қана қойып, ұлттық құндылықтарымызды бойымызға таратпасақ, аталарымыз арқылы ғасырдан ғасырға жалғасып, мұра болып келе жатқан ата-бабаларымыздан қалған тілімізді, дінімізді, ділімізді, мәдениетімізді, тарихи шежірелерімізді ұмытсақ осынау жаһандану ауызын арандай ашып отырған тұста жұтылып кетеріміз анық. Сондықтан да алдыңғы қатарлы елдерден білім жағынан үлгі ала отырып,

ұлттық ерекшеліктерімізді ұмытпаған жөн. Қазақ халқының ғасырлар тұңғығынан келе жатқан ұрпақ тәрбиелеудегі тәжірибелерін, маңдайына біткен ұлттық құндылықтарымызды, өшпес мұра болып қалыптасып келе жатқан дархан халқымыздың насихаттарын өзіміздің талмай, қажымай еткен еңбегіміздің арқасында дарынды да, тәрбиелі оқушылардың бойына сіңіріп, ұлттық мәдениетімізді әлемдік деңгейдегі мәдениетке жеткізіп, қалыптастыруға қолымыздан келгенше атсалысып жатырмыз. Осы бағытты ұстанып отырған жолымызды барша көпшілік қауым қолдар деген үміттеміз. Мемлекетіміздің дамыған, баянды өмірі үшін ұлттық тәрбиенің қоғамда алар орны зор.

XXI ғасыр бүкіл әлемде информатикалық-технологиялық қоғамның орнығуы мен дамуы ең алдымен, білімі сапалы, жаңа мамандарды қажет етеді. Осы ретте білімнің информатикалық сипат алып бара жатқанына орай, үздіксіз білім беру үдерісіне ұлттық білім беру пәнін ендірудің маңызы зор. Себебі, дәуір мен қоғамның құбылысына сай көптеген этносқа қамқор ел ретінде дамып келе жатқан Қазақстан халқы өзінің рухани қадір-қасиетін тұрақты ұстап тұруы шарт.

Қазіргі жастардың көбі үлкенді сыйлау, жасы үлкенге орын беру, бір-бірімен ана тілінде сөйлесу, ұлттық мәдениетті бағалау, қастерлеу, қадірлеуге немқұрайды қарауда. Осыдан келіп ұлттық тіл мен мәдениетін менсінбейтін, тілсіз, дінсіз, ессіз ұрпақтар өркендеп келеді. Міне, бүгінгі ұрпаққа ізгілік, имандылық рухында тәрбие беруіміздің мақсаты осы еді. Тәрбие мәселелерін тек ата-ана, мектеп шешеді десек қателесеміз, ол жоғары оқу орындарында жалғасын тауып, білім беру саласымен үндесіп, қоғамдық мәндегі басты мәселе болуға тиісті. Тәрбие болғанда да ол ұлттық болу керек. Тәрбиесіз – қоғам жөнделмейді.

Біз имандылығы, адамгершілігі, қарапайымдылығы, қонақжайлылығы көзінен көрініп, жүрегінен сезіліп тұрған, ұлтжандылығы ішінде ұйып жатқан кең пейілді халықпыз ғой. Ұлттық тәлімді берудегі көздегеніміз, бір жағынан осы қасиеттерімізді сыртқа шығарып, ұлттық педагогикамызды қайтадан жаңғыртуға талпыну.

Қорыта келе айтарымыз, бүгінгі жастар тәрбиесіне зор жауапкершілікпен қарауды талап етіп, отбасында, мектепте, қоғамдық орындарда ана тілі мен ұлттық сананы жастардың жүрегіне терең ұялатудың жолдарын қарастыра отырып, білім беру саласында ұлттық бағытта тәрбиелеу арқылы мәдени процестің биік шыңына шығамыз деп ойлаймыз.

Резюме

В статье рассмотрены актуальные проблемы национального воспитания современной молодежи, цели и задачи предмета «Национальное воспитание», его место в современном обществе.

Summary

In the article the actual problems of national education of modern youth, the purpose and a subject problem «National education», its place in a modern society are considered.

С. Қирабаев –

*филология ғылымдарының докторы,
профессор, ҚР ҰҒА академигі*

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ

Қай халықтың болсын өзіне тән ұлттық тәрбие жүйесі болады. Олар жалпы адамзатқа ортақ мәдениет құрамына кіреді. Осы ортақтасу, іріктеу тұсында жеке халықтарға тән тәрбиелік әдіс-амалдар, ой-пікірлердің біразы түсіп қалады да, жалпы адамдық тәрбиенің негізгі қағидалары ғана тәрбие туралы ұғымға қосылады. Сондықтан, бүкіл адамзатқа ортақ тәрбие жүйесі жаңа адамды тәрбиелеу, қалыптастырудың басты принциптерін басшылыққа алғанмен, жеке халықтармен ұлттарға тән тәрбиені толық бере алмайды. Қазір тәуелсіз Қазақстанда, оның ішінде біздің университетте көтеріліп отырған ұлттық тәрбие проблемасы осындай қажеттіліктен туындап отыр. Кеңес өкіметі тұсында оны мекендеген халықтардың бәріне ортақ мәселелер қозғалды да, таза ұлттық проблемалар сөз болған емес. Еліміздің тәуелсіздік алуы осындай, бұрын халықтардың ортақ мүддесі тұсында мән берілмеген ұлттық тіл, діл, әдебиет пен өнер, ұлттық тәрбие мәселелерін көтеруді күн тәртібіне қойды.

Қазір әлемдік дамудың біртұтас үрдісі біртіндеп бой көтеріп келе жатқаны белгілі. Жаһандану деп аталатын мұндай процесс халықтарды біртұтас етіп біріктіріп жібермегенімен, ынтымақтасуға, экономикалық қарым-қатынасқа, мәдени дамуға ықпалдастық жасауды көздейді. Осы процесте әр халық өзінің ұлттық ерекшеліктерін, тұтастығын сақтауға тырысады, әлемдік ынтымақтастыққа өзіндік сипат-белгілерімен келуге ұмтылады. Бұл – сол халықтардың жалпы бірігуде жоғалып, жұтылып кетпеуінің бірден-бір жолы. Қазақтардың ұлттығын, дербестігін сақтау үшін жас ұрпақты жалпы адамгершілік құндылықтармен бірге,

ұлттың өзіне тән сипаттары арқылы тәрбиелеудің маңызы да осында. Осы ынтымақтастыққа қазақтар ешкімге ұқсамайтын дербес, тәуелсіз, өзіндік өмірі, мәдениеті бар халық есебінде кіруге тиіс. Мұхтар Әуезов сияқты әлемдік даңқы бар жазушымыз да ұлт жазушысы есебінде қабылдануы керек. Қазақтың тілі де, өнері де сол қалпында әлемдік мәдениетті өркендетуге өз үлесін қосатын болады.

Осындай мақсатпен Қазақстанның жоғары мектебімен орта білім жүйесінде оқылуға ұсынылып отырған «Ұлттық тәрбие пәнінің» негізгі мазмұны неден құралуы керектігі қазір талқылану үстінде. Университетте бұл пәннің бағдарламасы жасалды. Адам тәрбиесі жалпыланып бара жатқан жағдайда, ұлт өкілін, жас ұрпақты тәрбиелеуде ұлттық ерекшеліктерді, дәстүрлерді негізге алып, қазақтардың рухани тіршілігін қалыптастырған адамдық, адалдық, кісілік, әдептілік, гуманистік сипаттарын жақсылап ашып беру де осы пәннің міндетіне кіріп отыр.

Шынында, қазақтардың басқа халықтарда жоқ, өзінің ұлттық сипаттарына кіретін қаншама дәстүрлік салт-санасы сақталған. Қазақтарда туыстықтың өзгеше түрі қалыптасқан. Бірге туса да, тумаса да, тегі бір, жақын туыстарын олар аға, іні, қарындас, әпке тұтады. Жеті атасына дейін олардың некелесуіне тиым салынған (оның адам организмін таза сақтаудағы, дені сау ұрпақ туғытудағы маңызы ғылымда дәлелденген). Қыз тәрбиесіне де қатты көңіл бөлінген. «Қызға қырық жерден тыйым» салып, жер-ошақ аттатпау, жайдақ атқа мінгізбеу сияқты әдет-ғұрыптар олардың адалдықты сақтауы үшін жасалған

амал-тәсілдер. Қазақтар басқа халықтар сияқты ер жеткен баласының кәсіп іздеп кетуіне жол бермейді, үлкендерін отау етіп шығарып, кіші баласын мұрагер етіп өз қолында ұстайды. Сөйтіп, ұрпақ жалғастығын сақтаған, қартайғанда панасыз қалмаудың жолын шешкен.

Қазақтардың мұрагерлік салты да ойдан шығарылған нәрсе емес. Ол еркегі өлген үйдің әйелін жесір, баласын жетім етпей, туыстық аясында ұстау ниетінен туған. Ағайынды адамдардың бірінің баласын бірі асырап алуы да туыстық қарым-қатынасты жалғастыруды көздейді. Қонақжайлылық, жауынгерлік, намысқойлық, елді сыртқы жаудан қорғау ерлігі халықтың ауызша тудырған әдебиетінен басталып, кейінгі әдебиеттік мұраларында да кең жырланған.

Дәстүрдің озығы да, тозығы да бар. Ұзақ ғасырлар бойы ескірген салт біртіндеп ұмытылып, жаңа әдет-ғұрып туып, қазіргі ұлттық дәстүрді қалыптастырған. Соған лайық халық психологиясы да жаңарып отырған. Халқымыздың осындай дәстүрлерін сақтап, жас ұрпаққа бере алсақ, біз ұлттың жоғалып кетуіне жол бермейтін боламыз. Американдық, Канадалық, Бразилиялық сияқты құрамды халық болмай, бүгінгі дәуірдің жаңалығын бойына сіңірген, интеллектуалды қазақ ұлты болып жаһандануға кіреміз. Мәселе осында.

Ұлттық тәрбие мәселелеріне қатысты мәліметтер қазақтың фольклорында, әдебиетінде, өнер туындыларында көп сақталған. Ондай деректер әр дәуірде шыққан ғылыми еңбектерде зерттелген. Солардың біразы кейінгі жылдары жарық көрген Х.Арғынбаевтың «Отбасы» (1996), А.Сейдімбековтің «Күңгір-күңгір күмбездер» (1981), «Қазақтың ауызша тарихы» (2008) атты зерттеулерінде жинақталып берілген. Соларды тауып, пайдалану да бұл саладағы ізденіске көмектесетіні даусыз.

Қазақ халқының ұзақ ғасырлар бойы ауызша шығарған әдеби мұрасы – фольклор мен тарихи әдебиеті ұлттық тәрбиенің маңызды көзі болып табылады. Халық өмірін, адам табиғатын терең танып, көркем бейнелеуге ұмтылған әдеби шығармада сол адамға, оның өміріне тән ұлттық сипаттар, ұлттық ерекшеліктер де мол кездеседі. Фольклор мен әдебиет халық санасының балаң кезінен басталған өмірдің ұзақ дамуында ұмытылған кейбір әдет-ғұрыптарды да сақтап жеткізген. Сонымен бірге, ол қазақтық мінез-құлықты, ұлттық тілді, салт пен әдет-ғұрыптың түрлерін, адамгершілікті, кішіпейілділікті, қанағатшылықты т.б. жақсы қасиеттерді

әдебиет арқылы насихаттаған. Әдебиеттің өмір танушылық, тәрбиелік қызметін осы жолмен ақтаған. Мұндай материалдарды бүгін біз қазақтың батырлық эпосынан, ғашықтық дастандарынан, ертегілерінен, тұрмыс-салт жырларынан, айтыс, шешендік сөз, мақал-мәтелдерінен мол табамыз. Тарихи жазба әдебиетте халық өмірін суреттеу тереңдей қойылды да, әдебиет сол өмірдің шежіресіне айналды.

Әдебиет дегенді біз өмірдің сәулесі дейміз. Бірақ, ол сол өмірдің өзі емес, көркем бейнелеу жолымен қайта жасалған және әдемілеп жасалған жаңа өмір. Әдебиеттегі адам өмірдегі адамды көшіре салумен жасалмайды. Адам бойындағы жақсы-жаман қасиеттерді өмірде кездесетін фактілерге негіздеп, содан айнытпай жасау арқылы жаңа кейіпкер туғызады. Белинский сондықтан да, әдеби кейіпкерді «таныс – бейтаныс» («знакомый – незнакомец») деп атаған. Оның суреті, мінез-құлқы кәдімгі өзіміз көріп жүрген адамдай таныс. Сонымен бірге, ол ешкімге ұқсамайтын өзгеше тип, «таныс бейтаныс».

Міне, біздің әдебиетіміздегі «таныс бейтаныс» та қазақ. Оның мінез-құлқы, жақсы-жаман қылықтары, ойлау жүйесі, әдеті мен дағдысы – бәрі қазақтыкі. Әдебиет оқырманы, жас ұрпақ осылармен танысады, соларға еліктейді, ұнамсыз кейіпкер болса, ондай болмауға тырысады.

Өмір болған жерде әдеби шығармаға тақырып көп. Батыр, ер адамдар, ғашықтыққа мас болған жастар, басқа да типтер – қазақ эпосының негізгі қаһармандары. Батырлар елін жаудан қорғап, жалпы халыққа пана болған. Олар жайлы шығармалар негізінен ел қорғау идеясын, патриоттық сезімді, отансүйгіштікті уағыздайды. «Ерді намыс өлтіреді, қоянды қамыс өлтіреді» деген бар. Олардың бейнесі, мінезі, батырлығы, намысқойлығы арқылы ашылады. Сонымен бірге, семьялық өмірі, жары, мінетін тұлпары, ата-ана, туған туыстары жайлы мәліметтер де беріледі. Қобыланды мен Құртқаның, Қамбар мен Назымның, Алпамыс пен Гүлбаршынның сүйіспеншілігі, сыйластығы, қыздардың ерге ер болып, серіге сері болып қосылған бейнесін ашуы – ұрпақ үшін зор үлгі.

Сүйіскен жастардың тағдырын бейнелеген «Қыз Жібек», «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу» дастандарының махаббатты ту еткен ұрпаққа берері тіпті мол. Оның қаһармандары теңіне қосылуды армандаған, осы жолда жанын қиған романтикалық бейнелер. Олар арманына жете алмайды, бірақ артында олардың адалдығын, сертке беріктігін, махаббатының биіктігін танытатын мінезі, құлқы, сөзі, тілі қалды. «Қыз

Жібектегі» көштің суреті халық әдебиетіндегі әдеміліктің, әсемдіктің ғана суреті емес, бір кезде қазақ бастан кешкен көшпелі елдің тұрмысы мен дәстүрінің бейнесі. Ондай көш салтанатын Ж.Аймауытов та, М.Әуезов те жазған. Осындағы Төлеген мен Жібектің ара қатынасын суреттеу, бірін-бірі сөзбен қағытып сынасуы қазақы мінезден туады және қандай әдепті. Сол арқылы олар бірін бірі түсінеді, табысады. Бұл да тіл білудің, қазақ тілінің шешендігін, тіл сырларын терең түсінудің қажеттігін мойындатады. Сөзге түсінбей, қалжың айтсаң ашуланып, көріспей кететін жастар қазір қаншама! Тіл деген ұлттың жаны. Мінезі, әдет-ғұрпы, бүкіл ойы, ісі, философиясы, иманы да сол тілде.

Фольклор мен әдебиет халықтың ғасырлар бойғы арманын жырлайды. Халық өмір бойы жақсы тұрмысты аңсаған. «Қой үстіне бозторғай жұмыртқалайтын» заманды алдан күткен. Қорқыт желмаясымен өлімнен қашқан, Жиделі Байсынды іздеген. Асан қайғы да соның жолын ұстаған. Осылардың негізінде бүгін біздің қолымыз жеткен тәуелсіздік идеясы жатқаны даусыз. Тарихи әдебиет қазақ халқы бастан кешкен дәуірлердің барлығында да жат жұртқа тәуелді болмауды, азаттықты арман тұтып жырлаған. Фольклор мен әдебиет жасаған образдардың барлығы да ерлікті, биік адамгершілікті, тапқырлықты, рухани тазалық пен кішіпейілділікті, қанағатшылдықты үлгі тұтқан. Адам бойындағы қуатты толық пайдаланудың, еңбекқорлықтың, талмай ізденудің арқасында әдебиет қанағармандары ылғи да мақсаттарына жетіп жүреді. Алып қара құс, ұшқыш кілем, тұлпар ат сияқты қиялдағы образдар да өмірде болу мүмкіндігіне сенгендіктің белгісі. Адамның жаманы ретінде хан алдында келген Аяз ақыры өзінің данышпандығын танытып, әділ би болып шығады, халыққа да ұнайды. Өз қолы билікке жеткен кездерде де кешегі жоқшылықтағы күнін ұмытпай, ескі киімін босағасына іліп қоятын болған. «Ой, Аяз, баймын деп таспа, бимін деп аспа, Аяз би әліңді біл, құмырсқа жолыңды біл» дейді екен. Билікке масайрамай өткен Аяз билер кешегі күнін ұмытып, қарапайым халықтан қол үзетін чиновниктерге қарама-қарсы образ ғой. Қазақтың аңыз ертегілерінде де, Қорқыт, Асан қайғы, Алдар көсе, Қожанасыр, Жиренше туралы аңыздарда байлық пен тәкаппарлық шенеліп, адамгершілік, қарапайымдылық, кісілік мінездер уағыздалады.

Қазақтың тұрмыс-салт жырларында тұрмыс пен әдет-ғұрып тудырған өлеңдер көп. Оларда, әсіресе, үйлену тойында айтылатын «Беташар» жырында болашақ жас келінге әйелдің

міндеттері, жаңа ортаға бейімделудің ырымдық жағы сөз болады. Оны күйеуінің туыстарымен таныстырады. Жоқтау жырлар адам басына түскен мұң мен шерді бөлісу сияқты гуманистік ойлардан құралады. Қазақ «Қуанышты бөліссең, көбейеді, қайғыны бөліссең, азаяды» дегенді тегін айтпаған.

Тәрбиелік өнегені көркем бейне арқылы танытумен бірге тікелей үгіт түрінде түсіндіруде шешендік сөздердің, мақал-мәтелдердің орны ерекше. Олар ұзақ ойдың, оқиғалы сюжеттік желінің түйіні, қорытындысы сияқты. Ертегілерде, батырлық жырларда жолға шыққан ерлерді суреттегенде «Темір етіктен теңгедей қалғанда, темір таяқтан тебендей қалғанда» деген тіркестер кездеседі. Бұл, сол батырлар жол үстінде көрген азапты, бейнетті бейнелейді. Қазақтың шешендері мен билері – Сырым, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би, Абай т.б. ішкі және сыртқы жаулармен тартысты шешендікпен, тапқырлықпен жеңген. Қазыбек бидің қалмақ ханына барғанда айтқан сөзін немесе М. Әуезов «Абай», «Еңлік-Кебек» пьесаларында суреттейтін ел ішінің дауын шешуде айтылатын дәлелді сөздер, тапқыр теңеулер бұған куә.

Қазақ – шындыққа сүйенген, әділет жолына сенген халық. Қазақ ақындары өз шығармашылығында осы жолдан жаңылмаған. «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» дейді халық мәтелі. Шөженің Алшынбай мен Құнанбайға, Сүйінбайдың Тезек төреге, Шернияздың Баймағамбет сұлтанға, Махамбеттің Жәңгір ханға, Жанақтың Рүстем төреге, Бұхар жыраудың Абылай ханға айтқан сөздері – осы шындықтың қазақ әдебиетіндегі көріністері. Ақылды ел басшылары шындықты бетіне айтқаны үшін ешкімді жазаға тартпаған, іштей кек сақтаса да, жұрт көзінше айыптаудан қаймыққан. Абылай Бұхарды кеңесші, ақылшы ретінде ұстаған.

Қазақтың мақал-мәтелдері халық өмірінің барлық саласын қамтиды. Олар өмірде тәжірибеден өтіп, сыналған, сөйтіп көп сөздің түйіні, қорытындысы болып тараған үлгілік, тәрбиелік сөздер: «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей», – дейді Абай. «Жаманнан жақсы туады, адам айтса нанғысыз, Жақсыдан жаман туады, бір аяқ асқа алғысыз», – дейді Махамбет. Бұлар халықтық мақал-мәтелдерді осы жолмен дамытқан, байытқан.

«Мал жисаң, қонысын тап, ас жисаң, ыдысын тап», не істесең де алды-артыңды ойлап, тұтастай ойлап істе дегенді білдіреді. «Мал арыстанның аузында, түрікпеннің түбінде» – мал, байлық жиюдың қиындығын бейнелейді. «Жаңылмас жақ

болмас, сүрінбес тұяқ болмас» – адам қателеспей тұрмайды деп кешірімге үгіттеу. «Ырыс алды – ынтымақ», «Бірлігі жоқтың тірлігі жоқ», «Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса, төбедегі келеді» – бұлар елді бірлікке, ынтымаққа шақыруды көздейді. «Талантты ерге нұр жауар», «Шебердің қолы ортақ, шешеннің тілі ортақ» – адамның кәсіп меңгеріп, халқына пайда келтіруі туралы. Ел сүю, ерлік жайын қозғайтын «Кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол», «Елінен безген ер оңбас, көлінен безген қаз оңбас», «Батыр бір өледі, қорқақ мың өледі» сияқты мақал-мәтелдер де тәрбиелік ғибратқа толы. Жастардың жарасымдылығы, қалыңдық таңдау «Ыдысын көріп асын іш, анасын көріп қызын ал» деген мақал да қалай тапқыр айтылған. «Өнер алды – қызыл тіл», «Сөз тапқанға қолқа жоқ» – сөз өнерін бағалаудан туады. Қазақтың мақал-мәтелдері өмірде болатын қарама-қарсы ұғымдарды салыстыра қарап, солардың пайдалы жағын да, ұнамсыз құбылыстарды да көз алдына алып келеді. Жастық пен кәрілік, жақсылық пен жамандық, өтірік пен шындық, ақыл мен ақылсыздық, өмір мен өлім, дау-шар, жарық пен қараңғылық, білімділік пен надандық, тағы басқа шындық суреттері жайлы тәрбиелік мәні бар білім де әдебиетте.

Ыбырай мен Абайдан бастап әдебиетте өнер-білім мәселесі нақты ағартушылық көзқарас деңгейінде қойылады. Ыбырай тәрбие мәселесіне айрықша мән берді. Оның новеллалары мен өлеңдері түгелдей жас ұрпақты жақсы мінез-құлыққа, еңбекке, қарапайымдылыққа, қайырымдылыққа тәрбиелеуге арналды, оқу білімге үндеді. Абай адамға керекті талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақымшылық сияқты бес пайдалы мінезді үйренуге, өсек, өтірік, мақтаншақтық, еріншектік, бекер мал шашу сияқты бес нәрседен қашық жүруге үгіттеді. Әсемпаз болуға құмартпай, өнерпаз болып, дүниенің кетігін кірпіш боп қалануды ұсынды. «Военный қызмет іздеме, оқалы киім киюге» деді. «Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат», «Бір дәурен кемді күнге бозбалалық» өлеңдерінде жас ұрпаққа ой салар ақыл-кеңестер берді. «Керек іс бозбалаға талаптылық, әр түрлі өнер, мінез, жақсы қылық» деді. «Біреуді көркі бар деп жақсы көрме, лапылдап көрсе қызар нәпсіге ерме, әйел жақсы болмайды көркіменен, көз жетпей мінезіне, көңіл бөлме», «Ері ақылды, қатыны мінезді боп, тату болса, рай үстіндегі үй» дейтіні де бар.

Абай әйелді кем тұтқан жоқ, ерлермен тең қоғамның белсенді мүшесі санады. «Масғұт» поэмасында Масғұт қарақшының қолына түскен

қарт адамды арашалайды. Сонда қарт «Сен маған жақсылық жасадың, енді мен саған қарымын қайтарайын. Ертең пәлен уақытта қаланың сыртындағы молаға кел» дейді. Келген соң әлгі қарт Масғұтқа үш түрлі жеміс ұсынады.

Ағын жесең ақылың жаннан асар
Сары жесең байлығың судай тасар
Егерде қызыл жеміс алып жесең,
Ұрғашыда жан болмас сенен қашар, –

дейді (Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. 2 том. – Алматы, 1995. – 136 б.)

Масғұт қызыл жемісті таңдайды. Қарт оның себебін сұрағанда, «Әйел де халықтың көп бөлігі ғой, олармен дос болсам, маған қауіп жоқ», – дейді Масғұт.

Еркектің еркек адам болса қасы
Қатын, шеше, қызы жоқ кімнің басы.
Хан қаһар, қара кісі қастық қылса,
Сонда ұрғашы болмай ма арашашы.

Тегінда адам басы сау бола ма?
Бойында тексерілмес дау бола ма?
Ері ашу айтса, әйелі басу айтып,
Отырса, бұрынғыдай жау бола ма? (Сонда, – 137 б.)

«Ескендір» поэмасы адамға тән тойымсыздықты, мақтансүйгіштікті шенейді. Соны адамның көз сүйегіне бір уыс топырақ тастау арқылы мысалдап жеткізеді. Тойымсыздықты өлім арқылы, көзді топырақпен жабу арқылы тоқтату қазақтың халық әдебиетінде бұрын да болған («Мұңлық – Зарлық»).

Абайдың ақындық бағдарламасы «ескі сөзді бос мақалдап отырмай», халыққа жаңа сөз, жаңа ой айтудан, әдебиетке деген жаңа эстетикалық көзқарастудырудан құралады. Ол – әдебиеттің бетін ескі хисса-жырларды, тапқатарды қайталауға емес, халық өмірімен тығыз байланысқа, соның тұрмысын, тіршілігін, адамды танып суреттеуге бұрды. «Өлең – сөздің патшасы», «Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін», «Әннің де естісі бар, есері бар», «Ә дегенде ән басы келеді ащы», «Құлақтан кіріп, бойды алар» сияқты өлеңдерінде ұлы ақын әдебиет пен өнерді дамытудың жаңа эстетикалық көзқарасын негіздеді.

XX ғасырдың басында Абайдың бұл ақындық бағдарламасы халықты отаршылдықтан құтқару, патша өкіметінің қанауы мен езгісіне қарсы идеяларға ұласты. Осы жаңа көзқарастың, саяси күрестің басында Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов сияқты қазақ әдебиетшілерінің тұруы

– біздің ұлттық әдебиетіміздің үлкен абыройы. Оларды XX ғасыр басындағы Ресейдегі саяси-әлеуметтік жағдайлар, революциялық күрес оқиғалары, қазақ қоғамының ішкі және сыртқы қайшылықтары туғызып тәрбиеледі. Олар және оларға ере шығып, жолын ұстаған Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаев, Сұлтанмахмұт Торайғыров тағы басқалары қазақ халқының отаршылдықкезгіменфеодалдық-патриархальдық тұрмыс жағдайында экономикалық та, рухани да жүдеушілікке ұшырауын жіті көре білді. Азаттық жолындағы күреске қоса қазақтарды оқу-білім жолына бастады, салт-сананың, әдет-ғұрыптың ескірген, ілгері дамуға бөгет болып отырған түрлерін әдебиет арқылы сынап, елді оятуға бастады. Әдебиетте жаңа образдар жасалды. Олардың ішінде теңіне қосыла алмай, қалың малдың құрбаны болған қыздар (Қамар, Ғайша, Жамал, Шұға) мен сүйгенінен айрылып күйзелген жас жігіттер (Ахмет, Қожа, Ғали, Әбіш) бейнелері қазақтың ұлттық әдебиетіндегі ұнамды типтерді белгіледі. Ескі салт-сананы, әдет-ғұрыпты жаңалыққа қарсы қойған, сөйтіп, ескіліктің жасауылы болған Нұрым, Итбай, Тұрлығұл, Есімбек бейнелері де дәуір әдебиеті үшін жаңалық еді. Қазақ жазушылары осы тағдырларды ашарлық тартыс ретінде қазақ тұрмысының кертартпа, артта қалған шындығын алып, осыны өзгерту қажеттігін көтерді. Сұлтанмахмұт өз шығармаларында ескілікті қатты сынап, Абай сияқты қазақ мінезі мен ғұрпын өткір айыптаған ақын болды. Ол қазақ қоғамының тәрбиелік үлгісі жоқтығын шенеді. Қоғамның ілгері дамуына бөгет болып, ескіліктің жасауылы қызметін атқарып отырған Нұрым, Әжібай сияқты ел билеушілер бейнелерін ашты. Нұрымның зұлымдығы Қамардың өліміне себеп болса, Әжібай («Кім жазықты?» атты өлеңмен жазылған романның басты кейіпкері) қазақ қоғамын ірітіп-шірітіп отырған билеуші күштің жиынтық бейнесі ретінде суреттелді. Сол арқылы ақын ел билеушілердің сиқы қандай, олар қазақ қоғамына қандай пайдалы (немесе зиянды) қызмет істеп отыр? – деген сұрақтарға жауап іздеді. Олардың өскен ортасын, ел басқару жүйесіндегі істерін, жеке басының моральдық келбетін мүсіндеді. Осы негізде Сұлтанмахмұт ел ішін жайлаған тәрбиесіздікке тоқтайды. Әлгі кейіпкерлердің барлығы да тәрбиесіздіктің жемістері екенін көресің.

Әжібай ерке өскен қағу көрмей,
Бетіне еш біреуден шіркеу келмей.
Балаға тілі шықса, айналасы
Қоя ма тұрмысынан өрнек бермей.

Тәрбие жоқ қой қазақ баласында
Солайша өскен ата-анасы да.
Көргені әке-шеше қалай болса,
Алмақшы одан үлгі баласы да.

Еркінше ел жұртына еркелеген,
Әкесі: «бұл қарағым ерке» деген.
Жан біткен – қымызбенен еттің құлы,
Ел оны еркелетпей қойсын неден?

Боқтаса «қарағым» деп беттен сүйген,
Болмай ма байға алакөз оған тиген.
Жан-жағы тәрбиесіз надан болып,
Солардың жұға-жұға кебін киген, –

дейді ақын (С.Торайғыров. Екі томдық. Том 2. – Алматы, 1993. – 70 б.).

Роман қазақ қоғамының дамудан кеш қалып отырғанын, қараңғылық пен талапсыздықты, жалқаулық пен шаруаға қырсыздықты, алауыздықты сынай отырып, халық тағдырының осы күйіне «Кім жазықты?» деген сұрақ қояды.

Максим Горькийдің XIX ғасырдағы орыс әдебиеті жайлы лекцияларында «Сол ғасыр әдебиеті адамзатты толғандырған екі түрлі сұраққа жауап іздеді. Олар «Кім кінәлі?» және «Не істеу керек?», – деп еді. Бұлар көпке белгілі А.И.Герцен мен Н.Г.Чернышевскийдің романдарының аттары. Соған ұқсас сұрақты XX ғасырдың басында Сұлтанмахмұттың қоюы, оның орыс жазушыларына еліктеуі емес, өзі өмір сүрген дәуірдегі қазақ қоғамының сиқын көріп күйзелуі және осыған «Кім жазықты?» екендігі жайлы ойлануы еді.

XX ғасыр басындағы осы ізденісті, қоғам сырын ашып, оның адаммен қарым-қатынасын нақтылау кейінгі әдебиеттің үлесіне тиді. Қазақтың кеңес тұсындағы жаңа өмірі көптеген қайшылықтарына қарамастан революция қарсаңындағы қазақ ауылын жаңартқаны даусыз. Тәрбиенің құралы есебінде әдебиет те қоғамға лайық жаңа адам тәрбиелеуге белсене қатысты және жаңа принциптер ұстанды. Жалпы халық үлгі тұтатын ұнамды, күрескер, жаңа қоғамды жасаушы және дамытушы қаһармандар туды. Жаңа қоғам, сонымен үндес әдеби адам танудың басты өлшемі ретінде еңбекті, қоғамдық пайдалы қызметті таңдады. Адам адам болғандығы үшін емес, еңбегімен бағалануға тиіс болды. Жаңа адам еңбек үстінде тәрбиеленді. М.Горькийдің «Социалистік еңбек жаңа адамды тәрбиеледі, ал жаңа адам социалистік еңбекті жасаушы болды» деген сөзі бар.

Ғ. Есім –
философия ғылымдарының докторы,
академик, сенатор

Ел болу биік әрі мағыналы сөз, оның іргетасы – мемлекет. Қазақстан Республикасы – тәуелсіз мемлекет. Тек мемлекеті бар ел ғана өркениет жолына түсе алмақ, сондықтан *Қазақ өркениеті* деген ұғымды қоғамдық білімдер жүйесінде қолдануға мүмкіндік туды. Қазақ өркениеті шындық, субстанция. Бүгінгі Қазақ Республикасы тарихта (XV ғ.) болған Қазақ Ордасының жаңа Заманға сай жаңғыруы, яғни Қазақ Республикасы ренессанстық мемлекет, оның президенті Ренессанстық Тұлға. Олай болса еліміздің бүгінгі болмысын *Қазақ Ренессансы* деп айтуға толық негіз бар. Отаршылдық кезінде туған Ұлт мәселесі бүгінде *Елдік санаға* ұласты. Бұл бағыттағы, ендігі жердегі жетекші сана қазақ елі — мәңгілік деген идеямен анықталмақ. *Қазақ елі – мәңгілік ұлттық идея*. Оның мазмұнын ашуда тың түсініктер керек, олардың біразын атап айтсақ: өркениеттік өлшем, өркениеттік шешім, өркениеттік келісім, өркениеттік ізденіс, өркениеттік сана, өркениеттік тұрмыс, әлем халықтарының өркениеттік үрдістерін қабылдай білу және соған бейімделе отырып, елдік құндылықтарымызға жаңа сапалық өріс ашу, соның нәтижесінде Президент Нұрсұлтан Назарбаев көрсеткендей, әлемдегі өркениетті елу елдің қатарына ену.

ЕЛДІК САНА ФИЛОСОФИЯСЫ

Қазақ елі – мәңгілік.

Автор.

Қазақ елі – мәңгілік, бұл ұлттық идея. Елдің мәңгілігін армандаудан асқан қандай асқақ идея болмақ. Әрбір жеке адамның ғұмыры өлшеулі болғанымен, ол ұрпағымен мәңгілік. Сондықтан, бұл болашаққа бастайтын, келешекке деген нық сенім қалыптастыратын идея. Сонымен бірге, қазақ елі мәңгілік деу ұрпақтар алмасуына, олардың сабақтастығына, солармен бірге халықтың табиғи құндылықтарының жасампаздығына деген сенім. Осылай дей отыра, қазақ елі — мәңгілік дегенде, біз бүгінгі бар тарихымыздың баяндылығы туралы қалыптасатын байсалды сана туралы айтпақпыз.

Ел болу деген онтология, бар шындыққа айналған болмыс, бүгінде қазақ елі туралы, оның келешегі де, әлі жетіспей жатқан жақтары туралы да мәселелер ағымдық басылымдар беттерінде көтеріліп жатыр. Менің айтпағым, қазақ елінің азаматтарының *елдік санасы* туралы сөз. Философиялық білімде сананың шартты түрдегі дербестігі деген ұғым бар. Сананың болмыстан не қалып, не асып кететін дербестігі ғылымда белгілі мәселе. Олай болса, ел болу мен елдік сана арасында алшақтық бар ма, болса ол қалай көрініп отыр дегенге жауап іздеу, бүгінгі қоғамдық білімдердің басты мәселесінің бірі деген пікірдемін. *Елдік сана өлшемі – қазақ елі мәңгілік деген ұғыммен анықталмақ*, бірақ осы идеяның жүзеге асуының технологиясы қалай дегенде,

кімдерге ұқсап елімізді мәңгілік етуіміз қажет дегенде үлгі іздеушілік те бар, менің ойымша, үлгі іздегеннен гөрі, өркениетті елдердегі үрдістерді *сабақ* ретінде алып, өз жолымызды анықтасақ деген ой дұрыстығын Қазақстанның өзіне тән өркениеттіктің тиршілігі анық байқатып келеді. Араб елдеріндегі үрдісті үлгі ретінде ала аламыз ба? Вестерндік не дәстүршілдік қайсысы бүгінгі қоғамда доминанттық жағдайда?! Дәстүршілдік қоғамның қуаты қандай? Дәстүрлі қоғамдық үрдістермен өркениеттік межеге жете аламыз ба?

Жаңа жол – қазақстандық жол, ол қандай болмақ? Шетелдіктер айтып жатқан қазақстандық жол, ол қандай жол? Евразиялық өлшем нендей мақсат-мұраттарды аша алмақ. Ойлану керек.

Қазақ халқының отаршылдық идеологиясынан азат болғанына небәрі он бес жыл. Бұл мерзім ішінде елдік сананың қалыптасуы, оның кемелденуі, әрине, оңай шаруа емес. Генри А. Киссинджер Ли Куаннның «Сингапурская история: из «третьего мира» - в «первый» (1965-2000) деген кітабына жазған алғы сөзінде: «Многие постколониальные государства не имеют подобной истории» дейді. Бұл кісінің «подобная история» деп отырғаны Батыстық дәстүрдегі мемлекеттілікті айтып отыр. Бұл мәселеде біздің Сингапурдан өзгешелігіміз бар, ол – қазақтардың үш ғасырдан аса *мемлекеттік*

тәжірибесі болғаны, әрине, ол батыстық үлгіде емес, ол кезде батыстық мемлекеттіліктің үлгі болатын да жағдайлары шамалы болатын. Біз, сондықтан бүгінде «Қазақстандық жол» деген түсінікті отандық білім жүйесіне енгізуіміз қажет, ол туралы Президент Евразия университетінің студенттері мен оқытушылары алдында оқыған лекциясынан кейін қойылған сұрақтарға жауап бергенде, шет елдік мамандардың «Қазақстандық жол» туралы айтып жатқандарына тоқталған еді. Әлемдік саясаткерлер ескі түсінікпен Қазақстанды да «үшінші елдер» тізіміне қосуда, негізінде біз қазір «дамушы елдер» қатарындамыз. Дамушы ел деген сөз, болашағы бар мемлекет деген ұғымды береді. Оның көрсеткіштерін Нұрсұлтан Назарбаев өз лекциясында былайша түсіндірді: 2010 жылға қарай біз жан басына келетін ІЖӨ-ні 700 долларға дейін, ал сатып алу қабілетінің паритеті (СҚП) бойынша 1500 долларға дейін арттыру көзделіп отырғанын айтты. «Таяудағы үш жылда Қазақстан білім беруге арналған мемлекеттік шығындарды ұлғайтуы тиіс, олар ІЖӨ-нің 4,1%-ынан кем болмауы керек. Үстіміздегі жылы мемлекеттік бюджеттен білім беруге 344 млрд. теңге жоспарланған» («Егемен Қазақстан» газеті. 27.05.06).

Мысалы, Ли Куан жоғарғы аталған кітабында жазғандай, Сингапурдің ІЖӨ әр адамға 1959 жылы 400 американдық доллар болса, 1990 жылы 12 200 долларға, ал 1999 жылы 22 000 долларға, бүгінгі күндері 30 000 долларға жақындап отыр. Шикізат байлығы жоқ Сингапур тіптен құм мен ауыз суды Малайзия мен Индонезиядан тасыған. Сонда жоғарыда келтірген биік нәтижелерге бұл ел қалай жеткен? Міне осы мәселе, бізге, Қазақстандықтарға ой салатын жағдай. Біздің жағдайымыз табиғи байлық және де өзге мүмкіндіктерімізді қоса айтқанда Сингапурмен тіптен салыстыруға келмейді. Ендеше, неге бұл елден қалып отырмыз, меніңше мәселе білім беру жүйесіне, ғылымға және технологияға қатысты. Елімізде білім беру жүйесінен социализм шықпай отыр. Социалистік түсінік білім жүйесіндегі басты бөгет. Осы мәселені Президент Нұрсұлтан Назарбаев өте терең мағыналы мәнде қойып отыр. Елбасының профессор ретінде университет ұжымыалдында лекция оқуы үлгі болатын бастама.

Қазақ елі мәңгілік деген формула, отандық ғылым жүйесіне тың тұжырымдар жасауды қажет етуде. Ол тың тұжырым елдік сана туралы болмақ. Елдік сана деген не? Ел болу дегеніміз не деген сауалдар отандық философияның жаңа тұрпатын қалыптастыруға бастайтын нышандар. Мен бұл жерде ұлттық дегеннің орнына отандық деп арнайы

айтып отырмын, осы мақалада айтылар ойдың негізгі арнасы да осы мәселе төңірегінде өрбімек.

Сонда ұлттық философия орнына отандық философияны қолданғанда біз нендей мәселелерді нысанаға алып отырмыз. Тарқатып айтып көрейін. Алдымен, негізгі шындықты немесе қазіргі заманды зерделеп алсақ, басты мәселе айқындалмақ, ол – он бес жылдық тарихы бар Қазақстан Республикасы, Біріккен Ұлттар Ұйымының мүшелері болған жүз тоқсан бір елдің бірі. Қазақстан – дербес мемлекет. Бұл әбден түсініп алатын керемет тарихи жағдай. Қазақстан Республикасы мемлекет ретінде өзіне тікелей қатысты мемлекеттік істерді шешкен. Ол әлемнің түгел дерлік елдерімен тікелей дипломатиялық қарым-қатынас орнатқан. Мемлекеттік символ, рәміздер анықталған. Қос палаталы Парламент жүйесі қалыптасқан. Елімізде бірнеше рет Президент, Парламент және Мәслихат сайлаулары өтті. Демек, қазақ елінде мемлекеттік құрылыс негізінен құрылған, нарықтық қатынастарға, адам құқығы мәселелеріне заңдар жүйесі жасалып, кеңістік өріс ашқан, ендігі жердегі мәселе солардың нығаюы, сапалық түбегейлі өзгерістерге түсе беруі. Әрине, одан шығатын мәселелер ел ішінде талас пікір, келіспеушілік, тіптен оппозициялық блоктар құруға дейін бастап отыр, меніңше бұл демократиялық, либералдық үрдістің қалыпты жағдайлары. Осындай мемлекетіміздің онтологиялық болмысы жаңа тұрпатты философияны, тың жүйеге негізделген гуманитарлық, қоғамдық білімдер жүйесінің қалыптасуын қажет етеді. Ол қандай мәселелер дегенге келетін болсақ, біріншіден, ұлт мәселесінің осыдан он бес, жиырма жылғы болмысы, мүлдем өзгерген. Ұлт мәселесін туғызатын отаршылдық идеологиясы және саясаты. Кеңестік империя отаршылдықтың жаңа түрін – коммунистік режимдік түрін тәжірибеде де, теорияда да шебер жүргізе білді. Қазақ ССР-ін заң жүзінде мемлекет ретінде мойындай отырып, оған өздеріне (коммунистерге) қажетті шектеуді қоя білді. Мұндай жағдайда ұлт мәселесі тұншыға бастады. Ұлтқа саяси, рухани еркіндік берілмеді. Дін, тіл мәселелері дертке айналды. Сондықтан, Егемендікке жеткенге дейін ұлт мәселесі халқымыздың негізгі мәселесі болды. Сол үшін орасан жұмыстар атқарылды, құрбандықтар болды. Айта берсек, ондай істер жеткілікті, мысалы 1916 жылғы Амангелді, Бекболат т.б. бастаған ұлт-азаттық майдан, Алаш қозғалысы, жиырма-отызыншы жылдардағы аштық, отызыншы, кейін елуінші жылдарға жалғасқан репрессия. Сонда репрессияға

ұшыраған халқымыздың аты аталып жүрген асыл ұлдары ғана емес, халықтың **азаттық идеясы** еді. Коммунистік режим халқымыздың азаттық идеясын, яғни ел болу идеясын репрессияға салған еді. Ел болуға кеңестік замандағы саяси, рухани ұмтылыс, 1986 жылғы Брежнев алаңындағы жастардың көтерілісі болатын.

Михаил Горбачев бастаған «қайта құру» саясаты кезінде либерализмге мүмкіндік туа бастағанда көрнекті журналист, қоғам қайраткері Сағат Әшімбаев жүргізген «Қарыз бен парыз» телехабарларында ел болу идеясы өте екпінді көтерілді. Бұл кезде ұлт мәселесі қайнап тұр еді. Кейін қызметтен кеткен соң Михаил Горбачев журналистерге берген бір сұхбатында, менің саясатымда екі кемшілік болды, бірі ауыл шаруашылығына жете көңіл бөлінбеді, екіншісі ұлт мәселесіне тиісті деңгейде мән берілмеді дегені шындық еді. Ұлт мәселесі бомба болып жарылып коммунистік режимге негізделген СССР деген алып империяның тас-талқанын шығарды. СССР тарқағаннан соң да, көп кейін ұлт мәселесін түсінбеген немесе түсінгісі келмегендер СССР-дің тарқағанына таң қалысты. Таң тамаша қалатын ештеме жоқ, ұлттық жағынан құрама империялар күндердің күнінде ыдырап тынатыны тарихи тәжірибеде сан рет қайталанған. Ұлт мәселесін үнемі отаршылдық тудырады. СССР-дің ыдырауымен Тәуелсіз мемлекеттер пайда болуымен ұлт мәселесі сапалық өзгеріске түсті. Енді ол ұлт мәселесінен **елдік мәселеге** ауысты, өтті. Ұлт мәселесін тудырған отаршылдық жойылды. Ендігі жерде ұлттық сана елдік санаға ұласты. Осы сапалық өзгерісті қоғамда түсінбеушілік аңғарылды. Кей азаматтар өз сөздерінде, жазғандарында, біздің Тәуелсіздікке жеткен ел екенімізді ұмытып кетеді. Тәуелсіздікке дейінгі әңгіме мазмұны бір басқа, Тәуелсіздікке жеткеннен кейінгі әңгіме мазмұны бір басқа емес пе? Тәуелсіздікке дейінгі арман жеке ел болу, яғни саяси Тәуелсіздікке жету емес пе еді. Ал, саяси Тәуелсіздік жарияланғаннан кейінгі арман болатын елдің мәңгілігі, баяндылығы, тұрақтылығы, өркениеттігі емес пе?!

Әрине, біз егемендік тарихымызда бір қиыншылық болғанын естен шығармауымыз керек, оның мәнісі бізге Тәуелсіздік пен нарықтық қатынастар бірге келді. СССР-дің империя ретінде ыдырауының басты факторы деп, жоғарыда ұлт мәселесін айттық, сонымен бірге, бұдан қуаты кем соқпайтын екінші фактор болды, ол СССР-де нарықтық қатынастардың болмауы, яғни, жоспарлы халық шаруашылығының болуы, ол әлеуметтік-саяси

кеңістікке жол ашпайтын саясат еді. Демек, Тәуелсіз елдерде, нақтылы Қазақстанда да нарықтық қатынастарды Тәуелсіздік идеясынан да жоғары қоятын күштер бар еді, олар ұлт мәселесін аттап өтіп, өз жолдарымен кетті. Тіптен, оларға ұлт мәселесіне қатысты істер кедергі болып табылады. Тәуелсіздікті насихаттаушы ұлтшылдар, зиялы қауым. Ал, саяси билік басындағылар мемлекетті басқару ісімен айналысты, ол түсінікті жағдай еді. Әркім өз ісімен айналысқаны жөн. Тәуелсіздік алған елге, ең басты мәселе Мемлекет ісі болатын. Олай болмағанда саяси тәуелсіздік жоқ. Саяси Тәуелсіздікті нығайту, яғни, мемлекет ісін жүргізуде, біздердің табысымыз мол болды. Егер, ондағы кемшілік болса, оны теріп алып айтушы оппозиция бар. Мәселе, **рухани Тәуелсіздікте**, ол қоғамға көрінді, олар өздерінше демократиялық үрдістердің жақтастары болып көрініп, ұлтқа қатысты істер ысырылып қалды. Қиындық осы тұста туындай бастады, оның үстіне нарықтық қатынастарға кіре алмай сырт қалған көпшілік те қазақ қауымы болды. Жағдай қатерлі сипат ала бастады, құдай сақтап, біздер өзге елдерде болған аса ауыр қиыншылықтан, ең бастысы қан төгіссіз аман шықтық, бірақ ұлттық құндылықтарды насихаттау ісі қарқынды болмады, себебі, ол баста ұлтшылдық идеясы өріс ала алмады. Ұлтшылдыққа әлі саяси теріс көзқарас болды, оны ұлттық экстремизммен шатастыру да болды. Алдыңғы қатарға таза демократиялық үрдістер ісі шықты да, оның ұлттық мазмұны еске алынбады, жағдайдың осылай болуы, сірә, сол кезде осы істі нақтылы түсіндіретін теорияның болмауынан мәселе өріс ала алмады. 1991 жылдан бергіде елімізде екі бағыт өрбіді, бірі – нарық қатынастарына еніп алған «жаңа қазақтар», екінші сатысы мәселелер. Бұл кемшіліктің дені зиялы қауымның қабілеті, түсінігі, көзқарасы, біліміне қатысты болды.

Өткен он бес жылдық тарихымызды **ұлттық санадан елдік санаға өту, ұласу жылдары** деп қабылдауымыз қажет. Біз **қазақ ұлтынан қазақ елі болып қалыптастық**, өз мемлекетімізді орнаттық, оның іргетасы, иншалла мықтап орнықты, енді ел болу саясатын қарқынды жүргізуіміз қажет. Бұл істе Президент тіптен қуатты идея ұсынды, ол, қазақ елі әлемдегі елдердің қатарында ғана болып қалмай, бәсекеге қабілетті елу елдің қатарында болуымызды мемлекеттік міндет деп анықтады. Бұл істе бәрі мемлекетке қатысты емес, ендігі жерде әңгіме салмағы қоғамға ауысуы заңды. Қоғам, өткен адамзат тарихына зер сала қарап отырсақ, үнемі мемлекет ырқында бола бермеген, оның ең айғақты көрінісі, кеше

алып Кеңестік Империяның ыдырауы немесе Югославияның бүгінгі күнге дейін ыдырап жатуы. Неге олай болды, оның басты себебі, қоғам өзіне өзге мемлекеттік өлшемді қажет етті. Осындай жағдайда Ленин атап айтқан «мемлекеттік машинаның» парша-паршасы шығады. Революция деп ұрандап большевиктер ресейлік мемлекеттік машинасын бұзды, қиратты, кейін келе коммунистік қатаң режимге құрылған кеңестік мемлекеттік машинаны қоғамдағы қозғалыстар аз уақыт ішінде тас-талқанын шығарды. Реті келгенде айта кетейін, Кеңестік Империяның мемлекеттік машинасының саяси, идеологиялық, мәдени бағдарлары айқын, анық, әрі нақтылы болатын, соған қарамастан қоғам ішінде «жарылыс» болды. Ол жарылыстың үш тағаны болды: **жеке меншіктің жоқтығы**, ол жеке адамның еркіндігін шектеді; **демократияның немесе либерализмнің болмауы**, ол ұлт мәселесін тұйыққа бастады және **дін атаулының қоғамнан аластатылуы**, ол адамның табиғи болмысына кері әсер етті, адам өз болмысында бола алмай, өзге халге, жасанды жағдайға түсті.

Бүгінгі қазақ (қазақстандық дей беріңіз - Ғ.Е.) қоғамында қоғамдық пікір үстемдігін меңгеріп алуға тырысушылықта, менің ойымша, екі негізгі мәселе бар. Бірінші мәселе дінге қатысты.

Біздегі жағдайға келсек, Конституциямызда Қазақстан Республикасы **зайырлы мемлекет** деп анықталған (1-бөлім. Жалпы ережелер. 1-бап. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы «Жеті жарғы», 1998.—5 б.). Бұл, мемлекет пен діннің қарым-қатынасы мәселесіндегі теория мен тәжірибеде қолданылатын басты принцип. Демек, дін және діндер үрдісі мәселелерінде ұстанатын принципіміз **зайырлылық**. Бұл принцип білім беру саласында сақталуда. Зайырлы оқу орындары діни оқу орындарынан бөлек. «Зайырлы мемлекеттің» не екенін анықтама, энциклопедиялар арқылы, яғни *түсінік* негізінде түсіндіруге болады, ал заң жөнінде қалайша айтпақпыз. Интернет беттерін парақтасақ, Зайырлылық мәселесі, бүгінде Ресей, Украина елдерінде талқыланып, алуан түрлі пікірлер айтылып жатыр. Сөз орайына қатысты айта кетейін, Зайырлы мемлекеттің атеистік классикалық түріне Кеңестік мемлекетті айтуға әбден болады. Бұл мемлекет шын мәнінде дінді (шіркеуді) мемлекеттік істен мүлдем аластатты, демек, бізге бұл жолға түсуге болмайды. Ол теріс бағыт болатын.

Біздің түсінігімізде зайырлы мемлекет мазмұны жағынан құқықтық, демократиялық болғандықтан, ол дін өрісіне мүмкіндік беретін мемлекет. Мәселе,

осы мүмкіндіктің сапалық мөлшерінде. Соны заң арқылы нақтылы анықтау мәселеге айналып отыр.

Зайырлы қоғамда зайырлы азаматтар болуы табиғи жағдай. Олар, зайырлылар кімдер, атап айтсам, мемлекеттік, саяси жүйедегілер, журналистер, ғалымдар, білім беру жүйесіндегі мұғалімдер, оқу ісін ұйымдастырушылар, ең соңында өзін зайырлы деп санайтын азаматтар.

Сонымен бірге, қоғамда атеистер бар, ол да қадірлеуді қажет ететін топ. Діни Ренессанстың алғашқы жылдары атеистерді «халық жауы» ретінде көрсетушілік байқалды, ол дұрыс емес, мәдени контекстте қарастырсақ, дұрыстыққа бастайтын түсінік емес. Атеизм де мәдени үлгінің өмір сүруге құқы бар бір түрі. Ойлаудың ақ пен қара түрлерінен біз өтіп келеміз, себебі өркениеттік ізденіс бізді осы жолға бастамақ.

Зайырлылық дегенде басын ашып алатын жай, ол *теократия мәселесі*. Осы мәселе туралы Америкалық ислам танушы Бернард Луэйс былай дейді: *«Теократия – это государство, в котором власть принадлежит церкви, т.е. духовенству. Ясно, что в этом смысле ислам не является и не может быть теократическим. В исламе нет церкви и нет духовенства, как с теологической точки зрения, потому что в нем нет духовной должности или духовного посредничества между Аллахом и верующим, так и учредительской, потому что здесь нет епископов и иерархической власти религиозных деятелей»* (Выступление проф. Бернарда Луэйса на международном коллоквиуме ЮНЕСКО 7-10 декабря 1982 г. в Париже).

Конституциядағы Мемлекет пен дін бөлінген деген қағида негізінде Шіркеудің мемлекеттен бөлінгені туралы мәселе. Исламда бұл мәселе өзгеше. Исламның өзгешелігі сол, ол яғни, ислам діні әуел бастан *мемлекеттің саяси, идеологиялық негізі* болып қалыптасқан. Мұхаммед пайғамбар Алланың елшісі болуымен бірге, *мемлекет басшысы*, жай саяси басшысы емес, сол мемлекеттік билікті орнатушы, *халифаттың негізін салушы саяси реформатор* болған адам. Александр Пушкиннің «Подражание Корану» деген өлеңінде Мұхаммед пайғамбар туралы *«И, обходя моря и земли, глаголом жги сердце людей»* деуі, ол діни, әрі саяси әлемдік масштабтағы реформатор. Исламда діни билік пен саяси (мемлекеттік) билік, әуел бастан бір болған, бірге қалыптасқан. Исламның осы ерекшелігін біз шіркеудің мемлекеттен ажырату принципімен түсіндіріп келеміз. Шіркеу бір басқа, Мешіт бір басқа. Екеуінің діни билікке және мемлекетке деген түсініктері де басқа.

Христос – адам, бірақ Құдай, ал исламда адам баласы Құдай бола алмайды. Бір сөзбен айтқанда, исламдық тұрғыда «зайырлылық» деген түсінік жоқ. Зайырлылық Батыс өркениетінің өлшемі. Зайырлылықтың жоқтығы ислам әлемін түсінбеушіліктің негізі, ол бір, екіншіден, зайырлылықтың жоқтығы, одан зайырлылық талап еткенде архетиптік әр пиғылдағы көріністердің беріп қалуы аңғарылады. Осы психологиялық халді Батыс саясаткерлері «исламдық фактор», «исламдық терроризм», «исламдық экстремизм» деп сан-саққа жорытуда. Батыс үшін исламдағы өзіне түсініксіз жағдай – қауіп.

Бұл мәселеде бізге Турция елінің тәжірибесі жақын. Себебі, ол еуропалық ел және де біз мемлекет пен діндер мәселесін еуропалық тәжірибе негізінде шешуге ынта білдіріп отырған елміз. Бірақ, Турция елінің де тәжірибесін толық ала алмай отырмыз, себебі онда бәрі түріктер, одан өзге ұлт жоқ, бізде болса жағдай басқалау. Сондықтан, діни келісімде үнемі ортақ шешімге келу қиын болып отыр. Сонымен мемлекет және діндер дегенде екі тәжірибе бар, бірі исламдық, екіншісі христиандық. Бізге керегі ортақ өркениеттік шешім. Ол қалай болмақ.

Мұхаммед пайғамбардың хадистерінде негізінен мемлекетті басқару тәсілдері туралы айтылған. Хадистерде саяси билік пен діни билік бір-бірінен ажыратылмаған. Мұсылман елдерінің дені батыстық терминді қолдансақ, теократиялық болып келуі содан.

Әлем халықтары, әрі елдеріндегі діни үрдістерді бағамдап отырсақ, мемлекеттік, саяси істермен айналысушылыққа, тек қана ислам діні ғана емес, өзге діндер, айталық, православие, католик, протестанттар, иудаизм т.б. ынта танытуда. Бұл үрдіс Қазақстанда да байқалып отыр, бұл біріншіден. Екіншіден, неге дін мемлекеттен бөлінген деген конституциялық тұжырымға қарамастан, *мемлекет* дін мәселесімен шұғылдануды қажет деп санайды. Бұл былай қарағанда зайырлыққа жатпайтын іс. Бірақ, тәжірибе теорияның анасы екенін естен шығармаған жөн. Қандай ілім, теория, қағида болмасын тәжірибеден замандар өзгерісіне қатысты қалып қойып отырады. Теорияларға емізікпен сүт беріп, жандандырып алатын – тәжірибе.

Тәжірибеде жағдай былай. Үш ұғым бар: *Мемлекет, Қоғам, Ел*. Ел болу үшін мемлекетшіл болу жеткіліксіз, мемлекеттен тыс қоғам, оның сан қырлы мүдделері бар. Мемлекет, осы қарастырып отырған мәселеге орай айтсақ, адам құқына жағдай жасаушы, мүмкіндік туғызушы, ал адам болмысы, ғұмыры, еркі іске асатын алаң, ол – қоғам. *Қоғам*

адам еркінің кеңістігі. Міне, осы адам еркіне мүмкіндік туғызу мен оның жүзеге асуының бірлігінен *елдік сана, елдік мүдде* қалыптасады. *Елдік сананы өркениеттік сана* деп айтуға әбден болады, себебі мұнда адам мүмкіндігі мен оның нақтылы өмірі көрініс табады. Осы өркениеттік-елдік сана қалыптасуында діннің орны ерекше. Қазақ елі үшін, әрине, оның 60% сенетін ислам дінінің тазалығы, *ұлттық қауіпсіздіктің* өзекті саласы. Мысалы, елдік санасы бар қазақстандық азамат, ешқашан да «Хизб эт-Тахрир» сияқты діни сектаны қолдауы мүмкін емес. Керісінше, елдік сезім, санасы жоқ дүбара мұндай және осы секілді аса зиянды діни секталарға өтіп кетулері мүмкін. Елдік сана негізі *азаматтық құндылықтарды* қалыптастыруда. Демек, білім және тәрбие саласында елдікке баулу *мемлекеттің де, қоғамның да*, Қазақстандағы *ресми діндердің* де өзекті мәселесі болуы керек, олай болмағанда, Қазақстан Республикасы *өркениетті ел* болудан қалмақ. Бұл жерде мен өркениеттілік деп өзін Мемлекет, Қоғам, Ел ретінде сақтауға қабілетті, яғни, ұлттық қауіпсіздігі мығым елге қатысты айтып отырмын. Өркениетсіз елдердің өзін-өзі сақтау қабілеті шамалы болатыны тарихтан белгілі. Мысалы, кешегі өзіміз өмір сүрген Кеңес Империясы нағыз өркениеттілікке көтеріле алмады, соның нәтижесінде ыдырап, тарап кетті. Себебі, ол зайырлы мемлекет болғанмен, қоғамда атеистік *білім мен тәрбие* негізгі мәселелер болған. Демек, таза атеистік негізде құрылған мемлекеттің, қоғамның *Ел болып қалу* мүмкіндігі шамалы екеніне Кеңестік өкіметтің қысқа ғұмыры дәлел.

Кеңестік заманда Дін мемлекеттен бөлінгенімен, ол қоғамнан мүлдем аластатылмады. Неше түрлі айла-тәсілдерге қарамай қоғамда дінге сенушілер болды.

Солар Тәуелсіздікпен келген діни еркіндікті, тіптен, діни Тәуелсіздікті десе болғандай ынтамен қабылдап, дінге сенуші қауымның негізін құрады, мұны *дәстүрлер* деп атасақ, одан беріде он бес жыл ішінде жаңа діни қауымдар өсіп-өніп келеді. Солармен бірге, күн тәртібіне *жаңа діни* мәселелер қойылып отыр. Оның бастапқыдағы шешімі 1992 жылдың 16 қаңтарында Парламентте қабылданған «*Діни сенім бостандығы мен діни бірлестіктер туралы*» заң болатын. Енді оған өзгертулер енгізу мезгілі жетті. Бұл заңды миссионерлік туралы мәселелермен толықтыру жоқ, себебі, кейінгі кезде басылым беттерінде миссионерлік туралы көп айтылып та, жазылып та жүр. Біз, ашық қоғамбыз деп, әлемге жария еткендіктен, миссионерлерге есікті мүлдем жауып тастай алмаймыз. Бүгінде дін алаңында да бәсекелестік

басталған. Әр дін өзінің өміршендігін, хақтығын тұрмыста, қоғамда белгілеп алуы керек. Дін мемлекеттен бөлінгенмен, қоғамнан бөлінбек емес. Дін қоғамдық құбылыс. Қазіргі жағдай солай.

Жалпы алғанда «миссия» деген жаман сөз емес. Миссионерлік адамзат тарихында, үнемі болып келе жатқан мәдени құбылыс. Миссионерлік – халықтардың, региондардың мәдени алмасуының бір тәсілі. Академик Лихачевтің, ұлттық мәдениеттің кемелденуі, оның өзге мәдениеттерді қабылдау қуатымен анықтау керек деген терең ойы бар. Сонымен бірге, миссионерлік дегенде, мәселе оның мақсаты одан шығатын мазмұнында болса керек, кейбір миссионерлер тек діни насихатпен айналысуды мақсат еткен, әрине, мұндайға қоғамдық пікірде, заңда тосқауыл, тіптен тиым керек. Парламенттің, күні бүгінге дейін неліктен миссионерлік туралы заң қабылдамай отырғаны қоғам үшін түсініксіз. Бүгінде миссионерлік қоғам да оңды-солды емін-еркін сайрандауда, себебі олардың қолында Минюст берген куәлік. Минюст қызметкерлері рұқсат бермесе, оларға миссионерлер адам құқығы деген мәселені алып шығады, осы жерде тағы мынандай проблема бой көтереді, ол мемлекет пен діндердің арасындағы қарым-қатынасты оң шешудегі *экспертизаның жоқтығы*, мемлекеттік шенеуніктердің бұл мәселеде *кәсіби білімі және тәжірибесінің шамалығы*. Демек, не істеу керек деген сұраққа жауап іздеуіміз қажет. Осы мәселе туралы айтпағым, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті философия және саясаттану факультетінде біз дінтану мамандарын дайындаймыз, төрт жылдық бакалавр, екі жылдық магистрлер, одан әрі олар магистрлық, кандидаттық, докторлық диссертациялар қорғайды. Сонда көп мәселелер айтылады, бірақ қоғамға бәрі жете бермейді. Осы мәселеге орай, менің мынадай *екі ұсынысым бар*: біріншіден, әрбір әкімшілікке дінтанушы-референт деген штат енгізсе, қазіргі болып жатқан күрделі діни үрдістерге ғылыми экспертиза мәселесі жөнделме деген ойым бар. Екіншіден, біздің университет негізінде ғылыми экспертиза орталығын ашса, ол орталықпен келісім-шарт негізінде тиісті мемлекеттік органдар жұмыс атқарса, қоғамдағы діни үрдістегі кейбір келеңсіз жайларға, мүмкін заң тұрғысынан тежеу салынар еді деген ой. Мұндай істерді жергілікті ғалымдармен бірігіп жүргізуге де әбден болады.

Әрине, адам құқы туралы халықаралық тұжырымдамалар бар. Оларды есепке алмасақ тағы болмайды. Оның үстіне бар діндер өзін нағыз ақиқат жолындағы хақ діндер деп жариялауда. Ол

діни қисынғасымды. Біздің ислам насихатшылары Ислам хақ дін, таза дін десе, өзгелер де өз діндерін таза, хақ дін дейді. Сонда шешім қайда? Шешім қандай жағдайда болсын нақтылы болуы шарт. Дерексіз шешім болмайды. Шешім жасау үшін нақтылы тарихи, әлеуметтік, қоғамдық, саяси, мәдени жағдайды есепке алуымыз керек. *Нақтылы жағдай Қазақстан Республикасы*, яғни, мәселе осы мемлекеттің мазмұнына, оның мүддесіне орай шешілуі керек. Ол қандай шешім? Мемлекет пен діндердің арақатынасын *ұлттық қауіпсіздік өзекті мәселесі* деп бағалау. Бірінші орынға, еш даусыз *ұлттық қауіпсіздіктің мәселесі* тұруы керек. Онда ескеретін мәселе мынау, ислам мемлекет құрушы ұлттың дәстүрлі діні. Дінге қатысты мәселелер *осы тұрғыда қарастырылып, шешілуге тиіс*. Адам құқы дерексіз емес, ол нақтылы қоғамда өз көрінісін таппақ. Мемлекет шенеуніктері де, дін басшылары да осы принциптен ауытқыса, Югославиядағы жағдайды жақындатып аламыз. Югославия тәжірибесі нені көрсетеді? Бір ұлт діндер негізінде үшке бөлінді. Сербтер православие, хорваттар католиктер, босниялықтар ислам дінінде. Не болды? Бір ұлт бір-бірін қырғынға ұшыратты, ақыры Югославия мемлекет ретінде жойылды. Бұл елдің ыдырауы әлі жүріп жатыр, жақында ғана черногориялықтар жеке мемлекет болып жарияланды, ендігі кезекте Косово мәселесі тұр.

Қазіргі кезде еліміздегі діни үрдістердің жағдайы, еріксіз мемлекеттік органдардың айналысуына мәжбүрлеп отыр. Экстремистік діни топтар әрекеттері, әрине, сөзсіз заң арқылы реттелуі қажеттілік. Себебі *Дін саясаттанып* барады, Діннің саясаттан тыс болғаны жөн, бірақ әлемде де, бізде де дін саясатқа иек артқысы келеді, саясат дінді өз мүддесіне пайдаланғысы келеді. Бұл қауіп туғызатын, әрі ойланатын жағдай.

Осы мәселені бүгін түсініп алмасақ, кеш болып кетуі ықтимал. Республикада ислам дініндегілер көпшілік бола тұра, ол негізінен *қорғаныста*, көбінесе *ақталумен* айналысуда. Ол дұрыс жол емес. Қазақстандағы ислам дініне ғылыми және өркениеттік, қарқындық қажет. Ислам кереметтермен айналысып кетсе, онымен зиялы қауымды үркітіп алуы ықтимал. Өткен жылдары басылым беттерінде қозының қабырғасында Алла деген жазу болған екен, бір қауынның қабығында Алла есімі жазылған екен деген мәселелер ислам діні тазалығына жұмыс істемейтін лақаптар, қаптап кеткен әулиесы мақтар. *Дін адамның жүрегінде, ол адам мен бүкіл әлемнің байланысын білдіретін, сезілетін сезім, ақылды нұрға айналдыратын*

сана. Осы тұрғыда мұсылман қауымына айтарым кінә мұсылмандықта емес, кейбір өзін мұсылманмын деп санайтындардың пиғылында.

Дінге өмірден жолы болмағандар келіп жарытпайды. Дін арлылар ісі, арсыздар дінді нарықтық саудасына салушылар, өз мүддесіне пайдаланушылар. Арсыздар мұсылмандыққа надандықты енгізеді. Өкінішке орай, ондай көріністер әрбір облыста, аудандарда бар. Шәкәрім айтқан шын дін – арлылар ісі. *Дін – ғылым, дін – өркениеттік феномен*, олай болмағанда, дін өзінің көлеңкесі діншілдікке айналып, мемлекеттікке, елдікке бөгет істер жүйесіне айналмақ.

Діни сана өзгеріссіз болмайды. Жоғарыда айттық, дінге ғылымның, өркениеттің және мәдениеттің әсерлері мол. Діни сана толысып, кемелденіп келеді, ол үрдіс дінге деген көптеген жаңа көзқарастар туғызуда. Дінде де *дәстүрлік* пен *жаңашылдық* бар. Европалық өркениет үрдісі бұл аймақтағы ірі-ірі діни реформалардың болып өту қажеттілігін туғызды. Мұндай үрдістен Қазақ қоғамы да тыс қалмақ емес. Сондықтан, Қазақстандағы діни үрдістердің бүгінгісін біліп қана қоймай, оның ертеңгісі туралы ойлану қажет.

Жоғарыда, толығырақ тоқталған қоғам өміріндегі діни мәселемен қатар, қазіргі қоғамдағы екінші мәселе – ол *ұлтшылдық*. Мен ұлтшылдық туралы «Қазақ ұлтшыл болмағанда, ол кім?» деген мақалада біраз ойлар білдіріп едім, әсіресе 1986 жылғы көтеріліс қазақ ұлтшылдығы екендігін дәлелдеуге тырысқан едім. Ұлтшылдық қоғамда өріс алмаған кезде оны армандадық, ұлтшыл болуға ынталандық, енді бүгінгі күні қоғамда ұлтшылдық кең өріс ала бастағанда ойланған жөн.

Қоғамда ұлтшылдықтың көріністері бола бермек, бірақ оның өркениеттік деңгейде көрінгені жөн. Демек, сөз ұлтшылдықтың деңгейлері туралы болуы керек. Меніңше ұлтшылдықтың үш деңгейі бар: төменгі бұқаралық, ол тобырлық (люмпендік) болып кетуі де бар. Бұл ұлтшылдық қоғам үшін, оның тұрақтылығы үшін қауіпті деңгей. Ұлтшылдықтың төменгі көрінісі люмпендік мазмұнда болмақ. Люмпендік кедейшіліктің анайы, тұрпайы көрінісі. Кедейшілік қоғамның бір парасын діншілдікке де, ұлтшылдыққа

(люмпендік түрінде) бастап кететін қауіп алаңы. Кедейшілікпен күрес қоғамның әлеуметтік экология тазалығы үшін күрес. Ертеден айтылып, қайталанып келе жатқан қағида, адам өз шарасынан екі жағдайда шығады, бірі тым жоқшылықта, екінші тым тоқшылықта. Орта деңгей, қазіргі ұлтшылдықтың көріну түрі. Орта деңгейдегі ұлтшылдық мемлекетшілдікпен үйлесімділік табатын құбылыс. Мемлекетшілдік – ол да ұлтшылдықтың формасы ретінде көрінуі мүмкін, бірақ ол ұлтшылдықтың орта деңгейіне сай келетін жағдай. Жоғарғы деңгейі, онда ұлтшылдықтың мазмұны өркениеттік ізденістер арқылы анықталмақ. Ұлтшылдықтың өркениеттік деңгейі адамзаттық өлшемдермен анықталады, Абайдың «адамзаттың бәрін сүй бауырым» дегені осы деңгей.

Бүгінде ұлтшылдық мәдени-әлеуметтік құбылыс ретінде бой көрсетіп келеді. Байқаймын, ол қат-қабат. Оның үш деңгейін жоғарыда айттым.

Саяси Тәуелсіздік деген ойын емес, оған жету Тәуелсіздіктің ең бірінші мәселесі. Ол жалпы, Тәуелсіздік болмысының кеңістігі, алаңы. Саяси тәуелсіздік болмаса, азаматтық ой-сана тұншығады, азаматтардың оң-солын айыруы қиынға түседі. Бұл жағдайды басымыздан өткердік.

Ел болу идеясы – биік нысана. Бүгінге дейін елдегі тұрақтылықты мемлекеттік деңгейдегі іс-шаралар және халқымыздың бойындағы байсалдылық сақтап келді, алдағы уақытта елдегі тұрақтылық негізінен *қоғамдағы ахуалға* қатысты болмақ.

Неге ел болу деген идеяны стратегиялық бағыт деп санаймын. Қазақ елінің мәңгілігі әрбір қазақтың емін-еркін өмір сүруінің кеңістігі. Ол ұрпақтар қамы. Ел болу сонау түркі заманынан үзілмей келе жатқан арман. Ел болу болашаққа, келер ұрпаққа ашылар жол. Ол жолды қадірлеп, таза ұстау бүгінгі тірілердің ұрпақтар алдындағы *парызы*, ата-бабалар алдындағы *қарыз*. Ел болу идеясы парыз бен қарыздың түйіскен жері.

Сондықтан да, *қазақ елі – мәңгілік*, біздің ұлттық идеямыз, келешекке деген сеніміміз және адам ұрпағымен мәңгілік деген философияның айғағы.

Резюме

В статье поднимаются вопросы взаимоотношений отдельно взятой личности и государства в целом, рассматриваются идеи национального воспитания, задачи становления гражданского самосознания, перспективы и пути развития.

Summary

In the article the relations questions of single individual and the state as a whole; ideas of national education; formation of civil consciousness; the prospects are begged.

Ж. Молдабеков –
философия ғылымдарының докторы,
профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ҚАЗАҚТАНУ ІЛІМІНІҢ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕГЕ ӘСЕРІ

Еркіндікте еңсесін көтерген Қазақстанда түрлі әлеуметтік-мәдени бастаулар қайтадан жанаруда, халқымыз ұлттық-өркениеттік үйлестікті бетке ұстауда. Еліміздің еркіндігі мен халқымыздың қайта өрлеу бағдарын үйлестіру – жаңа ұрпақтың биік мерейіне және ортақ міндетіне айналуға.

Қазірде қоғамды ұлттық-мемлекеттік үлгіде дамытудың түрлі жолдары ұсынылуда. Сондағы мақсат – халқымыздың мәдени мұрасын дәйектеу, қоғамдағы адам ресурсын жетілдіру және ұлттық ресурсты жинақтау. Басты мәселе – қоғамның даму моделі мен бағдарын ұсыну, соны басшылыққа алу.

Осы тұрғыдан алсақ, биылғы жылғы Президенттік жолдаудың маңызы зор. Жолдау тарихи тәжірибенің қазақстандық және әлемдік деңгейіне негізделген, Қазақстанның бүгінгі мен болашағы туралы озық ойлар мен идеялардың жетістігі мен желісін тұжырымдаған. «Қазақстандықтардың өмір сүру сапасын айтарлықтай арттыру, біздің тарих алдындағы, халық алдындағы, Қазақстанның болашағы алдындағы ортақ жауапкершілік... Ұлы жолда ұлы мұратты мақсат етіп қоя білген ел қашанда биіктерді бағындырмақ» деген Н. Назарбаев сөзінде қоғам мен мемлекеттің стратегиялық бағыт-бағдары ауқымдалынған.

Жолдаудың мән-мағынасын *терең түсіну* үшін, *дәйекті түсіндіру* үшін және оған халқымыздың әлеуметтік *күш-қуатын тұтас жұмылдыру* үшін ендігі әр ортада **интеллектуалды белсенділік және интеллектуалды орындылық (сәйкестілік)** қажет.

Бүгінде және таяу болашақта Қазақстандағы тәуелсіздіктің тірегі мен тұтқасы – әлеуметтік күште, оның ықпалында, яғни ұлттық дамудың тұтастығында және этносаралық келісімнің тұрақтылығында. Ұлттық дамудың экономикалық және саяси себептері бар екендігі хақ. Экономикалық өріс бір елдің әлеуметтік-мәдени шеңберімен шектелмей, жаһандық сипат алып бара жатқаны әйгілі. Экономикалық дамумен, оның перспективасы *ұлттық, аймақтық және жаһандық* факторлардың арақатынасынан әрқалай тәуелді болуда. Заманымыздың қайшылыққа толы бұл проблемасын талқылауда пікірлер қилы-қилы жіктелуде, кейде сол көзқарастар қоғамдық дамудың бүгінгі қарқыны мен ауқымын толық

жеткізе алмауда.

Қазақстандық дамудың өзіндік моделі жасалуда, Қазақстанның өзіндік дамуы қалыптасуда. Бұл – жаңа саяси-әлеуметтік бетбұрыс және ұзақ уақытқа созылатын әлеуметтік-экономикалық реформа, жаңғырудың күрделі тарихи процесі. Қазақты да, Қазақстанды да ерекше *тұлғалы топ, ел-жұрт, ұлттық мемлекет* ретінде қарастыруға мүмкіндік артуда. Қоғамды ұлттық мемлекет төңірегіне, ал ұлтты өзіндік бағдар негізінде топтастыру мақсатына бағытталынған дәйекті саясат жүзеге асырылуда.

Жаңа Қазақстанды, тәуелсіз елді тану, оның қозғаушы күшін, әсіресе, әлеуметтік күшін, интеллектуалды ресурсын, мәдени капиталын танумен ұласуда. Осындай кешенді мәселелерге тұтас түсінік пен көзқарасты қалыптастыру қажеті артуда. Тұтас көзқарас дегеніміз таным мен білімнің, тәсіл мен тәжірибенің нәтижесі және жалғасы. Қазақ болмысына, мәдениетіне, тарихына деген тұтас түсінікті қалыптастыру және дамыту үшін танымның синкретті, білімнің интегративті түрі керек. Аталынған күрделі проблемалар түрлі білімдер саласында жүйесіз қарастырылуда, тиіп-қашып зерттелуде десек, онымыз шындықтан ауытқу немесе оны қаралау емес.

Ел тәуелсіздігі – саяси жеңіс және байлық, ал адам еркіндігі – рухани бастау және қазына. Екі құндылықтағы саяси жеңіс пен рухани бастауды серіктестіктің стратегиялық ресурсына балаймыз. Іргелі құндылықтардан елде біртұтастық пен серіктестік, өзара түсінушілік, бірін-бірі қолдаушылық жалғасын табады.

Бүгінгіміз бен болашағымызға лайықты түйін-тоқтамдар – халықтық ұстаным. Халықтың а) өткен жолын, басынан кешкен тарихи тәжірибесін түбегейлі жоққа шығармай, оларды жаңа жағдайға икемдеу; ә) биліктің халықтан, ал байлықтың халық ынтымағынан бөлінбеуі, оны бұзбауы керек; б) халықтың әл-ауқатын жақсартатын бұрын-соңды жинақталған тәжірибе мен тәсілдерді дұрыс пайдалана білу де, халық дәстүріндегі ырым-салтты нақты жағдайға ыңғайластыра икемдеу және ескеру деп ұққанымыз абзал. Сондай, онды жағдайда тілек біртіндеп талапқа айналмақ.

Егемендігін алған елдің басты этномәдени сұранысы – ұлттық дәстүрді дамытудың

мүмкіндігін кеңейту және теңестіру. Этномәдени бастау – рухани серпіліске демеулік. Дәстүрлі болмыс туралы ұлттық сұраныс пен серпілісті жергілікті мекен-жайға орай үйлестіру – қазақтыққа жараудың ұлттық қажеті. Қазақтыққа жараудың негізі мен тетіктерін үйлестіретін, ұрпақ пен ұлттың танымдық және мәдени мәйегін межелейтін көп сатылы әдістеме қалыптасуда. Ол – *қазақтану*. Қазақтану енді ғана жүйеленіп келе жатқан білім саласы. Оның проблемасы мен қажеттілігін мойындаушылар тобы әр сақта, әр қарқында аумақтануда. Ізденістердің идеялық сабақтастағы әзірге айқын емес. Оның себептері әрқалай. Бұл мақалада әдебиетке шолу жасалынбайды, тек өзіміздің концептуалды көзқарасымызды қысқаша жеткізбекпіз. Автордың көзқарасын кеңірек шыққан еңбектерден танысуға болады.

Қазақтың болмысы мен санасын, дәстүрі мен мәдениетін, тарихы мен тағдырын арнайы объект ретінде қарастыратын, жаңа деңгейде зерттейтін білімдердің жиынтығына сұраныс артуда. Қазақтық мінез-құлық, дәстүр-салт, идея туралы тарлан-тарлан көзқарастар әлеуметтік-гуманитарлық білімдердің әр саласында, әр деңгейде айтылып жүр, қатар қолданыста және айналымда болмақ. Қазақстанда мемлекеттік құрылымның қалыптасуы алдымен қазақ елі мен қазақ ұлтына деген ұмтылысқа, сондай-ақ, этносаралық қатынастардың қарқыны мен деңгейіне қатысты.

Оларға тұтас негіз, ортақ бағдар жетіспейді. Оның басты екі себебін атап кетуге болады. Біріншіден, қазақтанудың ұғым және құбылыс ретіндегі мазмұны, оның объектісі және субъектісінің арақатынасы анықтала қойған жоқ. Екіншісі, қазақтану туралы идея анда-санда айтылып қалады, бірақ *қазақтану ілім* ретінде ғылыми талдаудың объектісіне айнала қойған жоқ. Қазақтануды *идеядан ілімге* айналдыру, оның гносеологиялық ерекшелігі мен аясын анықтау – ғылыми танымның өзекті проблемасына айналуға.

Онсыз қазақтану әр деңгейде, әр салада талқылана бермек. Қазақтанудың өткені, бүгіні мен болашағы сабақтас, ал ілімнің табиғаты оның үш аясына – *пәніне, жанрына және әдісіне* қатысты. Осы үштік үйлеспегенде әртүрлі түсініктер мен дәстүрлер қалыптасты. Әрі көп салалы, көп деңгейлі өзгерістер мен жаңаруды тұтас түсіну, қабылдау жақтары қалып қойды. Содан ескінің ықпалынан арыла алмай, жаңаның тетіктерін толық қоса алмай жатқанымыз. Онсыз жаңа пәннің мақсатын ұғыну да шектеліп қалды.

Мақсат – *қазақ бола білу, қазақты тану және таныту, қазақты құрметтеу және қазақтыққа жарау.*

Қазақтану, алдымен, бірлестік пен үйлестіктің ұлттық негіздерін іздестіруді, жетілдіруді мұрат тұтады, ұлттық мемлекеттің беделімен елдің тұтастығын сақтауға жөн бастайды. Қазақтанудың қуаты – тұтас елдің топтық ұстанымы мен мұраттастығында, халықтық мұра мен мемлекеттік меженің сабақтастығында, мәдени ортаның жетекші ағымдарының үндестігінде, олардың мәдени мұраны ұлттық тілмен үйлестіретін ырқында. Ұлттық деңгей мен дәстүрді өркениеттік үлгімен толықтыратын осындай рухани күш-қуаттар оның қайнар көзін құрайды.

Өткеніміз туралы деректер көбейіп жатса да, бірақ олардың дәйегін таппай жатқан кезеңді бастан кешірудеміз. Егер де мамандар арасында бей-жайлық орнықса, бір сала мамандары ортақ проблема мен міндетке үстем етпек болса немесе әр мамандық өз дәстүрі мен әдістемесінің шеңберінен шыға алмай жатса, онда қазақтанудың дүниетанымдық жүйесі дұрыс шешілмейді, оның ғылыми мақсаты ілгерілемейді.

Қазақтануға деген *тәнтілік* а) адам болмысы мен қоғамтанудағы ұлттық сипатты, ұлттық мүдде және ұлттық мұраны ажарлайтын талпыныстан туындай бермек; ә) табиғаттану мен елтанудағы ұлттық дәстүр-салттардың танымдық маңызы мен өмірлік тәжірибесін жалғастыратын қозғалыстардан демеу таппақ; б) қазақтың рухани әлемін пайымдайтын, бағалайтын, жинақтайтын, жеткізетін әдістемелік негіз бен бағдардан өріс алмақ.

Қазақтанудың дүниетанымдық маңызын барлық ғылымның өкілдері өз деңгейі мен дәрежесінде жалғастыратын және ұлттық мәдениеттің арнайы арнасы ретінде зерттейтін, уағыздайтын, тарататын кез келді. Сондағы айтпағымыз, білімдер саласындағы ұлттық және өркениеттік өмір сүру тәсілдерін талдау, олардың ерекшелігі мен ұқсастығын теңестіре ұстау талабын ескеру; қазақтануды гуманитарлық дүниетаным мен ұлттық мәдениеттің түп тамыры, ортақ әдістемелі құралы ретінде қабылдайтын ұштаулықты қабылдау және қолдау. *Тарихи түсінік пен теориялық бағдардың* үйлестігі – іріктелген тұтас көзқарастың қалыптасуына демеулік. Осы тұрғыдан алсақ, қазақтану салалық мамандық пен мәдениеттің өкіліне ашық жүйе, ашық сабақ болуға жарарлық.

Қазақтану проблемасын теориялық және тарихи тұрғыдан қарастырудың маңызы: а) талқылайтын проблеманы қоядан және

оны шешудің жолын белгілеуден; ә) ұлттық мәдениеттің жалпы негіздерін айқындаудан; б) қазақ болмысының болашақтағы орны мен рөлін анықтайтын талпыныстан білінеді. Қазақтанудың басқа танымдық қызметтен үш айырмашылығын айталық, ол аналитикалық талдаудың эмпириялық базасын қалыптастырады, жаңа идеяны анықтайтын методологиялық сызық ұсынады, гуманитарлық білімге адамдық және рухани өлшемді қатар ұсынуға ден қояды.

Онсыз қазақтану идеясының білімдік жүйесі, қазақ болмысының өркениеттік бағдары пайымдалмай қалмақ. Онсыз қазақтануды ғылымның арнайы саласы деуге негіз де, өлшем де жетісе бермейді. Қазақтану дүниетанымдық көзқарас, белгілі бір әлеуметтік қарым-қатынастың астары және этностық өрістің арқауы ретінде әлеуметтік-мәдени демеулікке мұқтаж.

Мәдениет тоғысында мұндай мұқтаждық арта бермек. Өйткені, тіршілік қиылысында өркениеттік жолды таңдай білу – тұрақты дамуға кепілдік. Тұрақты даму – саяси-әлеуметтік және ұлттық мәдени талаптарды бір-біріне қарсы қою немесе ұлттық және өркениеттік үйлесімділіктің ерекшелігін жою емес. Керісінше, қазақтану *адамтанудың, ұлттанудың, қоғамтанудың* белгілі біруақыттық-кеңістік континуумдағы тұтас көрінісін айқындауға қажет. Оның ұстанымы мен арқауы – қоғамдағы тұлғаның, ұрпақтың, ұлттың ресурсын бас арнаға топтастыру; тектіліктің өзіндік тағдыры мен тарихының ақиқатын анықтау; өзіндік тәлім-тәрбиенің әдістері мен тәжірибесін тетіктеу; өз болашағының бейнесі мен бағдарын іріктеу. Тетігін тауып, түбірін танып, теңесерлік жол табу – қазақтану құралы.

Қазақтың болмысы адамға деген адалдыққа, адамды іштей тазару мен азаттыққа баурау талпынысына тамыр жая түсті. Қазақтың ашық болмысы жан дүниесінің кеңдігінде, рухани тәжірибеге деген беріктіктен, мәдени үйлестікке бейімділігінен білінеді. Адам мен ел болмысында кеңпейілділік, кешірімшілдік, қайырымдылық, бауырмашылдық, өзара түсіністік, мәмілешілдік сияқты рухани күш-қуат орнықпайынша, қазақтың ашық болмысы етек ала бермейді. Отбасы мен отанын сүйген елдің перзенттері мен өкілдері өздерінше *қазақ болуға* жол ашты, қазақтың үлгісін қалдырды.

Қазақ болу – амандық пен тыныштықтан туындайтын тілек, ел перзенттеріне қойылатын талап. Бірақ *кім, қашан, қалай қазақ болды?* деген сауал әрқалай пікірлер тудырып, жүйесін таппады. Қазақ болу – ел арасындағы өзара түсіністік пен тұрақтылықтан бастау алады, әр

перзенттің халықтық құндылықты өз бойында өрбітуге, өрісті кеңейтуге ұқсады. Адамдық қасиет пен елдік қазынаға өзінің жүрегі мен еркін бағындыра білген қазақи мінезге демеулік етті. Қазақтың күш-қуаты «атаның ақылында, әженің имандылығында, күйеудің күшінде, әйелдің ибалығында» деген аталы сөз бар. Аталы сөзді арқау еткендер ертелі-кеш «киелі қасиет құрметті, іште басар дүрмекті» деген тоқтамға келген.

Қазақ болу – елі мен жеріне деген махаббатымен қауышу, елдегі есті мен ептілермен табысу. Бұл кездейсоқ, өтпелі, алып-қашты кимылдың көрінісі емес. Қазақ болу – жүйелі де тұлғалы іс-әрекеттің, біртұтас әлеуметтік-мәдени кісілік жетістігі. Осы аталынған құндылықтар құрылымын түсінген сайын қазақтану өрісі қалыптасты.

Елі мен жерін сүйгендер, Отаны мен мемлекетін қорғауға дайындар, қорғағандар *қазақтыққа жарады*. Қазақтыққа жарау – бірлік пен бақытты бірдей ұстау, түсінігін жарасымдылыққа жарату, өз жанашырларына құт-береке әкелу. Қазақтыққа жарау – қасиет пен ұлағаттыққа деген құштарлық, ұрпақтық тәжірибеге жарарлық қыран қасиеттердің қарқыны. *Қазақтыққа жарарудың бас белгісі* – ел-жұрттың болашағына, азаматтық борышқа қызмет ету, ел тізгінін қолға алу, болашаққа деген сенім мен үмітті нығайту.

Қазақтанудың, яғни жаңа дәуірдегі қазақ болудың және қазақтыққа жарарудың объектісі мен тәсілдерін жинақтау іс-шаралары баяу жүргізілуде, оларды біржақты түсінушілікте жоқ емес. Қазақты танудың әлеуетін ширату үшін көп деңгейлі ізденіс пен әрекет керек. Ол үшін, шамасы, түрлі *әлеуметтік, мәдени және тарихи ортада өзін танытын, өзін өзгеге танытатын тұтас субъектіні* қалыптастыру, қолдау орынды. Мұны рухани тәжірибеге балаймыз.

Рухани тәжірибе арқылы адам жақсы мен жаманды, шындық пен жалғанды айырады, өзін қайғы-қасіреттен шектейді, өмір азаптарынан тазартады. Адам бейбіт өмірде, мамыражай тіршілікте, тыныштықта жағымды, жақсы, оңды, әдепті өзгерістерге бейім, соларға жетудің шын жөні мен жолын саралайды, адалдық пен әділдікке, шындық пен шымырлыққа қызмет етуді жоғарғы құндылық ретінде қарастырады.

Бірақ, қазақтық болмыстың осы сатысының құндылықтары мен деңгейінің мән-жайы арнайы талқылана бермеді, олардың бір-біріне ықпалы назардан тыс қалып қойды. Қазақтың тарихы мен тағдырына қытайлық, ирандық, түріктік, славян-орыстық, еуроцентристік сияқты түрлі көзқарастар өз деңгейінде шүйілді. Оларда

жалпылама көрсекызар, біржақты кемітер түсініктер жеке-дара да, қабаттаса да жылысты. Қазақтық туралы түрлі алып-қашты пікірталаста *кімнің, қашан, қалай қажетке* жарауы мүмкін және тиісті деген талаптар бір-бірінен үйлесін таппады. Кездейсоқтық пен жүйесіздік біртіндеп алшақтық пен бейжайлықты орнықтырды. Содан қазақтық туралы жүйелі түсінік қалыптаса бермеді, ұрпақтар арасына *ұлттық рух пен баба аруағы* толыққанды күшіне енбеді. Мұның өзі ұлттық сана-сезіміміз бен мінез құлқымыздың дағдарысын қоздырды. Ел-жұрт арасындағы араздықты асқындырды.

Адамды, қоғамды түрлендіретін қуат көзін игермей, естіліктің, ерліктің, елдіктің бастамаларын еркін үйлестіре алмаймыз. Естілік, ерлік, елдік – ұлттық рухтың қазақтанымдық өнегесі. Құндылықтың қазығы жақындатар нәрсені қанағат тұту және осы бағыттағы өзіндік бағдарды құрмет тұтуда, туған жер мен елдегі бақытқа нақты жолдармен және тәсілдермен жақындай түсуде, өз көзқарасын айта алатын сарапшының құқығын мойындауда және оның әдептілігін сыйлауда, мақсатқа жеткізер талғамды кемелдендіру және тәсілді тиянақтауда.

Сондықтан, қазақтықты тарихи, этномәдени және жеке дара процесс десек те, оның саяси-әлеуметтік және мәдени ортадағы этникалық бетбұрыс екенін ұмытпалық. Бетбұрыстың қайнар көзі – ұлтжандылықта. *Ұлтжандылық*: а) отбасы мен отандастыққа дәнекерлік, өзгенің ығына жығыла бермеушілік; ә) ел жұрттың қажеттілігін, құндылығын құнттау, қадір тұту және ағайын-туыс жарастыққа қамқорлық жасау; б) ұлтжанды өзінің жан-тән үйлесімділігін ұлттық рух желісіне бағындырды, ұлттық мұрат-мүдде үшін құрбандыққа барудан да тартынбады. Ұлтжанды өмірді, қоршаған ортаны өзінің патриоттық сезімі және ұрпақтық сенімі арқылы қабылдады, арнамысы мен ұяты арқылы бағалады. Қазақтық қасиеттерді нақты жалғастырған ұлтжандылар қазақтық өркениетке тапжылмай қызмет ете алды, қызмет етіп, елдік пе, ерлікке тән мінез-құлықты таратты, сөйтіп, кісілік қасиеттерін елдік қажеттілік пен сұранысқа жаратты. Өткен ғасырларда қазақ болудың осы қос көрінісі дұрыс ескерілмеді, ал этникалық бетбұрыстарда мемлекеттік қолдау мен ұлттық ұмтылыстар бірін-бірі толықтыра бермеді.

Дегенмен, тарихи тұрғыдан сараптасақ, осы үш этномәдени жетістіктерден ел естілерінің намысы, Отан перзенттерінің азаматтық ары нәрленді, әлеуметтік құндылықтан ел де, мемлекет те күшейді. Әр әлеумет өз ортасының

аппағына, батылына, батырына сүйенді, соларға деген адамгершілік көзқарастарды жинақтады. Ерлік құлшынысы отаншылдық рух пен ұлттық намысты оятты, азаматтарды перзенттік парызына қаратты. Қос бірдей этно-әлеуметтік бағыттан өмірге деген алғырлық артты, елдікке бірлесу дәстүріне, халқымыздың берік бағытына айналуы тездеді, өміршен дәстүрде әлеуметтік руханилықты іріктейтін іс-әрекет жанданды.

Еркін даму – ұлттық өркениетіміздің ендігі өресі. Елімізде еркін дамудың этникалық және этномәдени, идеялық-саяси және діни сияқты өрістері еуроазиялық кеңістікте айқындалуда, олардың өзара үйлесу мүмкіндіктері жан-жақты және нақты негізде артуда. *Елдіктің ұлы міндеті* – ұлттық өркениетті бүгінгіміз бен болашағымызды табыстырудың темірқазығы ету, өзін-өзімен табыстыратын жан-жақтылыққа жету.

Егеменді елімізде қазақтануды *ұлттың заманалық сипатын ажарлайтын, бейбіт өмірін ардақтайтын, қазақтың рухани бостандығы мен беделін үйлестіретін*, соларға қызмет еткізуге баулитын шығармашылыққа балайтын түсінік қалыптасуда. Қазақтанудың мәдени желісін *ұлттық идея мен ұлттық ойлау жүйесін тоғыстыратын, халықтың рухы мен елдіктің күретаымын қосақтайтын нысаналы әдістемеге, аманатты ұстанымға* айналдыратын қоғамдық санадағы бетбұрысқа балауға тұрарлық.

Осы қоғамдық сұранысты қанағаттыратын деңгейге жеткізудің жолдары, мүмкіндігі, жағдайы әрқалай. Қоғамдық сұраныста тұтастыққа тура жол қарастыратын *философиялық ізденістің*, қоғамдық және өркениеттік бағдарды пайымдайтын *дүниетанымның*, әлеуметтік-мәдени таңдаудың деңгейі мен шебін үйлестіретін *ұлттық идеяның* рөлі ерекше. Сұраныстың діттегені – *ұлттың өзіндік даму деңгейін ырықтау, мәдени қорды толықтыру, мамандар арасындағы кәсіби тәжірибе мен ғылыми тәсілдердің концептуалды негізін* нығайту. Осы сарында қазақтану ілімінің қызметі артпақ.

Ол дегеніміз көне мұрамыздың танымдық, теориялық және тағлымдық негіздерін көре білу де, көрсету. Мұра көзі ұрпақ пен ұлт намысында, яғни: а) тағлымның тарихи тұтастығы мен тәуіріне тәжірибені топтастыру; ә) ұлттық идеяға, тұтас дүниетанымға, озық философиялық жүйеге арқау боларлық күш-қуатты ширату; б) әр тұлғаның бойындағы интеллектуалды белсенділік пен сәйкестікті үйлестіру. Әңгімерух пен мәдениеттегі, таным мен тәжірибедегі заттық және құбылыстық белгіні объект ретінде қарастыру туралы.

Қазақтану сатысы мен бағдарының арақатынасын және оның танымдық маңызын ашып беру – философиялық міндет. Философиялық бағдар мен баға түрлі бастауға ұйытқы. Бағдар қазақты тану, қазақ болу және қазақтыққа жарау талабынан туындайды. Баға деп отырғанымыз көркемдік-моральдық-діни таным. Жаңадан басталған бұл *философиялық-гуманитарлық және этномәдени бағдарды* біржақты түсінуге болмайды. Қазақтану мәтінді де, шығармашылық тілді де, адамның іс-әрекетін де танымдық-тағлымдық маңызы ерекше объект ретінде қарастырады. Қазақтанымдық ұстаным: а) объектінің басқа мағынасын табады; ә) фактілерді теориялық және идеологиялық ұстаныммен үйлестіреді; б) субъектіні объектке теліп қою да, тіпті объектінің пәндік сипатымен шектелу де емес. Қазақтану – интеллектуалды белсенділіктің тұлғалық және әлеуметтік түрлерінің сәйкестігі. Осы тұрғыдан оны қоғамдық ойдың жинақшысы, ұлттық рухтың жаршысы, азаматтық борыш пен әлеуметтік қызметтің шоғырланған арнасына балау орынды. Мұндай этномәдени бағдар тарихи-этникалық шындықты бұрмалауға қарсы, ондағы біржақты көзқарастан сақтандыра отырып, әлеуметтік-гуманитарлық білімнің шындығын, шымырлығын және шындарын іздестіреді. Ұлттық тәлімге бас иген адам қарым-қатынас шеңберіндегі еңбек, тіл, әлеуметтік қатынас арқылы адамгершілігін арттырады. Қазақ әлеуметтік-мәдени қызметтің түрлері мен факторлары арқылы өмірдің ұлттық ерекшелігіне, салт-дәстүрге бейімделеді, нақты қауымдастыққа немесе шығармашылық топқа қызмет етеді. Тұлға мен тілдескен топты теңестіреді. Еркін қарым-қатынастағы тең мүмкіндік – сапалық өлшем. Сапалық жаңа жағдайға көнуден гөрі, оған дұрыс бағытты ұстанудан, қос (немесе алуан түрлі) бастаманы қамқорлыққа алудан аңғарылады. Қос бастама – болмыстық және бәсекелі танымда, тәнтілік пен табандылық өрісінде.

Қосақтаулы бастама жаңа іс-шараның танымдық мағынасы мен өмірлік мәнісін айқындайды, таңдаған тәсілдің нәтижесін болжауға үйретеді. Ең бастысы, елдің әлеуетін ашатын, көтермелейтін бәсекелі рухты баптайды, оны басалқы міндетке айналдырады. Бәсекелі рух еркіндік пен естіліктің босағасын бекітетін арна. Бәсекелі рухта қазақтыққа жарау дегеніміз *ұлттың, мемлекеттің, өркениеттің* қоғамдағы ұқсас негізін нығайту. Бәсекелі рух сыртқы деңгейді – ұлттық, мемлекеттік, өркениеттік жетістікті, ішкі дәрежемен – *рухани-адамгершілік, діни және азаматтық* серпіліспен ажарлайды.

Ішінаралық бәсеке – азаматтық үйлестікке, рухани ұқсастыққа оттық, адамның өмірлік бағдарын таңдауға ұйытқы.

Танымдық және практикалық маңызы зор осы проблемаларды шешудің өтімді тәсілдері бірдей айқындалмайды. Десек те, *қазақтану ұлттық мәдениеттің идеялық және әдістемелік негізі* ретінде оған жалпылама сипат енгізетінін және оның терең мағынасын ашуға қызмет ететінін ескерелік.

Қазақтанудың білімдік жүйесі – ұлттық мүдде мен қоғамдық сұраныстың қажетінен туындайды, ұлттық мәдениет пен өркениетті қозғалыстардың кезеңінен құралатын тарихи-мәдени процесс. Қазақтану – ұлттық идея мен қоғамдық сананың этностық қарым-қатынас шеңберіндегі қызметінен нәр алатын ғылыми-теориялық таным. *Болмыстық және танымдық* қос бастау – оның өміршендігінің айғағы. Олай деуге негіз бар. Қазақтануда: а) қос дүниелік – болмыстың өткені мен бүгіні, нақтылығы мен мүмкіндігі қатар өрбиді, ұлттық және мәдени жетістіктерді үйлестіретін үлгілер тоғысады; ә) мәдениеттің қос өлшемі – тұлғалық және ұлттық, азаматтық және қоғамдық дәрежесі дәнекерленеді. Ойымызды қайтарып айтсақ, тәуелсіз ел де, өресі кең қоғам да қазақтану ұғымының мағынасын тұтас түсіну, оның қалыптасу және даму бағдарын түсіндірудің *танымдық, мәдени және әлеуметтік* маңызы қатар өрбімек. Бұл енжарлықтан арылудың, естілікке ұмтылудың нышаны.

Осыдан қазақтануды *білімдер жүйесінің аласы, рухани мәдениеттің желісі, халықтық тәжірибенің тұтқасы* дерлік түсінік туындамақ. Өйткені, ұлт пен елдің мәдени өрнегі мен өрісін дұрыс, дәйекті ұғыну үшін қазақтануды тұтас көзқарас, ықпалды әдістеме ретінде қалыптастырудың және дамытудың қажеттілігі артуда;

– тіл, таным, тәрбие және дәстүр мәселелерін ұлттық болмыс шеңберінде тұжырымдайтын рухани өріс кеңеюде;

– қазақи тұлға мен қауымдастықтың түп-тамыры туралы гуманитарлық танымды қалыптастыратын және ұлттық бейненің тарихи-философиялық сипатын айқындайтын дүниетанымдық көзқарас, қазақтың адамгершілік түпнұсқасын түгендейтін рухани нұсқау күшіне енуде;

– адамның жан дүниесін ұлттық мұра және мүдде шеңберінде асқақтататын, ұлттық дәстүр мен қоғамдық қозғалыстың идеялық негізін, тәжірибелік деңгейін нығайтатын дәстүрлі рәсім қалыптасуда;

– ұлттық болмыс пен ұлтжандылықты рухани-ғылыми мұрамен толықтыратын сабақтастық және мәнді істе тәрбиелік байыпты орнықтыратын дүниетанымдық-иманшартты деңгей құнтталуда. Тізіп отырғанымыз ұлттық мәдениет пен ұлттық дәстүрді өркениет өлшемімен саралайтын әлеуметтік-мәдени беталыс.

Қазақтану идеясының өміршендігінің тағы бір бастауы – ол этностық, діни сияқты қақтығыстарға қарсы болуында. Қазақтану бағдары а) өлкеміздің тарихи қажеттілігіне негізделген; ә) бас бірігу идеясын тездетеді; б) аймақтық қауіпсіздікті нығайтатын тәсілге, оны елдің күш-жігерімен қамтамасыз ететін тәжірибеге жүгінеді; в) топтасуға еріктілікті жеделдететін болмысты марапаттайды. Қысқасы, қазақтанудың қажетін оның жетістігі мен жемісі арқылы бағалайтын кезең келді.

Қазақтану идеясы саяси үстемдікті үгіттемейді, керісінше, этностық теңдік пен халықтық бірлестікке негіз болатын өзара байланысты, мемлекеттік шеңберде тұрақты дамудың бағдары мен ұстанымын қалыптастыруды қолдайды, соны насихаттайды. Көзқарастағы *идеялық тұтастық* қауымдастықты жаңа жағдайға бейімдеуге, сондай-ақ, құбылыстағы үйлесімділікті тарихи тұрғыдан сабақтауға ұйытқылық етеді.

Қысқасы, қазақтанудағы *идеялық тұтастық* – танымдық ұстанымды жетілдіретін және әлеуметтік-мәдени бағдарды талдаудың ерекшелігін саралайтын әдістемелік бағдар. Оның проблемасын ел мамандарының ортақ бағытына, қазақстандықтардың ашық ниет-амалынан орын алатын бағдарына айналдыру өткір қажеттілік. Олай дейтініміз, қазақтану: а) Қазақстан Республикасының болашағын болжайтын, оның қоғамдық түрлену жүйесін түсіндіретін кешенді көзқарас; ә) тәуелсіз елдің ішкі және сыртқы эволюциялық жаңаруын саралайтын ұлттық сана-сезімнің түйіні және жетілген дәрежесі; б) азаматтың ұлыстық, ұлттық үйлесімділігін қадағалауға мұрындық; в) ұлттық мәдениеттің астары мен арқауын өркениет өрісімен салыстыруға ұйытқылық. *Халқымыздың өзіндік ерекшелігін, оның әлемдік рөлімен қатар көрсету* – ұлттық тәрбиенің біртұтас мәселесі.

Қазақтылықтың көңілде тоқитын қасиеттері мол, бірақ оның шебі мен шегін жырақтайтын әрекет те аз емес. Өйткені, қазақтықтың түбір тегін, яғни, тарихын тану да, қазақтың тағдыры мен тұлғасын танытатын тәсілдерді, тілдесу тетіктерін тиянақтау – қазақты өзімен-өзін табыстыратын өмірлік және өнегелі тәжірибе. Отандастардың сана-сезімін оятып, кейде деміктіріп келе жатқан

түйінді мәселелер – ұлттық мәдениет, мемлекеттік тіл, ұлттық дәстүр-салтты сақтау, жаңғырту және жетілдіру. Түптеп келгенде, қазақ халқын өз отанында өсіп-өнуіне, қоғамдық және өркениетті өмірдің барлық саласында дамуына қолайлы жағдай жасау, әлеуметтік-мәдени қолдау көрсету. Оларды қатар тарату – *қажеттілік*. Елдікке тұрақты факторларды жүйелеу – елі мен жерін сүйетін перзенттерді бей-жай қалдырмайтын өзекті мәселелер. Ұлттық болмыстың кеңістігін осылайша жиектейтін сұраныс ұлттық дәстүрді қолдаған сайын серпіліс таппақ, таба бермек.

Әлеуметтік бірлестіктің мұндай өзіндік арнасын *ұлттық идея, ұлттық дамудың этномәдени тәжірибелер, оларды жүзеге асыратын әлеуметтік қозғалыс бағдары* тұтастайды. *Ұлттық мүдде, ұлттық идея, ұлттық рух* – қазақтанудың түбегейлі тетіктері және темірқазығы. Осы үштіктің ұлттық идеяның тарихи-мәдени тәжірибесін, этномәдени қозғалыстың бастауын, олардың өзіндік бағдарын зерттейтін білімдер жүйесіне деген сұраныс көбеюде. *Ұлттық идея* – халықтың өзін тануға, өзіндік ұқсастықты табуға және таныстыруға бастама, қауымдастықты топтастыратын шығармашылыққа ұйытқы. Ұлттық идеяның діттейтіні – этникалық сана-сезімді қалыптастыру, ұрпақ мінез-құлқы мен дәстүрінің жігін жалғастыру. Ұлттық идеяны әлеуметтік бағдарда жүзеге асырмақ қауымдастық тәсілдер мен ұрпақтық іс-әрекеттер ұлттық тәжірибенің негізін қалады, деңгейін көрсетті. Бірақ қаз-қаз тұрған әлеуметтік ортада ұлттық тәжірибе жетіспегенде, тәрбие жұмысында қиял-арманға дүрлігушілік басалқылық етті. Ол тегін емес еді.

Еркіндікке деген естілік, теңдікке деген талпыныс, тегіне деген құлшыныс, ұрпаққа деген бетбұрыс – *ұлттық идеяға* оттық болды. Осы сезімдерді сабақтастырған ортада рух күшейді. Елдің әлеуетін, өз болмысы мен бақытына жұмылдырған рух ұлттық мұратқа айналды. Рух пен мұрат – ұлттық болмысқа арқау.

Ұлттық болмыстың табиғатын дұрыс түсіну үшін, ұлттық идеяның, ұлттық мүдденің өзекті проблемаларын *тұтас көре білу* керек еді. Мүддені жақтау шартын ескеру, орындау – төтелікке тетік. Ұлттық мүдденің қағидалары – *өмірдегі бірлік пен бітім, ойдағы келісім мен көрегендік, тілдегі нақтылық пен дәйектік, мәдениеттегі жарасымдылық пен жетістік*. Бұл міндеттер білімнің қай саласында, қандай жүйемен жүзеге асыруда? Оған қанағаттанушылық бар ма? Алаңдататын жай осында.

Өмір, тіл, ойлану, мәдениет – қазақтанудың

төрт бірдей құндылығы және қажеті. Осы құндылықтардың сабақтастығы мен өлшемін түсіну ашық және еркін сұхбаттасу арқылы ширатыла түседі. Сұхбаттасу – көңіл көтерерлік сырласу ғана емес, *қайта өрлеу үмітін сабақтастыру, мәселені бірлесіп шешу тәсілдерін тиянақтау*. Адамдық жаңару мен қоғамдық түрленудің осындай шарттарын жаһандану және аймақтық аумақта қатар жүзеге асыру – бүгінгі ұрпақтың парызы. Мұндай басалқы талап жаңа дәуірдегі ұлттық мүддеге жаялық. *Ұлттық мүдденің* бас тірегі байырғы этникалық құндылықтар мен қазіргі ұрпақтардың мінез-құлықтар арақатынасының әлеуметтік мәнісіне, оларға деген ұрпақтық талғамның сырына күш-қуатты шоғырландыру.

Ұлттық құндылық пен байлықты құрметтей отырып, өзіміздің өмірдегі орнымызды қадірлейтініміз хақ. Сондай-ақ, өз қасиеттімізді көрсете отырып, ұлттық өркендеуге үлес қосарымыз да айғақ. Осы тұрғыдан қоғамдық қажеттілікті, өзіндік құндылықты, серіктестік қарым-қатынасты қолдау – қазақтыққа жараудың шарты демекпіз.

Байырғыдан түбірі бір деген ұлттық идеяның түйіні енді көптеген ерекшелікпен тамыр жаюда. Арақидік ұлттық дамудың болашаққа ықпалы туралы жорамал да жетіспейді. Әр маман өз тәжірибесіне сүйеніп, сонымен тоқмейілсігенде, қазақ болудың деңгейін дәйексіз қалдырды. Әр ықпалға еретін дәйексіздікте адам кемшілікті көреді, олқылықтың түп-тамырына ереуіндік танытады деугесене беретін кезеңтті. Кемшілікпен кемтарлық көзімізді ашты. Бұралқы көзқарастарда *өзіндік жетілу мен қарым-қатынасты жетілдіру* тетіктері көзден таса қалады. Өмірдің осы тектес көлденең арнасы бірдің ойын матады, бірінің аяғынан тартты. Содан ұлттық және мәдени жетістіктерге негізделген халықтық талпынысқа мұқтаждық артуда, қазақстандық ұмтылыстан ұлттық-мемлекеттік өзгерістерді саралауға керекті әрекеттердің тапшылығын жиі сезінетін болдық. Халықтық талпыныс пен қазақстандық ұмтылыс ұлт пен мемлекетті дамытудың өзіндік арнасы, өркениетті бірлестікке тартатын әлеуметтік тұтас бағыт екеніне кім күмәнданады?

Тәлім-тәрбиелік жұмыстардың саны көбеюде, қарқындауда. Тұсау кесер бастамалар мол. Бірақ бұл салада сандық көрсеткіштердің жүйесі жасалынды ма, жасалынса сапаны жақсартады ма деген сауалдар көңілге оралады. Тәрбиенің сапалық айналымынсыз тәлімгерлер мен ұстаздардың күш-жігері іргелі істің жетекші күшіне айналмайтынына көзіміз жетуде.

Керісінше, ұстаздың әлеуметтік мәртебесі жоғары деңгейге көтерілмей, тәлімдік жұмыстың сапалы және нәтижелі болмайтыны, онсыз да күмән тудырмайды. Тәрбиенің сапасы мен ұстаздардың белсенділігі оқу жүйесіндегі ұлттық тәжірибені жаңа сатыға көтеруге бағытталмаса, олардың құны төмендейді.

Ұлттық тәжірибе деп біз: а) қазақ болудың шарты, ұрпақтың қазаққа жарауының құралы және көрсеткішті; ә) ұрпақтан ұрпаққа күнделікті берілетін тәртіп жобасын, дәстүрді серіктестіретін әлеуметтік әдісін, халықтық мұраны жалғастыратын жолды айтпақпыз. Ата-бабаларымыз өзін-өзі асыраған, тыныштық үшін кеңкеістікке тараған, бірақ бір-біріне қарайласқан ұрпақтар. Ата-бабаларымыздың ұрпақтық ұлағатын іріктеу – батыстың «өркениеттер күресі» дәстүріне емес, шығыстың «өркениеттер бірін-бірі толықтырады» тоқтамына тұрақтау. Бірін-бірі мойындайтын ұлттық тәжірибені ел мұратына, адам игілігіне пайдалану мемлекетке де, азаматқа да қисыны қиғаш мәселе емес. Бүгінде ұрпақ сабақтастығын мәдениет тірегіне айналдыруға, қоғамдық тұрақтылық арқылы мемлекет беделін, ұлттық дәстүр мен саяси тәжірибенің үйлестігін жетілдіруге үлкен-кіші бірдей мұқтаж. Тәрбиенің дәстүрлі және инновациялы түрлерін оқу жүйесінде үйлестіретін ұлттық саясатқа деген мұқтаждық анағұрлым артуда. Өйткені, ол жаңа Қазақстанның талабына сәйкес келеді.

Ұлттық саясат тарихи тағылымға, қоғамдық және елдік дамудың бай тәжірибесіне, руханият пен отаншылдықтың қастерлі қағидаттарына сүйенуді бағытқа алуда. Қазақстанның беделі күшейген сайын, ол туралы арнайы ілімнің іліп алары да, құпиясы да қордалануда. Іліп аларлық дегеніміз өмірлік тәжірибе және тартымды бағдар. Елдік сана да мүдде ортақтастығы айқындалуда. Мүдде ортақтастығы дегеніміз а) қазақ болмысы мен қазақ санасы туралы көзқарастарға әлеуметтік-гуманистік мағына енгізу; ә) қазақ жақтының басқа халық өкілдерімен тіл табысуына, олардың арақатынасын нығайтуға ықпалды арттыру. Ұлттық саясаттың сүйенер қағидалары мұнымен шектелмес.

Ұлттық мәселені шешу жолдарын әлеуметтік ұстанымнан жоғары қоюды баз біреулер ұлтшылдыққа жатқызады. Бір сарынды саяси ұстаным жіктелушіл әдетті, өркениетті бағытта дамуға кедергіні жасанды түрде көбейтті. Керағарлықта саяси және мәдени өрістер үйлесе бермеді. Рухани ұстанымды бетке ұстаған әлеуметтік қозғалыстар, соның ішінде исламдық-мұсылмандық дәстүрлер ғана ұлттық-өркениеттегі

ұқсастықты үдетті. Ислам ерекшелігі адами қасиеттерді ардақтаудан, адам құқығын асқақ ұстаудан білінеді, адамзатты бауырластыратын дәстүрімен іштей тәнтілікті арттыруда.

Қазақтануды ұлтжандылар мен намысқойлар деп бұрмалауға бармайды. Қазақ дәстүрінде *ұлтжандылық* – азаматтық намысқа оттық, ұрпақтың рухани өсуіне өріс. Ұлтжандылық – халық үшін адам жанымен сырласудың, отбасы ынтымағының, ұрпақалдындағы жауапкершіліктің өрнегі. Тіпті, ел мен ұлт мүддесі үшін қызмет ететін қозғалыстың ұйытқысы. Дәстүрлік тұрғыдан қазақтануды бас қосу, бірлесу құралы десек, онымыз ұлттық мүддеге қуат, ұлттық болмысқа шуақ, ұрпақтардың бас қосып бірлесуіне тұрақ болатын рухани мызғымастық. Жаңа қарқын ұрпақаралық, ұлтаралық, дінаралық жарастықты, жақындықты іріктеуге, ілгерілетуге қажет.

Халқымыз бен мемлекетіміздің өзін-өзі қолдайтын, қамқорлыққа алатын қарқынынан дәстүрлі мәдениеттің өркениетті жолы анықталынбақ. Олай дейтініміз, қазақтану а) проблеманы адамгершілік және этномәдени өлшемдерімен саралайды; б) ғылыми және мәдени жетістіктерді мұра және әдістемелік үлгінің өрісі ретінде қарастырады, қамтиды; в) ғылыми тұжырымдарды этномәдени үйлестік санатында және өркениеттік өлшемнің ыңғайында қолданады. Ол үшін қазақтану білімдегі салалық деңгейден, мәдениеттегі бір бағдардан, жеке қауымдастықтың тәжірибесінен дәстүрлік деңгейге көтерілуі, ұлттық өркениеттіліктен нәр алуы шарт. Шарттың бірі, әр әлеуметтік-гуманитарлық пәннің өзіндік тәсілдерін ескеріп, оның жетекші күштерінің ортақ бағыт-бағдарын талдап түсіндіруге бет бұру, сонысын анықтай, ауқымдай түсу десек, онымыз қазақтану мәселесін бірлесе талқылау. Сондықтан, қазақтануды біз сұхбаттасу мен сырласуды сабақтайтын *мәдени көзқарас, көзқарасты кеңейтетін* тарихи-әлеуметтік ауқымы асқақ әдіснама демекпіз. Келісім-шарттың енді бір ұстанымы идеологиялық ұстанымнан, методологиялық міндеттен, мақсаткерлік қызметтен нәр алады.

Қазақтану идеологиясы дегеніміз қазақ жеріндегі ұрпақ пен перзенттің азаматтық арын, намысын оятарлық іс-әрекетке ұйытқылық жасау, ұлтаралық татулықты туралау, дінаралық келісімді тереңдету. Жөн білетін адамның сөзі уәжді, ал уәжі жағымды ұстаз әрекетке байламды. Сөзі уәжді мен нысаналы әрекетке байлауының айтқаны жерде қалмайды. Қазақ болудың сыры да осында.

Танымдық ізденісті технологиялық тұрғыдан

ұйымдастыру және жетілдіру методологиялық мәселе. *Қазақтану методологиясының міндеті* үш бірдей шығармашылық ұмтылысты, яғни, ізденістің философиялық негізін, дүниетанымдық бағдарын және идеологиялық қарқынын үйлестіру. Үйлесімділікте тәсіл мен тәжірибе құндылығы айқындалынбақ. Қазақтану методологиясын жетілдіру дегеніміз а) қазақтану салаларын рухани мәдениет құрамына ендіретін жаңа сатыға көтермелеу, олардың бірлестігі мен қызметін қоғамдық қажеттілік пен ғылыми сұраныс иіріміне ендіру, шығармашылықты сол мұратқа бағыттау; ә) редуکتивті дәстүрді, принципті ығыстыра отырып, ұйымдастыру мәдениетіндегі интегративтік негіз бен бағытқа бет бұру.

Жаңа заманның талабы – адамдық фактордан, адамның да, қоғамның да интеллектуалды мәдениетінен тәуелді және мұндай тәуелділік күш алуда. Жаңа тұлға мен танымал ұлттың қуаты біртұтас кеңістіктегі интеллект мәдениетінде, тәлім-тәрбиенің ашық жүйесі мен нақты бағдарын ұштастыратын жасампаздық әлеуетінде. Жаңа талапта мүмкіндік межелікпен, макропроблема нақты шешіммен ұштастырылады десек, сондай түсініктегі келістік, талпыныстағы кепілдік интеллекті мәдениеттің мәйегін мекемдемек. *Жасампаздық* нышаны серіктестікке сенім артуда, жөнге жоба жасауда, жақсы істің жаршысы болғанда, тиімділікке қол бастауда, қауіпсіздікті нығайтуда өрнектелмек. Бұлар қоғамдық күшті әлдендірудің активтері. Қазақтанудағы бетбұрыс интеллекті мәдениеттің нақты бағдары мен аралық индикаторларын білім беру саласы мен саясатына енгізудің бағыт-бағдарын анықтауға демеулік етері күмәнсіз. Оның үстіне, білім берудің жаңа сатылары өркениетке, демократияға, әлеуметтік серіктестікке, ұлттық идеяға қатысты мәселелермен ұштастырылып бағаланған сайын, ұлттық тәрбиенің қазақтығы көңілден шыға беретініне кәміл сенеміз. Онда елдігіміз, естілігіміз, ерлігіміз тұлғалық, қазақтық сипатымен көзге түседі.

Әлеуметтік қолдау күш алған сайын *қазақтанудың бас бағыты* мазмұнданбақ. Ол дегеніміз – ұлттық тәуелсіздіктің туын көтеру, ұлттық өркениеттің өрісін кеңейту, ұрпақтар мен ұлттар арасында келісім ырқын тарату, ынтымақтастық жолын іздестіру. Одан туындайтын тоқтам – қазақ халқының өмірі, өнері және өнегесі туралы әлеуметтік-гуманитарлық және экологиялық білім саласының кешенді және жүйелі өзара байланыстарын қалыптастыру. Мұның өзі танымдық та, практикалық та маңызы зор және өткір мәселе.

өзекті философиялық астарына үңілдік және қазақтануды жүйелеудің концептуалды бағдарына назар аудардық. Қазақтану идеясын тарататын интеллектуалды қолдауды қолға алмай, ұлттық тәрбие серпіліс алады, кең тамыр жаяды, ықпалын арттырады дегенді діттеп айттық. Ал, оқырман қосарыңыз болсын, қолдауыңыз артсын!

жүйесін, жүйесіз сөз иесін табады» дейтін қазақ, ә дегеннен-ақ, өз ұрпағын жүйелі, дөп сөйлеуге баулыған. Қазақ ортасынан би, шешендердің, ақын, жыраулардың көп шығуы жайдан жай емес.

Қазақ тілінің тәрбиелік қасиетін қазақ билері мен шешендерінің сөз саптау қабілетінен айқын аңғаруға болады. Сөздің күші, қуаты болады, нұры, шапағаты болады. Әңгіме соны орнымен қолдана, іске жарата білуде. Қазақ сөзінен осындай шексіз де, шетсіз тәрбиелік мәні, әсіресе, әйгілі Төле би, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке іспетті билер қалдырған насихат сөздерден айқын аңғарылады.

Тілдің ұлтты тәрбиелеудегі айқын мысалын Қаз дауысты Қазыбек би қалдырған мына бір шешендік үлгіге көңіл аударалық.

...Ілгеріде қалмақтың қаны Қоңтажы қазақ елін үш рет шауып, малмен бірге ұл мен қыздарын алып кеткен екен. Соны даулап қазақтар елші жіберсе де Қоңтажы еш есе бермейді. Сонда қазақ билері бас қосып: «Ұлымыз құл, қызымыз күң болып кеткені ме? Қол жинап, шайқасқа шықсақ қайтеді?», – деп Абылай ханға ақыл салады. Абылай: «Шамасы, біз әлі тілі шебер шешен елші жіберіп сынасқанымыз жоқ, іріктеп елші жіберейік, оған есе бермесе, сосын шайқасайық», – дейді. Бұл жұмыс Келдібек биге жүктеледі. Ол өзі бара алмай, өзіндей кісі таба алмай, ақыры өз баласы Қазыбекті елшілерге қосып жіберіп сынамақ болады. Іздеп келсе бала үйде жоқ, желі басында екен. Баласын жөн біледі ме екен деп сынаққа алады:

– Балам, сен кімнің баласысың, жөніңді айтшы? – дейді.

– Атым Қазыбек, әкем Келдібек, Шаншардың немересі боламын, – дейді.

– Балам, сенің осылай асық ойнап, тай үйретіп жүргенің жақсы ма, жоқ әлде жақсылардың қасына еріп, ел танып, жер танып, сөз танығаның жақсы ма?

– Балалық дәуірді де тастағым келмей тұр, бірақ жақсылардың қасына еріп ел танып, жер танып, сөз танығаным теріс болмас, – дейді Қазыбек.

Сонымен Келдібек он кісінің қасына әлі жас баласын қосып, астына «Телқоңыр» дейтін тайды ерттетіп беріп, қалмақ ханына жібереді.

«Телқоңырды» мін деуінде мәніс бар екен. Бір күні Келдібек жылқысын қаптатып келе жатып, қара жал құла қулықтың жер сызып, жылқыға ере алмай келе жатқанын байқайды. «Мынаның ішінде тас па, әлде тұлпар бар ма? Бір құлынды мұнша неге ауырлайды?», – дейді де, жаңа туған құлынды көріп, Келдібек:

– Бұған бір қулықтың сүті не болар дейсің,

екі бие сүтін емсін, қызыл тарлан бас мама сүтті бие еді, соның құлынын өздерің сойып жеңдер де, мына құлынды соған теліп жіберіндер дейді жылқышыға. Сөйтіп сол екі биенің сүтін емген құлын «Телқоңыр» атаныпты. Келдібектің тауғатасқа салса қайтпайтын бір жарамды жігіті бар екен. Соны Қазыбектің қасына қосады.

– Қанша айтқанмен, мынау бала ғой, бақылап жүрерсің, – деп тапсырыпты баласын.

Бұларды қадағалап, төбе басында тұрған Абылай тобын көріп самсап тұрған сары қолға атының басын бұрады. Қазыбек Абылайға сәлем беріпті. Абылай:

– Кімнің баласысың? – деп сұрайды.

– Атым Қазыбек, әкем Келдібек, – дейді. – Мен ауылда жүргенде балалардың басшысы едім, енді ағаларымның атшысы болайын деп келдім. Тай бәйгесі мен құнан бәйгесін көріп едім, енді ат бәйгесіне қосылайын деп келдім, – дейді бала. Сонда Абылай кеңк-кеңк күліп:

– Жарайды, балам, жарайды, барсаң бар. Тайың да жақсы екен, сөзің де жақсы екен, – дейді.

Сосын Абылай бұларды біраз жерге шығарып салмақ боп сар желіп береді. Кілең сәйгүлік жер танабын суырып, жөңкіле жөнеледі. Телқоңыр алды-артын орап, ор текедей орғып, ойнап отырады. Ауыздығымен алысқан баланың қолы қарысып қалмас па екен деп Абылай назары тағы да балаға аудды.

– Балам, сен шыныңды айтшы, атшы болғың келе ме, басшы болғың келе ме? – дейді. Сонда бала:

– Тәйірі, мен жол көрген ағаларымның қасында басшы болып не қылайын, атшы болсам да жарар! – дейді. Сонда Абылай бір төбе басына жұртты иіре тоқтатып:

– Ал, жігіттер, жол болсын. Басшыларың Тайкелтір би болсын, хандарың Бертис, батырларың Малайсары, атшыларың мына Қазыбек бала болсын. Елдестіркем елшіден. Жауды алмас қылышпен де көндіруге болады, өткір сөзбен де көндіруге болады, – дейді.

Қалмақ ханы бұларды менсінбей қарсы алады. Сойыс жасап шығынданбай-ақ, бұларды бөліп-бөліп жібермек болады. Сонда Қазыбек: «Менің жүз атым бар, жүз атшы жоқ, атты тарата алмаймын, бір жерден орын берсін», – дейді. Ат сиятын басқа жер таба алмаған хан өз албарына бойлатқан екен.

Аттарды он-оннан топтап байлатып тұрған бала Қазыбекті хан әйелі көріп тұрады.

Кешкісін хан уәзір, билерін жинап, ішінде әйелі де бар, кеңеседі.

– Қазақ бізді қамап кеп жатыр, тайға мінген бала да жіберіпті. Абылайдың бізді келеке қылғаны ғой. Бұларды қырып тастасақ, аттарын жылқыға қоса салсақ қайтеді, – дейді. Сонда ханым тұрып:

– Хан, ол дұрыс болмас. Қазақ қабырғалы халық. «Елшіге өлім жоқ» деген. Елші келгенде хандық қасиетінді сақта, сөзін тыңда. Жүз кісіні өлтіріп жайлана алмассың, жүз атты жылқыға қосып бай бола алмассың. Тай деген тұлпар болып жүрмесін, бала дегенің сұңқар болып жүрмесін, – дейді. Сонда хан:

– Ендеше, елшілерді ордаға жинандар, өзіме өзі, сөзіме сөзі сай келер адамы болса, оны көремін, сай келмесе жазасын сол арада беремін, – депті.

Ертеңіне хан ерте тұрып, өзінің бір сұңғыла сыншы қариясы бар екен, соған мына елшілерді байқап кел деп тапсырма береді. Ол ханға:

– Мен мынау елшілер ішінен сен шошитындай адам таба алмадым. Мен басқа бір нәрседен шошып келдім, – депті. – Неден шошыдың? – дегенге, қария:

– Жылқы ішінде бір бала жатыр, екі аяғы екі жақта, екі қолы екі жақта, құлаш ұрып жатыр екен. Аузынан жалын атқылап тұр екен. «Аузым жеткенше сөйлеймін. Қолым жеткенше сермемеймін, аяғым жеткенше жүремін, төңіректің төрт бұрышына болса да сөйлесуге жараймын, халықты қара шыбындай аузыма үймелетемін», – деп тұр екен. Сонда хан қаһарланып:

– Сен де аузыңды басып, ақылыңнан шатасып жүр екенсің. Ол өзі бала болса, өзі аттың ішінде жатса, бұл өзі атына ие боп қайтар. Ол ер жетіп сүбемізді суырғанша талай өмір өтер, – дейді.

Содан соң хан жігіттері қазақтарға келіп: «Сөзге дәмелілерің қалмаңдар» деп шақырып кетеді. Қазыбек те қалмай бірге келеді. Хан оларға ашулы жүзбен түсін суытып:

– Ия, қазақтар, айтарыңды айтыңдар, – депті. Бұлардың басшылары Тайкелтір би асып айтпайтын бұқпа кісі екен, шаңқылдасып қайтеміз деген кісіше:

– Өлеңді өзгеге бердік,
Өрлікті төменге бердік.
Алдияр тақсыр алдыға келдік,
Берсең алдық,
Бермесең қалдық,

Сөзді өзіңе салдық, – деп үш-төрт тақпақ айтады.

Хан Тайкелтірдің төменшіктегеніне мерейі тасып:

– Олай болса, кешке дейін бір жауап қайтарармын, жауап қайтпай қалса, ат-тонның амандығында елдеріңе қайтқандарың теріс

болмас, – депті. Тайкелтір тағы үш-төрт ауыз тақпақтай жөнеліп еді, хан оны екі ауыз сөзбен тиып тастады. Үзілген сөзді қазақ жағынан ешкім жалғай алмады. Тығырыққа тірелген тұс. Қазыбек есік жақта өзінің жігітінің жанында қалжыңдасып отырған. Бір мезгілде айнала бір қарап еді, ешкім ештеңе демеген соң, орнынан атып тұрып, хан Бертіске жетіп барады да:

Елден ердің несі артық,

Ептестірген сөзі артық.

Малдан малдың несі артық,

Бір-ақ асым еті артық.

Жерден жердің несі артық,

Бір-ақ уыс шөбі артық.

Міндетіне алған сөзден

Шегінген жігіттен

Өлген аюдың өті артық, – дейді.

Содан кейін Қоңтажыға жетіп келіп:

– Ел ебелек емес, ер кебенек емес, дат! – дейді.

Сонда хан:

– Өй өзің жөніңді айтшы атың кім? – депті.

– Атым Қазыбек, әкем Келдібек, халқым қазақ, руым қаракесек.

– Дауысың қаз дауысындай қаңқылдап тұр екен, ал датыңды айтшы, – депті хан. Сонда Қазыбек:

– Біз қазақ деген мал баққан елміз, бірақ ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз. Елімізден құт қашпасын деп, жеріміздің шетін жау баспасын деп найзаға үкі таққан елміз. Ешбір дұшпан басынбаған елміз, басымыздан сөзді асырмаған елміз. Досымызды сақтай білген елміз, дәм, тұзын ақтай білген елміз. Асқақтаған хан болса, хан ордасын таптай білген елміз. Атадан ұл туса, құл боламын деп тумайды, анадан қыз туса, күң боламын деп тумайды. Ұл мен қызды қаматып отыра алмайтын елміз.

Сен қалмақ та, біз қазақ,

Қарпысқалы келгенбіз.

Сен темір де, біз көмір,

Еріткелі келгенбіз.

Екі еліктің ылағын

Теліткелі келгенбіз.

Танымайтын жат елге,

Танысқалы келгенбіз.

Танысуға келмесең,

Шабысқалы келгенбіз.

Сен қабылан, біз арыстан,

Алысқалы келгенбіз.

Жаңа үйреткен жас тұлпар,

Жарысқалы келгенбіз.

Тұтқыр сары желіміз,

Жабысқалы келгенбіз.

Берсең жөндеп бітіміңді айт,

Бермесен дірілдемей жөніңді айт,
Не тұрысатын жеріңді айт! – депті.

Сонда сөз қуатын қатты сезінген Қонтажы хан не дерін білмей абдырып:

– Өзің сөзге келетін бала болсаң, отырған жерің қандай төмен еді, былай жоғары шықшы, жоғары, – деп қолтығын аша беріпті. Қазыбек:

– Біздің қазақтың әдетінде жасына қарай отырып, жағына қарай сөз сөйлей береді, өзімнен үлкен ағаларым төрде отырса, маған төбеде отырғанмен бірдей, – деп жалт бұрылып орнына қайта барып отырады. Қазыбек сөзі ханның басынан асып, Қонтажы не дерін білмей қалады да:

– Елшілер әр үйде қонақтап жүр. Бір жерден жөндеп күтіндер, – дейді. Сонда хан нөкерлері:

– Бір жұдырықтай баладан қарасуға түсіп, осыншама дірілдеп кеткеніңіз не?, – дейді. Қонтажы сонда:

– Сендер білген жоқсыңдар. Сөзді өңменімнен сұғып айтқан кезде, екі иығымнан екі аю аузынан от шашып, «тыпыр етші, көрейін» деп тұрды. Мен содан қатты сескендім. Сендерге көрінбегенмен маған көрінді. Менің енді бұған қайтарып айтар сөзім жоқ, мал мен жанын есептеп алдына салып беріндер, – депті.

Міне, айтатын жерін, жөнін, көзін тауып сөйленетін сөздің күдіретін осы мысалдан айқын аңғарамыз.

«Ана тілі – бүкіл ақыл-ой дамуының негізі және бүкіл білімдердің қазынасы» депті К.Д.Ушинский. Адам анатомиясын зерттеуші ғалымдардың сөзіне қарағанда ана тілдің негізі тіпті, сәби құрсақта жатқаннан бастап жасалады екен. Ол ананың қай тілде сөйлеуіне тікелей байланысты болса керек. Яғни, ата-ананың ұрпақ алдындағы жауапкершілігі баланың құрсақ дәуірінен басталатынын ұмытпаған жөн. Ұрпақ тәрбиесіндегі бұл аса жауапты кезеңді елеусіз өткізіп алатындар қаншама!

Ал, сәбидің жарық дүниеге келуінен басталатын өмір сапарындағы ғажайып сәттердің жөні бөлек. Ана кеудесін аймалап, ана сүтін емін-еркін қылқылдата жұтып жатқан сүйкімді сәбиін айналып толғанған мейірбан кеудеден «жаным», «күнім», «ботам», «қошақаным», «құлыным», «шыбыным» тәрізді жүректі елжіретер сан алуан сөздер легі еріксіз төгіледі. Сәби уілінен қилы-қилы дыбыстар, әуендер, буын-бунақтар, жекелеген сөздер де туындай бастайды. Сәби құшақтаған ана емізулі баласын айналып, толғана отырып, оның құлағына нендей сөздерді құя алады. Мұның айрықша мәні бар. Ұлт тәрбиесі – бесіктен десе де болады. М.Қашқаридың «Тәрбие

басы – тілден» деуі тегін емес. Қазақтың «баланы бастан, келінді жастан» дейтіні де соны меңзейді. «Ұлт боламын десең бесігіңді түзе» депті ұлы М.Әуезов. Бесіктен басталған тәрбиенің негізі берік.

Әлемге әйгілі ұлы тұлғалардың адам боп қалыптасу дәуірінде олардың кеудесіне ана тіл дәрісін ұялатқан әжелер мен аналар болған. Ұлы Абайдың теңдесі жоқ сөз шебері болуына, ең алдымен әжесі Зере мен анасы Ұлжанның, сондай-ақ, ақын, жазушылардың ықпалы айрықша болғанын баяндайтын М.Әуезов шығармасынан мына бір үзіндіге көз жүгіртелік:

«Ол (Абай) атқа мініп жүруге жарағанымен, үйден көп шықпайды, өзге баладан гөрі басқа бір ермек, бөлек бір дос тапты. Онысы, әсіресе – әжесі. Одан қала берсе – шешесі. Бұның әжесі бір түрлі шебер әңгімеші еді. Қызық сөйлейді, әңгімесінің барлық жерін дәмді ғып қызықтырып айтады. Абай бір күні кешке ұйықтай алмай жатып әжесінен әңгіме айтуды сұрады. Сонда ол ойланып отырып:

– Е, е ... Бұлдыр-бұлдыр күн өткен, Бұрынғыдан кім өткен?, – деп кішкене тапқақтап бастап еді, Абай соны ұғып қапты. Келесі жолы әңгіме сұрағанда, әжесін тізесінен ақырын қағып: – Е, е ... Бұлдыр-бұлдыр күн өткен, Бұрынғыдан кім өткен? – деп тағы да әңгіме тілегенін білдіруші еді. Әжесі әуелде көп-көп ертегілер айтқан. «Еділ-Жайық», «Жұпар қорығы», «Құламерген» бәрі де айтылды. Оның әңгімелерін түсте де, кеште де, тіпті көш бойы да Абай айтқыза беретін болды...

Тағы бір күндер Мамыр, Еңліктей қыздардың қайғыларын да айтып берді. Абай қажымай, талмай, жалықпай, ылғи да ынтыға тыңдайды. Кейде әжесі шаршап айтпай қойса, өз шешесіне жабысатын. Ұлжан да көп әңгіме білуші еді. Және ол өлең сөзді көп айтады».

Немесе Абайдың Барлас пен Байкөкше ақындармен кездескен жері де қызықты баяндалады. «Тілі ұғымды, өмірі таныс болғаннан ба, немесе Барлас пен Байкөкшенің кезектеп айтқан жырларының кейде шырқаған, кейде қалқып баяулаған, кейде лекітіп соқтырып, ескектете келген әнінен бе? Бебеу қаққан қоңыр, майда баяу домбырадан ба? Қалайда болса Абай бұл күнге шейін өмірінде дәл осы Барлас пен Байкөкше баян еткен дастан, жырларға бара-бар еш нәрсе есітпеген сияқты болады».

Осы жолдарды үздіге оқи отырып, кейінгі, қазіргі заман ұрпағының әжелері мен аналарының жағдайын ойлап, салыстырып байқайсың. Өз ана тілінде тәрбие берудің бұл ғажап үлгісінің орыстану аясында мүлде ұмытыла бастағанын

көріп ойланасың.

«Ақыл мен білімнің тілмашы – тіл» депті Ж.Баласағұни. Бұл не деген сөз? Яғни ақылдың да көрінетін жері – тіл, білімнің де байланатын тұсы – тіл. Тілсіз тірліктің мәні жоқ. Ж.Баласағұнидің мына бір тәмсілі де адамды еріксіз толғандырады. Қараңыз: «Адамға екі нәрсе тірек тегі, бірі – тіл, бірі – ділің жүректегі» дейді.

Сол ғұламалармен Абайдың үндесіп жатқанына таң қаласыз. Ж.Баласағұни «Сөздің де естісі бар, есері бар, сөкпе тым – көкейінді тесері бар» десе, Абай сөзді әнмен алмастырып «Әннің де естісі бар, есері бар. Тыңдаушының құлағын кесері бар. Ақылдың сөзіндей ойлы күйді, тыңдағанда көңілдің өсері бар». Ойды да, сезімді де сөз құйылту арқылы түрлендіре түседі.

Барлық игі істің бастауында тілдің тұратынын көне дәуір ғұламалары үнемі есінде тұтқан. М.Қашқари тағы бірде: «Игі істің басы – тіл» деп тәптіштейді. Ал, А.Игүнеки «Әдеп басы – тіл» депті. Ол тілді абайлап тұтыну керек екенін еске салады. Мұның бәрі тілді марапаттаудан туған жай нәрсе емес. Өмірдің мәңгілік тынысында шындалған шындық, ғасырлар қойнауында жүйеленген тәжірибе, содан түйінделген қорытынды. Халықтың тіршілік-тынысында мәңгі серіктес өмір кешіп келе жатқан тағлым таразысы.

Тіл құдіретін адамдар оны күнделікті қажетіне құрал есебінде жаратып, көне дәуірлерден-ақ осылайша сезіне бастаған. Тіпті, оны әуелде тылсым құбылыс деп танып, кие тұтып неше алуан аңыз әңгімелер де туындатқан. Жалпы тілдің пайда болған тұсынан бергі тарихты саралап отырсаңыз, ана тілдің алдында тізе бүгіп, бас иетіндей неше алуан қасиетін көруге болады. Бірақ, мұны елдің бәрі бірдей сезіне бермеуі мүмкін. Мұқаң (Мұхтар Әуезов) суреттеген жоғарыдағы осы бір үзікті үздіге оқи отырып, ана тіліне баулудың осындай үлгісін аңсайсың. Әрине, қазір кітап оқудың өзі мұң болып бара жатқан мына техникаланған заманда мұны арман етуге ғана мүмкіндігің бар және қазіргі заман жастарына ана тілді игерудің бірден бір жолы осы деп те ұсына алмайсың.

Алайда, ұлттық тәрбие мәселесінде ең алдымен тіл тәрбиесіне көңіл бөлу – парыз. Адам баласы белгілі-бір қоғамдық ортада өмір кешетін болған соң, бір-бірімен қарым-қатынас, тілдесу барысында қазақ сөзінің мағына арқалаған сан алуан түрі сарапқа түседі. Сөйтіп, сөздерді сарапқа салу, саралау арқылы адам өзін де, сөзін де тәрбиелейді. Сөз жаратушы әрбір тұлға өмірінен осыны байқауға болады. Жоғарыдағы мысалдардан осыны аңғарамыз.

Ана тілінің адам тәрбиелеудегі өлшеусіз құны мен бағасын қазақ ақындарының қай-қайсысы да суреттеуге тырысқан.

Солардың қайсыбірін қайталап еске алғанның артықтығы болмас. Қазақ тілін нұрлы жұлдыз деп бағалаған Мағжан Жұмабаев мынау өлеңін сөз құдіретін сезінетін кез келген жанның тебірене оқымай өте алмасы даусыз. М.Жұмабаев «Қазақ тілі» деген өлеңінде:

Ерлік, елдік, бірлік, қайрат, бақ ардың,
Жауыз тағдыр жойды бәрін не бардың...
Алтын Күннен бағасыз бір белгі боп,
Нұрлы жұлдыз, бабам тілі сен қалдың!

Жарық көрмей жатсаң да ұзақ, кең тілім,
Таза, терең, өткір, күшті кең тілім.
Тарап кеткен балаларыңды бауырыңа
Ақ қолыңмен тарта аларсың сен, тілім!

Мұқағали Мақатаев «Үш бақытым» атты өлеңінде теңдесі жоқ үш бақытым бар, соның бір де болса бірегейі ана тілім дегенді толғайды. Келіспеуге мұршаңыз жоқ.

Ең бірінші бақытым – Халқым менің,
Соған берем ойымның алтын кенін.
Ол бар болса, мен бармын, қор болмаймын,
Қымбатырақ алтыннан нарқым менің.

Ал екінші бақытым – Тілім менің,
Тас жүректі тіліммен тілімдедім.
Кей-кейде дүниеден түңілсем де,
Қасиетті тілімнен түңілмедім.

Бақытым бар үшінші – Отан деген,
Құдай деген кім десе – Отан дер ем!
... Оты сөнген жалғанда жан барсың ба?
Ойланбай-ақ кел-дағы от ал менен.

Үш бірдей бақытым бар алақанда,
Мені мұндай бақытты жаратар ма?!
Үш күн нұрын төгеді аспанымнан
Атырау, Алтай, Арқа, Алатауға!!!

Ал пәлсапасыз сөйлемейтін Қадыр Мырза Али ше:

Дәулет деген – ұғындар!
Кеше бар да, бүгін жоқ.
Тілің болса, күнің бар,
Тіл болмаса түгің жоқ...

Ана тілің – арың бұл,
Ұятың боп тұр бетте.
Өзге тілдің бәрін біл,
Өз тіліңді құрметте.

«Тілің барда күшің бар», ал одан айырылсаң түгің жоқ дейді ақын. Ана тілінің адам өміріндегі өлшеусіз орнын бұдан артық қалай айтуға болады.

Өлеңді өмірлік нәсібі мен кәсібіне айналдырған ақын, жазушының қай-қайсысы да тілдің тәрбиелік мәнін терең түсінеді. Оны еш нәрсемен ауыстыруға болмайтын асыл мұра есебінде бағалайды. Тұманбай ақынның мына жолдарына назар аударыңыз:

Жігіт бірде кедейленер, байыр да,

Ақ атымды, қанатымды қайырма.

Айырылсам да қымбатымнан талай бір,

О, тағдырым, тек тілімнен айырма! – дегенде ақын ана тілін ешбір қазына-байлықпен алмастыруға болмайтындығын мегзейді.

Арқалы ақын Әбділданы сөйлетейік:

Туған тілім – тірлігімнің айғағы,

Тілім барда айтылар сыр ойдағы.

Өссе тілім – мен де бірге өсемін,

Өссе тілім – мен де бірге өшемін.

Тілсіз хайуан – бишара,

Бишараға не шара.

Ол тілсіз тірліктің мәні жоқ екенін, сондықтан, тіліммен бірге тәрбиеленемін, өсемін, ал оған мүмкіндік болмаса өмір сүрудің өзі қажетсіз деп кесіп айтады.

Қазақ сөзінің зергері Ғабит Мүсірепов ана тілдің қадір-қасиетін мейлінше терең түсініп, аялап тұтына білген жазушы. Ол арқылы өзін де, өзгені де тәрбиелеген. Өйткені, оның өз сөзімен айтқанда:

«Тілден биік асқар жоқ,

Тілден асқан байлық жоқ,

Тілден терең теңіз жоқ».

Сұрапыл соғыста қан кешіп жүріп, ана тілінің қамын жеген қаһарман жазушы Бауыржан Момышұлының әрбір сөзі жүрек тебіренеді. Ол «Анамыздың ақ сүтімен бойымызға дарыған тілімізді ұмыту – бүкіл ата-бабамызды, тарихымызды ұмыту» деп, өле-өлгенше ана тіліне тағзым етумен өтті.

Тілдің тәрбиелік мәні дегенде, тіпті, тек қазақ мақал-мәтелдерінде түйінделген ойлармен шектелуге де болар еді. Өйткені, сөзді өмірінің басты құндылығы деп түсінген қазақ, әманда ойын нақты да қысқа, шешен де шебер түйіп айтқанды мақұл көрген. Өмірдің қай саласына да қатысты туындаған мақал-мәтелдердің қай-қайсысын алсаңыз да сондай дөптілікті, нақтылықты, әсерлілікті байқайсыз. Содан, өз орнында қолданыла білген сөздің өзгеше бір қуатқа, өткірлікке ие болатынын сезесіз. Қазақ мақал-мәтелдері сан салалы. Олар өмір тәжірибесінен

түйілген, сүзілген, басқаша айтуға болмайтын түйін, тұжырым. Сондықтан да, әрбір тілдің сөз байлығы, шебер де шешен үлгідегі болмыс-бітімі осы мақал-мәтелдерден айқынырақ байқалады. «Ауыз көркі – тіл, тілдің көркі – сөз». Әрбір тілдің әуезділігі де, өзгеге ұқсамайтын музыкалық мақамы да, бар байлығы да осыдан көрінеді. Бұл жолғы біздің көздеп отырғанымыз тілдің өзі туралы мақал-мәтелдер. Мақал сөздің ажарын, делдал малдың базарын келтіретіні рас. Мақалды орынды жерінде ретін тауып қолдана білген жанның сөзі қашанда өтімді, әрі ұтымды болмақ. Сондықтан да, өнер алды – қызыл тіл. Алайда өнер алды – қызыл тіл деп, оны кез келген уақытта, қалай болса солай қолдана беруге болмайды. Өйткені, «Тіл тас жарады, тас жармаса, бас жарады». Қолданар адам абайламаса, «бал тамар тілден у да тамуы» мүмкін. Бәрі сөзді ретімен, жөнімен қолдана білуге тікелей байланысты. Тіл буынсыз екен деп оңды-солды сілтей берсең, ол «ерді қабырға салады, нарды қазанға салады», осыны сезінген адам сөзді шайқап емес, байқап сөйлеуге тырысады. Андамай сөйлеген адам, ауырмай өлуі әбден мүмкін. Әр сөзі орынды айтылған сөз, орнына қағылған шеге сияқты. Қазақ «Ойнап сөйлесең де, ойлап сөйле» дейді. Себебі, сөздің сүйектен өтетінін біледі. Ол еттен ғана өтетін таяқ емес. Сондықтан, «еттен өткен таяқтан, сүйектен өткен сөз жаман».

Қазақтың бала тәрбиесінде, сөз қолданысында мақал-мәтелдің орны айрықша. Кез келген қазақ өз сөзінің ұтымды, мәнді болуын қалайды. Көбіне мақал-мәтелге жүгінеді. Өйткені, тұздың астың дәмін кіргізетініндей, мақал сөздің мәнін кіргізетінін біледі. Ең тәтті де – тіл, ең ащы да – тіл. Ең жұмсақ та – тіл, ең қатты да – тіл екенін қазақ ежелден-ақ сезінген. Сондықтан, «Артық сөйле, кем сөйле, таразылай тең сөйле» деп әрдайым өзін өзі тәрбиелеп отырады. Сөз біледі екем деп артық кетпе дейді. Өйткені, ел арасын сөз бұзады, жол арасын сел бұзады. Үнемі сөзіңе, өзіңе абай бол дегенді айтып өзін-өзі тежеп отырады. Сөз білемін деп жөнді-жөнсіз жөңкіле беру тағы да артық. Шындық жадыңнан шықпасын дейді. Себебі, судың түбін шым бекітеді, сөздің түбін шын бекітетінін білу керек.

Сөзінді асықпай айтқан жақсы. Себебі «Тамақты асығып ішпе түйілесің, сөзді асығып айтпа күйінесің». Қысқасы, адам баласының азамат болып қалыптасуында тілдің тәрбиелік мәні айрықша. Біз соның кейбір тұстарына ғана тоқтап, мақал-мәтелдерді тілге тиек еттік.

Жоғарыда сөз болған мәселенің бәрі түптеп келгенде, қазақ тілінің мейлінше бай, шебер де

шешен, көркем де көсем тіл екенін байқатады. Бір кездері біз осы ғажайып қазынамыздан айырылып қала жаздаған да кезіміз болған. Кешегі кеңестік дәуірде коммунизм дейтін арманда болашаққа тезірек барудың амалы тек орыс тілін білу арқылы ғана жетесің деген насихаттың күшті болғаны соншама, өз тілімізді кейінге ысырып тастап жаппай жарысқа түстік. Ана тіліміздің қадір-қасиетін ұмытарман халге жеттік. Тіпті күнделікті қолданыс дәрежесінен шыға бастады. Ұлттық санасы әлі лайланып үлгермеген білікті қауым бұл жан төзгісіз жағдаймен келісе алмады. Қазақтың озық ойлы азаматтары оқтын-оқтын (1956, 1986 жылдары) үн көтеріп, қазақтың қалғып кеткен санасын оятумен әлек болды. Нәтижесінде, 1989 жылы қазақ тілі мемлекеттік тіл ретінде заңды құқыққа ие болды. Тіл туралы заң қабылданды.

Бұл қазақ халқының тағы да жаппай ояну дәуірі еді. Соның дүмпуімен еліміз тәуелсіз мемлекет ретінде көк туын көтеріп шықты. Мемлекеттік тіл үшін күресті тоқтаусыз жүргізе бастаған «Қазақ тілі» қоғамы дүниеге келді (1989 жыл). Қазақ радиосы қазақ елінде мемлекеттік мәртебе тек қазақ тіліне берілу керек деп сайрады. Баспасөзде, акпарат құралдарында ғалымдар, жазушылар, ұстаздар үн көтерді. Қазақ тілінің тағдырын ойлап, бұқаралық ұйым құру қамында жүрген біздер (біздер деп отырғаным академик Әбдуәли Қайдар бастаған тілшілер қауымы) әлденеше рет жиын жасап, жоспар құра бастаған едік. Сондай бас қосулар тұсында Әбдуәли Туғанбайұлы «Шіркін, қазақ тілінің еңсесін көтеріп, мәселелерін толғайтын бұқара атынан сөйлейтін қоғам құрсақ, оның өзінің әні болса» деген ой айтып қалды. Ана тілінің сол кездегі жайы туралы толғанып, әр алуан ойда жүрген кезім еді. Өлгі сөз көкейімнен кетпей қойды. Кеудемді әуен кеулеп, көкейімді әр алуан өлең жолдары торлай бастады. Сонда туған «Ана тіл» деп аталатын ән еді бұл. Соны да еске ала отырғанды әбес көрмес қадірменді оқырман.

Қазақ радиосындағы ұлтжанды қызметкерлердің өтінішімен тіл туралы хабарлар жүргізе бастаған кезім болатын. Осы әнді өзім орындап, хабардың алды-артында беріп отырдық. Сол әннің мәтіні былай басталушы еді.

Ана тіл, ана сүтім, арым менің,
Баяным, бақ-дәулетім, барым менің.
Өзіңменен рухым көтеріліп,
Өзіңмен атады ылғи таңым менің.

Елдігім, есендігім, ерендігім,
Ақыл-ой, арда сезім, тереңдігім.
Сеніменен аспаным арайланып,
Сеніменен нұрланар келер күнім.

Өзге елмен сен арқылы теңесемін,
Кемеңгер, даналармен кеңесемін.
Ән айтып, өз тілімде сөз сөйлесем,
Шабыттың айдарынан жел еседі.

Көрсен де неше түрін зілзаланың,
Құлатпай келген қорғап тіл қамалың.
Аталар аманатын мықтап ұстар,
Жас ұрпақ, сенің бүгін сын заманың.

Сен үшін осыншама жерді сақтап,
Сан түрлі тезге салып тілді баптап.
Бабаңның жан жалауы – тілсіз сенің
Қалай күнің жарқырап, таңың атпақ.

Аспаны тілдің талай бұлттанып,
Қайта өрлеп, қайта көктеп, құрып барып.
Өр қазақ жаныменен суарылып,
Ғасырдан ғасыр өтті сұрыпталып.

Ана тіл қазақтың бас қазынасы,
Кез келген ұқпас оның мағынасын.
Дүниеде наннан асыл ештеңе жоқ,
Тілге де нанмен бірдей табынасың.

Резюме

В статье рассматривается роль и значение родного языка в воспитании подрастающего поколения.

Summary

This article is devoted to the role and meaning of young generation education.

А. Айталы –
философия ғылымдарының докторы, профессор
Қазақ заң гуманитарлық университеті (Астана)

ЖАҒАНДАНУ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ **(«Баламалы педагогика» және «шекарасыз педагогика» идеяларын талдау)**

Жағандану қоғамның барлық салаларына ықпал жасайтын күрделі, екіжақты құбылыс. Көлік, коммуникациялық және ақпараттық технологиялар негізінде кеңістік барынша тығыздалынып, уақыт жеделдетілді. Аяқ жетпейтін алыс жақындап, күдікпен қарайтын жатқа бой үйренді. Мерзім өлшемі де өзгерді, бұрын күндер, айлар, жылдарды талап ететін іс-әрекет енді, қасқағымда жүзеге асатын болды. Мемлекетаралық байланыстар тереңдеді. АҚШ-тың қаржы жүйесі тұмаурата бастап еді, Қазақстандық қаржы жүйесі түшкіріп сала берді. Бірлесуден, ықпалдасудан басқа адам баласына жол да жоқ.

Әсіресе, жағандану білім мен тәрбиеде өз салқындығын тигізуде. Бүгін 2 млн-нан астам студент шетелдерде білім алуда. Соның 565 мыңы АҚШ-та, 270 мыңы Ұлыбританияда, 227 мыңы Германияда, 125 мыңы Францияда, 140 мыңы Қытайда оқиды. Бұл мемлекеттер жастарға білім беріп қана қоймай, олардың бойына батыстық, америкалық сана мен көзқарасты да сіңіреді. Бір американдық профессор «Дәріс оқағанда менің алдымда Қазақстанның болашақ президенті отыр деп ойлаймын», –депті. “Болашақ” бағдарламасымен шетелдерде білім алып жатқан қазақ жастарының ұлттық, елдік ұстанымы бізді де алаңдататыны сондықтан.

Жағандану үдерісіне сәйкес жаңа ұлт теориялары өмірге келуде. Қоғамтанушылардың бір қатары жағандану ұлттың мәнін жойып, оның орнын ұлттан жоғары халықаралық ұйымдар басады деп үзілді-кесілді тұжырым жасайды. Олардың ойынша, жағандану ұлттардың арасында бәсекелестік туғызып, олардың бірін-бірі ығыстыруына, кемсітушілікке әкеледі. Осыдан келіп ұлттық мәдениеттер құнсыздана бастайды да, олардың орнын гибриді, жасанды, “үшінші” бір ұлттар басатынына назар аударады. Сондықтан, ұлттық мемлекеттердің де заманы өтті, олар саяси сахнадан жойылуға таяп келеді. Себебі, орта деңгейдегі мемлекеттердің экономикалық күш-қуаты кейбір трансұлттық корпорациялардың мүмкіндігінен дәрменсіз. Сөйтіп, жағандану тасқыны көптеген ұлтаралық, олардың тәуелсіздігін сағымға айналдырады.

Жағандану идеологы Э.Гидденс тіпті ұлттық

сана-сезім, ұлттық “Мен” игілікке емес, дауға, жанжалға апарады деп есептейді. Ұлттық идея, ұлттық ниет, жанжал қастандықпен бір жүреді. Ұлттық болмыс бүлікпен бірдей. Ол өзара байланысқа, алыс-беріске, тұрақтылыққа қарсы, тежегіш күш. Осыдан келіп автор, космополиттік ұлт жасау ойын алға тартады. Оны кім жасайды деген сауалға, оны тілін, мәдениетін, тарихын білмейтін билік басындағы космополиттік элита жасайды деп болжайды. Бірте-бірте мемлекет ұлттық сипатынан айырылып, космополиттік мемлекетке ұласады. Автордың пікірінше, ұлттық қауымдастық жасанды бірлестік, тіл, мәдениет, дәстүр ортақ құндылықтар, сондықтан, бір ұлттың екінші ұлтқа сіңісуі қиын емес, түптің түбінде басым тілмен, мәдениетпен келісуге тура келеді:

1) Бүгінгі қазақ ұлтының жағдайын ойласақ, бұл болжаммен келіспеуге де болмас.

Сондай-ақ, Евразия идеясымен де әр түрлі ниет-пиғылдар байланыстырылатынын ескеру жөн. Мысалы, орыс философы А.Дугиннің евразияшылдығы қатерлі. Ол орыс интеллектуалдарының арасында үлкен беделге ие, Қазақстанға да келіп жүрген белсенді ғалым. Фашизм теориясын зерттеуші неміс философы А.Умланд оны фашизмнің орыс филиалының жетекшісіне теңейді. Ресейдің болашақ жаңаруын А.Дугин, оның территориясын кеңейтіп, Кеңес Одағынан да зор Евразиялық супердержаваға айналуымен байланыстырады. Ол үшін бүгін ТМД елдерін орыс тілі, экономикасы, ақпаратының ықпалында ұстау, Ресейде көршілерден көбірек мамандар дайындап, оларды бірте-бірте біртұтас Евразиялық мемлекетке тәрбиелеу саясаты жүзеге асырылуда. А.Дугин гитлеризмді фашизмнің қолайсыз түрі деп сынап, жалпы фашизмді қолдайтынын жасырмайды.

2) Ал, супердержаваға бірінші болып енетін орыс тілді Қазақстан деп есептейтіндер аз емес.

Тәрбие саласында жағандану «баламалар педагогикасы» («педагогика альтернатив») концепциясы арқылы біздің өмірімізге еніп жатыр. Оның негізгі түйіні мынада: қазақ, украин, грузиндер, тағы басқалар кеңестік тоталитаризм тұсында кенже қалған, жалпыадамзаттық құндылықтарға қолы жетпеген ұлттар, сондықтан

оларды өркениетті тұрмыс-салт, мәдениет, білім, тәрбиенің үздік стандарттарына қол жеткізуге, дін таңдауға көмектесуіміз қажет деген ой алға тартылып отыр. Мәдениеттің, тәрбиенің балама, релятивистік моделі демократия, еркіндік жағдайында әр тұлғаға енді қалауына қарай еркін өз ұлтын, сөйлейтін тілін, табынатын дінін, идеологиясын таңдауға жағдай жасайды. Тоталитаризм заманындағы бір мәдениетке, идеологияға икемдену ола адам хұқын шектеу болса, тәрбие енді көп тілді сыйлауға, көп мәдениетті, дінді, тіпті меңгеруге икемделді. Осыдан келіп үш тұғырлы тіл концепциясы да туды.

Байырғы ата-мекен, ана тілі, ұлт мәдениетінен ажырамас дін деген ұғымдар өмірден ысырыла бастады. Бұл идея кейде поликультурализм, мульткультурализм аясында да дамып келеді. «Баламалар педагогикасы» салтанат құрған ел – Австралия. Австралияның негізгі халқы Еуропадан, Америкадан қоныс аударған ағылшын тілділер, оларды австралиялықтар деп толық айтуға болады, өздеріне тән құндылықтары, өмір салты, мінез-құлқы, мәдениеті қалыптасқан. Бертін келе, XX ғасырдың 70-жылдары демографиялық дағдарыс және экономиканың дамуы шетелдің жұмыс күшін пайдалануды талап етті. Австралияға ағылып арабтар, вьетнамдықтар, қытайлықтар, басқалар қоныс аудара бастады. Оларға қойылатын басты талап – Конституцияны мойындау, ағылшын тілінде сөйлеу. Қоныс аударушылардың мәселелеріне байланысты мемлекет қыруар қаржы бөлді: ұлттық тілдерде кітапхана, мектеп, БАҚ жұмыс істеді. Бүгін Австралияда радио 68 тілде, теледидар 60 тілде хабар таратады. Бұл аздық етіп, диаспораларға парламентте, үкіметте, оқу орындарында квота бөлінді, диаспора кәсіпкерлеріне салықтардан жеңілдік берілді. Австралияға қоныс аударушылардың саны одан сайын көбейді. Енді бюджет оларға деген шығынды көтере алмайтын жағдайға жетті. Елде қылмыс көбейді және ол этностық сипат алды: вьетнамдықтар героин сатумен, арабтар әйелдер сатумен айналысса, қытайлықтар мемлекеттегі лауазымды қызметтегілермен ауыз жаласып, қылмыстық топтар құрды. Сонымен, бұл ұлттық саясатқа елдің басым көпшілігі қарсы болды, себебі, бірте-бірте байырғы еуропалықтар шеттетіле бастады, елді сенімсіздік пен күдік жайлады, ал диаспоралар Австралия мемлекетінің тұтастығын ұмытып, өзара бәсекелестікке түсті.

Біз, бұдан ұлттық тәрбие үшін қандай қорытынды жасауға тиістіміз?

Сөз жоқ, диаспоралардың этномәдени, әлеуметтік мүдделерін ескермеу деген ой тума-

са керек. Сонымен бірге, ұлтаралық келісімнің, сыйластықтың, төзімділіктің шегі бар ма деген сауал туады. Әрине, бар. Келісім келіспіздыққа, басқа ұлттардың қамы үшін өз ұлттық мүдденді құрбан етуге, тіпті бара-бара өз ұлтынан безуге дейін апарса, ол ұлтқа қауіп туғызады. Өзімшілдік, жабайы ұлтшылдық, тағылық қандай қатерлі болса, шамадан тыс ымырашылдық та сондай қауіпті. Басқа адамдарды қаншалықты сыйлағанымен, олар өзінің туған анаңдай, әкеңдей, бауырларыңдай, балаларыңдай бола алмайтыны сияқты, өз ұлттық құндылықтарының орны бөлек. Орыс тілі екінші ана тілі деп таңылғанымен, ана тілі бола алмайды.

Австралиялық либералдық педагогикадан туатын тағы да бір сабақ: жалпы мемлекеттік және ұлттық мүдделерді үйлестірудің маңыздылығы. Ізгі ниетпен диаспоралардың мүддесін қорғау, бір жағынан, өзара бәсекелестік туғызса, екінші жағынан, оларды байырғы халыққа қарсы қойды. Диаспоралар байырғы халықтың төңірегінде топтаспады. Бұл педагогиканың тағы да бір сабағы: оңды-солды қоныс аударушыларды қабылдау, визалық тәртіпті босаңсыту мемлекетке қатер туғызады, азаматтықты бергенде адамның мемлекеттік тілді сыйлауы, білімі, жасы, мамандығымен қатар, олардың елдегі ұлтаралық ахуалға ықпалы, бейімделу мүмкіндігі жөнінде ойлаудың қажеттілігін ескертеді.

«Баламалар педагогикасының» жалғасы «шекарасыз педагогика» («педагогика без границ») болып отыр.

3) Бұл концепция бойынша жеке тұлғаның басты белгісі, ол – тұтынушы пенде екендігінде. «Мен ішіп-жеуіме, киінуіме, үстімдегі киімім мен астымдағы көлігіме, бір сөзбен тұтыну сұраныстарымды қанағаттандыруыма қарай адаммын» делінеді. Ал, ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбиені «шектелген педагогика» дейді. Ұлттық білім мен тәрбие, ұлттық педагогика жөнінде әңгіме басталғанда, мектепті тар ұлттық идеяның, жалаң патриотизмнің ордасына айналдыруға болмайды деген қарсы пікірлер жиі айтылады. Қашаннан да белгілі нәрсе – білім мен ұлттық идеяның арақатынасының күрделілігі. Ол ұлтсызданған білім мен жалаң, тар ұлттық идеяға негізделген білімнің арасының, парасаттылықтың жолын табуға тіреледі. Ұлттық білім жүйесі жалпы адамгершілік құндылықтармен қайшылыққа келгенде, ол жеке адамды біртіндеп аздырып менмендікке итермелейді. Бұл орынды сақтандыру. Ресей педагогика тарихында шовинистік ұстанымда болған ғалымдар аз болмады. «Кто желает быть в России, тот должен стать русским.

Россия для русских. Кто не желает быть русским, тот должен оставить Россию. Господа евреи, немцы и прочие, подумайте» деген сияқты пікірлер жиі айтылған, бүгінде айтылып келеді. Сонымен бірге, басқа ұлттармен араласудың, алысып-берісудің де қауіпті шегі бар екенін баса айту керек. Оны бұзу – бір ұлттың екінші ұлтқа сіңуіне, ұлттық мәдениет пен дәстүрдің әлсіреуіне, бірте-бірте бір ұлттың үстемдігіне ұласады. Ал, бұл процесс тек қазақ ұлты үшін емес, жалпы өркениет үшін қауіпті. Өз ұлтының мүддесін терең түсінбеген, өз Отанының азаматы бола алмаған адам, жалпы адамзаттық мәдени мұраны қабылдап шынайы рухани мұраттарды ішкі қажеттілігіне айналдыра алмайды. «Шексіз педагогиканың» басында қайта құру заманының талай қылмыстар мен берекетсіздікке жол ашқан «тиым салмағанның барлығына рұқсат» «что не запрещено, то разрешено» қағидасы тұр. Сонымен бірге, бұл педагогика жаһандану заманында ұрпақ алмасу жедел жүріп жатыр, сондықтан құндылықтар барлық ұрпақтарға бірдей болуы мүмкін емес дегендей пікір алға тартылуда. Оның астарында прагматикалық идея-табыс, ақша, лауазымды жұмыс қана жастар үшін басты құндылық деген пікір кең тараған. Табысқа жету мақсатында бәріне рұқсат етіледі.

«Баламалар педагогикасы» мен «шекарасыз педагогика» идеялары түрліше жолдармен Қазақстан халқының санасына сіңуде. Осыған байланысты бүгін мәдениет, дәстүр, ұлттық тәрбие мәселелері өткір болып отыр, бірақ бұл тек мәдени мұраға, мәдени мекемелердің қызметіне ғана қатысты емес. Ұлттық тәрбие, ұлттық білім бірнеше факторларға байланысты. Ең басты фактордың *бірі* – мемлекеттің тәрбие саласындағы саясаты. Тәуелсіздік алған жас ұлттар еліккіш, әуесшіл, жайбарақат келеді. Өз тағдырымызға бей-жай қарау бізге де тән. «Біріккен Ұлттар Ұйымының мүшесі болдық, бізді 100-ден астам ел мойындады, тіпті ЕҚЫҰ-ына төрағалық етеміз, одан артық не керек? Ұлт мәселесі бірте-бірте реттеледі», – дегенді жиі естиміз. Ұлттық мақтаныштың дарақылыққа ұласып жататынын сезбей қалатын сияқтымыз. Тәуелсіздік алған соң, үлкен мемлекеттер мен ұлы державалармен араласқан тұста жас ұлттар енді соларға еліктеп, өзіндік қасиеттерінен арыла бастайтыны да белгілі. Өздері өздерін кемсітіп, «өркениетті елдер сияқты» деп, бұрынғы қожаларына еліктеп, бірте-бірте солардың рухани үстемдігінің астында, билігінің жетегінде кететінін білмей қалған африкандық елдер аз емес. Еуропалықтарға, болмаса басқаларға

ұқсаймыз деп, оны мақсатқа айналдыру қазақ ұлтына қауіпті. «Болон процесіне» қосылуға байланысты, әсіресе, ұлттық құндылықтарды білім кеңістігінде сақтаудың маңызы зор. «Еуропаға жол» деп экономикалық ынтымақтастықты дамытуды, басқару тәжірибесі мен технологияны меңгеруді мақсат етіп қою дұрыс. Ал мәдениет, дәстүр, дін, басқа да рухани салаларда еліктеу ұлттың тыраштанып, мансапқорлыққа ұмтылуын көрсетеді, біз де осылай қатарға қосылдық деген жасанды психология туғызады. Бұл елдің халқын, әсіресе, жастарды адастырып, өркениетті ел болдық деп жұбатады.

Екіншіден, биліктегі номенклатураның (оны элита дегің келмейді) ұстанымы, үлгісі өте маңызды. Әр ұлттың перзенті үшін оның ана тілінің қай деңгейде қолданылып, үнінің естіліп тұрғаны үлкен мақтаныш, әрі тәрбие. Осы жолдардың авторы Мәжіліс депутаты ретінде Сирия, Ливан елдерінде болған сапарымда сол елдердің президенттерімен, премьер-министрлерімен, спикерлерімен сұхбат араб және қазақ тілдерінде өтті. Жасы жетпіске жақындап қалған орыс депутат жерлесіміз таң қалып: «Қазақ тілі ұлы тіл екен ғой, біздің бастықтар неге қазақша сөйлемейді?» дегені есімде. Биліктегілер өз ұлтын сыйламаса, басқалардың тіпті сыйламайтыны белгілі.

Үшіншіден, ұлттың өзінің тіліне, ұлттық құндылықтарына көзқарасы. Ұлттың шамалы бөлігінің азғындауы, ұлтсыздануы орын алғанмен, ұлттық болмыстың өзегі, адамгершілік астарлары мода сияқты өзгере қоймайды, тіпті жағымсыз сыртқы ықпалға қарсылық танытады. Қазақ ұлтының бай мәдениеті – тарихи-адамгершілік тәрбиесінің берік негізі.

Қазақ халқының бір тобы – тіл, мәдениет, дәстүрлік жағынан орыстанған, «өркениеттелінген». Екінші тобы – ұлттық мәдениет дәстүрлік пен қол үзбеген орыс тілі мен мәдениетіне жақынырақ. Үшіншілер, ұлттың сан жағынан басым тобы – төл мәдениеті мен тілін, сонымен бірге, басқа да мәдениеттер мен тілдерді меңгергендер. Бұлар қазақ халқының ұйтқысы, тірегі, діңгегі. Төртіншілер, қазақ тілі мен ұлт мәдениетіне ғана бейімделгендер, ұлттық патриоттық санадағылар. Бірақ, оларды басқа ұлт тілдері мен мәдениетінен жат деу үлкен қате болар еді.

Бүгінгі ғылыми әдебиетте «ар», «ұят» мәдениеті мен «кінә» немесе «айып» мәдениеті туралы көп жазылады. Ұяттық дәстүрге негізделген мәдениет ынтымақтастыққа, тұтастыққа зор мән беріліп, ол адамның ішкі дүниесін сұрамай билеп тұрады. Ар мен ұятқа негізделген халықтарды «ізеттілік мәдениеті» қатарына

жатқызады. Олар «елден ұят болады, елдің бетіне қалай қараймын», – деп өздерін шектейді. Ал «кінә», «айып» мәдениетін ұстанатын ұлттар адамдары «жұрт не десе, о десін, мен осылай ойлаймын», – дейді. Ол индивидуализм, қара басының абыройы мен адамгершілігіне басқаның берген бағасын төмен қояды. «Малым жанымның садағасы, жаным – арымның садағасы» дейтін қазақтың қағидасы ұлттық тәрбиенің тірегі, тұтынушылық психологияға балама идеологиялық құрал болып қала береді.

Жаһандану ағымына ұлтымыздың бай мәдениетін, адамгершілік тәрбиесін қарсы қою, құндылықтарды жастардың бойына сіңіру – ұлттық тәрбиенің маңызды мақсаты. Сонымен бірге, ұлттық тәрбие бүгін жаһандану үрдістерінің бейімделуіне, ұлттық психологияның жаңа заманға икемделуіне де байланысты.

Социалистік жүйенің дағдарысқа ұшырап, одан кейін күйреуінің себебін зерттеушілер социализмнің қоғамның табиғатына қайшылығынан, оны идеологияның ырқына көндіруін, саясатқа бағындыруынан көреді. Бірнеше ұрпақ бойы адамдар санасына қанағатшыл, масылдық психология сіңірілді. Жаһандану заманында сол кертартпа, жалқау мінез тағы да заман көшіне ілестірмей, соңына қалдырып қою қаупі бүгін көптеген ТМД елдерін ойландырады. Себебі, жаһандану тұсында бәсекелестік өрши түседі, арпалыс, талас, мемлекеттер тіпті жауласуға дейін барып жатыр. Уақыт іске жан-тәнімен берілуді, тиянақтылықты тәрбиелеуді талап етіп отыр. Не нәрсені болса да ұқыпты пайдалану, шығынды азайту, ақшаны тиімді жұмсау, мемлекет экономикасында, үй тіршілігінде де ысырапқа жол бермеу, тиімсіз, пайдасыз іске үйір болмау ғана игілікке жеткізеді.

Қазақ ұлтына ақша, дүние аса құндылық болмаған. Социалистік идеология да байлықты қолдамады. Қазақтар үшін байлық құндылықтан гөрі сын болды. “Семіздікті қой көтерер” дейтініміз содан шыққан. Ал католиктер мен протестанттар еңбек пен байлыққа зор мән береді. Америкалықтар “Біз әлемдегі ең дәулеті тасқан ұлт қана емеспіз, сондай-ақ, басқа халықтардан гөрі ақшаны жоғары қоятын елміз. Көркімен жарқыраған жігіттеріміз бәсекелестікте өлімге бел байлап, өздерін ақшаның құлы болуға қияды”. “Ең құнды жанар май – еңбекпен шыққан тер”, – дейді. Еңбек пен ақша олар үшін егіз. Біздің халық

тым қанағатшыл, жаманнан жоғары, жақсыдан төмендеу дегендей өмірге бейімделген. Әсіресе, ауыл халқы. Кедей болса да ненің жетіспейтінінен гөрі, қолда барға риза. Қарапайым қазақтың бірқатары байлыққа да, байларға да үлкен күдікпен қарайды. Байлыққа тек ұрлықпен, талан-таражбен қол жеткізуге болады деп есептейді. Одан қалса пара алып, жемқорлық жолмен, басқа да ұрлық жолдармен жетуге болады деп ойлайды. Оларды еңбекқор, ізденгіш, дарынды, кейде жолы болғыш байлар да бар деп сендіру қиын.

Енжарлық пен селқостық елде әлі басым, тіпті ауласындағы қосалқы, бүгін тіпті негізгі күнкөрісіне айналған шаруашылығына, мүлігіне немкетті қарайды. Кейде ұсақ-түйек ұрлықты да ұят деп санамайды, “ұрлады” демейді, “алды” дейді. Сонымен бірге, ауыл халқы аңқылдаған адал, ашық. Көбі икемді болса тек кедейлікке икемді, қандай ауыртпалыққа да шыдай береді. Бірақ, бұл – ойланатын жағдай, ұлттық тәрбиеге басқа бір қырынан қарауға итермелейді. Соғыс, одан кейінгі жылдардағы халықтың төзімділігі түсінікті, ал бүгін адал еңбек етіп, тер төгіп табыс табуға мүмкіндік бардағы шүкіршілік енжарлық емей немене? Елімізде 100 мыңдаған адам жұмыссыз жүргенде, жұмыс күшінің сырттан ағылып келуі, миллиардтаған табыстан түскен қаржының шетелге асуы қазақтың жұмысқа мойны жар бермейтіндігінен екені де белгілі.

Жаһандану заманында қазақтың дәстүрімізді сақтай біліп, Батыстың кейбір қағидаларынан үйренуге тура келеді. Қазақты дарақы мінезден арылту, қайта тәрбиелеу міндеті тұр. Бүгінгі жас ұрпақтың кейбіреулері өз еңбегімен табыс табуға, іскерлікке бейімделуде. Ақшаны мақсатқа сәйкес орынды жұмсау, дүние-мүліктің қадірін түсіну, еңбекті қасиет тұтатындар енді көбеюде. Байыған топтың, жаңа әкімшілік номенклатураның, кейбір іскер азаматтардың мінез-құлқы бөлек әңгіме. Олардың біразы Батыс құндылықтарын бойларына сіңірмей толыққанды адам болу қиын деген ойды ұстанады. Оларға сондықтан, ұлттық құндылықтар да негізінен жат. Кейбіреулер адамдық мәртебені есеп-шотындағы қаржысымен өлшейді. Ұлттық мүддеге бейжай қарамайтын орта тап және ортадан төмендегілер. Олардың еңбегін бағалап, білімін жетілдіру, жұмыспен қамтамасыз ету – дүниешілдік пен дарақылық дертінен аман сақтаудың жолы.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Социологические исследования», №5, 2004. – 140 б.
2. «Вопросы философии», 2006., №2. – 13 б., №12, – 75-81 б.
3. «Социально-гуманитарные знания», №1, 2001. – 46-47 б.
4. Проф. П. И. Ковалевский, «Русский национализм и национальное воспитание». В двух частях. Санкт-Петербург, 1912. – 184-185 б.

Резюме

В статье рассматривается проблема затрагивающая вопросы национальной психологии на современном этапе, влияние процессов глобализации на национальное воспитание.

Summary

In the article the problem mentioning questions of national psychology at the present stage, influence of globalization processes on national education is considered.

С. Ғаббасов-
жазушы-дәрігер, фантаст, драматург,
Медицина және педагогика ғылымдарының докторы,
профессор, КСРО денсаулық сақтау ісінің үздігі,
Махамбет сыйлығының лауреаты

ХАЛҚЫҢНЫҢ ҚАДЫР-ҚАСИЕТІН ҰҚ!

Өзіңді-өзің сыйлау, өзгені кемсіту емес.
Ұждан

Уа-а-а..., иісі Қазақ баласы есіңді жиып, өткен-кеткен тағдырыңды таратып, алды-артыңа қарашы?! Ата-бабаң жасап кеткен, теңдессіз терең мұрасынан не қалды? Асқақ рухы бекзаттықтан тұратын, мәйегі нәрлі дәстүр-салттың қаншасынан айрылды?... Енді міне, Тәуелсіз ел салтымен жоғымызды түгендейтін кез келді. Ар-намысты ту етіп, толағай күшпен қимылдайықшы, арманы үлкен аңғал жұртым?! «Өзіңді өзің жаттай сыйла, жат жанынан түңілсін» дейтін даналықты пір тұтып, жалтақтамай да, жалпақтамай жөнімізді білсек екен, ақжарма мінез Алашым?! Япыр-ау, текті жұрттың сынығы едік қой?! Еліміздің ертеңі мен ұрпақ қамын ойласақ, рухани өркенімізді өсіріп, ұлт құндылығын түгендемей болмайды.

Шіркін, осыларды неден бастасақ дегенде, ең әуелі ойға оралатыны мынау: ел билеген Елбасы мен Төрелер де, елдігімізді байытқан зиялы мен ел-жұрты да, жасы мен жасамысы да, халқымыздың қадірі мен қасиетін түсінбейтіндігімізді айтып сырласатын сәт туды. Сірә, бұл кемшілігімізді, бүкіл ел болып түземесек, жаратушы Алла да, дем беруші аруақ та кешірмейді.

Арман боп жеткен тәуелсіздігімізді, арсыздыққа толы пендешілігіміз бен қанағаты жоқ құлқынымыздың құлдығына шала бермей, ұлттық сана мен азаматтық парасаттың пәтуасына келгеніміз жөн. Алдау мен арбауға бас ұрып, ертең-ақ өзегіне тебер өзгеге қарап өзеуреді тоқтатқан жөн?! Дана жұртымыздың өзгеше біткен болымысын түсініп, жан дүниемізге үңілетін мезгіл жетті. Атадан қалған өсиетке илансақ, «Еңкейгенге еңкей – әкеңнен қалған құл емес, шлақайғанға шалқай – пайғамбардың ұлы емес» деген қағидаға құлақ аспай жүрміз-ау?! Олай болса, не істеуіміз керек? Толғанайықшы. Дәл осы, не істеу керектің жауабын іздеп көрелікші. Олай болса, өз ойымды айтпақпын, қалың жұртым сен тыңда...

I. Халқымыздың тектік қасиеті

Тектіліктің шырқау шыңы – ұлт боп ұю.

Ұждан

Сөз жоқ, ең әуелі халқымыздың тереңде жатқан тегі мен болмысындағы **мәйегі мен негізі** не екенін түсінгеніміз жөн. Сонда ғана саналы жанға, сонау көне дәуірдегі **«Күлтегінің тасында»** жазылған **«...Биікте көк Тәңірі, төменде қара жер жаралғанда... Түркі халқының ел-жұрты қалыптасқан»** дейтін өсиет сөздің жайдан-жай айтыла салмағанын түсінеміз. Өткен тарихтың тылсымына үңіле түсіп ойлансақ, әр сөзінің астарында құпияға толы сыр жатыр емес пе? Оның қайсыбірін тізбектетіп айта берерсің?!

Көнеден келе жатқан ұлттық құндылығымыздың ең асылы – **«Жеті атаға жетпей қыз алыспау»** дәстүрі екенін, әлі де біздер, ұрпағымызға терең талдап түсіндіре алмай жүрміз. Тіпті, бұл дәстүрдің дүние халқына **«әйгілеуге»** (бренд) болатын құдіретін – **табиғи сұрыптауды** жіліктей жіктеп жатпай-ақ, асылымызды түсінбеудің салдарынан бүгінгі қазақтың **жершілдік пен ру-руға, тіпті үш жүзге бөлініп жүрген** парасатсыздыққа толы парқымызды айтып, қысқа болса да тоқталуға мәжбүрміз. Ендеше, осы тектес тәрбиесіздікті жүйелей талдап көрелік.

Иә-ә, шынымен де мың өліп, мың тірілген жұртымыз қырық үш тайпадан тұратыны белгілі. Міне, осынау қырық үш тайпаның әр адамының тектік қасиеті, антропологиялық зерттелгенде **бір адамдікіндей** екені, басқа жұрттың ғалымдарын таң-тамаша күйге түсіріпті. Осы уақиғаның куәсі болған, академик Оразак Смағұлов ғұламаның

айтуынша: **«зертханада алынған осы дерекке бүкіл әлем (ағылшын, неміс, француз, жапон, қытай т. б.) ғалымдары өз көздеріне өздері сене алмай»** әуре болған екен. Халқымыздың тегіндегі **«теңдесі жоқ феноменнің»** сыры мен сипатына көңіл аударсақ, бүгінгі біздердің **жүзге, тайпаға, руға** бөлініп сандырақтап жүргеніміз, өз асылына күйе жаққан надандығымыз екен. Кәнеки, осы құбылыстың сырына саналы жүрекпен көз жүгіртіп көрелікші.

Мінеки, сонда, әлем ғалымдарынтандандырып отырған тылсым құбылыс – **«жеті атаға жетпей қыз алыспау»** дәстүрінің құдіреті екен. Иісі қазақтың әр қайсысындағы **тектік қасиеттері** бірлікте болса, **үш жүз түгіл, руға бөліну**дің өзі нағыз парасатсыздық емей мемене? Әлі де осы құбылысты ашыңқырап айтсақ, атадан балаға жалғасып келе жатқан, әр қазақтың үш жұрты – **ата жұрты, нағашы жұрты, қайын жұрты** бар екені белгілі ғой. Осынау үш бірдей жұрттың әр қайсысына тиесілі жеті атаны бір-біріне көбейтсек, манағы айтылған қырық үш рудың қаны әр қазақтың тамырында ағып тұрғанын ұғынамыз. Олай болса, бүгінгі қазақтардың **жүзге, тайпаға, руға бөлінуі** - өз халқының қадір-қасиетін түсіне алмай жүрген надандық болып табылады. Ендеше, бұдан былай кез-келген қазақ, өз руы мен жеті атасын білуді **халқының тегін сақтау** деп қана ұққандары жөн. Отбасы мен қоғам бірігіп, келер ұрпағымызға осылай түсіндіріп тәрбие беру, азаматтық парызымыз екені анық.

II. Хан мен халық байланысы

Ханы азса – халқы тозады.

Ұждан

Бұл айтқалы отырған дертіміз, қазақтың сонау XIV ғасырда құрылған Хандық мемлекетінен бері қарайғы қасіреті десе де болады. Ел басқарған хандары, халықтан өздерін биік ұстап бөлектенудің салдарынан тәлім тәрбиеде аса ауыр (психологиялық) зардаптың болғанын ашып айтар мезгіл жетті. Себебі, хан сұлтандарға халықтың бірлігі мен білімі емес, олардың бөлек бөлек ыдырап жүргені қажет болған. Солар салып кеткен **«Үш жүз»** дейтін лаң бүгінге дейін жалғасып отыр. Дәл осы мәселе жайында Ш. Уәлихановтың профессор И.Н. Березинге жазған хатында **«... Каждый потомок Батыя хотел быть ханом и иметь народ: так я думаю, образовались ханство Крымское, Казанское, орда Чорайгаковская, союз узбеков – шейбанов и казаков»** (том I, 1984. - 164 б.), – деп ашынады. Мінеки, бүгінгі айтып отырғанымызды ұлы ғалым Шоқан өткен

ғасырда ақ байқаған екен. Бұл мәселе, бұрын сонды талданып айтылған да, жазылған да емес. Халқымыздың бұл қасіреті мен кемшілігін айтпауға сірә болмайды. Бірақ, тек ғылыми негізде көрсету, ұрпақ тәрбиесі үшін ауадай қажет. Себебі, бұл деректің ұлттық идеологиямыз үшін де маңызы зор. Ұрпақ тәрбиесіне қажет ұлтымыздың осынау қасіретінің де өзіне тән бірнеше себептері бар:

Бірінші – қазақ хандары Шыңғыс ханның ұрпақтары екені белгілі;

Екінші – олар тектерін, қазақ халқынан бөлек деп есептеген;

Үшінші – Шыңғыстың ауыр тағдырынан балалары отбасы тәрбиесі түгіл, тегінің иә қалмақ, иә қазақ екенін де білмей өскен.

Міне, осындай тыртығы терең себептердің салдарынан, қазақ халқының тәрбие тәлімдерінің

ауыр жағдайда болуы немесе бүгінгі түсінікпен айтсақ, оның ұлттық идеологиясының бұрыннан ақ жүйеленбегені анық байқалады. Бұл тұжырымның дәлелдері халқымыздың мемлекет құрған хандық дәуірінде өте жиі кездеседі. Солардың бәріне тоқталып жатпай ақ, жалпы халыққа әсері болған негізгілерін ғана атап өтуді жөн көрдік. Мәселен, ең ауыр кемшіліктері ретінде, биліктің қарапайым халықты тас қараңғы етіп, хат танытпай ұстағандарын айтуға болады. Қазақтың хандық мемлекеті неше ғасырларға созылса да елінде бір де бір мемлекеттік медресесі болмауы адам жанын түршіктіретін іс. Өйткені, бұл кезеңдерде, Шығыс пен Батыс елдерінде, тіпті академия мен университеттер болғаны тарихтан белгілі. Халқымыздың хат тануы, олар үшін қажеттілік болмаған тәрізді. Хандық дәуірдің бұдан да өткен сорақысы тұрақты армия ұстамағандықтан, жаугершілігі мол сол заманда халқымыз аса ауыр шапқыншылықтарға ұшырап, үнемі қан кешумен болғаны белгілі. Шабылған елді азат етудің ауырлығын, олардың жан ашымастығы деуге әбден болады.

Шыңғысханның ұрпақтары өздеріне Төре дейтін жалған ру жасап, ақсүйекпіз деуі де асып тасқандық еді. Тура осындай мінез көрсетіп, жалған ру жасаған Қожаларды да айтпай кетуге

болмайды. Бұл екеуін де тегінен тартып қарасақ, Төрелі де, Қожаны да ру деуге келмейді. Оның үстіне өздерін өздері ақсүйекпіз деулері де ұят іс. Өйткені, табиғи сұрыптаудың негізі болып табылатын жеті атаға жетпей қыз алыспауды бұл екеулері де бертінге дейін ұстамаған. Олар, тіпті өзді өзіне үйленудің салдарынан аза бастағандарын байқап, қазақ руларымен құдандаласуды кейінірек қабылдайды. Егер нағыз ғылыми негізге сүйенсек, ақсүйекпіз деп, табиғи сұрыптаумен қаны мен тегін таза ұстаған қазақ халқы ғана айта алса керек. Осынау келтірілген деректердің барлығынан да байқалатыны халқымыз қараңғылықтың қапасында қалып, өз тарихын жақсы білмегенін аңғару қиын емес. Әйтпесе, Төрелердің руы – Қият, Қожалардың руы – Сунақ екендігін айтсақ, тек олардың басқа ортаға түсіп қалған Алаш тұқымдары екендігі айдан анық. Міне, бұл деректер келешек ұрпақ тәрбиесінің ақиқаты болып негізделгені дұрыс. Осылардың өзі ақ, Хандық мемлекетімізден бастап, бүгінгі тәуелсіздігімізді қоса айтқанда, қазақтың ұлттық идеологиясы жасалмағанын анық аңғартады. Әйтсе де, біздерді осы уақытқа дейін сақтап келген кемеңгер ата бабамыздың дәстүр салтының киесі екенін түсінгеніміз жөн.

III. Ұрпақ тәрбиесінің жаңа ілімі

“Адам - әлемнен де күрделі”.

Ұждан

Ана құрсағындағы тоғыз ай адам ғұмырының ең ұзақ та және ең күрделі кезеңі болып табылады. Оның ұзақтығын түсіну үшін ұрықтың жетіліп даму мерзімін де, жер бетіндегі тіршіліктің барлық сатыларын басып өтетіндіктен, мөлшермен 500 миллион жылмен пара-пар екен. Бұл айтылған ойдың маңызы мен мәніне жету үшін, әуелі тіршілік құпияларына тереңдеп үңілмей болмайды. Өйткені, адам ғұмырының физиологиялық осы кезеңі күллі тіршілік атаулының тылсымға толы түйіні, тіпті ақыл түгіл, көңіл көзі жетіп болмаған жұмбақ сыры сақталған көмбесі тәрізді. Егер де, ғылыми дәлелдерге сүйенсек, ана құрсағында өсіп жатқан жан иесі өзіне берілген тоғыз айдың ішінде, табиғат шебердің құдіретімен “он сегіз мың ғаламның” сипаттарын түгелдей қайталап шығатындығы белгілі боп отыр. Былайша айтқанда, бір клеткалық тіршіліктен бастап адамға дейін жетілген биологиялық түрлерді түгелдей басып өтеді екен. Әрине, бұл күллі табиғат жаратылыстары ішіндегі күрмеуі қиын, аса күрделі

құбылыс екені даусыз! Мұндай сипат тек табиғат шебердің құдіретімен ғана жасалмақ. Ендеше, осынау тіршіліктің сапалық дәрежеде жетілетін жұмбақ кезеңін адам тәрбиесіне кірістіре алмай келгенімізді ойласақ, бүкіл адамзаттың рухани дамуындағы аса ауыр кемшіліктер де осы кезеңнің еленбей қалған ерсіліктері екені анықталып отыр. Себебі, бұл мәселе өткен-кеткен педагогикалық және психологиялық ілімдерде ешқашан ғылыми жүйеленіп көрген емес. Адам тәрбиесі тәрізді өте күрделі құбылыстың бастауы болып саналатын ұрық тазалығы мен ана құрсағындағы жетілудің сырына терең үңілмей, ұрпақ тәрбиесінің іргелі мәселелерін дұрыс шешу мүмкін емес. Әсіресе, бүгінгі молекулалық биология мен генетика ғылымдарының қол жеткен табыстары осы ойымызды тапжылтпай дәлелдеп отыр. Себебі, адам жаратылысындағы тек түйістік ақыл мен ішкі бес сезімді былай қойғанда, ондағы тума қабілеттері мен мінез-құлқы, психикалық жігері мен тектілік қасиеттерінің іштен туатындығы,

ғылыми әбден дәлелденген құбылыстар екенін ескерген жөн. Жалпы, бұл мәселені тікелей адам тәрбиесі қақында болмаса да, адамзаттың не бір алып ойшылдары философиялық пәлсапа түрінде көп талқыланды. Әсіресе, адам бойындағы Жан мен Тәннің өзара үндестіктерімен қоса, жүрек күші және ақыл күші тәрізді қадау-қадау құбылыстарды үнемі ой елегінен өткізіп отырған. Жалпы, шығыс әлемінде Платон мен Аристотельді, көбіне Фарабидің түсіндірмесінен кейін ғана терең ұғына алған ойшылдар көп. Солардың ішінде, мәселенің бұл жағын ашық жазып қалдырған ұлы ойшыл-ғұлама Әбу Әли ибн Сина екенін жақсы білеміз. Бұл деректі ол өз қолымен жазған өмірбаянының ішінде айтады.

Тікелей Жан тәрбиесіне байланысты Халық педагогикасы мен психологиясының 2-ші негізі немесе адам дамуының физиологиялық екінші кезеңі, бүгінгі таңға дейін ұрпақ тәрбиесінен тыс қалып отыр. Тіпті, жан тәрбиесі дегенді түсіне де алмай отыр. Ол жайындағы методологиялық ізденістің жоқтығы, адам тәрбиесінің қаншалықты ойсырап жатқандығын аңғартса керек. Сондықтан да, жоғарыда аз-кем айтылған Жанның он екі мүшесі, яғни 12 арнасының жабылуға жақын жағдайы жыл өткен сайын адамдар азып барады деген тұжырымды жиі айтқызып жүр. Оны айтып қана қоюмен еш мағына шықпайды. Өйткені, бұл мәселенің өзіне тән тәрбие әдістерін жүргізбесе, жан дүниенің арналары сол жабылған бойы көресінді көрсете бермек. Ендеше, тоғыз торқаның ішінде өсіп келе жатқан Жан иесі тек биология мен физиология заңдылықтарына бағынып қана дамитынын ескерсек, ананың түйсігі мен ішкі бес сезімдері арқылы тәрбиеленетін Жанның мүшелеріне тиісті деңгейде көңіл аударатын мезгіл жетті.

Шынын айтсақ, соңғы жылдардағы ұрпағымыздың маңдайына тиіп жүрген күйелі көсеу де осы екенін несіне жасырамыз. Оның жауапкершілігі – тікелей ата-ананың мойнында екенін де ашып айтқан жөн. Олай болса, келер ұрпақтың бақыты мен саулығы тікелей алдыңғы буынның ұрық тазалығы мен ана құрсағындағы тәрбиені түсінуіне байланысты. Қалай десек те, бұл мәселені назардан тыс қалдыра беру, адамзат қауымын апатқа ұшыратуы да мүмкін.

Заманының түзу кезінде дәстүрі бұзылмаған Қазақ елінің “Алып – анадан туады” дейтін өсиетінің Үлгісі мен Халық педагогикасы мен психо-логиясының 2-ші негізі немесе Ана құрсағындағы физиологиялық кезеңінің үндесіп жатқанын байқау қиын емес сияқты. Өзінің ұрпақ тәрбиесінде бұл өсиетті қазақ халқы

инстинкті түрде пайдаланғанын көптеген тәлімдік ұғымдардан аңғаруға болады. Халқымыздың ата дәстүрі болып саналатын “Жеті атаға дейін қыз алыспау” салты да біраз нәрседен хабардар етеді. Бірақ, бодандықтың бұғауымен маталған соңғы үш ғасыр, бұрынғы ата-баба даналықтарынан қол үздіріп кете жаздады. Тіпті, қазір “Алып – анадан туадының” мағынасы түгіл, бұл сөздің мәніне де көңіл аударып жүргендер аз. Сондықтан да, ол – алма-кезек ауысып жатқан ұрпақ тәрбиесіне әсер етуден қалғалы қашан?! Сонда, бұл тәріздес асыл сөздердің қадір-қасиеті өз қалпына келмесе, Дулат жырау айтатын “Өнер алды-қызыл тілдің” жағдайы қалай болмақ? Мұндай қуаты мол тұжырымдар сұлу сөйленетін сөз тәрізді қызмет етсе, сөз өнері арқылы жетілетін жас ұрпақтың зейіні мен зердесі нендей күйге түспек?

Ата-бабамыз осы жағдайларды жоғарыда келтірілген өсиет сөздерімен ұрпағына тек тән құрылысының жетілуін ғана емес, “алып” деген сөзінің астарында тәннен де күрделі, жан дүниесінің де ана құрсағында қалыптасатынын меңзеп отыр. Оны қалыптастыратын да және тәрбиелеп жетілдіретін де, тек ананың ғана парасаты екенін айтып тұр. Адам жанының 12-мүшесі, яки арналары түйсік, ұят, сүю, зерде, мінез, жігер, қабілет, ішкі бес сезімдері бар жан дүниесі де, тәннің мүшелері жүрек, ми, бауыр, өкпе, бүйрек тағы басқалары тәрізді, тек ана құрсағында ғана жетіліп тәрбиеленетініне, бүгінгі қоғамда жете мән берілмей келді.

Бүгінгі ғылым күдіреттерімен дәлелденіп отырған күрделі құбылыстардың сырлары, қазақтың Халық педагогикасы мен психологиясында да үндестік табатындығына тұшынған сайын, ата-бабаларымыздың қалдырған рухани мұраларына шынайы ризашылық сезімдер билейді. Ол көкірек көзімен аңғара білген, “Он сегіз мың ғаламды бір тарының қауызына сыйдырған” дейтін өсиет сөзінде, тіпті тереңнен маржан теріп отырғанын, барынша анық байқамау мүмкін емес. Шынында да, құдіреті мол осынау күрделі құбылыстарды жетілдіретін адам ұрығы тарының қауызынан да кіші болмаса, тіпті де үлкен емесіне таңданбасқа болар ма?! Осыншама күрделінің өзін сөз өнеріне сыйдыра білген жұрт “Алып – анадан туады” дейтін өсиет сөзін де ұрпағына қалдыруға құқылы еді.

Сөйтіп, адам тәрбиесінің 1-ші және 2-ші кезеңдерін салалай жіктеп ашып айтсақ, Ұрық тазалығы – еркектің аталық парызы болған да, ана құрсағындағы тәрбие – әйелдің аналық парасаты екенін, тіршіліктің бұлжымайтын заңындай етіп өмірге енгізу қажет. Сондықтан да,

ананы да, атаны да, өзінің мінезін етер қағбасына бетін түзеп, бұл кезеңдегі тәрбие тәсілдерінің қыры мен сырына саналы түрде үйретудің міндеті мен қажеттілігі, ұлттық идеологиямыздың негізгі арқауы болуға тиіс. Ана атаулы жүкті кездерінде, жаратылыстың өзі бейімдеген қасиеттеріне ауысатындықтан, оның сыртқы бес сезімдері ғана емес, сондай-ақ, ішкі бес сезімдері де, аса сезімтал қозғалмалы көңіл-күйде болатындықтары белгілі. Ана атаулы міне, осы күйлерін сәтті пайдаланып, құрсағындағы жан иесіне жеткізу тәсілдерін білмейтіндіктен, осы кезеңнің өзіне ғана тән тәрбиелері тас қараңғы қалпында қалып отыр. Соның салдарындай, қазіргі дүниеге келіп жатқан нәрестелер түгелге жуық жүрек тәрбиелері оянбай, былайша айтқанда, жан дүниелерінің арналары ашылмаған күйлері өмірге келіп жатыр. Сондықтан да, олардың зердесі таяз, жігерлері құм, мінездері дөкір, ұяттан безген, ешкімді де сүймейді, қабілеті әлсіз, түйсігі жоқ, көкірек көздері оянбаған денсаулықтарының да ақаулары мол, адамдар тобырын көбейтіп отыр. Осының барлығы да бүгінге дейін ескерілмей келген адам тәрбиесіндегі аса ауыр қателіктер болып есептелінеді.

Бұл мәселені Ел болып мемлекеттік деңгейде түзетуге кіріскен жағдайда, Халық педагогикасы мен психологиясының 1-ші және 2-ші негіздеріндегі тәрбие тәсілдерінің әсері көп тостырмай-ақ жетістіктерін көрсетпек. Мұндай арман орындалған кезде, кешегі Ұлы Абай көксеген “Нұрлы ақыл мен толық адам” мәселесі ойдағыдай шешілер еді. Әуелден-ақ, анасынан жүректері оянып жан-дүниелері ашылып туған

жандар, адамшылық пен арды да, тіпті болашақ ұрпақ қамына да, ерекше сергектікпен қарайтыны анық.

Жүрек культі ілімінің негізін салушы әл-Фараби Түркі халықтарының тағылымдарынан алып, адам тәрбиесі жайында үш түрлі ғылымның жүйелерін жасап, біріншісі – түйсік, сыртқы және ішкі бес сезімді Хауас ілімі, екіншісін үш сүюді Имани гүл, үшіншісі – ақыл әділет, рахымды Жәуанмәрттілік деп атандырғаны белгілі. Бірақ, бұл ілімдер өз топырағына түспеген дән тәрізді араб елдерінде өркендей дамып кете алған жоқ. Өйтсе де, Түркі халықтарынан шыққан ғұламалар Диуани, Баласағұн, Қарабағи, Науаи бұл жайында аса құнды еңбектер қалдырды. Мәселен, Ж.Баласағұн осы үш ілімнің негіздерінде бүкіл дүниежүзін тамсандырған, атакты “Құтты білігін” поэзия тілінде өмірге әкелді. А.Науаидың Бес хамсасы да, осы идеяларды дамыта жырлайды. Ал, жоғарыда айтылған үш ілімді ары қарай жетілдіріп, ерекше биіктікке көтерген ұлы Абайдың орны жеке дара бөлек. Бұл мәселе әлі зерттеушісін күтіп тұр. Абайдай данышпанның “Мен бір жұмбақ адаммын оны да ойла” деуінің мәні де, өз еңбектерінің осы үш іліммен сабақтасып жатқанын меңзесе керек. Егер, адам тәрбиесінің 2-ші негізі жайында Абайға жүгінсек:

Ұйықтап жатқан жүректі ән оятар,

Үннің тәтті оралған мәні оятар..., – дей келіп,

Жүрек тербеп, оятар баста миды, – деп, тұжырымдауын да, телегей теңіз ғұламалық жатыр емес пе?! Абайдың педагогикалық еңбектеріндегі құнары мол қасиеттерді игеру мәселесі, тіпті, әлі жүйелі түрде басталған да жоқ.

IV. Ел болудың – төрт құбыласы

Жалпы, замана сыры мен уақыт тынысын байыптасақ, қазақ халқының тағдыры үшін Төре де (президент, үкімет, мәжіліс), Қара да, бүкіл Ел болып жауапты екеніміз анық. Соның ішінде, әсіресе, халықтың жері, тілі, діні, ділі дейтін төрт дінгегі немесе төрт құбыласы түгел ме?... Әлде қалай? – деген толғанысқа толы сауалдарға пікір білдіру ауадай қажет екені, күн өткен сайын күрделеніп тұр. Бұл мәселеге жүрдім бардым қарауға болмайды. Өйткені, бүгінгі қазақ халқының басындағы қолдан жасалынып отырған, небір нәубет пен қасіретті қауіптерді бұдан ары ауырлатпай, байыппен шешудің мезгілі жетті?!... Сондықтан да, толғауы тоқсан түйіндерді

Ұлттық құбылаңды білмеу – құлдық мінез.

Ұждан

ашып айтып, бүкпесіз сырласудың қажеттілігін түсінгеніміз жөн.

БІРІНШІ МӘСЕЛЕ: Халқымыздың табиғатын тану.

Өйткені, кез-келген халықтың тағдырына берген табиғаттың ерекше белгілері немесе қасиеттері бар екені анық. Міне, осы белгі мен қасиеттер қазақта қандай сипатта десек:

I-шісі – жері;

II-шісі – тілі екеніне тұшыну қажет.

Мұның дәлелі үшін:

A) Бірінші мысал, көнезаманнан сыр шертетін, ата жұртымызға астамшылықпен келген Кир патшаның басын алған Тұмар патшайымға қуат

пен айла берген, тек қана ұлан-байтақ жеріміздің кеңдігі еді ғой.

Б) Екінші мысал, орыстың от қаруынан жасқанбай, он жыл бойы Кенесары жүргізген ұлт азаттық көтерілісі де, сол жеріміздің кеңдігіне сүйенді емес пе?... Олай болса, қазақ халқының бір діңгегі – жері.

Ендеше, бөлшектеп сатудың шапқыншылығына түсіп жатқан жерді дереу национализациялау қажет. Қазақ халқы жерін сатып байымай-ақ, 49-жылға жалға беріп тұрса да жетеді ғой. Әйтпесе, мұның арты үлкен апат.

Екінші діңгегі – тілі.

Халқымыз «Өнер алды - қызыл тіл» деп ұрпағына өсиет қалдырғанда, бар өнердің қайнары тілде екенін біліп айтқан ғой. Жұртымыздың осы тіл атты діңгегін шайқалтып, құлатуды көксейтін, шала қазақтар мен космополиттердің жөнін табудың да уақыты жеткен тәрізді. Орыс бодандығынан енді ғана босадым ба деген қазақ халқы, өз ішінен шыққан шұбар жылан тәрізді, не тілін, не дінін, не дәстүр-салтын сыйламайтын шала қазақтардың бодандығымен қасірет жұтып отыр. Ұлтымызды мұнан әрі қорлай беруге болмайды. Елмен Жердің тозғындауын тоқтатудың уақыты жетті... Шындығына келсек, бүгінге дейін, ана тілі жайында қоғамымызда біржақты пікір қалыптасып отыр. Ол тілді, тек қатынас құралы ретінде бағалау. Бұл – биологиялық та, тіпті, физиологиялық та заңдылықтарға қайшы келетін қате пікір. Сондықтан да, ана тілінің адамды кісілікке жеткізіп, оның азаматтық санасын ашатын, тек 10 түрлі қасиетін айту жөн сияқты.

Ендеше, тіл тек қатынас құралы ғана емес екенін дәлелдеп көрейін. Біріншісі, жарайды, қатынас құралы делік; екіншісі, ата-баба зердесімен байланыстыратын тек ана тілі екен. Оны ғылымда филогенетикалық жад дейді. Бүгінгі шала қазақтар мен космополиттердің кесапат әкелуінің басты себебі, олар ата-баба зердесімен байланыста болмағандықтан, халықтық, ұлттық құндылықтар дегенді түсінбейді, керісінше оған жатырқап қарайды.

Санасы ояна бастаған кейбіреулері, балаларын қазақ мектебіне бергенмен, ол балалар сабақтан шыға салысымен бір-бірімен орысша сөйлеседі. Әрине, бұл баланың кінәсі емес! Ана құрсағындағы сәтінен, ата-анасы орысша сөйлеуінің салдары екені белгілі.

Үшіншісі, халықтың менталитеті, ділі де, тек қана ана тіл арқылы беріледі. Тілі бұзылған халықтың менталитеті де, рухы да жойылады.

Қазақ халқының тегі өте мықты. Қазір дүние жүзінде 2500 халық болса, солардың ішінде ұрпақ алмасуын табиғи сұрыптаумен «Жеті атаға дейін қыз алыспайтын» дәстүрді ұстайтын, тек қазақ халқы ғана. Сол арқылы тектік қасиеттерін тоздырмай асылдандырып отырады.

Төртіншісі, “озорение” (мұттағала) дейді. Абайды данышпан, кемеңгер дейміз. Неге? Абайдың өлеңі де, қара сөздері де “озорениемен” жазылған, оны Мұттағала Құдай тағала, Аллаһ тағала дейді. Осыны Мұханның “Абай жолы” романының екінші томынан оқыдым. Бір абзац бойы осы “мұттағаланы” “озорениеге” балама ретінде түсіндіреді. Міне, ана тілін білмеген адамнан осы мұттағала қашады екен.

Бесіншісі – рух. Ана тілін білмеген адам, халықтың рухани байлығын жасай алмайды.

Алтыншысы, имандылық, ар-ұят та тілден пайда болады.

Жетіншісі мен сегізіншісі таным мен талғамды да тіл қалыптастырады. Ана тілін білмейтін қазақтың талғамы мүлдем басқа талғам. Мысалы, зергерлік бұйымдар, даналық өрнектер, ою-өрнек, қазақтың ұлттық киімі, дүниені таңғалдырып жүрген, солардың бәріне әсер етіп отырған ана тілі.

Тоғызыншысы – мейірім, оныншысы – рақым дейтін қасиеттерді де ана тілі сіңіреді. Жаңағы шала қазақ пен космополиттерде мейірім жоқ. Өзінің тіліне, ұлтына, халқына деген мейірім болмағандықтан, олардан рақым күту де мүмкін емес. Оларды адастырып отырған еліктеушілік пен солықтаушылық. Кісіліксіздік. Қазір саналы жанды, не істеу керек дейтін сұрақ көп мазалайды. Өйткені, біздер аз санды халықпыз. Осы толғаныстардан туған ойымды ашып-жарып айтуды жөн көрдім.

Біріншіден, қоғамға тәртіп пен әділет керек. Мемлекеттің бақыты, осы екі мәселеде. Қоғамдағы қаптап кеткен түнгі клубтар мен әр бұрышта самсап тұрған казинолар, бесіктен белі шықпаған балаларды қанқұйлы қатыгез ойындарымен бұзып жатқан компьютерлік дүңгіршектер, автоматты ойындар, мұның барлығы адамдарды құмарлыққа құнықтырып, аздыра береді. Бұлардың да нашақұмарлық тәрізді сипаттары бар. Оның жағымсыз жағдайлары қазірдің өзінде қоғамымызды жайлап барады...

Екіншіден, ұрпақ тәрбиесін түзеу керек. Ол үшін тәрбиені ана құрсағынан бастау қажет. Бұл жайында ғылыми негізделген жаңа көзқарастағы ілім де бар.

Жалпы, біздің оқу-ағарту саласында «білім беру» дегеннен басқа, «тәрбие беру» дейтін ұғым

да жоқ. Оның үстіне, республикамызда өзінен шыққан жаңалыққа «тас керең» бола қалатын қалыбы бұзылар емес. Осының айқын көрінісі, бүкіл оқу-ағарту жүйесінде Халық педагогикасы мен Ұлттық психологиясы пән ретінде жүргізілмейді. Өзінің халықтықтағылымына деген мұндай қатынас, жетіліп отырған елдерде бар ма? Әрине, жоқ! Ендеше, халық педагогикасы мен ұлттық психологиясынсыз ұрпақ тәрбиесін жөнге салар тетік те, жауап та жоқ. Ал, бұл ілімнің өз топырағымызда ғылыми негізделіп ашылғанына 20 жыл болды. Бірақ, аяқтан шалғаннан басқа, елең етер ешкім де жоқ. Тіпті, білім-ғылым министрлерінің қолдарына да ұстатылды. Еш әрекет етпейді...

Енді мемлекеттік тілді үйрену мәселесіне келейік. Қараңызшы! Бүкіл орыс мектептерін, ұйғыр, корей, өзбек, дүңген мектептерінің бәріне қаражатты беріп отырған кім? Сол қаражат кімнің дәулеті? Қазақ мемлекетінің және қазақтың ырыс-несібесі ғой. Тіпті, сол мектептерде сабақ беретін оқытушылардың жалақысын төлеп отырған кім? Тағы да қазақ мемлекеті беріп отыр. Олай болса, мемлекет тілін ақы беріп үйрету, бұл тағы да сол – осы мемлекеттің иесі қазақ халқын қорлау деген сөз. Осы мемлекетте тұрған қандай ұлт болмасын, мемлекеттік тілді білуі – аксиомалық заңдылық. Рас, қазақ мемлекеті қаржыландырып, тірші-лігінді жасап беріп отыр ма? Ендеше, қандай сөз бар? Осы мемлекеттің отын отап, суын ішіп, осы топырақтан нәр алып, өсіп-өніп отырсың ба? Олай болса, еш уәжсіз бұл мемлекеттің тілін білуің шарт. Тіпті, бұл қай ұлттың болмасын азаматтық борышы ғой. Осыны түсінетін мезгіл жетті емес пе? Ендігі бір ерекше айтуды қажет ететін мәселе, бұл бүкіл Денсаулық

сақтау саласы мен Білім беру жүйелерінің ғылыми негізсіз Үкімдік шешімдермен аса қатты адасып отырғанын айтқан жөн. Бұл екі салада тікелей Адам табиғатымен байланысты бола тұрса да, ешуақытта өзгермейтін Тіршіліктің – Биологияның – Физиологияның тұрақты заңдылықтарын кәперіне алып, ескермейтіндіктері таң қалдырады. Бұл отпен ойнау арқылы апатты қолдан жасау. Мұның мысалы, денсаулық саласында қарапайым халықты зар жылатып отырған емханалар мен ауруханаларды айтсақ, білім саласындағы ғылыми негізделмеген реформа мен ұлттық тәрбиенің (Халық педагогикасы мен Ұлттық психология) пән ретінде жүргізілмеуден, ұрпағымыздың еліктеушілікке ұшырап отырғаны. Міне, осы арада айтпауға болмайтын, соңғы жылдары тағы да сол, ғылыми негізге сүйенбеген үкімдік шешіммен ұсынылып отырған, үш тұғырлы тілділіктің (ағылшын – орыс – қазақ) мәселесі. Тіпті, бұл жоғарыдағы айтылған Биология мен Физиология заңдылықтарының иісі мұрнына бармайтын адамдардың шешімі. Олардың әуейленгені соншама, бұл шешімді балабақшасынан бастатып, кең түрде жолға қоймақ. Бұлар баланың физиологиялық қалыптасуы мен психикасының жетілуінен мүлдем хабарсыз жандардың аса ауыр қателіктері десе болады. Іргелі елдерге жататын жапон, неміс халықтары балаларына басқа тілдерді үйретуді, тек 9-10 жасынан ғана бастайтыны ғылыми негізге сүйенгендік екені белгілі. Біздердің балабақшадағы 3-4 жастағы сәбилерге үш тіл үйретеміз деуі, сыпайылап айтқанда, қаскүнемдік болып табылады. Өйткені, психикасы әлі қалыптаспаған балаларға шет тілдерінің салмағын салу, ұрпақты есалаң, яғни, шизо жасауға ұмтылыс десе болады.

V. Түйін ой

Осы жоғарыда келтірілген төрт түрлі тақырыптардың ішінде, қоғамдағы тәртіп пен әділеттің және ұрпақ тәрбиесінің негізгі мәселелері айтылды. Бұларды орындамау, халық сайлап отырған Елбасындағы азаматтарға үлкен сын. Халықты басыбайлы құл ретінде түсінудің арты апат. Тіпті, осы мәселелердің жүйеленіп, кеңейтілген нұсқасынан Ұлттық идеологиямыздың негізінде жасауға әбден болады. Мұны, ел жұрт болып кеңесе отырып, жан-жақты талқылап қабылдасақ, қайырлы іс болары анық. Қашанда, халқымыз келісіп шешудің неше алуан түрлерін өмір тәжірибелерінен өткізген ғой. Сондықтан да, «Ұлы дала демократиясынан» асқан әділетті қоғам болған емес. Бұл, дала өркениетіндегі ерекше көңіл аударатын мәселе. Бүгінге дейін біздер басқаның айтқанын ақиқат, істеген әрекеттерін әділет деп келдік. Тексіздіктің тереңіне батқан, мұндай құлдық психологияны үзілді кесілді тоқтату керек. Халық даналығына сүйеніп әрекет етсек, досымыз түгіл дұшпандарымызға да сүйкімді боламыз. Қашанда досына да, дұшпанына да әділетпен қараған ел едік қой. «Жатқа тізгін берме» деген де ата бабамыз болатын. Халқымыздың қадір қасиетін терең білуге бұрылатын уақыт жетті...

өркендеуіне жол ашу, оның тілі мен мәдениетінің кең құлаш жаюына мүмкіндік туғызу» дегені, қазіргі жастарды ұлттық негізде тәрбиелеуге тіл мен мәдениеттің ерекше орны бар екендігін меңзейді.

Демек, ұлттық тіл – мәдениеттің негізі және іргетасы болып табылады. Ұлттық тілдің саяси, мемлекеттік ғылыми, мәдени және басқа да өмір саласында лайықты қолданылуы ұлттың тұтастығын, мәдени өзіндік ерекшелігін халықтың өзінің өткен дәстүрлерін есте ұстауға, одан рухани қуат алып, үйлесімді үрдісін дамыту үшін оған басқа мәдениеттердің белгілерін дамытуға мүмкіндік береді.

Әрбір жас ұрпақ өзінің ұлттық тілі арқылы өзінің туған халқының түлегі екендігін терең сезінумен қатар, өз Отанының азаматы екенін саналы түсінумен бірге, әлемдік өркениеттің субъектісі болатынын да саналы бағалайды. Осы ретте ұлттық тілді әлемдік кеңістікте дамытуда, халықтық салт-дәстүрді, ұлттық мінез-құлықты ұрпақ бойында ең құнды жалпы адамгершілікті, қасиет-сапаларды меңгеруде мәдениеттің қоғамның жаңа экономикалық өрлеу дәуірінде жастарға ұлттық тәрбие беруде мәдениет өзінің тарихи дамуында көп салалы, көп қырлы, көп қасиетті, олар бір-бірімен өзара араласу жағдайында дамып отыратын қоғам дамуының бір құрамы. Сонымен қатар, әрқайсысы өз алдына әлеуметтік, мәдени, экономикалық өмірдің өзіндік бір құбылысы ретінде дамытылады. Мәдениетті ұлттық тәрбие жағынан қарастыру оның құндылық мазмұнын ажыратуға, қоғамдық сипатын ашып көрсетуге негіз болады.

Мәдениет әлемі адамның күшімен құрылған оның құндылықтары адам баласының ғасырлар қойнауында жинақталған бағалы тәжірибесімен сипатталады. Мәдениет құндылықтары тәжірибе барысында жастардың бітім-болмысында, кісілік келбетінде, ой-сана, мінез-құлық, білім, әдет-дағды, ойлау логикасы біртіндеп қалыптасады, белгілі жүйеге айналады.

«Мәдениет – халықтың мыңдаған жылдар бойындағы шығармашылығы, онда қауым мен жеке адамның рухани ізденісі, халықтың даналығы мен адамгершілік нышандары жинақталады. Адамзаттың рухы мен келбеті, оның ерік-бостандығы мен тарихи зейін-есі, философиялық жүйелері мен рәміз таңбалық өсиеттері, орны толмайтын шығындары мен өмірлік сабақтары діні мен тілі, ділі мен мұраты осының бәрі мәдениетпен біте қайнаскандар» дейді белгілі зерттеуші ғалым Ж.Алтаев.

Мемлекеттік ресми құжаттарда мәдениетті

құндылық деп таниды. Өйткені, құндылықтар адам әлемі мен қоршаған ортаның байланысы. Мәдениет бір ұрпақтың келесі ұрпаққа жолдаған өмір сүру тәсілі болғандықтан, осы жалғастықты, мұрагерлікті жүзеге асыратын салт-дәстүрлер жүйесі мәдениет өзегін құрастырады. Әсіресе, жазу-сызу болмаған заманда мәдениет ырымдар мен наным-сенімдерге дәстүрлі түсініктерге, әдет-ғұрыптар мәдени мұраларға сүйенген. Осы ретте «Салт-дәстүр – тіл мен мәдениеттің бастауы» деген белгілі философ И.Гердер.

Жастарға ұлттық тәрбие беруде келесі құндылық, ол – білім. Әрбір тарихи дәуірге бағамдап қарасақ, білім беру айрықша орын алған, сонымен қатар кез-келген адамзат қауымдастығының дамуында ең негізгі құндылық болып есептелгенін байқаймыз. Әрбір мемлекеттерде болып жатқан елеулі өзгерістер өзінің ішкі заңдылықтары мен әлеуметтік қажеттіліктің өзгеруіне сәйкес білім беру жүйесі де өзгеріске түсіп отырған. Ұлттық тәрбиеде білім адамның өзінің ішкі әлемін түсінуге, оның рухани әлемін дамытуға, қоғамда өзіндік орнын табуға әрекеттенудің көзі ретінде қарастырылған білім, ең бірінші адамның өзіне байланысты, ол үшін ерік-жігер, ұғарлық зейін, зор үміт, таудай талап, шын ықылас, ұғымталдық, зеректік т.б. аса қажетті шарттар керек, ол еріккеннің ермегі емес, – деген С.Торайғыров.

Мәселен, «Білімдіге дүние жарық, білімсіздің күні кәріп», «Өнер ағып жатқан бұлақ, білім жанып тұрған шырақ», «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл» т.б. мақал-мәтелдерден білімді адамды толымды тұлға дәрежесіне жетуге болатынын аңғаруға болады.

Қазақ халқының ұлттық тәрбиесіне терең үңілсек, ата-бабаларымыздың даналықпен айтқан ақылдары, нақыл сөздеріне терең философиялық білім көзі жатқанын көреміз. Осы орайда, білім әрбір жастың жас азамат ретінде өзінің жеке өмірін саналы жалпы адамзаттық құндылықтар рухына сай құра білуі өз халқының ұлттық мәдениеті, ділі және салт-дәстүрі кезінде басқа халықтарға сый-құрмет көрсетуге негіз болады деп ойлаймыз.

“Осы ретте, философ ғалым А.Нысанбаев ұлттық идеология бірлігі мен әлеуметтік серіктестік негізінде қазақ халқының, сонымен қатар, дәстүрлері және адам баласының даму тарихындағы құндылықтар өз ішінде зерделеніп жинақталуында білімнің қажеттілігі зор”, – деп көрсетті.

Білімнің өзіндік беделінің көтерілуі, адамдардың білімді бағалай бастауы, қоғамдық санада білімді адамдардың бедел деңгейінің

көтеріліп қайта жаңғырылуы бүгінгі қоғамның өмір шындығына айналып отыр. Әсіресе, бұл міндеттер Қазақстан Республикасы «Білім беру» заңында баса айтылған. Онда жеке адамның шығармашылық, рухани және дене мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, адамның жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы оның интеллектісін байыту бір-бірімен тығыз байланыстылықта көрсетілген.

Сонымен қатар, білім беруде тәрбиенің негізі – өз Отаны Қазақстан Республикасының азаматын, патриотын, жеке тұлғасын тәрбиелеуге баса назар аударған. Демек, бұдан шығар ой, келешекте Қазақстан алдағы уақытта «білім беру ғылым арқылы», «білім беру тәрбие арқылы» парадигмасына негізделіп жүзеге асырылу қажет деп зерделейміз.

Ұлттық тәрбиедегі келесі құндылықтардың бірі – отбасы. Отбасы – күрделі қоғамдық құбылыс. Қоғамдық ортаның шағын бір бөлігі ретінде балаға өмірге жолдама береді, көзқарасының, әдет-ғұрпының іргетасын қалайды. Еліміздің өміршендігі отбасы жағдайымен тығыз байланысты.

Қоғамның дамуы әрбір адамның дамып, жетілуіне байланысты яғни, оның біліміне, саналығына, қоғам үшін жан аямай, шексіз беріле қызмет істеуіне байланысты. Осындай игі қасиеттерді болашақ қоғамның мүшелері, болашақ ата-ана, жасөспірімдердің бойына жастайынан сіңіріп өсіріп, тәрбиелеу керек. Бұл әлеуметтік, қоғамдық, бүкіл халықтық маңызы бар мәселені жоғары дәрежеде шешуде отбасы жетекші рөл атқарады. Әрбір отбасы баланың болашағынан үлкен үміт күтері сөзсіз. Баланы адамгершілікке, имандылыққа, жалпы қасиеттерге тәрбиелеуде отбасы беделі үлкен рөл атқарады.

Отбасы – адам баласы тарихы дамуының барысында қалыптасқан және үздіксіз дамып келе жатқан әлеуметтік категория. Ол алғашқы қауымдық құрылыстың ыдырау кезінде пайда болған әлеуметтік топ және шаруашылық негіздерінің бірі. Әрқашан қоғаммен, оның көпсалалы қатынастарымен, рухани байлығымен тығыз өмір сүрген. Қоғамнан өзін қоршаған табиғи-жағрапиялық отбасы, сол халықтың отбасылық тарихы, сол халықтың даму жолынан ажыратылмаған. Қазақ халқының отбасы да сондай.

Ол ертеден бері отбасы тұтқасы болып саналады. Ата-бабамыз қазақ халқының тұрмыс-тіршілік сөзіне «менің үйім» деген ұғымның орнына «менің отбасым», сондай-ақ, бір үйдің

орнына «бір түтін» деп, үй иесін «отағасы» деп атаған.

Бүкіл табиғаттың, бүкіл адамзат тіршілігінің барлығының түп-тамыры күн, жер, су, ауа, от деген ұғымдармен анықталады. Осыған сәйкес отбасы сөзінің алынуы табиғаттың, қоғамның, бүкіл тіршіліктің даму заңдылығының «от» деген сөзден бастауы ұлттық тәрбиенің интеграциялық мәнін көрсетеді.

Отбасының қазіргі қоғам жағдайына байланысты өзгеруі мемлекеттегі болып жатқан экономикалық, әлеуметтік өзгерістермен болғандықтан, жастардың бала кезден жан-жақты дұрыс жетілуі ұлттық құндылықтарды меңгеруі қазіргі дүниетанымдық көзқарастың тиімді жетілуі отбасына байланысты.

Отбасы тәрбиесі ата-аналар ықпалымен жүзеге асатын қоғамдық тәрбиемен ұштасады. Ол қоғаммен, бүкіл қоғамдық қатынастар жүйесімен тығыз байланысты бола тұрса да, отбасындағы адамдардың белгілі дәрежедегі өзіндік дербестігі, әлеуметтік тұрғыдан әртүрлі ерекшелігімен сипатталады. Сонымен қатар, отбасы өмірі материалдық және рухани үдерістермен ерекшеленеді, сондай-ақ, әртүрлі шаруашылық, кәсіби тұтыну қатынастары оның материалдық жағын құрса, ал отбасының рухани жағын құқықтық адамгершілік, туыскандық және психологиялық қатынастарды құрайды.

Қазіргі отбасында балаларды толымды адам тәрбиелеуіне мынадай мүмкіндіктер бар:

- бала тәрбиесінде отбасы ықпалы басқа тәрбиелік ықпалдарға қарағанда ең басымды ықпал болуы;
- өркениетті, зайырлы, құқықтық қоғамның азаматын тәрбиелеуде отбасы мемлекетінің негізгі буыны;
- отбасы бала тәрбиесінде адамзат қоғамының тарихындағы ғасырлар сынынан мүдірмей өткен ұлттық дәстүрді жалғастырушы;
- отбасы баланың мамандықты еркін және саналы таңдауына ықпал жасаушы;

Осы тұрғыдан келгенде отбасы қоғамдық мақсат негізінде өмір сүретін, адамның алғашқы адамгершілік әліппесін үйрететін, ұлттық құндылықтың негізін қалаушы алғашқы мектеп болып табылады. М.Әуезов айтқан «Ел болам десең, бесігіңді түзе» деген дана сөздің мәні осында деп ойлаймыз.

Қазақ халқы отбасының ерекшелігі үш-төрт ұрпақтың бір шаңырақта тұруы. Отбасындағы басты тұлға – әке. Ешкім де әке тәрбиесін ауыстыра алмайды. Ол қарым-қатынастағы жағымды мінез құлықты қалыптастырушы, әке – ол үлгі, бедел,

түсінігі, белгілі бір мемлекеттегі тарихи сананы қалыптастырудың негізгі тетігі деген ұғымды білдіреді. Ал, тарихты пәнге айналдыру дегеніміз, адамға қажетті кез-келген кемел тұжырымды өзінің ұрпағына жеткізу. Олай болса, «Жалын мен Оттан жаралып» өлеңінде Абай айтқандай, кемел тұжырымның сырын кәміл ұғынған бала білімділікке жетеді екен. Бір ғасыр бұрын айтқан данышпан Абайдың дәстүрлі тарихи білім жөніндегі осы пайымдауы бүгінгі халықаралық ұйымдардың ХХІ ғасырдағы білім мазмұнының макромоделі «Мәдениет. Білім. Тарих.» болсын деген ұсыныс жасауына жеткізді.

Еліміздің дербес даму бағыты айқындалып, халықтың тарихқа деген көзқарасы жаңа қырынан жаңғыра бастаған бүгінгі таңда, мемлекеттің тарихи сана қалыптастыру мақсатын жүзеге асыру міндеттерінің бірі – «тарихи ілім-білімнің негізгі-негізгі нысаналарын айқындау» болып табылады [2]. Бұның өзі Қазақстан мемлекетінің жаһандану легіндегі өзіне лайықты орнын айқындауға да мүмкіндік береді. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың сөзімен айтсақ, ондай мүмкіндікті қазақ болмысының тарихшылдық ерекшелігінен іздейміз. «Керек десеңіз, – дейді ол, білім институттарының дамыған жүйесі бар бүгінгі күннің өзін бұрынғы қазақтардың санасындағы жаппай тарихшылдықпен салыстыруға болмайды. Тарихи білімнің мұндай жүйесі қатардағы көшпелілер үшін тарихи-мәдени оқиғалардың ағыны ретінде бала кезінен сана-сезіміне сіңіп отырған» [3, 28-б.].

Расында, жаһанданудың болашағын өркениетке ұмтылған әр түрлі елдердің тарихи дамуындағы өзіне тән ерекшеліктер ғана шешеді. Осыған байланысты, бүгінгі әлемдегі жылдам дамудың ақпараттық ауқымы, тарихшылардың зерттеу жұмыстарының әдіс-тәсілдерін қайта қарауды қажетсінумен бірге, ең алдымен, тарихтың гносеологиясын, зерттеудің тәсілдері мен технологиясын жаңартып, жетілдіру міндеттерін талап етеді. Өйткені, бүгінде дәстүрлі тарихи біліммен бірге Орхон жазбаларынан басталып, ислам дінімен бірге келген тарихи білім мен кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиетінің астарлы тарихи білім деректерінің тамаша үлгілері орыс революцияларының ықпалымен келген «түрі ұлттық, мазмұны социалистік» деп аталатын шын мәніндегі орыстық тарихи білім үлгілеріндегі деректерді санамыздан ығыстыра бастады. Дегенмен біз, тарихи зерде мен дәстүрлі тарихи білім деген ұғымның байыбына бара бермейміз. Оның мәнісінің тереңде жатқанын шығыстанушы В.П. Юдиннен табамыз [4, 66-б.].

Әрине, «Даланың ауызша тарихнама» термині В.П. Юдиннен бұрын бірінші рет Өтеміс қажының

еңбегінде кездескенмен, оның дәстүрлік келбетін түрік шайырлары Рашид-ад Дин, Мұхаммед Хайдар, Әбілғазы Баһадүр-хан, Қадырғали би, Шоқан, Шәкәрім, Әлихан, Марғұлан т.б. өз еңбектерінде жан-жақты көрсеткен. Ыбырай болса, оны өзінің әңгіме бастаулары арқылы, ал Абай қара сөздерімен безендіріп, ауызша тарих айтудың білімдік негіздерін «Ғақлия» деп аталатын жинағы арқылы ауыл молдасына пән ретінде оқыту үлгісін ұсынды. Тіпті, ХХ ғасырдың басындағы кәсіби тарихшылар мен осы ғасыр ортасындағы Е.Бекмаханов та ауызша тарихнама мәліметтерін өз зерттеулерінде кеңінен пайдаланып, оның білімдік элементтерін Қазақстан тарихы пәнінің оқу бағдарламасына ендіру арқылы қалың көпшілікке таныстыра алды.

Дегенмен, Шоқан Уәлихановтан бастап, Ермұхан Бекмахановқа дейінгі ұлт тарихының жанашырлары ұлттық тарихи білімді дамытуға аса сақтықпен қараған. Мысалы, Ы.Алтынсарин ауызша дәстүрлі тарихтан хабары жақсы Балқожа бидің тәрбиесін көре тұра, Н.Ильминскийге жазған бір хатында, өзінің жазбақышы болған «Қырғыз хрестоматиясының» екінші бөліміне қырғыздардың өз тарихы туралы ешбір материал таба алмай қапаланғанын айтады [5]. Түсінген адамға, бұл арадағы Ыбырайдың негізгі ойы – қазақ тарихының болшағы ғана. Расында, егер Ыбырай Н.Ильминский сияқты ықпалды адамға мұңын шаққан болып, хат арқылы тапсырма беріп отырса, ол Н.Ильминскийдің тарихи материал жинау жөнінде басқаларға тапсырма беруін ойлап отыр. Өйткені, ол қазақ тарихын жазуға қабілеті бола тұра, өзінің мүмкіндігінің Ресей үкіметіне тәуелді екенін біліп, кейінгі ұрпаққа тарихи дерек қалдыруды армандап кеткен адам. Бірақ, сол Ыбырай өмір сүрген дәуірдің өзінде, қазақтар туралы өзінің әділ бағасын берген көрнекті тарихшы В.В. Радлов 1884 жылдан бастап, Ресей ғылым Академиясының тапсырмасымен Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігінің» орысша мазмұнын ашуға ниет білдірсе, оған Ыбырайдың Н.Ильминскийге жазған жоғарыдағы хатының ықпалы болған [6]. Сол сияқты, егер қазақ тарихында ерекше із қалдырған орыстың тағы бір тарихшысы Н.М. Ядринцев Ыбырай қайтыс болатын 1889 жылы Орхон-Енисей жазба деректерін жинайтын экспедициямен жүрсе [7], немесе қазақ тарихын жүйелі зерттеген Н.А. Аристов Ыбырай өте жақын араласқан В.В. Григорьевтың ізбасары Н.И. Веселовский, зерттеушілер Ф.А. Щербина, В.В. Бартольд сияқты аса көрнекті ғалымдардың қазақ тарихын зерттеген таланттары ХІХ ғасыр соңында жарқырай көрінсе, осының

бәрі Ыбырайдың қазақтар туралы деректерге сұрау салынуының нәтижесі деуге болады немесе Шоқан туралы айтқанда, оның ұлтжандылығын көп ешкім біле бермейді. Шындығында, оның өлімінің өзі патша саясатының түркі тұқымдастарға жасаған қиянатынан болған. Орыс әскері Ташкентті алу жолындағы Түркістан қаласында орыс әскерінің бір буаз әйелді найзамен шаншып өлтіргенін Шоқан көзімен көрген. «Түркістан да менің ата жұртым еді ғой» деп жүрегі езілген Шоқан, адъютантық қызметін де, әскерді де тастап, соғыс даласынан кетіп қалған. Бастығы генерал Кауфманның сотқа берген шағымына қарамаған Шоқан «сотқа берсең бер, мен енді соғысқа өлтірсең де бармаймын» деп шешкен. *(Бұл деректі іздегендер болса, Қошке Кемеңгеровты оқысын).*

Ал аса көрнекті ұлт тарихшысы Е.Бекмаханов болса, Кенесары Қасымұлы бастаған көтерілістің сипатына байланысты өзіне қарсы айтылған сын-ескертпелерді қабылдауға мәжбүр болғанының мәнісі де белгілі еді. Оның XX ғасырдың 60-шы жылдардың басында идеология шеңберінде жазған орта мектепке арналған оқулықтары еліміз тәуелсіздік алғанша, 30 жыл оқытылса, ол тарих оқулықтарының мазмұнында ұлттық белгілер жоқтың қасы еді. Себебі, Е. Бекмаханов та С.Асфендияров сияқты ұлттық идеяның құрбаны болатын. Қазіргі күні саясатқа бейімделген идеология жоқ, бірақ құлдық психологиядан арылу санада әлі сақталып отыр.

Жаңа жағдайдағы тарихшылардың міндеттеріне В.П. Юдин көрсеткендей, «ауызша тарихнама мәліметтерін жинақтау, жүйелеу, жіктеу, талдау және тарихи зерттеулерде пайдалануға әзірлеу жатады». Өзін-өзі тануға бастайтын осы идеяның концептуалды дамуы, бүгінгі таңда 2004 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасында көрініс тапты. Бүгінде, осы бағдарлама аясында, қазақтың ауызша тарих айту дәстүрінен мәлімет берудің бірден-бір деректік негіздері өзінің белгіленуі мен бөлшектенуі жағынан 4 түрлі жанрға іріктелетіні белгілі болды. Олар: топонимикалық, этноәлеуметтік, қазақ даласындағы көрнекті тұлғалар мен маңызды оқиғалар туралы әңгімелер [8]. Егер бұрын дәстүрлі тарихи білімнен өрбитін әңгіме-бастаулар халық санасында «қара сөз» атауымен ғана зерделеніп келсе, бүгін 4 жанрға бөлінген «Қазақтың ауызша тарихы» ұғымының бүкіл Қазақстан халқының санасында кең мағынаға ие болып, қайта жаңғырғанымен санассак, онда бұл, тарихи білімдегі ой-сананың қазіргі таңдағы ең үздік те, жаңа жетістігі болып табылады.

Бүгінгі таңда, қазақтың ауызша тарих

айту деректеріне қосымша, қазақтардың өткен тарихы туралы ақпарат беретін жазба деректану ғылымының дамуы да қарқынды жағдайға түсе бастады [9-10].

Бірден айтарымыз, бүкіл Қазақ елі, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен 1998 жылды «Халық бірлігі мен ұлттық тарих жылы» деп жариялануын патриоттық сезіммен қабылдағанымызды жасырмаймыз. Өйткені, отарлық бұғаудан егемендікке қол жеткізген кез-келген елдің тәуелсіздігінің мазмұны, сол елде ғасырлар бойы өмір сүріп келе жатқан ежелгі халық мүддесінің қаншалықты дәрежеде қанағаттандырылуымен өлшенеді. Демек, ел президенті тәуелсіздік алғаннан кейінгі бүтіндей бір жылды ұлттық тарих жылы деп жариялап жатса, бұл біздің беталысымыздың барынша ұлттық нышанын көрсететін белгі еді. Осыған орай, Қазақстандағы тәуелсіздік, оның тілі мен ділін жері мен мемлекеттік тұғырын орнықтырған қазақ халқы сияқты байырғы жұрттың мүддесімен орайласуы керек болатын. Алайда, бұның өлшемін белгілеу бірте-бірте еліміздегі «қазақстандық ұлт» деген ұранның төңірегіне топтастырылды. Яғни, біздегі тәуелсіздіктің мазмұны Қазақстанға, негізінен кейінгі екі ғасырда ғана келіп жеткен бөтен ұлт өкілдерінің мүддесіне орайластырылып, саясат шеңберінде шешілуге бет алды.

Еліміздің ұлт саясатындағы «қазақстандық ұлт» деген мәселеде Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Нұр Отан» партиясы Саяси кеңесінің биылғы 17 қаңтардағы отырысында айтқан мына сөздерін басшылыққа алуымыз керек. «Біз түрлі этностар өкілдеріміз, – деді Президент, бірақ еліміз біреу. Біз қоғамды «қазақстандық» түсінігі төңірегінде топтастыруға тиістіміз... Біз – қазақстандықпыз. Қазақстан – менің Отаным, менің елім». Бірақ, біздің байқауымызша, қазақстандықтар американдықтар емес еді.

Міне, ұлт саясатындағы біздің елдің бүгінгі тұжырымы осы айтылған ұранның төңірегінен аспайды. Қалай десек те, бұл ұран практикалық, әрі теориялық жағынан алып қарағанда, орнықты да ұғынықты. Тіпті, бүгінгі күн тұрғысымен есептесек, бұл тұжырым аса байсалды ойдың нәтижесі де болып табылады.

Дегенмен, біздегі этностар мен диаспора өкілдері өзінің тегінен бірден жеріп, жаңа ұлтқа кіруге асыға бермейтінін көп ешкім түсінгісі келмейді. Өйткені, бір елде тұрып жатқан бөтен ұлттың өкілдерінің сол елдің байырғы халықтарының тарихы мен ділдік ерекшеліктерін білу жөніндегі тарихи білімдік сауатының кемшілдігінен, қоғамда менмендік көріністер

орын алып отыр. Оның есесіне, бұрынырақта, біздің еліміздің тарихын жүйелі жазуды көбінесе, славян тілдестердің отаршылдық ниетте қолға алуы және олардың өкілдерінің бүгінгі тағдырына сәйкес Қазақстанның азаматы болып қала беруі – Қазақстан тарихына монополиялық көзқарастардан туындайтын кеудемсоқ құбылыстарды сақтап отыр. Шын мәніне келсек, Қазақстандағы словян тектестер, қазақтың ауызша тарих айту дәстүрі тұрмақ, бұрын өз қандастары жазған Қазақстан тарихын білім тұрғысынан меңгеруді қалыптастырмаған. Меңгерген күнде, қазақтарды қараңғы, жабайы халық деп оқып, түсініп келген олар, тәуелсіздік алғаннан кейін де, бұл халықтың тарихын оқып-білуге пейілінің ауғанына кім кепілдік береді?! Ал, Қазақстанға еріксіз немесе күштеп қоныс аударылған қазақтың екінші бір жерлестері, әуел бастан Кеңес мемлекетіне де және оның басында болған И.В. Сталинге де өкпе мен реніш көңіл күйінде болса, оларды баса-бастан кеңес елінің тарихы да қызықтырған жоқ. Қазақстанға табан тіреген олардың аға ұрпақтары өз балаларын қалай болғанда да, әйтеуір, күн көре білуге үйретіп, оның салдары Қазақстанда бірнеше дүркін ұлт араздықтарын тудырғаны тарихи шындық.

Олай болса, КСРО тарихын дұрыс оқығысы келмеген оларға, Қазақстан тарихының қандайлық керегі болсын!? Тәуелсіздікке дейін де, одан кейін де, дәл осы құбылысты зерттеп, зерделеп жатқан ешкімді көрмедік.

Бүгінде ұлттың болашағы жоқ, жағандану дәуірінде шағын ұлттарды күшті, үлкен ұлттар жұтып жібереді, бұл объективті процестен қашып құтылу қиын деген секілді сөздер жиі естіледі. Осыған байланысты, ұлттық мемлекеттердің келешегіне деген сенімсіздік күшейе түсуде. Соның бүгінгі айқын көрінісі, батыс саясаткерлері мен ғалымдары, әсіресе АҚШ саясаттанушылары ұлт саясатын, ұлт мәселелерін сөз етуден гөрі, әлемде демократияны насихаттауға баса күш салып отыр. Осылайша, негізін марксизм классиктері ұсынған ұлт мәселесінің теориялық және практикалық рөлі артқа ығыстырылып, тіпті ұмытылып барады десек те болады. Ал, АҚШ елінің бүгінгі әлемдік экономикадағы басымдықтарынан басы айналған кейбір тарихшылар, оның ішінде Қазақстан тарихшыларының орыс тілді бөлігі, әлемдегі миграция мен демографиялық мәселелердегі қауырт өзгерістер, сол әлем халықтарының өзара бірігуін жақындастыратын белгі деп қарайды. Олардың ойынша, бүгінгі өмірде ешкімнің қысымынсыз болып жатқан миграциялық әлемдік үрдіс, демократияның жетістігі көрінеді.

Осы арада, отан тарихын оқытуды іргелендіру-дің бір шарасы ретінде, америкалық демократиядан туындайтын америкалық ұлт пен біздің еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуден туындаған «қазақстандық ұлт» ұрандарының ара жігін ажырата білуді ұсынған болар едік. Америкалық ұлт, бұл тек баюды мақсат етіп, Еуропадан келген әр түрлі отарлаушылардың мүддесіне сәйкес, Америка материгіндегі бұрынғы индустарды басып-жаншу жолымен орныққан құрама ұлт болып табылады. Американы талап-тонауға барған Еуропаның кезіндегі барлық келімсектері жаңа жерде жаңа қоныс тауып, байлыққа кенелді. Олар біртіндеп Америка мемлекетінің іргесі бекіп, экономикалық күшеюінің артқанын көре отырып, өздерің шығу тегінің әр түрлілігіне қарамастан, мақтанышпен американдық ұлтпыз деп жария етті.

Ал, біз «қазақстандық ұлт» идеясын американдық ұлт түсінігінің атрибуты ретінде қабылдай алмаймыз. Оның бірнеше себебі бар:

1) Қазақстанға келімсектердің келуімен қазақ халқы жойылып кеткен жоқ. Ол өзінің тарихи орнында ұлт ретіндегі бітімін толық сақтап қала алды;

2) Жергілікті халықтың зиялы бөлігінің оқу-білімге ден беріп, елін өркениетке жетелеуі отарлаушы елдің мақсатын жүзеге асыртпай тастады;

3) Қазақстанға сіңген бүгінгі келімсектердің негізгі бөлігі өз ықтиярымен келмеген еді;

4) Қазақстанға келген келімсектердің келген бұрынғы жағында өз алдына ұлттық белгіде қалыптасқан мемлекеттері бар;

5) Қазақстандағы келімсектердің көпшілігі, әсіресе, олардың словян тобы қазақ тілінде сөйлемейді, демек бұл көрініс қазақ халқын менсінбеу дегенді де білдіреді. Мұндағы мәселенің төркіні сонда, біздер, зерттелген тамаша тарихи құбылыстар арқылы тарихымызды бөтен елдің өкілдері қызығатындай, олар таңданып қарайтындай тұрғыдан жаза алмай, өз қолымызды өзіміз байлап отырмыз. «Қазақстандық ұлт» дегеніміздің қадір-қасиеті де осы жерден шешілмей ме! Яғни, біздер, Қазақстан тарихшылары, тек қана жылқыны қолға үйрету сияқты өркениетінің иесі болған жетістіктеріміздің өзін дұрыстап дәріптей алсақ, біздің елдегі қазіргі бөтен ұлттың өкілдері қазақ халқын мақтанышпен бетке ұстап, сол халықтың төңірегіне топтаса түспей ме! Бір сөзбен айтқанда, халықтар арасында «Біз-қазақстандықтармыз!» деген мақтаныш сезімі оянбай, «қазақстандық ұлт» қалыптаспайды;

6) Қазіргі Қазақстан өзінің мемлекеттік

атрибуттарының бәрін қазақ халқының тілі мен өнерінің және тәңірлік дінінің негізінде орнықтырып отыр;

7) Қазақстан жерінде негізін қазақтар құрайтын бір ғана ұлт бар;

8) Қазақстандағы жүзден асатын этнос пен диаспоралардың тарихын оқыту мүмкін емес;

9) Қазақстандағы бірнеше этностар мен диаспоралар өз ана тілінде білім алғанымен, міндетті түрде Қазақстан тарихын оқиды. Ал, Қазақстан тарихы болса, негізінен түркі тілдестерден бастау алатын қазақ халқының тарихы; 10) Жоғарыда айтылғандай, қазақ тарихында Қазақстанға қазіргі құрамдағы келімсектер келгенге дейін, әлемдік өркениетке қосылған үлгілер болған. Сондықтан, біздің ойымызша, «Қазақстандық ұлт» идеясы алыс болашақты көздейтін саясат шырмауындағы іс. Осы орайда, Қазақстан тарихын оқытуды іргелендіру шараларында әзірге біртұтас қазақстандық ұлтты емес, біртұтас Қазақстан халқын қалыптастыруды мақсат етіп қойып, барлық қоғамдық ғылымдардың күшімен, оның жүйелі тұжырымдамасын жасауды қолға алуымыз керек.

Сонымен, Кеңес дәуіріне дейін халықты топқа бөлгенмен, тапқа бөліп көрмеген, әрі саясатпен ісі жоқ қазақ кедейлері кеңес үгітшілерінің әділетті қоғам туралы айтқан пікірлерін «Қой үстінде

бозторғай жұмыртқалайтын заман» тұрғысынан қабылдап, ауызша дәстүрлі тарихты білетін өз билерін бай тапқа жатқызды. Нәтижесінде, 70 жыл бойы дәстүрлі тарихи білімінен ажырап қалды да, оның бүгінгі оқулықтардағы бейнеленуі өзінің дұрыс шешімін таба алмай отыр. Жалпы, біз Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың сөйлеген сөздері мен 2006 жылдың 26 мамырында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия университетінде оқыған дәрісінен туындайтын және жылда жарияланатын «Жолдауларынан» өрбитін бүгінгі тарихи білімнің негізгі бағыттарының патриотизмнен бастау алатынын жеткізуге тырыстық. Егер, біз Қазақстандық патриотизмді тарихи білімді дамытудың өзегіне айналдыра білсек, ол үшін оның мынандай басымдықтарын да барынша жақтаймыз. Олар:

- 1) ұлттың рухани баюы;
- 2) еуразиялық идея;
- 3) адамгершілік;
- 4) өзге халықтардың мәдениетін құрметтеу;
- 5) еңбекті қастерлеу;
- 6) қоғамдық өмірге белсене араласу.

Қазіргі таңдағы тарихи білімдік ой-сананың осы басымдықтардың негізінде қалыптасып, дамуына қамқор бола білсек, егемендігіміздің тұрақтылығына да шек келтірілмейді деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Қазақстан, 1995.
- 2 Қазақстан Республикасында тарихи сана қалыптастырудың тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан. – 1995. 30 маусым.
- 3 Назарбаев Н. Тарих толқынында // Ұлттық келбетті ұлықтайық. – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 б.
- 4 Утемиш-хаджи. Чингиз-наме / Факсимиле, перевод, транскрипция, текстологические примечания, исследование В.П. Юдина. – Алма-Ата: Ғылым, 1992. – 296 с.
- 5 Сыдықов Ә.С. Ы. Алтынсариннің педагогикалық пікірлері және ағартушылық қызметі. ОҚБ. – Алматы, 1950. – 261 б.
- 6 Портреты. Степь глазами извне. От Геродота до Гумбольдта / Авторский коллектив: Касымжанов А.Х. (ответственный редактор), Кодар З.М., Құранбек С.А., Кабылова А.С., Мурзалин Ж., Атамбаева К.М., Омаров Е.С. (редактор-составитель), Любаев А.Г., Хамзеева Б.Х. – Алматы, 2000. – 148 с.
7. История Казахстана в русских источниках XVI-XX веков. Народные предания об исторических событиях и выдающихся людях Казахской степи (XIX-XX вв.) / Сост. С.Ф. Мажитов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2007. Т. IX. – 500 с. а) Есмағамбетов К. Қазақтар шетел әдебиетінде. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 240 б. б) Абусеитова М.Х., Баранова Ю.Г. Письменные источники по истории и культуре Казахстана и Центральной Азии в XIII-XVIII вв. (библиографические обзоры). – Алматы: Дайк-Пресс, 2001. – 426 с.

Резюме

В данной статье раскрываются эффективные пути внедрения национальных идей посредством национального исторического образования.

Summary

In this article the effective ways of inculcation of the national ideas by the national historical education are considered.

Қ.К. Жарықбаев –
педагогика және психология ғылымдарының докторы, профессор,
Қазақстанның еңбек сіңірген ғылым және техника қайраткері,
Т.Т. Тәжібаев ат. Этнопсихология және
этнопедагогика орталығының директоры

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІ ӨРІСТЕТКІМІЗ КЕЛСЕ, ҚАЗАҚЫ ҚАСИЕТІМІЗДІ ҚАСТЕРЛЕЙІК!

Біз, қазақтар – табиғаттың төл перзенті едік. Кеңес үкіметінің алдында ғана ұшы-қиыры жоқ кеңістікті еркін жайлап, аймен, жұлдызбен сырласып, күннің қас-қабағына қарап-ақ, қаншама құпияларға қанықтық. Негізгі кәсібіміз мал шаруашылығының өнімінен-ақ, ішер ас, киер киімімізді бүтіндедік. Табиғатпен дәл біздей етене араласты түсініскен халық бұл дүниеде кемде-кем шығар?! Жыл қайырдық, жұлдыз санадық, құстың келу-кетуіне қарап-ақ, көп жайларға күні бұрын болжам жасап, шаруа келешегін алдын-ала бағдарладық. Ұлт ретінде өзгеше үрдістерімізбен танылдық. Қонақжайлылық, бауырмалдық, мәрттік, кісілік қасиетімізге, шешендік өнерімізге, әншілік-жыршылық салтымызға жат жұрттан келгендер сүйсінетін. Енді, міне, нарықтық қатынастарға көшкелі толып жатқан қылмыс түрлерінен қынжылатын жағдайға жеттік. Жаңағы биік қасиеттерімізді қастандық, жатбауырлық, жылпостық, дүниеқоңыздық жеңіп бара жатқан секілді.

Нарық–жершарыхалықтарыныңбаршасының басынан кешетін дәуірі деп жүр ғой ғалымдар. Бірақ, осының қажеттілігі экономикалық жағынан дәлелденген де, рухани мәні жағынан көп ғалымдардың көкейіне сыр ұялатқан да жайы жасырын емес. Атам заманнан бері қарай, бізді анау Аристотель заманындағы скифтердің ұрпағы деген де сөз бар. Оны қойып, берісі ұлт ретінде танылған мың жарым жылдық дәуіріміздің өзінде өмір сүрген ұлы ғұламаларымыздың барлығы сауданы, ақшаны, байлықты адамды аздыратын факторлар ретінде құлағымызға сіңірген болатын. Тіпті, кешегі Абайдың өзі қара сөздерінде қазаққа тән 15 түрлі ерсі қасиеттерді атаған екен. Мұның бәрі патша өкіметінің жаулап алу саясатынан туындаған жексұрын қасиеттер.

Біз, қашаннан талантқа мол халықпыз емес. Дей тұрғанмен соңғы жылдары, әсіресе кеңес дәуірінде орыс басылымдары бізді кеше де, жалқау да, ұлтшыл санап келді. Әйтеуір, жаман қасиеттерді тыққыштап бақты. Абай қазақтың жер-жебіріне жеткенде орыстың табанына салып беруі

үшін емес, қазақы керенаулыққа, бойкүйездікке, селсоқтыққа, шенқұмарлыққа соққы беру үшін жаны ашығандықтан айтқан ғой. Мен мұны айтқанда, өзім куә болған мына мысалға сүйеніп отырмын. 1979 жылы докторлық диссертациямды қорғау қамымен Киев қаласында 5-6 ай болғаным бар. Сонда қасымда жүрген бір украин ғалымы С.Санбаевтың аудармасы бойынша жарық көрген Абай қара сөздерін менен алып, оқып шығып: «Ойпыр-ау, қазақтардың өзі жаман халық екен ғой» дегені бар. Мен оған Абай кезіндегі қазақтар қазіргі қазақтардың арасындағы қасиеттердің аспан мен жердей айырмасы барын айттым. Ел ішінде қайта бой көтере бастаған қызғаншақтық, күндестік, бақталастық, маскүнемдік, нашакорлық, алауыздық, қаныпезерлік т.б. жантүршігерлік мінездер «мен мұңдалап» барады.

Осының бәрі елін сүйген, халқын қастерлеген қай азаматтың да жанына жайсыз тиетіні ақиқат. Ақпарат құралдарының сөзіне сенсек, қазіргі қазақ жастарының арасында 120 000 қыз көкжамбас болып үйде отырса, 40 000-ы сүрбойдақ бар екен. Тіпті, атамыз қазақтың аза бойы қаза қылатын жезөкшелік деген нарық тұсында қаптағанға ұқсайды. Түнгі ресторандар мен казиноларды төңіректеп, қалталылардың «келемежіне» ұшыраған қазақ қыздары ел намысын қайтсін? Оларға ар, иба туралы не айтарсың? Іш қазандай қайнайды, күресуге дәрмен жоқ деген уәж бұл жерге жүрмейді. Мұндаймен халық болып, мемлекет болып жан-жақты саналы күрес жүргізу қажет-ақ. Асылы заңымыздың солқылдақтығы жөнінде әр жерде-ақ айтылып жүр. Заң жақсармай, жаман қасиеттер тыйылмайды.

Маскүнемдік пен дүниеқоңыздық сияқты келеңсіз қасиеттерімізді ұлтымыздың келешегі үшін аса қауіптілері деп білемін. Маскүнемдік жөнінен алдымызға тек орыс ағайындарды жібереді екенбіз. Қазір Қазақстандағы түрмелер түгелдей қазақ жастарына толы екен. Мұнан артық қандай маскаралық керек. Екіншісі – бізде нарық келгелі өріс алған келеңсіз қасиет-дүние жинау, ақша құмарлық. Сонау Аристотель, Платон,

Фарабиден бастап Абайға дейінгі ғұламалардың барлығы, аса байлықты тіпті ұнатпаған. Бірақ, осы американдық прагматистік философия, біздің ұлттық санамызға кереғар пәлсафаны ұялатты. Олардың айтуынша, өмірде ақша бірінші кезекте тұрады. Егер, ақша қажет пе, оған қол жеткізу үшін алдында қандай кедергілер тұрса да көктеп өте бер, ол айып емес. Мәселен, Америкада мынандай анкеталар бойынша көптеген сауал алынған: «шешеннің суретінің бетіне қанша долларға түкіресің?» дегендей. Оларға адам өлімі түкте емес. Күшің жетсе жұлынын үзіп жүре бер. Өйткені, олар ізгілік сезімінен жұрдай, ақша үшін хайуандық психологияға бой алдырғандар. Оларға керегі тек доллар. Сонау Жоңғар шапқыншылығынан бері қарай 300 жылдай езгінің небір зіл батпанын көрген біздей ұлт тарих сахнасында некен-саяқ шығар. Сол дәуірден бері қарай қалыптасқан құлдық психологиядан арылу үшін алдымен, ұлттық сананы, ұлтжандылықты, ұлттық менталитетті барлық тәрбие арналары арқылы бойға сіңіру қажет. Рухымыз ұлттық салт-дәстүрлерімізден көрініс табары хақ. ТМД елдерінің ішінде мәңгүрті көп біз шығармыз. Қазір өзі Қазақстанда 10 миллион, сыртта 5 миллион, барлығы 15 миллион қазақ бар деп жүрміз. Осының үштен бірі өз тілінің қайнарына қанбаған мәңгүрт шала қазақтар екені бәрімізге де жұмбақ жай емес.

Ал, соларды қатарымызға қосу үшін біздің барлық ақпарат құралдарымыз қазақ рухын мақсатты түрде көтерудің жолын іздестірулері керек. Ана бір жылы жол сапарымен Ташкентке барғанымда телеарналары батыстың «алқын-жұлқынын» көрсетпейді екен. Барлық хабарларынан өзбек рухын аңғарып, риза болғаным бар. Бізге неге сүйтпеске?! Көп этносты ел екенімізді желеу етіп, байырғы ұлтты қашанғы біреудің бодауына байлай береміз?!

Меніңше, ең алдымен Мемлекеттік тілге ерекше мән беруіміз керек. Мемлекеттік тіл – қазақ тілі десек те, оның қолданылу аясы баяғы қалпында қалып келеді. Ұрпақ қамын ойласақ, ана тілін балаға құрсақта жатқанда сіңетіндей жағдайға жеткізуіміз керек. Жақында мен бір кітаптан Америка ғалымдарының мынандай бір зерттеулеріне зейін қойдым. Мәселен, екіқабат әйелдің жатырында жатқан 6-7 айлық ұрықтың дамуына ғылыми талдау жасалынған. Сонда жаңағы кішкентай ұрықтың өзі рок музыкаларын ойнағанда кірпідей жиырылып, әлденеден қорыққандай бүрісіп қалады екен де, Моцартты ойнағанда бостандыққа шыққандай жазылып, рахаттанғандай кейіп байқатады екен.

Өйткені, ананың жүйке жүйесі арқылы ол сыртқы құбылыстарды қабылдай алады екен. Организмде 13–15-тей талдағыш бар. Біздің сыртқы ортамен байланыстыратын қазақтар айтатын он екі мүшең сау болса дейгіні дұрыс-ақ. Мүше деп отырғаны – сол қабылдағыш мүшелерді меңзегені. Кейде жеті мүше деп те атайды. Дұрысы – он екі мүше. Сондықтан, балаға берілетін тәрбие құрсақта жатқанда-ақ берілуі керек. Сол алғашқы бала қимылдаған сәттен бастап-ақ, ата-ана «бізді бақытқа жеткізетін ұрпақ келеді» деген үміт пен тілекті тірек етсе, теріс болмайды. Ғылымда әлдеқашан дәлелденген мынандай қағида бар, ана құрсағындағы 5 айлық бала анасының барлық қимыл характерін қайталайтын көрінеді. Осының өзі-ақ көп нәрсені аңғартса керек. Түрік ғалымдары аралас некеден моралі төмен ұрпақ пайда болады дейді, ол да негізсіз болмауы тиіс. Мәселен, аралас некеде көбінесе, саны жағынан көп халықтың өкілі ген үстемдігін жасайды екен. Осы ретте бір мысал келтірейін, мәселен, XV ғасырда ноғайлы-қазақ дәуірінде қазақтар бір миллион, орыстар екі миллион, ноғайлар да бір миллион екен. Бүгінгі жер шарында орыстар 210 миллион да, ноғайлар 80-ақ мың, қазақтар 15 миллион шамасында. Біздің тарихшыларымыз қазақтар Жоңғар шапқыншылығында бір қырылса, 1917, 1932 жылдардағы ашаршылықта екі қырылған деп жүр. Оның үстіне Отан соғысы жылдарына 350 мың қазақ қаза тапқан. Мұндағы айтпағым, мынау XV ғасырдағы 2 миллион орыстар ноғай этносын да өз арнасына қосып алуы. Енді әлгі айтқанға қайта оралайық. Жалпы ана құрсағында жатқанда ұлттық нышан ұялатудың ахуалына жетуіміз керек. Алматыдағы қазақ балалар бақшалары мен қазақ мектептерінде балалар әлі орыс тілінде сөйлесіп, орысша тәрбиеленіп жүр. Бұған көз жұмып қарауға болмайды. 1910 жылдың өзінде-ақ «Қазақ» атты газетте Ахмет Байтұрсынов: «Өз алдына ел болуға – өзінің тілі, әдебиеті бар ел ғана жарай алады» депті. Осынау көрегендікті біз әлі күнге дейін парақтай алмай келеміз. Шынында, тіл – ұлттың жаны. Барша тәрбиені бала бойына дарытатын баға жетпес құралымыз да – тіл.

Атақты украин педагогы А.С.Макаренконың өзінен кеңес сұрай келген, қолында тоғыз айлық баласы бар келіншекке: «Тәрбие туған бойдан басталады, сіз тура тоғыз ай кешіктіңіз», – дейтіні бар ғой. Шынында асыл қасиеттердің бір бастауы текте (гендік фонда) жатса керек. Бұл ретте қазақтардың белкұда, бесікқұдаларына да өзінше бір мән жатыр.

Патшалық Ресейдің тұсында бізді танып білуге талпынған француздар, ағылшындар,

поляктар болған. Солардың бәрі Ресейге қараған бұратаналардың ішінде өнерінен де, жер көлемінен де Ұлы даладағы қазақтармен шендесетіндер жоқ деген ғой. Рас, мінімізді де көрсеткен, бірақ жақсы қасиетімізді де қастерлеген.

Қазақ тілдік қоры жөнінен аса бай халық. Тек қана мал шаруашылығына байланысты 3000-дай атау бар екен. Мен көптеген елдердің сөздіктерін қарадым, бізге жететін ел жоқ. Ең алдымен, біз, өз жетістіктерімізді бағалауға ұмтылуымыз керек. Неге орыстар орыс орманы, орыс қысы, орыс шайы деп әр сөзге тоқсан тоғыз орыс сезім тіркейді. Ал ұлы даланы иеленген қазақ неге осылардан үйренбейді? Орыстың мақсаты айқын, қазақ жалтақтығынан сорлап отыр. Қазақ даласы, қазақ жайлауы, қазақ жыры, қазақ таулары деуден тартынбауымыз керек. Ұлттық ерекшеліктерімізді паш етуді парыз санағанда ғана барып діттеген мақсаттың төбесінен шаламыз. Өзінің дәстүрін аяламаған, тілін қадірлемеген, ұлттық намысы қозбаған қазақ ел болып еңсе де көтеруі қиын.

Сөз соңына айтарым, біз сияқты ананы пір тұтқан, әке сөзін екі етпеген, үлкеннің алдынан

кесе-көлденең өтпеген, кішіге қамқор болған, ағайынмен тату болған, қонақ келсе қуана қарсы алған бауырмал, ақжарқын халыққа өз дәстүрі мен мәдениетіне бұдан былай теріс қарамау үшін әсіресе, Еуропа дәстүрін «көзді жұмып» сіңіре бермеу үшін қандай ұлт тәрбиесінің өзекті мәселелеріне баса назар аудару қажет деген ойға келер болсақ, бастылары мыналар; тарих толқынан да «мың өліп, мың тірілген» қазақ секілді қайсар халықтың отаршылдық салдарынан тапталып, қаңсырап қалған ұлттық намысы мен абыройы, ұлттық мінез бітістері мен ұлттық мақтанышын ұлттық дүниетанымы мен сенімін, бір сөзбен айтқанда басқа халықтардан өзіндік қайталанбас бар салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, оларды қалыптастыру, дамыту, тәрбиелеу жолдарын іздестіріп, зерттеуді бәріміз жұмыла қолға алуымыз қажет. Бұл айтқандар барша қазаққа ортақ мәселе болса, бұл ең алдымен Абай атындағы ҚазҰПУ-нің жаңадан құрылған «Ұлттық тәрбие» кафедрасы ғалымдарының көтерер жүгі болса құба-құп.

Резюме

В статье прослеживаются лучшие психологические черты казахского национального характера, поднимаются вопросы их возрождения современных условиях.

Summary

In the article the best psychological features of the Kazakh national character are retraced. Questions on their revival modern conditions are stated.

Қ. Бөлеев –
педагогика ғылымдарының докторы, профессор,
Тараз мемлекеттік педагогикалық институтының
“Педагогика және этнопедагогика” кафедрасының меңгерушісі

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ – ЕЛІМІЗДЕ ДАҒДАРЫСТЫ БОЛДЫРМАУДЫҢ, ДАҒДАРЫСТАН ШЫҒУДЫҢ ЖӘНЕ ДАМУДЫҢ КЕПІЛІ

Қазақ педагогикасының тарихында “**ұлттық тәрбие**” ұғымын тұңғыш енгізген ұлы ағартушы-педагог Мағжан Жұмабаев. Ол 1992 жылы Орынбордан бірінші басылым көрген мұғалімдерге арналған “Педагогика” атты әрі оқулық, әрі әдістемелік сипаттағы кітабында: “Шамам келгенше қазақ жанына қабыстыруға тырыстым” деп, мұғалімдер курсына оқылған дәрістерден түзелген еңбегін шығарды. Сол кітабында “... әр тәрбиешінің қолданатын жолы – ұлт тәрбиесі.

Әрбір ұлттың бала тәрбие қылу туралы ескіден келе жатқан жеке-жеке жолы бар. Ұлт тәрбиесі баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан тақтақ жол болғандықтан, әрбір тәрбиеші, сөз жоқ, ұлт тәрбиесімен таныс болуға тиісті. Және, әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті” деп, тәрбиешілерге (ата-ана мен мұғалімге) өте қатал талап қойған (1, 16-17б.).

Кеңестік дәуірде қазақ халқына, әсіресе, жас ұрпаққа ұлттық тәрбие беруге, ол бойынша ғылыми зерттеулер жүргізуге мемлекет тарапынан тиым салынғаны белгілі. Ал еліміз егемендік алысымен қазақтың ұлттық мектебін құру, оқушыларға ұлттық тәрбие беру, оған мұғалімдерді даярлау проблемалары кең көлемде көтеріліп, ғылыми-педагогикалық зерттеулер жүргізіліп, нәтижелері – жеке мақалалар, оқу құралдары, монографиялар мен диссертациялық жұмыстар болып жарық көруде.

1922 жылы М.Жұмабаевтың «Педагогика» атты ұлттық мазмұнды оқу құралы шықты. 1995 жылы Ж.Наурызбаевтың «Ұлттық мектептің ұлы мұраты» кітабында оқушыларға ұлттық тәрбие беру ұлттық мектепте жүзеге асырылатыны, ол үшін оқушыларға этномәдени білім беру, сонда ғана «Бізге қажеті – жаны да, қаны да қазақы, халықтың тілі мен дінін, тарихы мен салт-дәстүрін бойына ана сүтімен бірге сіңірген, туған жерін түлетуді, егеменді елінің еңсесін көтеруді азаматтық парызым деп ұғатын ұрпақ тәрбиелеу» деп, ұлттық тәрбиенің мақсатын нақты көрсетті (2, 53б).

Мектеп оқушыларына ұлттық тәрбие беру оның әдіснамалық, теориялық және әдістемелік негіздері жасалғанда ғана тиімді және нәтижелі болатындығы анық. Сондықтан, қазақ ғалым-педагогтары К.Оразбекова, К.Қожахметова, Қ.Бөлеев, Ш.К.Беркімбаева, Б.Ж.Жиентаева, М.Қ.Құрсабаев, Д.С.Ешмұратова өздерінің ғылыми зерттеулерінде аталған проблемаларды өз шамалары келгенінше шешуге арнады.

К.Оразбекова “Жеке тұлға ұлттық тәрбиесінің ғылыми-педагогикалық негіздері” атты диссертациялық жұмысы мен монографиясында жеке тұлға ұлттық тәрбиесінің ғылыми-педагогикалық негіздерін зерттеудің алғышарттарын, жеке тұлға ұлттық тәрбиесінің теориялық-әдіснамалық негіздерін, жеке тұлға ұлттық тәрбиесі тәжірибесін жоғары мектеп білім беру жүйесінде пайдалану жолдарын қарастырған (3).

К.Қожахметованың “Мектептің ұлттық тәрбие жүйесі” атты оқу құралында ұлттық тәрбие туралы ой-пікірлерге тарихи сипаттама, мектептің ұлттық тәрбие жүйесінің ғылыми-теориялық негіздері, ұлттық тәрбиені қазақ мектептеріне ендіру жолдары баяндалған (4).

Қ.Бөлеевтің “Болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге дайындаудың теориясымен практикасы” атты диссертациясымен монографиясында қазіргі қазақ мектептеріндегі оқушылардың ұлттық тәрбиелілік жағдайы,

оларды жақсарту жолдары, мектеп мұғалімдерін оқушыларға ұлттық тәрбие беруге дайындау, сондай-ақ болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге дайындаудың теориялық және әдістемелік негіздері қарастырылған (5).

Соңғы жылдары мектеп оқушыларына ұлттық тәрбие беру бойынша диссертациялық жұмыс қолғала бастады. Мысалы, Ш.К. Беркімбаева жалпы білім беретін қазақ мектептеріндегі тәрбие үрдісінің этнопедагогикалық негіздерін қарастырып, этнопедагогиканың ұлттық тәрбие берудегі мазмұнын сипаттайды, Б.Ж. Жиентаева 5-7 сынып оқушыларына технология сабағында халықтық қолданбалы өнер арқылы ұлттық тәрбие беру, М.Қ. Құрсабаев мектептегі оқушылар ұйымы арқылы ұлттық тәрбие берудің педагогикалық шарттары, Д.С. Ешмұратова бастауыш сынып оқушыларына ұлттық тәрбие берудің педагогикалық шарттары проблемалары бойынша жұмыстары орындалды.

Қазақстанда ұлттық тәрбие мәселелері бойынша шыққан педагогикалық әдебиеттер мен диссертациялық жұмыстарда “ұлттық тәрбие”, “ұлттық тәрбиенің мақсаты”, “ұлттық тәрбиелілік”, “ұлттық тәрбие көрсеткіштері”, “ұлттық тәрбиенің нәтижесі” т.б. ұғымдардың сипаттамасы мен анықтамалары әлі де болса нақтылауды қажет етеді. Мысалы, “Ұлттық тәрбие” ұғымына нақты жауап жоқ. Біздіңше **“Ұлттық тәрбие деп жеке тұлғаның ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін, ұлттық салт-дәстүрлерін меңгеру арқылы ұлттық санасының, намысының, мінез-құлқының, сезімінің қалыптасуын айтамыз”** (5). Өйткені, ұлттың ана тілі, ата тарихы, төл мәдениеті, ұлттық салт-дәстүрлері сол ұлттың ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық құндылықтары.

Жоғарыда жасалған қысқаша шолулардан соң, ұлттық тәрбиенің бір аспектісі ретінде оның қазіргі дүниежүзілік қаржы және экономикалық дағдарыстың пайда болу себебін, дағдарыстан шығу және дамудың кепілі екендігін дәлелденуді жөн көрдім.

«Қазақстан-2030» даму стратегиясын жүзеге асыру мақсатында Елбасы жылма-жыл Қазақстан халқына Жолдау жасауда. Мысалы, «Дағдарыстар өтеді, кетеді. Ал мемлекет тәуелсіздігі, ұлт мұраты, ұрпақ болашағы сияқты құндылықтар мәңгі қалады» деп ұлттық құндылықтардың мәнділігі мен маңызына айрықша тоқталды. (7) Сондай-ақ, дағдарыстан шығу, одан даму үшін Елбасы «Жаңа онжылдық - жаңа экономикалық өрлеу - Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» халыққа Жолдауында жасады.

Дағдарыстың пайда болу себептерін, одан шығудың жолдарын, дағдарыстан қалай дамуға болатынын ғылым саласы зерттеп, өз шешімдерін айтуда. Ал ғалым-педагогтар, педагогика ғылымы, оның ішінде қазақ педагогикасы еліміз дағдарыстан дағдырып қалмас үшін білім беру саласында жоғарыда туындап отырған сұрақтарға қандай жауап айта алады?

Педагог-ғалым ретінде ол сұрауларға менің жауабым төмендегідей:

1. Дағдарыс Батыс елдерінен келді, ал Шығыс елдері дағдарыс салқынын онша сезбеуде.

2. Әр ұлттың өз ұлттық құндылықтары бар. Осы ұлттық құндылықтарды жеке адам, қоғам өмірінде ескермеу қазіргі дағдарыстың басты себебі. Батыс елдерінің ұлттық құндылықтар жойылған, ал Шығыс елдері ұлттық құндылықтарын тұрақты басшылыққа алып, өмір сүреді. Сондықтан, ол елдердегі дағдарыстың әртүрлілігі осында жатыр.

3. Дағдарысты болдырмаудың, дағдарыстан шығудың кепілі және ең дұрыс жолы әр ұлттың ұлттық құндылықтарын ескеріп, оларды тұрақты басшылыққа алу қажет.

4. Дағдарыстан дамудың жолы – бүкіл қоғам мүшелерінің бойына ұлттық құндылықтарды қалыптастыру.

5. Ұлттық құндылықтарды қалыптастыру үшін еліміздегі үздіксіз білім беру жүйесіне сол құндылықтарды ендіріп, бүкіл қазақ халқының, әсіресе, жас ұрпақ пен жастардың ұлттық дүниетанымын қалыптастыру қажет. Өйткені “Ұлттық дүние таным – профессор А. Айталының айтуынша – ұлттық болмыс көрінісі, саяси, адамгершілік, эстетикалық, діни наным-сенім, тәрбие, тарихи сана, басқа да дәстүрлі мәдени-рухани көзқарастар жинағы” (6, 216 б.)

Сондықтан, **“Ұлттық тәрбие – жеке тұлғаның ұлттық құндылықтар арқылы ұлттық дүниетанымының қалыптасуы”** деген анықтама беруге болады.

Айтылғандарға мысал ретінде Жапон елінің оқу орындарында білімі сапалы, ғылыми жетістіктері мол, техникасы керемет, экономикасы

мен тұрмыс-тіршілігі дамыған себептерін сұрасаңыз, олардың айтары: біздің күшіміз ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбиелік дәстүрімізде деп, күлімдеп жауап береді.

Сонымен, дүниежүзілік дағдарыстың пайда болу себебі ұлттық құндылықтарды ескермеудің салдары деп есептеймін.

Ұлттық тәрбиенің көрсеткіштері, нәтижесі және қажеттігі туралы бірер ғана сөз, өйткені бұл ұғымдар өз алдына зерттеуді қажет ететін мәселелер.

Жеке тұлғаның ұлттық тәрбиелілік көрсеткіштеріне, меніңше, оның ұлттық санасының, намысының, мінез-құлқы мен сезімінің қалыптасу деңгейі жатады, яғни ұлттық дүниетанымының қалыптасу дәрежесі.

Ұлттық тәрбиенің нәтижесі: Ұлттық тәрбие алған жеке тұлға – дені сау, еңбекқор, ақылды, білімді, сұлу да сымбатты, адамгершілікті, иманжүзді, туған жерін, ұлтын, елін, Отанын, туған табиғатын сүйетін, аялайтын, қорғайтын ұлтжанды азамат, яғни “Сегіз қырлы, бір сырлы азамат” деген сол.

Ұлттық тәрбиенің қажеттігі – ұлтжанды азамат тәрбиелеу және қазақ қоғамында орын алып отырған қайғылы қасіреттер мен құбылыстар: ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін, ұлттық салт-дәстүрлерін және дінін білмейтін жастарды, тәрбиесіз қыз бен ұлды, тастанды жетім балаларды, қарттар үйлерінде жылап отырған әжелер мен аталарды, отбасын құрмаған және ажырасқан жастарды, қаулаған қылмысты, темекі шегетін, наша тартатын, ішкілік ішетін жастарды, жезөкшелікті, жұмыссызды дағдарысты т.б. алдын алып болдырмаудың, олардан құтылудың бірден-бір кепілі деп есептеймін.

Қорыта айтарым, жеке тұлғаға ұлттық тәрбие беру көпсалалы, көпаспектілі кешенді үрдіс, ал оны жүзеге асыру арқылы халқымыздың тәрбиелілігі артып, еліміз экономикасы дағдарысқа ұшырамай, дамып, дүниежүзінің дамыған елдерінің алдыңғы қатарында болары ық.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992.
2. Наурызбаев Ж. Ұлттық мектептің ұлы мұраты. – Алматы: Ана тілі, 1994.
3. Оразбекова К. Жеке тұлға ұлттық тәрбиесінің ғылыми-педагогикалық негіздері. – Алматы: Дәуір, 2000.
4. Қожасметова К. Мектептің ұлттық тәрбие жүйесі: теория және практика. – Алматы: РБК, 1998.
5. Бөлеев Қ. Болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге кәсіби дайындау: теория және практика. – Алматы: Нұрлы әлем, 2004.
6. Айталы А. Ұлттану. – Алматы: Арыс, 2000.

7. Дағдарыстан – жаңару мен дамуға. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана: Елорда, 2009.

8. *Айталы А.* Ұлттану. – Алматы: Арыс, 2000.

9. Дағдарыстан – жаңару мен дамуға. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана: Елорда, 2009.

Резюме

В статье сделан краткий обзор национального воспитания, одним из аспектов которого является развитие страны и выход из всемирного экономического кризиса.

Summary

In the article the short review of the national education is made, one of the aspects is state development and an exit from the world economic crisis.

Ж. Түрікпен-Ұлы –
педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
Ә.И. Бөлшекбаева –
Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Магистратура және
докторантура PhD институтының маманы

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТҰЛҒА БОЛЫП ҚАЛЫПТАСУЫНДА ЕҢБЕК ПЕН КӘСІПТІК БАҒДАРДЫҢ РӨЛІ

Тұлға – белгілі даму деңгейіндегі кемелді, дамыған саналы, мінез-құлқы салыстырмалы түрде тұрақты, сондай-ақ өзінің қалыптарын және әлеуметтік ортамен қатынасын реттеуге қабілетті адам.

Айтылғанға орай, тұлға ұғымының қандай да бір керемет жетістіктерімен байланысты болуы міндетті емес. Әрбір қарапайым ересек адам – тұлғаның негізгі және анықтаушы белгілері мыналар: сана-сезім, даралық сипаттар, өзін-өзі меңгеру, белсенділік, басқа адамдармен дұрыс қатынас жасау.

Индивид – жеке тұлға, бір адам. Даралық – бұл адамның өзіндік ерекшелігі. Даралық қайталанбайтын, тек бір адамға ғана тән қасиеттер мен ерекшеліктер, бір адамды өзгелерден ажыратып тұратын қасиеттер. Даралық белгілі деңгейде тұлғаны басқалардан мәнді ерекшеліктерімен ажыратады. Бұл адамдағы ынта, қабілеттіліктер, мінез ерекшеліктері. Адамның жекелеген қасиеттеріне негізінен оның кәсіптік жарамдылығы бағынышты. Адамның даралық ерекшеліктері индивидтің даму барысында қалыптасады. Осы үрдіс кезінде жүйке жүйесінде, ақыл-ойда, сезімде және жігерде, ынтада, бейімділікте, қабілетте, дарында, темпераментте, мінез-құлықта өзгешеліктер байқалады. Бұл ерекшеліктердің бәрі адамның мінезіне, яғни, оның

оқудағы және жұмыстағы жетістігі мен сәтсіздігі бағынатын тұрақты психикалық қасиеттерге айналуы ықтимал. Адам дамуына бірнеше белгілі факторлар әсер етеді. Мұндай факторлардың бір тобын биологиялық факторлар тобы деп атауға болады. Оған тұқым қуалаушылық факторлар, туа біткен қылықтар жатады. Даму факторларының екінші тобы әлеуметтік факторлар деп аталады және оған өмірдің қоғамдық шарттары, өмір сүріп отырған орта және мақсатқа бағытталған тәрбие жатады.

Әрбір ересек адам күрделі ішкі құрамы бар тұлға. Жасөспірімге мамандық ұсынғанда, оның қандай да бір жеке қасиетіне емес, қайта тұлғалық қасиеттеріне сүйенген дұрыс. Жеке адамның дамуына туа біткен және әлеуметтік факторлар әсер етеді.

Тұлғаның әртүрлі қасиеттерін қалыптастыруда тұқым қуалаушылық факторы мен қоршаған ортаның рөлі бірдей емес, сондықтан тәрбие жолымен нені жасауға болатынын әрдайым есте сақтаған жөн.

Кәсіби бағдар жұмысының нәтижесі оқушыларда қалыптасқан кәсіби таңдаудың болуы. Сондықтан кәсіби бағдарда басқару тетігі жеке адамның кәсіби таңдауын дамыту арқылы ғана іске асады.

Бұл дамудағы *бірінші кезең* – жеке кісіге

қоғамдық ұйымдардың, әлеуметтік жағдайдың әсерімен болатын, өз мақсатын белсенді түрде іздеу кезеңі.

Екінші кезең – өмірдегі өз орнын таңдау және өз мақсатын толық, терең түсінуі.

Үшінші кезең – өмірлік құндылықтарды жеке тұлғаның жүзеге асыру кезеңі.

Мамандық таңдауға ықпал ететін күштер жеке адамның барлық жағын қамтып отырғанда ғана тиімді болады. Жас жеткіншектердің мамандық таңдауы, өзінің кәсіби бағдар іс-әрекетінің субъектісі ретінде анықталады.

Оқушының мамандық таңдауы табысты аяқталу үшін оған кәсіби қажетті қасиеттер болуы шарт. Кәсіби қасиеттер дегеніміз, сол таңдаған мамандығына орай психикалық, физиологиялық және физикалық түрдегі әзірліктің бар болуы және сол мамандық талап ететін шарттарға икемділік таныту.

Мамандық таңдау үрдісінде кәсіби сана-сезім көп әсер етеді. Жеке кісінің өз мақсаттарына, ұстаған идеясына, ойлаған құндылықтарына өз мүмкіндіктерінің сайма-сай келгені дұрыс.

Сана-сезімнің нақты формасы өзін-өзі бағалау. Бұл қасиет ішкі реттендірудің басты шарты болып табылады. Сол арқылы оқушы қай кәсіпті таңдайтынына зер салып, әрекет етеді.

Жоғары сынып жасындағы оқушылар үшін жетекші іс-әрекет білім алумен қатар, болашақ мамандығына ұмтылу болады. Енді ол өз күшін болашақта қалаған мамандығына қажетті пәндер мен білімге көп көңіл бөле отырып жұмсайды.

Оқушылардың барлық іс-әрекеттері өзара байланысты болса және оған ұйымдасқан психологиялық ықпал жасаса, ол өз мамандығын таңдау жолында кездесетін қарама-қайшылықтарды шеше алады. Оқушы жастардың кәсіби бағдар таңдауына тиімді басшылық жасау үшін белгілі көрсеткіштерді негіз етіп алу қажет. Олар:

- кәсіп жайлы хабарлануы (*таңдаған мамандығын оқып үйренетін оқу орындарын, сол кәсіптің мазмұнын, экономикалық аймақтың мамандарға сұранысын білуі*);
- кәсіби қызығушылықтың қалыптасуы;
- белгілі бір кәсіпке арнайы қабілеттердің бар болуы (*жаратылыстану ғылымдарына, қоғамдық ғылымдарға, өнерге, спортқа т.б.*);
- таңдаған мамандық бойынша өмір тәжірибесі (*үйірмелерге, факультативтік пәндер тобына қатысуы т.б.*);
- кәсіптік ойындарға қатынасуы;
- кәсіптік икемділіктің нақты дәрежесі;
- денсаулық жағдайы (*дәрігерлік*

көрсеткішке сәйкес кәсіпке жарамдылығы).

Оқушылардың кәсіби таңдауы әр сатыда әркімді көрінеді. Сол себепті кәсіптік бағдардың психологиялық мәнін білу жеткіншектердің психологиясын және жас ерекшеліктерін ескере отырып, оның даму сатыларын анықтауға мүмкіндік береді. Мамандық таңдау сатылары: а) ізденіске бағыттаушылық (I-IV) сыныптар; ә) субъективті құндылықтарға сүйену (I-VIII); б) әлеуметтік негізде (IX-XI).

Оқушыларда кәсіби таңдаудың қалыптасу негізі кәсіби шарттардың орындалуы болып саналды. Ол шарттарға мыналар жатады: таңдаған мамандықтың елдің кәсіби мұқтаждықтарына сай келуі, таңдаған кәсіптің оқушының ынтасына сәйкес келуі, түлектердің өндірістік және қоғамдық белсенділігінің жоғарылығы, мамандығына қанағаттануы, оқушының өз икемділіктері мен мүмкіндіктерін қоғам мұқтаждығымен бірге қарастыруы, осы үрдісті көңіл-күймен сезінуі.

Мектептегі оқу үрдісінде жүзеге асатын кәсіби бағдар мақсаты мен міндеті оқушының дүниетанымдық көзқарастарымен қатар дамып, ұштасып отыруы керек. Жасөспірімдердің кәсіби бағдар үрдісінің дамуында оқу, еңбек, қоғамдық-саяси жұмыстар жетекші орын алады.

Ғылыми-техникалық прогресс жағдайындағы өндірістік күштердің жедел дамуы, өндірістің автоматтандырылуы мен жаңа технологиялардың өмірге енуі және нарық қатынастарына бейімделген қазіргі экономикаға зәру мамандарды даярлау күн тәртібіне қойылып отыр. Сол себепті жастардың кәсіби мамандық таңдау жолына қоғамның мақсатты түрде ықпал етуі қажет болып отыр. Ол маңызы бар шараға айналып отыр. Кәсіби бағдардың оқушылар арасындағы қоғамдық рөлінің ұлғаюы осы үрдісті басқарудың ғылыми жүйесін құруды талап етеді.

Кәсіби бағдарды басқарудың тиімді тәсілдерін дұрыс таңдау адамның еңбегіне деген қажетін анықтайтын мынадай факторларға тәуелді:

- 1) қоғамның әлеуметтік-экономикалық құрылымы;
- 2) белгілі бір еңбек түрінің технологиялық және функционалдық ерекшеліктерінің мазмұны;
- 3) жас адамның бойындағы белгілі бір кәсіби бағдар негіздерін, қызығушылықты, икемділіктерді, қабілеттерді дамытып, қалыптастыру үшін жеке кісіге психологиялық әсер ету.

Қазақстандағы білім беру жүйесін реформалаудың ең басты міндеті балаға өмірде қажет болатын білім беру, оны алдын ала белгілі бір мамандыққа дұрыс даярлап икемдеу. Оқушының

ел ертеңі үшін нағыз азамат болып, тәрбиеленіп шығуы үшін мектептерде қоғамдық пайдалы еңбектің маңызы зор. Кейбір мектептердегі шағын цехтар өнім шығарумен айналысып, оны өткізіп табыс табуда. Осыған орай, мектеп жасындағы балалардың еңбекке араласуы жасына қарап анықталып, арнайы бағдарлар жасалып, еңбек сабақтарын көбейтуді қажет етеді. Мектеп тек қана орта білім беру ғана емес, сонымен бірге жасөспірімдерге арнаулы еңбек дағдыларын үйретіп, кәсіптік даярлықтан өткізу керек деген идея осы реформалардың негізі болып отыр. Мамандық таңдау үшін әр түрлі іс-әрекеттер үрдістерінде тұлғалық даму динамикасына негіздей қарауды талап етеді. Ол іс әрекеттер мыналар: танымдық, қоғамдық пайдалы еңбек, коммуникативті (қарым-қатынас) әрекеттер.

Мектеп оқушыларының кәсіби қызығушылықтары негізінен алғанда оқу (танымдық) іс-әрекеті кезінде қалыптасады да, «күшті сынау», яғни өндірістік еңбекте бекітіліп, кейіннен мамандық таңдауға айналатын икемділіктер дәрежесіне көтеріледі. Сонымен қатар, жасөспірімнің санасында өзін болашақ кәсіпкер мамандық иесі ретінде сезінуі, өндірістің әр саласында қызмет жасап жүрген адамдарға еліктеуі мамандық таңдауын жетілдіреді. Бұл жұмыстар ортақ жүйе ретінде қарастыруды талап етеді. Кәсіби бағдар жүйесінің құрылымдық элементтері оның мақсаттарын орындауға бағытталған. Сонымен бірге әрбір элементті басқа дәрежедегі жүйе ретінде қарауға болады. Ол өз кезегінде өзіне тиіс міндеттерін шешеді. Сатылық ұстанымы көп дәрежелі және көп баспалдақты күрделі және үлкен жүйелерді қарастырады. Әрбір саты (дәреже) төменгі сатыны басқарады да, бір мезгілде жоғары дәрежедегі сатының басқарылу нысаны болып табылады. Негізінен алғанда кәсіби бағдарды басқару мына үш сатыда жүзеге асады: әлеуметтік, ұйымдастырушылық, педагогикалық-психологиялық.

Әлеуметтік сатыда кәсіби бағдарды басқару қоғамдық масштабта жүзеге асырылады. Бұлар жекелеген шаралар мен байланыс құралдары арқылы жасалынатын үгіт-насихат. Ұйымдастырушылық сатыдағы кәсіби бағдарды басқару оқу тәрбие үрдісі үстінде жүзеге асады. Педагогикалық, психологиялық сатыдағы кәсіби бағдарды басқару сынып жетекшінің, кәсіби бағдар беруші мамандардың, мектеп психологтарының оқушымен тікелей қарым-қатынас жасауы нәтижесінде жүзеге асады.

Кәсіби бағдарға ықпал етуде біріктіру ұстанымы – бүгінгі таңдағы ең бір маңызды

ұстанымдардың бірі болып отыр. Өйткені, кәсіптік таңдауға әртүрлі факторлар әсер етеді (әлеуметтік орта, мектеп, отбасы, өндірістік ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары, оқу орындары, шағын топтар т.б.).

Профессиографиялық зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу.

Профессиографиялық зерттеу дегеніміз берілген еңбек түрінің кәсіптік сипатын көрсету үшін оқушының белгілі бір кәсіпті өз бетінше әр қырынан үйретуі. Жұмыстың бұл түрі арнайы жасалған кәсіптік бағдар беру сабақтарының жүйесіне енгізіледі. Профессиографиялық зерттеулерді жүргізуге дайындық кезінде оқушылардың өткен сабақтарда алған білімдері ескеріледі (мамандық құрылымы туралы), зерттеулер арнайы сабақтарда басталып, аяқталады. Ұйымдастыру және жүйелеу жұмыстарының қорытындысы дайындалатын сабақтарда және өткізілген зерттеу, талқыланатын сабақтарда шығарылады. Өткізу тәсілі жағынан да, өзіндік мазмұнының күші жағынан да профессиографиялық зерттеулер оқушылармен жүргізілетін кәсіби бағдарламалық жұмыстың ерекше түрі болып табылады. Арнайы дайындықтан кейінгі жұмыстың негізгі бөлігі мектептен тыс, таңдап алған мамандық бойынша жұмыс істейтін нысандарда немесе осы салада мамандар даярлайтын оқу орнында өткізіледі. Бұл жұмыс кезінде оқушылар мамандық жайлы алған білімдерін көрсете алады, жаңа материал жинайды және білімдерін әрі қарай жетілдіре түседі.

Мамандық туралы материалдарды өз бетінше игеріп, мамандардың жұмысын бақылап, кездесетін қиындықтарды сұрап, алдағы сабақтардағы өз мүмкіндіктерін білетін оқушы еңбектің бұл түріне өзінің икемділігін сезеді. Мамандық туралы тереңірек білген сайын оны таңдауға саналы да еркін қатыса алады. Мамандыққа өз бетімен үйрену оқушыны еңбекке талдау жасай білуге машықтандырады, кәсіптік бағдар беру жұмыстарының басқа түрінде белсенділік көрсетуге үйретеді. Профессиографиялық зерттеулер мамандықты танып білумен ғана шектелмейді. Профессиографиялық біліктілік қоғамдық сипатта болады, оны мектепте оқу нысаны бола алмайтын, бірақ оқушыларды қызықтыратын еңбек түрлеріне сай көшіруге мүмкіндік бар.

Орта мектептегі кәсіби хабарламалық жұмыстың түрлі формаларының ішінде оқушылардың мамандармен кездесуі көрнекті орын алады. Жақсы ұйымдастырылған кездесу оқушыны танымдық белсенділікке тәрбиелеп,

оның сапасында терең із қалдыратын тәжірибе көрсетіп жүр. Кей кездерде мұндай іс-шаралар тиімсіз өткізіледі, нақтылы мамандық туралы оқушының еш түсінігі болмайды, мамандыққа деген терең көзқарас қалыптаспайды. Мұның себептері түрліше болуы мүмкін. Оқып-үйреніп жатқан мамандық өкілі ертең мектеп бітіргеннен соң, оқушылар тек осы мамандықты тандасын деген мақсатпен нысандағы мамандықтың тек жақсы қырларын баяндайды.

Белсенділіксіз кәсіптік бағдар беру тиімділігі нөлге теңелетіндіктен, мұндай ақпар оқушының танымдық қажеттігін қанағаттандырмайды. Ақпар қабылдауға оқушы даярлығының аздығынан да кәсіптік бағдар беру кездесулері алға қойған кәсіптік бағдар міндеттеріне сай болу үшін, ол арнайы дайындалуы керек. Біріншіден, ақпарлық материал педагогикалық тұрғыдан дұрыс талдануы керек (мазмұны жағынан профессиографиялық және оқушылардың қабылдауына жеңіл), екіншіден, оқушылардың профессиографиялық материал туралы жағымды пікірін қалыптастыру дұрыс.

Бірінші талап, маман шартты түрде өз әңгімесінде мамандық туралы әлеуметтік-экономикалық, технологиялық аспектіден басқа оны қанағаттандыратын, мамандықтың талаптарын шығармашылықпен шешетін, адамның психологиялық-физиологиялық, сапалары мен қажеттіліктері туралы айтуы керек.

Профессиографиялық кездесу кезінде оқушылар алғанақпарлық материалдың толықтығы мен объективтілігі оқып-үйренген мамандық туралы дұрыс көзқарас қалыптастырады, оның тартымды жақтары мен шығармашылық сәттерін сезінуге, кедергілерден сүрінбей өтуге үйретеді. Еңбектің нәтижесі оқушының қызығу қабілеті мен талаптану мүмкіндігіне байланысты екеніне оқушының көзі жетеді.

Екінші талап, маман әңгімесінің қабылдауға болатын аяда құрылуы, оның дәлелдік факторын күшейтеді, ал мамандықтың психологиялық құрылымын ашу оқушылардың жауапкершілігін арттырады. Мұны мойындау оның логикалық-психофизиологиялық мүмкіндігін сарапқа салуға, осы мүмкіндіктерді өз бетінше бағалап, мамандық талаптарына орай саралауға итермелейді. Осының нәтижесінде белгілі бір мамандықты оқып-үйренуде дұрыс көзқарас, қолайлы жағдай қалыптасады.

Осы кезеңдердің бәріне сынып жетекшісі белсене араласады. Ол кездесуді өткізуге бағытталған барлық жұмысты жоспарлайды, ұйымдастыру мәселелері мен оқу-танымдық

материалдарға жауап береді, профессиографиялық материалдарды жинастыруда оқушылардың өз бетімен жұмыс істеуін қадағалайды.

Оқушының ынта-ықыласы мен бейімінің қалыптасуына ықпал.

Психология ғылымында пәнге деген ықылас тандап алу және танып-білу түрінде қарастырылады. Ықыластың қайнар көзі қоғамдық өмірде жатыр. Адамға ықылас болып көрінетіннің бәрі объективті шындықтан алынған. Оқушының ынта-ықыласы шындық өмір жағдайында қалыптасуы керек. Өзінің бағыты жағынан оқушының ынта-ықыласы әр түрлі болады: көркемдік, спорттық, техникалық, танымдық т.б. Егер оқушы белгілі бір іс-әрекетпен ұдайы шұғылданса, онда ықылас соған бейімделеді. Ықылас ұғымымен бейім тығыз байланысты. Егер танымдық ықылас белгілі бір пәнге ауысса, онда бейім белгілі бір әрекетпен айналысуға деген бағытты білдіреді. Бейім сол әрекетті сәтті орындағанда және жақсы эмоциямен қабылдағанда ғана байқалады.

Оқушыға мамандық таңдауға көмектесу – сынып жетекшісі мен пән мұғалімдерінің бүкіл оқу-тәрбие үрдісіндегі ең негізгі міндеті, оның белгілі бір еңбек түрін танымдық ықыласы мен бейімділігін қалыптастыру. Бұған, ең алдымен, оқушыларды үйірме жұмысына тарту арқылы қол жеткізіледі. Үйірме сабақтары кезінде оқушы өзінің мүмкіндіктері туралы үйірме жетекшісімен әңгімелеседі, білімін әрі қарай тереңдетіп, кеңейту жөнінде кеңес алады, мамандық таңдау жөніндегі жоспарын нақтылайды.

Сынып жетекшісі жоғары сынып оқушыларын ЖОО-ның факультативтік сабақтарына, ғылыми лабораторияларына, мәдениет үйлеріндегі ғылымның әр саласы бойынша оқылатын лекцияларға қатыстырып, пән бөлмелерін жөндеуді, кезекшілер тағайындауды, оларға белгілі бір мақсатта ғылыми-көпшілік әдебиеттерді жинауды үйретіп, экскурсиялар мен политехникалық мұражайға баруды ұйымдастырып, «Жас конструктор», «Жас техник», «Шебер колдар» конструкторын өткізуге жоспар жасайды. Мамандыққа және оның талаптарына оқушының ықыласы мен бейімі, жеке басының ерекшеліктері сәйкес келген жағдайда мамандықты әрі қарай игеруі үшін нақты жағдайлар мен әрекеттер жасалады (жеке тапсырмалар беру, арнайы дамытатын білік, арнайы кітаптармен таныстыру, мамандық туралы реферат әзірлеу, мамандармен кездесу т.б.), еңбекке үйретуде баланың тілегі ескеріледі. Бұл жерде оқушыны мамандықтың талаптарымен

таныстыратын қайталама әңгіме өткізіледі, ол мамандықпен оның бейімі мен ықыласының қандай ортақтығы бар екені анықталады.

Оқушылардың ықыласы мен бейімін қалыптастыруда барлық жұмысты жүзеге асыру

үшін сынып жетекшісі өз тәжірибелерін ұдайы бақылап, байқап отыруы керек. Ол үшін жетекші оқушыға мамандық таңдау жөнінде практикалық негізде кеңес береді.

(Жалғасы бар)

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жалпы психология. Орыс тілінен аударылған оқу құралы. В.В.Богословский т.б. редакциясымен. Алматы: Мектеп, 1980. Аудармашылар: Қ.Жарықбаев, Ж.Түрікпенұлы, К.Қойбағаров т.б.
2. Жалпы психология. Жоғары оқу орны студенттеріне арналған оқу құралы. Алматы: Білім, 1996. Авторлары: Алдамуратов Ә., Түрікпен-Ұлы Ж. т.б.
3. Жарықбаев Қ. Ұстаздық еткен жалықпас (психология очерктері). Алматы: Мектеп, 1986.
4. Мұқанов М. Педагогикалық психология очерктері. Алматы, 1962.
5. Түрікпен-Ұлы Ж. Оқушыларды кәсіпке бағдарлау. Алматы: ҚазБаспа-КТ, 2004.
6. Жалпы психологияға кіріспе. Оқу құралы. Жауапты редакторы: проф. С.М.Жақыпов. Алматы: Қазақ университеті, 2007;

Резюме

В статье поднимаются вопросы трудового обучения и профориентации в условиях общеобразовательного учреждения. Их роль в становлении и социализации личности подростка.

Summary

In the article the questions of labour education and vocational guidance in the conditions of educational institution are begged. The role of labour education and vocational guidance in formation and socialization of the person of the teenager are considered.

ТАРИХТЫ БІЛМЕУ – ӨЗІҢНІҢ ШЫҚҚАН ТЕГІНДІ БІЛМЕУ, ОТАНЫН БІЛМЕУ

**Мақтай Рамазанұлы Сағдиев,
көрнекті қоғам және мемлекет
қайраткері**

Құрметті Мақтай Рамазанұлы! Біздің Абай атындағы ҚазҰПУ-і Республикамызда жас мамандарды, яғни келешекке тиянақты білім беруге, тәрбиеге үлес қосып жүрген Ұлттық оқу орны. Осы мақсатты түбегейлі іске асыру мақсатында осы Университетте Ұлттық тәрбиеге арналған журнал шығаруды қолға алып отырмыз. Өйткені, бүгінгі жағдайда Қазақстан Республикасының экономикасының дамуы мен кеңістік ауқымының кеңеюімен қатар, ұлттық идеологиямызға, ұлттық тәрбиеге аса көңіл бөлетін уақыт жетті деп ойлаймыз. Өйткені, рухы берік халық қана өскелең өркениетті ел бола алады, мемлекет құра алады.

Мақтай аға! Сіз еліміздегі өзіңіздің қажырлы еңбегіңізбен, ұлтжандылығыңызбен Қазақстанның Кеңес өмірінде де, кейінгі 20 жылдық Тәуелсіздік өмірінде де аянбай еңбек еткен, халықтың мүддесін терең түсініп ойлайтын, абыз ақсақал, қоғам қайраткері, мемлекетіміздің тірегің қалаушылардың бірі, бірегейі деп білеміз. Өйткені, сіз Кеңес үкіметі кезінде қазақтың ұлы қайраткерлері Димаш Ахметұлы Қонаевпен, кеше ғана өмірден өткен абыз ақсақалымыз, қайраткеріміз Байкен Ашимовпен қатар жұмыс істеп, одан кейін егемендік алар алдында, қазіргі тәуелсіздік жағдайында Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевпен

үзеңгілес жұмыс істеп, Қазақстанның өркендеуіне, дамуына аянбай еңбек етіп, қазақ айтқандай бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарған ел үшін еңбек еттіңіз. Оған сіздің 65-жылдан аса қызмет істеген ерен еңбегіңіз куә. Осы сіздің халыққа, елге, мемлекетке істеген еңбектеріңізді ескере отырып, «Ұлттық тәрбие» журналының алғашқы тұсау кесер мәліметтерін сіздің ойыңыздан бастағымыз келеді. Осы тұрғыдан, сізге ұлттық тәрбие, ұлттық идеология жайында біраз сұрақтар қойып, ойыңызды білгіміз келеді.

Мақтай аға бүгінгі тәуелсіз Қазақстан өмірінде, әсіресе оның ішінде жастар арасында ұлттық идеологияның, ұлттық тәрбиенің керегі бар ма, бар болса оның мәні қандай деп ойлайсыз?

Халқымыздың рухы дамымай, негізделмей, ұлттық идеология қалыптаспай, сол ұлттық идеологияның негізгі байланыстарын ұлттық тәрбиемен ұштастырмай, мемлекетіміздің экономикалық жағдайы қанша өрлеп, дамыса да, ұлттық рух, ұлттық идеология қалыптаспайды, тәуелсіздігіміздің нығаюы, экономикамыздың өркендеуі, саяси әлеуметтік жағдайымыздың жақсаруы толығынан негізделмейді. Сондықтан, Сіздің осы мәселені қолға алып, әдейілеп танымдық баспа құрылымын шығарып отырғандарыңыз өте күрделі мәселе. Қызым, сондықтан қолға алып отырған еңбектеріңіз сусыраған қазақ халқына шөлін қандырып, рухын арттыратын, соған демеу болатын күрделі мәселе деп есептеймін. Сол себепті, осы еңбектеріңізге жеміс тілеп, бұл басылымның халықтың шөлін қандырып, қазақ халқының, тіпті барлық Қазақстанның дамуына үлесін қосатыны сөзсіз. Соған ақ жол тілеп, ақ ниетімді білдіремін.

Ал, ұлттық тәрбие мен ұлттық идеологияның мәні не десек, бұл тәуелсіз мемлекетіміздің тірегі, алға сүйреуші күші деп айтуға болады. Ата-бабадан бүгінгі күнге дейін жалғасып келе жатқан ұлттық идеология, ұлттық рух оны іске асыратын ұлттық тәрбие бірнеше көзқарастардан тұрады. Оның негізгісі, біздің өшпес, жалғасын тауып жатқан тарихымыз. Тарихқа үңіліп қарасаңыз, идеологияның пайда болуы мемлекеттің пайда болуынан басталады деп ойлаймын. Ал, енді Қазақстан тарихи мемлекет ретінде XV-XVI ғасырларында құрыла бастады. Міне, сол мемлекет боп қалыптаса бастағаннан ұлттық идеология құрыла бастады. Сол мемлекет құрылуының, тәуелсіздігін негіздеудің көзі – ұлттық идеология.

«Мың өліп, мың тірілген» қазақ тарихы

халықтың өткені мен бүгінгі баға жетпес мұра, құнды дүние. Қай халық болмасын, мейлі мыңдаған, мейлі миллиондаған халқы болса да, оның ешбір байлыққа айырбастамайтын қазынасы бар, ол – тарихы. Біз тарих арқылы ол елдің өткенін шолып, болашағын бажайлаймыз. Әлемдегі орнын, шыққан тегін, бүкіл бітім-болмысын байыптап, сол арқылы тани түсеміз, түсінік қалыптастырамыз. Тіліміз, діліміз, салт-дәстүр, әдет-ғұрпымыз, халық ауыз әдебиетінен бастау алатын әдебиетіміз, қолөнеріміздің бәрі-бәрі тарих. Демек, тарих – біздің өткен өмірімізден сыр шертіп, мұң тарқататын, тұнып тұрған мол мағлұмат беретін, бүгінгі күнге жеткен, өткен кездің ақтаңдақ беттері. Әр нәрсенің өзінің тарихы бар: дүниенің, адамның, табиғаттың жаратылуы, мемлекеттің пайда болуы, діннің келуі, мәдениет пен өркениеттің дамуы, әдебиеттің қалыптасуы т.б. Тарих кете береді, ол тоқтаусыз, бүгінгі күннің тірлігі мен тынысы ертеңге тарих. **Тарихты білмеу – өзіннің шыққан тегінді білмеу, отанын білмеу.** Ата-бабасын сыйламау, бір сөзбен айтқанда мәңгірттену. Ондайлардың мемлекеттің дамуына тигізетін пайдасынан зияны басым. Тегін білмеген тексіз адам. Сондықтан, олардан сақтану керек, ол үшін жастарға өткенін білдіру, тарих қойнауынан сусындату. Өткенге баға беру оңай, ал оның байыбына бару қиынның қиыны.

Ұлттық идеологияны дұрыс жолға қою біздің ұлттық тәрбиеміздің дұрыс бағытқа негізделуімен тікелей байланысты. Яғни, біз жастарға тарихты дұрыс оқыта білсек, өткен ел жағдаяттарын өз ретімен түсіндіре білсек тәрбиенің бір діңгегі қатайры сөзсіз.

Ұлт тарихының ұлттық тәрбиемен байланысы туралы айтып өттіңіз. Бүгінгі таңдағы тарихты оқытуд а қандай инновациялық үрдіске енгеніміз дұрыс деп ойлайсыз? Бүгінгі тарихты оқыту бағдарламасы дұрыс деңгейде қойылған ба?

Ұлттық тәрбие негізін тарихи фактілерге сүйене отырып оқытуда ата-бабамыздың аңсаған еркіндігіне жеткен ұрпағына тәуелсіздік алғалы бері қандай жетістіктерге қол жеткізгендігі тұрғысынан білім беру жағын қарастыру қажет. Біз тәуелсіз еліміздің бүгінгі биігінде тұрып осы күнді армандаған бабаларымыздың биік мұраттары алдында, жан алысып, жан беріскен алмағайып заман тарихы мен бүгінгі замана тарихын да қозғап, еліміздің өміріндегі елеулі оқиғаларымен жалғасын көрсетуіміз керек. Тәуелсіздік алған алғашқы күннен бастап, Қазақстан халқының небір тар жол, тайғақ кешулерден сүрінбей өтіп, бүгінгі шыққан биігі мен қол жеткен

жетістіктерін саралай отырып, білім алушыға осы белеске өзіндік үлес қосуға бағыт-бағдар беруді, жана ойлар, идеяларымен толықтыру үшін жол көрсету жағы қадағалануы қажет. Осындай мақсат негізінде аңсаған егемендігіміздің тұғырын тік ұстап дамыту жолында ұлттық қасиет, ұлттық болмыс пен ұлттық намысты жоғары ұстап, ата-бабамыздан қалған жер мен елдікті ары қарай жалғастырып, ілгерілету жастардың қолында екендігін түсіндіру ұлттық тәрбиенің тарихи тұрғыдан түсіндіру қағидаларының негізгі бағыт-бағдары болып бекітілуі қажет.

Бүгінгі егемендігімізді алып, арқамызды кеңге салып отырған мына заманда тарих бағдарламасы менің ойымша екі тұрғыда оқытылуы қажет. Біріншіден, өткен қазақ тарихының өзі қайта қаралып бүгінгі еліміздегі зерттеуші ғалымдарымыздың көзқарасы тұрғысына негізделіп жасалынуы керек. Себебі қазақ тарихы өзге ұлт зерттеушілердің көзқарасымен қалдырылған деректерге негізделген. Ол зерттеулер қазақ халқын көшпенді малдың соңынан еріп жүріп, осынша жерге ие болып қалған халық ретінде көрсетеді. Дұрыс, қазақ халқы көшпенді мал бағып өскен халық екені рас. Бұл дегеніміз тек малдан басқа ештеңе білмей, біреудің жерін мал бағу үшін тартып алып өмір сүрген халық деген ұғым болмау керек. Малды күн көріс қамы ретінде пайдаланып, бірақ рухани қоры, ойлау деңгейі жоғары ел екенімізді біздің әдебиетіміз мен мәдениетіміз анық көрсетеді. Қазақ жерінде ауыз әдебиет үлгілері еш елде жоқ үрдісте дамыған. Әлемді таң қалдырған дауыс иелері де біздің қазақ топырағында дүниеге келген қандастарымыз емес пе?! Қазақ халқы ешқашан біреудің ала жібін аттамаған халық. Олар өз жері үшін жанын аямай күресіп, болашақ ұрпағына жерін аманат етіп қалдырып кеткен өнегелі халық.

Біз бұрынғы тарихты білім бағдарламасына ендіруді осы тұрғыда алатын болсақ, Қазақстандағы әрбір білім алушы осындай жерде, осындай елде туғанын мақтаныш етіп, туған жерінің тарихына деген сүйіспеншілігі оянары хақ.

Екінші қыры, бүгінгі тарихты оқытудағы мәселе. Арғы өткен тарихты бөліп алып, өзіміздің көз алдымыздан өткен, бүгінде жалғасып жатқан тарихтан бастайық. Бүгінгі өмір десек, оны 2 тұрғыдан қарастыру керек. Біріншісі, 70 жылдан аса Кеңес өңірі, екіншісі, 20 жылға жуық тәуелсіздік заманы. Кеңес өмірін алсақ, совет өкіметінің өздерінің идеологиясы, оны іске асыратын коммунистік партиясы бар еді. Қазақ Совет өкіметінің кезеңін саралап алып

қарасақ, оның шындығын айтсақ, жақсылығы да, жамандығы да болды. Жақсылығы деп ғылым мен білімнің дамуын, Қазақстанда күрделі өнеркәсіптің пайда болуын, өндірісі дамыған қалалар, қалашықтардың пайда болуын айтсақ болады. Агроөнеркәсіптің дамып, өркендеп өсуі, қысқаша айтқанда, Қазақстан совет заманында индустриалды-аграрлық мемлекетке айналды. Совет өкіметінің өзінің ұлттық құрылымы, коммунистік тұрғыдан қалыптасқан идеологиясы бар еді.

Қазір Қазақстанның әлеуметтік жағдайы жақсарған, экономикасы қарыштап дамыған өркениетті елге айналды. Бұрын атын естігеніміз болмаса, затынан бейхабар көптеген айтулы халықаралық ұйымдарға мүше болдық. Қазақ елін әлем таныды. Биылғы Еуропалық қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымында төрағалық етуі де соның бір айғағы. Бұл – Қазақ елінің қоғамдық-саяси дамудағы қол жеткізген жетістіктерін мойындаумен бірге, бүкіл әлемдегі қауіпсіздікті сақтаудағы рөліне берілген баға. Бұл – Қазақ елінің болашағының бұдан да зор болатынына кепілдік. Қазақ халқы талай аумалы-төкпелі замандарды басынан кешті. Біздің қайсар рухымыз, ерік-жігеріміз замана көшінде қалып қоймай алға жетеледі. Жетістіктерге жетіп жатырмыз. Барша жеткен табыстар Елбасымен тығыз байланысты. Тәуелсіздіктің сын сағатында өзінің қажырлы қайраткерлігімен, дана саясаткерлігімен елімізді сеніммен алға бастап, егеменді, дербес Қазақстан Республикасының негізін қалады. Елбасымыз халықтың әл-ауқатын арттырып, жарқын болашағы үшін орасан еңбек ете отырып, алған бетінен таймай, мемлекет тізгінін нық сеніммен ұстап келеді. Қазақстанның қол жеткізген барша табыстарына, халқымыздың мемлекеттік мәртебе алған ана тілі, ұлттық салт-дәстүрі, бай мәдени мұрасының қайта жаңғыруы, барлық ұлттар мен ұлыстардың ынтымағы мен достығына, береке-бірлігіне Елбасы ұйытқы болып келеді. Бәсекеге қабілетті экономикамызды құрып, сыртқа абыроймен танылудамыз. 2010 жылы Қазақстанның ЕҚЫҰ секілді беделді ұйымға төрағалық болғанын ескерсек, бұған да Елбасының беделі мен саясаткерлік тұлғасы үлкен септік болғанын айтып өту орынды. Елімізді дүниежүзі танып, беделді жағымыздан көрініп жатқанымыз, әрине, біріншіден халықтың еңбегі, бірлігі және елбасы стратегиясының дұрыстығы. Осы жетістіктерді бүгінгі таңда дұрыс бағытта білім саласында білім алушыға түсіндіре білсек, жастардың өз халқына, жеріне деген сүйіспеншілігін оята білсек, біздің болашағымыз

жарқын. Міне, қызым, тарихты біз осы тұрғыда тек өткен күн тұрығысында қарастыра бермей бүгінгі ел жетістігінде де жаңа ғылыми көзқарас негізінде бере білгеніміз дұрыс.

Жоғарыдағы идеологияның біздің дамуымызға кедергісі болды ма? Өзіңіз айтқандай, енді жаман жақтарына тоқталып өтсеңіз?

Ол идеологияның жақсы және жаман жақтары да бар. Коммунистік идеологияның жоғарыда аталған жақсы жақтарымен қатар, халқымыздың дамуына, ой-өрісінің кеңеюіне кедергі келтірген жақтары да көп болады. Коммунистік идеяның негізгі бағыты реализм ретінде алғанымен, менің ойымша идеализмге көбірек ауысып кетті. Оған дәлел, қысқаша айтқанда әр ұлттың тілін дамытпау, тарихын қадірлемеу, ұлтты жойып, қазақ халқы, өзбек халқы, орыс халқы деген тағы басқа ұғымдарды совет халқы деген ұғымға ауыстырып, соны мойындатуға тырысты. Осының негізінде, отаршылдық, шовинистік ұғымдар пайда болып, қалыптаса бастады. Осындай кереғар идеологияның кесірінен қазақ тілінің дәрежесі төмендеп, тұрмыстық деңгейде ғана қолданылатын болды. Қазақстан халқы түрлі ядролық және бактериологиялық сынақтардың зардабын шекті. Индустриялы қалалар пайда болып, қалаларда орыстар шоғырлана бастады. Олар қазақшылыққа қарсы болып, қазақтар тек ауыл маңайында ғана қалды. Сол себепті, қазақтың ұлттық мәдениеті заманынан кеш дамып, біраз ұлтқа тән ерекшеліктері кенже дамыды. Екінші дүниежүзілік соғысқа қатысып, өзін бір супердержаваның бөлшегі ретінде сезінді. Ғылым, білімге ден қойып, осылар арқылы еңсесін көтеруге тырысты. Бірақ бұл бұлқыныс халық бойынан толық шықпады, тек 1986 жылы желтоқсанда ғана бұрқ етіп, халық өзінің тарихи тағдырын айқындай алатынын паш етіп, ұлттық ар-намысының бар екенін көрсетті. Одан кейінгі тәуелсіздікке қол жеткізген тұстар, кейінгі егеменді еліміздің жаңа болмысы, демократиялық даму, нарықтық экономика сияқты мәселелер бой көтерді. Осы сияқты сан тар жол, тайғақ кешуді басынан өткерген қазақтың тағдырын байыбына барып, ұлттық тәрбие аясында білім алушыға түсіндіре білуіміз қажет. Ұлттық намыс, ұлттық тұлға қалыптастыруда етілген ерен еңбекті негізге ала отырып, түсіндіру барысында жастардың өз еліне деген сүйіспеншілігі оянары анық. Олар тарихтан алған білімдері негізінде оны ұлттық қырынан, сипатынан толық тани түседі. Сол себепті де, сіздер қолға алған шара – ұлттық тәрбиеде, ұлт тарихында ел үшін болған

тарихи жайттарда, ұлттық сипаттағы тұстарда қамтылғаны орынды.

Совет өкіметінің барлық ұлтты бірдей етіп ұстаймыз деген идеясы ұлттың ұлт болып дамуына, салт-дәстүрінің, тілінің, ділінің дамуына кедергі келтірді.

Сол өткен тарихтың есесін толтыру үшін біз не істеуіміз керек?

Қазақстанның тәуелсіз егеменді ел болуы – біздің жаңа тарихымыздың басы. Ендігі жерде біз өз тарихымызды бұрынғыдай көп ұлтты мемлекеттің құрамында емес, дербес зерттеп, ұлтымыздың, тарихтың ұзақ жолында ұтқаны мен ұтылғанын, жеткені мен жете алмаған тұстарын кең ашып, бүгінгі егемендікке келуіміздің заңды жолын көрсетуге тиіспіз деп санаймын.

Бүгінгі тарихты осы тұрғыда қамтып, жастар бойына сіңіре білсек, еліміздің болашағы жарқын болары сөзсіз. Тарихын біліп өскен ұрпақ ата-бабасының жеткен жетістіктерін қадірлеп қастерлей біледі.

Мақтай аға, сіздің алтын уақытыңызды бөліп ұлттық тәрбиені тарихпен байланысы туралы ой бөліскеніңізге көп-көп рахмет! Сіздің денсаулығыңыз жақсы болып, ауырмай халыққа шапағытыңыз тиіп жүре берсін демекпіз! Біздің жаңадан ашылып жатқан тәй-тәйлап тұрған ұлттық сананы, ұлттық рухты көтеру мақсатында ашылған «Ұлттық тәрбие» журналына өз батаңызды берсеңіз!

Қызым, еліміздегі қара шаңырақ білім ордасының бірі Абай атындағы ҚазҰПУ осындай игі шараны қолға алып, қазақ жас тарына бағыт-бағдар беру мақсатында жасап жатқан жұмысына мен дән ризамын. Біздің ұлттық тәрбиеміздің ұрпағын тек жақсылықпен, руханилыққа жетелейтінін бүгінгі таңда ғалымдар да мойындап отыр. «Қой үстіне бозторғай жұмытқалаған» бұрынғы Кеңес үкіметі заманында ұлттық деген сөзді ауызға алуға жасқанатын кезеңде бәрі басқаша болатын. Егемендігімізді алып, еркіндікке қол жеткізіп, тәуелсіз мемлекет болып отырған мамыражай кезеңнің ерекшелігін білім алушыға ұлттық сананы жетілдіру жолында бағыттағанымыз орынды. Өз ұлтымыздың қасиетті тәрбиесін жастардың бойына дұрыстап бере білсек, Қазақстандағы басқа ұлт өкілдері де қызыға қарап, сыйлап үйренері хақ. Осындай киелі жұмысты қолға алып отырған сіздердің ұжымдарыңызға шығармашылық табыс тілеймін! Ұлттық рухты көтеретін, ізгілікке бастау болатын жұмыстарыңыз тек оң көзқараспен қолдау таба білсін демекпін!

Сұхбаттасқан Ж.Сейсенбаева

М.Т. Мынбаев –
профессор, ректор мусульманского
Университета «Руханият»

О ФОРМИРОВАНИИ СИСТЕМЫ РЕЛИГИОЗНО – ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ

В связи с происходящими в нашем обществе социально – экономическими изменениями, одной из главных задач становится формирование достойной личности. На первый план выходят вопросы образования и воспитания, ответы на которые ищут лучшие силы общества. Разрабатываются образовательные программы, вводятся новые методики обучения, предпринимаются попытки создать систему национально – патриотического воспитания.

Необходимо отметить, что сегодня ученые и представители интеллектуальной элиты всего мира уделяют особое внимание религиозно – духовному просвещению и воспитанию. Например, патриарх Алексий II обратился к Министру образования РФ с открытым письмом, в котором предлагал изъять из учебников темы, агрессивно пропагандирующие атеистические взгляды и теории. Его просьба была удовлетворена, и поэтому сегодня в школах России широко представлено религиозное просвещение. В то время как в школах Казахстана до сих пор безальтернативно преподается сомнительная теория Дарвина, школьникам навязывается атеистическое мировоззрение, о включении же предмета, просвещающего вопросы ислама, даже не упоминается.

История нашего народа показывает, что, начиная с Аль – Фараби, все великие ученые – просветители высоко оценивали значение исламского просвещения. В 1884 году Ы. Алтынсарин подготовил учебное пособие под названием «Основы мусульманства», основной целью которого он считал формирование правильного понятия об исламе. Данная тема находила всестороннее освещение в работах Абая и Шакарима, где ислам и иные мировые религии и идеи рассматривались в сопоставлении с национальными особенностями казахов. Однако позже, в связи с известными историческими обстоятельствами, идейное и воспитательное значение ислама долгие годы сознательно игнорировалось и искажалось.

Следует отметить, что в Советском Союзе была сформирована действенная система атеистического воспитания молодежи. Но во многом, не взирая на декларативное отрицание

религии, марксизм - ленинизм имел все черты религиозной системы, фактически являлся сублимированным христианством. Это отчетливо прослеживается во всех принципиальных элементах.

Например, Троица: Маркс – отец, Ленин – сын, Энгельс, хотя и не выявлен столь отчетливо, - святой дух. Они не умерли, а вечно живут: «Ленин жил, Ленин жив, Ленин будет жить». Изображения «богов» и священные реликвии (мощи Ленина) присутствуют наряду с определенным порядком поклонения им (ритуал). Святые – наличествуют, великомучеников любят и почитают, мученичество – пропагандируют. Пророчества – в виде пропаганды светлого будущего («царство - божие»), «социалисты – утописты предсказывали, Маркс разработал, Ленин воплотил». Священные книги – «Капитал», полное собрание сочинений... Без цитат из них не могла выйти ни одна книга. Богоматерь – пантеистического плана - образ «Родина - Мать». Вселенские соборы – съезды КПСС. Храмы, наподобие протестантских молитвенных собраний – партийные, комсомольские и иные собрания. «Борьба с еретиками» - всеобщая, со сходными же методами. Инквизиция – соответствующие отделы ЧК.

Сравнительный анализ не является целью статьи, и потому мы ограничимся приведёнными соображениями, которые показывают, что марксистско-ленинское учение чётко воспроизвело структуру религии. Вряд ли можно отрицать тот факт, что история человечества убедительно и многократно демонстрировала неотъемлемо присущее человеку религиозное мировосприятие.

Однако с развалом СССР распалась и созданная им система. На её месте организованной системы духовного воспитания создано не было, идёт стихийный, децентрализованный процесс. Вряд ли можно довольствоваться этим, учитывая эксцессы, радикальные проявления отдельных, религиозно – безграмотных людей.

Даже сегодня, Казахстан, став независимым светским государством, имеет очертания христианской религии. Например, год исчисления ассоциируется с годом рождения Иисуса

Христоса, например 2007 год от рождества Христова, новый год ассоциируется с самим рождеством Христова, воскресенье ассоциируется с несением религиозной службы в церквях, весна ассоциируется с масленицей и т.д.

Сегодня наша молодёжь, празднуя рождество Христова, день мифического «святого Валентина», читая библейские рассказы в учебниках литературы 5-6 классов, по психологической направленности сознания становится ближе к христианской культуре, чем к своей национальной. Христианская религия становится для мусульман ближе и привычнее и поэтому сегодня в рядах Свидетелей Иеговы, церковь Муна, «Грейс» и других течений и сектах христианского направления мы видим казахов, узбеков, татар, уйгур и других этнических мусульман. А внедрение в детское сознание языческих, дохристианских архетипов (например, Хэллоуин) – уже совершенный нонсенс!

Внимательный анализ показывает, что политика СССР вела к деградации основ национальной культуры, и значительная часть третьего поколения казахов и других мусульман, выросших при советской власти не владеет не только родным языком, но и не знает культуры, истории своего народа, его религии, традиций и обычаев, почти полностью утратила этнонациональную составляющую личности. Казалось бы, за годы независимости должны были быть сделаны определённые шаги к национальному возрождению. Но на практике мы наблюдаем очень незначительные сдвиги, а местами даже серьёзный откат. Мы ясно отдаём себе отчёт в том, что на наших глазах казахи и другие мусульмане становятся маргиналами на родной земле. Утрачивая многие основополагающие элементы своей культуры, мы приобретаем не самые лучшие, часто суррогаты, чужой. Не становясь кем – то другим, мы перестаем быть самими собой.

Трудно смириться с таким положением. Выход нам видится в обращении, в пристальном внимании к национальному духовно – нравственному воспитанию на основе нашей истории, культуры, религии, традиций.

У нас есть все возможности начать процесс формирования системы духовно – нравственного просвещения и воспитания, и было бы ошибочным не использовать их. Нет сомнений, что ознакомление молодёжи с первоосновами ислама, его историей, системой ценностей, этикой, обрядово – ритуальной частью имеет важное познавательное – воспитательное значение.

Мы полагаем, что это воспитание должно

быть представлено в рамках национально – патриотического образования. Первостепенное внимание должно уделяться процессу овладения духовным богатством нашего народа, в результате которого человек мог бы стать личностью с гармоничным самосознанием, сочетающем в себе знания с высокой нравственностью, с развитой культурной деятельностью, поведением, чувствами, мышлением.

Другой стороной, диктующей нам необходимость активно заниматься религиозным просвещением, является слабая защищённость, недостаточная философско-религиоведческая «экипированность» наших сограждан, сталкивающихся с агрессивным миссионерством.

Н. Романова отмечает: «Негативным аспектом деятельности части миссионеров, прибывших из – за границы, является желание оторвать молодёжь от своей национальной психологии, среды, родных и близких и беспрекословное подчинение «духовным авторитетам», игнорирующих национальные интересы и приводящие к национальному нигилизму (речь идет о представителях разных христианских конфессий)».

Печальную роль в данном случае играет этническая толерантность, которая в данной ситуации является не столько безволием, сколько попустительством. Долгие годы советской власти сильно повлияли на ментальность нации и взрастили не только национальный нигилизм, но и вопиющую культурно – языковую безграмотность.

Мы полагаем, что определение роли и места ислама, его вечные ценностей, в национальном образовании должно стать темой глубокого исследования со стороны верующих, сведущих в религии, профессиональных педагогов, психологов, имамов и других образованных мусульман. Нам следует принять активное участие в выработке концепции национального образования на основе ислама. Она должна разрабатываться с учетом принципов суверенитета, уважения прав, свобод и равенства граждан, единства казахского народа и межнационального согласия.

Большим шагом в формировании религиозно-духовного образования и воспитания в Казахстане является включение в классификатор специальностей гуманитарного профиля специальности «Теология (исламоведение, христиановедение)» (бакалавриат, магистратура) и разработка стандартов по данной специальности для детских садов, школ, колледжей и ВУЗов. На сегодняшний день на факультете философии и

политологии КазГНУ совместно с Техническим комитетом по стандартизации «Халал» создается

необходимая учебно-методическая база для обучения студентов по специальности «Теология».

Түйін

Бұл мақалада ұлттық-патриоттық тәрбиенің ерекшеліктері қарастырылған. Автор рухани құндылықтарға, оның ішінде ислам іліміне назар аударуды ұсынады. Ол жас өскелең ұрпаққа саналы тәлім-тәрбие беруге септігін тигізбек.

Summary

In the article the features of national-patriotic upbringing are considered. The author urges to give particular attention to religious-spiritual education, especially to Islamic education as it bears the basic ideological and educational value for rising generation.

Е. Қасенов –

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің оқытушысы

ҰЛТТЫҚ МҮДДЕ – ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІ

XXI ғасырдың жан-жақты зерделі, дарынды, талантты шығармашылық тұлғасын қалыптастыру – білім мен тәрбие берудегі мемлекеттік істің ең маңызды мәселесі. Осы орайда, еліміз білім мен ғылымның дамуына жете көңіл аударып, замана рухына сай келетін ұлттық білім үлгісін жасауды басты мақсат етіп отыр.

Бүтін бір ұлт, тұтас мемлекеттің келешегі бүгінгі жас ұрпақ қолында десек, сол ұрпақтың сапалы білім мен саналы тәрбие алуы «отбасы-мектеп-мемлекет» бірлігімен тығыз байланысты. Бүгінгі балдырғанның қоғамға лайықты азамат болып қалыптасуы отбасы мен мектептен алар білім мен тәрбиенің түп тамырында жатыр. Бұл ретте «бүгінгі білім беру жүйесі қандай болуы тиіс?», «тәрбие негізі қайдан алынуы керек?» деген сауалдардың кезексіз орын алатыны даусыз. Әрине, қашанда бала тәрбиесі — қоғам, мемлекет алдындағы жауапты, күрделі міндет. «Балаға білім беру үшін, ең алдымен оны тәрбиелеу керек, тәрбиесіз берілген білім, адамзаттың қас жауы» (әл-Фараби). Сондықтан да, қазіргі қоғам жас ұрпақты жаңа қоғам мүддесіне лайықты жан-жақты, талғамы жоғары, білімді, тәрбиелі, парасатты тұлға ретінде қалыптастыруды талап етіп отыр. Сонымен қатар, әлемдік білім кеңістігіне ену мақсатында білімді жеке тұлғаға қарай бағыттау көзделіп, оқу-әдістемелік жүйесіне жаңа талаптар қойылып отыр. Осы орайда, елімізде ұлттық тәрбие мәселесі көтерілуде. Ал, тәрбие – іркіліссіз, әрі кешенді түрде жүргізілетін іс. Сондықтан баланы қазіргі әлемдік мәдениеттің рухымен қоректендіре отырып, ана тілі мен ділін, дінін, дәстүрлі мәдениетін қастерлей білетін

жарқын тұлға ретінде қалыптастыру аса қажет. Ал, балаға ата-анадан кейінгі ақыл-ой, адамгершілік және ұлттық тәрбиені сіңіруші адам – мұғалім. «Мұғалім қандай болса, мектебі ымырандай болмақшы. Яғни, мұғалім білімді болса, білген білімін басқаға үйрете білетін болса, ол мектептен балалар көбірек білім біліп алып шықпақшы» (А.Байтұрсынов).

«Ата-ана-оқушы-мектеп» байланысын жандандыруда мұғалім рухани уыз – ұлттық тәрбиеден алшақ кетпеуі тиіс. Себебі, ұлттық тәрбиенің басты мақсаты:

– бүгінгі жас буынды ұлттық мәдениеттен нәр алған рухани адамгершілік, кісілік қасиеттері мол тұлға ретінде қалыптастыру;

– ойлау қабілетін дамыту және эстетикалық тәрбие беру;

– ұлттық дүниетанымға сүйене отырып, жас ұрпақтың санасында туған халқына деген құрмет пен мақтаныш сезімін ұялату.

Тәрбиенің бұл мақсаттары ұлттың келешек ұрпағына өнеге көрсетуден туындағаны белгілі. Ал, осындағы ұлттық тәрбие – белгілі бір этностың ұрпақтан-ұрпаққа көбінесе ауызша түрде жалғасып келе жатқан, халықтың тарихи және әлеуметтік тәжірибесінің жемісі. Ол халық ертегілерінде, аңыздарында, жырларында, мақал-мәтелдерінде сақталып, ұлттық салт-дәстүрлер арқылы көрініс тауып отырады. Мұндағы көзделген негізгі мақсаттар:

1. Баланың танымдық мәдениетін ояту;

2. Тілдік қоры мен қиялын дамыту.

Жас ұрпаққа ұлттық тәрбие беру барысында бұл айтылғандарды ескере отырып, ең алдымен оны бүгінгі күннің талап-тілегімен байланыстыра

үйрену, туған өлке тарихымен тереңірек танысу болуы шарт екендігінде.

Әлемдік деңгейдегі тарихи тұлғалардың, қазақ ойшылдарының өмірі мен еңбектерін жас ұрпаққа таныстырып, олардың адамгершілік, отаншылдық қасиеттерін қалыптастыру бағытындағы жұмыстарды жаңғырта түсуге Қазақстан ғалымдары да өз зерттеулерімен ат салысуда. Елбасы “Біздің тағы бір аса маңызды идеологиялық міндетіміз – қазақстандық отансүйгіштікке тәрбиелеу, әрбір азаматтың өзін-өзі айқын билеуін қалыптастыру. Шынайы отансүйгіштікті, нағыз азаматтықты қалыптастыру жеке бастың өзін саяси тұрғыдан айқын сезінуін, өз Отанын саналы түрде таңдауын көздейді”, – деп қазіргі таңдағы республика жастарын отансүйгіштікке тәрбиелеудің маңыздылығын атап көрсеткен еді.

Бұл орайда, қазақ ойшылдарының атқарған қызметтері мен олардың артқа қалдырған тарихи-педагогикалық мұраларына ерекше назар аудару қажеттілігі, оларды білім мазмұнын таңдауда орынды да, тиімді пайдалана білу әлі де өзекті мәселе болып қала береді.

Ұлттық тәрбиелілік – бұл адамды белгілі бір ұлттың өкілі, ұлттық дәстүрді, халықтық тәжірибені ұрпақтан ұрпаққа жеткізуші ретінде сипаттайтын адами сапа (қасиет) болып табылады, ол ұлттық тұлғаның таным-білімімен, сана-сезімімен және алынған білімді іс жүзінде жүзеге асыра алу дәрежесімен, мінез-құлқымен өлшенеді.

Білім беру барысында оқу іс-әрекеттері арқылы әр оқушының проблеманы шешу, ақпараттық, коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыруға болады. Құзыреттілік қалыптастырудың келесі міндеті әр сабақтың өмірлік жағдайлармен байланыстылығы. Бұл орайда, құзыреттіліктерді қалыптастыруға бағдарланған тапсырмалар қолданылады.

Білім беруді жетілдіру мақсатында құзыреттілікке бағытталған, ұлттық құндылықтармен толықтырылған білім мазмұнын іріктеу мәселесі қазіргі мектепке кеңінен еніп отырған экономика пәнін түзіп жетілдіруде кеңінен қолданылуда.

Мектепте экономикалық білім беру кеңінен өріс алып отырғанымен, оның кей бағыттары әлі де толықтыруларды қажет етуде. Осыған орай, мектеп оқушыларының салық мәдениетін қалыптастыру экономикалық білімді жетілдіру бағыттарының бірі.

Өркениеттің одан әрі қауіпсіз және тұрақты даму үрдісінің перспективалы бағытына білімге

негізделген даму жатады. Яғни, әлемнің түкпір-түкпіріндегі және жеке елдердің дамудың тарихи тәжірибесі мен ерекшеліктерін көрсететін жеке, әрі жалпы жаһандық білімнің үнемді, ұтымды дамуы мен тиімді пайдаланылуы қамтамасыз етілуі тиіс.

Өзінің тәуелсіздігін және дербестігін алған кез келген мемлекетке тұрақты, әрі күшті қаржылық база қажет. Яғни, дербес мемлекет болған және белсенді түрде нарықтық экономикаға өту кезінде салық мәдениеті елеулі орын алады.

Экономикалық білім беруде жоғары сынып білім алушыларының салық мәдениетін қалыптастыруда «салық», «салық жүйесі», «салық кодексі», «салық салу», «салықтық бақылау» т.б. ұғымдары түсіндірілуі қажет.

Салықтар – экономикадағы ең қарама қайшылықты сұрақтардың бірі. «Сіз және сіздің жанұяңыз қандай негізгі салықтар төлейді?», «Үкімет неге салықтар жинайды?», «Салықтарды кімдер төлеуі керек?». Біздің барлығымыз, қазіргі қоғам үкімет салықтарсыз ештеңе істей алмайтындығын толық түсінгенімізбен, оларды төлеу мәселесі қиын болатыны белгілі. Сондықтан да, мектеп білім алушыларының салық мәдениетін қалыптастыруда ұлы ғұламаларымыздың еңбектерінде көрініс тапқан ұлттық құндылықтарды орынды қолдана білу мүмкіндігін кеңінен пайдалана білуіміз қажет.

Салық мәдениетін қалыптастыру мәселесінің зерттелуін салық мәдениетін қалыптастырудың тарихи деректерінен бастасақ, сонау Әмір Темір /1333 жылы/ басқа деректерде /1336 жыл/ заманынан бастауға болады. «Темір жарғысының» маңызды элементі – экономикалық мәселелер. Ол негізінде объективті көрсеткіші бар салық салу жүйесін жасап шығарды.

Темірдің салық жинау принципі – ауқатты салық төлеуші мемлекетті байытады деген. Сондықтан да, ол жер өңдеу ісіне, кедейленген жер иесіне қатты көңіл бөлді, жер өңдейтін құрал саймандар бөлді, арықтың, жолдың дұрыс күйде болуын қадағалады, көпірлер, керуен сарайлары салынды, саяхатшылардың қауіпсіздігі қамтамасыз етілді. Демек, сонау заманнан бастап, салық жүйесінің қалыптасуына негіз салынған [1].

Әл-Фараби ілімі тәрбиенің әрбір қоғам кезіндегі (феодализм, капитализм) әлеуметтік мәнін ашып, экономика, адамгершілік, ақыл-ой тәрбиесінің мәселесін қарастырды.

Халқымыздың ағартушылары А.Құнанбаев, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, М.Жұмабаевтардың еңбектерінде де көрініс

тапқан.

Оқушылардың экономикалық тәрбие мәселесіне арналған бірқатар жұмыстарында еңбекке оң көзқарас пен қоғамдық меншікке ұқыптылық арасындағы байланысты қалыптастыру қарастырылды.

Абай жастарға үлгі етіп ұсынған адал еңбек, ар-ождан қай дәуірде болмасын көнермейтін, адамды қиыншылық атаулыдан аман-есен алып шығатын тіршіліктің тұтқасы, өмірдің нұсқасы, жастарды алға жетелер жарық жұлдыз – нысаны екені даусыз.

Сәкен Өзбекұлының “Нарықтық қатынастар туралы ойлар” деген мақаласында Абайдың нарықтық көзқарастары біршама дұрыс та, жан-жақты сараланғандығын көруге болады. Атап айтқанда, ғалым мақаласында былай дейді: “... Абай өз заманының талаптарынан көп алға кетіп, көрегендік пікірлерімен қазіргі нарықтық қатынастар, бизнесті ұйымдастыру, еркін кәсіпкерлік, капиталдың алғашқы кезеңінде қалыптасуы, меншік құқын иелену, пайдалану, билеу сияқты мәселелерге сол кездің өзінде-ақ жауап іздеген”. Абайдың өз дәуірінде айтқан пікірлері бүгінгі заманның талаптарымен ұштасып жатқанын анық аңғарамыз.

Ал, Абай Құнанбаев еңбектеріне талдау жасап, Қазақстандағы экономикалық ой-пікірлердің дамуын зерттеген экономика ғылымдарының докторы, профессор Дүйсенхан Кабдиевтің еңбектерінен аңғарамыз.

“Абай Құнанбаев өзінің творчестволық еңбектерінде көптеген экономикалық мәселелерді көтеріп, оны ағартушылық және демократиялық көзқараспен шешіп отырған. Көшпелі халқымыздың шаруашылығын жақсы білетін ол, Қазақстанның экономикалық даму болашағы жайлы құнды пікірлер айтқан. Бұл пікірлері тарихи жағынан оқшаулау болғанымен қазақ халқының әлеуметтік-экономикалық пікірлерінің оянуына үлкен үлес қосқан” [2].

Шоқан Уәлихановтың күллі еңбектерінің темірқазығы – қоғамның шаруашылық-экономикалық проблемаларына арналған зерттеулері. Бұған «Қазақтардың қонысы туралы», «Мал шаруашылығы – халық байлығы», «Өнеркәсіп және сауда», «Өнеркәсіп және ақша системасы» сияқты еңбектері жатады.

Шоқан еңбектерінде өнеркәсіп пен сауда мәселелерінде елеулі орын берілген. Шаруашылық феодалдық-отаршылдық шырмауында болуының салдарынан Қазан төңкерісіне дейін Қазақстанда өнеркәсіп өте баяу дамығаны мәлім. Патша өкіметі өнеркәсіптің өркендеуіне әдейі кедергі келтіріп

отырды. Бұл Ресейдің қосымша шикізат базасы деп есептеді. Қазақ халқының экономикалық жағынан дамуы Шоқанның негізгі арманы болды, бірақ, ол арманы тек біздің заманымызда ғана жүзеге аса бастады.

Шоқан еңбектерінде патша өкіметінің Қазақстанда жүргізген экономикалық саясатына айтылған құнды сын пікірлер де кездеседі.

XIX ғасырдың орта кезінде әр жүздің қазақтары Ресейге әртүрлі салықтар төлеп келді. Мысалы, кіші жүздер жыл сайын түндік басына 1 сом 50 тиыннан күміс ақша есебімен үй салығын төлесе, ал орта жүздер әр жүз мал басынан бір мал төлеп отырды. Ал, кейбір жерлерде көлік беру салығы деген түрлері де болды. Бұл салықтардың түрімен бірге салмағы да ауырлай түсті. Мысалы, 1822 жылы «Сібір қазақтарының уставы» бойынша салық жоғарылап, әр жылқыдан 18 сом, сиырдан 8 сом, қой-ешкіден 1 сом күміс жиналатын болған [3].

Ғалым Шоқан өзінің салық туралы мақалаларында мұндай жайлардың заңсыз екенін дәлелдейді. Әсіресе, ешбір заңға симайтын «көлік міну салығына» қарсы шыққан. «Қазақтардың көлік міну салығында ешқандай тәртіп болмайтын», – деп көрсетті ол. Чиновниктердің көпшілігі қазірдің өзінде бір сапар үстінде 40-60 жылқы алады және иелеріне ештеңе төлемейді. Кейбір жалға алған аттарды қайтармай кетуі де жиі кездеседі». Патша чиновниктерінің осындай бассыздық пиғылдарын көрсете келіп, Шоқан өкімет орындарынан олардың жолсыз істерін қатаң жазалауды талап етеді.

Қазақ халқының ағартушысы Ы.Алтынсарин мектепте берілетін экономикалық тәрбие мен дағдыны халыққа пайда келтіру тұрғысынан бағалады. Ыбырай Алтынсарин бүкіл өмірін мектеп ашуға, қазақ балаларын оқуға тартуға, еңбекпен айналысуға үндеді. Оқу-ағарту ісіне Ыбырай енгізген жаңалық қазақ жастарына кәсіптік мамандық беру мәселесін көтере білді. Ол қазақ халқының шаруашылық-экономикалық дамуына қажетті мамандар даярлау ісіне ерекше мән берді: қолөнер, ауыл шаруашылығы училищелерін ұйымдастырды.

Қазіргі уақытта Ы.Алтынсарин еңбектерінің, идеяларының оқушыларға экономикалық білім беруде маңызы зор. Ол еңбектерінде жастарды сабырлыққа, әдептілікке, ұқыптылыққа, еңбек сүйгіштікке үйрете отырып тәрбиелеуді мақсат еткенін көреміз [4].

Ы.Алтынсариннің көлемі шағын әңгімелерінде еңбек, байлық, кәсіпкерлікті үйрену, баюдың жолдары нақты мысалмен түсінікті жазылған.

организационных, правовых, экономических и содержательных основ.

За двадцать лет независимости в республике в области образования достигнуты немалые результаты:

- организация образовательного процесса законодательно закреплена и имеет дальнейшее правовое регулирование (Конституция Республики Казахстан, Закон «Об образовании»);

- концептуально-программная модернизация образовательной сферы определена следующими документами: Концепция государственной политики в области образования, Национальная программа государственной поддержки образования, Государственная программа «Образование», «Стратегия развития образования» и др.;

- создана конкурентоспособная образовательная система на всех ее уровнях независимо от форм собственности;

- создана стройная и непрерывная система образования: дошкольное воспитание и обучение; начальное образование; основное среднее образование; среднее образование (общее среднее, техническое и профессиональное образование); послесреднее образование; высшее образование; послевузовское образование.

Анализ проведенного исследования показал, что в условиях быстрого экономического роста страны необходимо дальнейшее реформирование национальной модели системы образования, призванной обеспечить широкий доступ к качественному образованию. Концепция развития образования должна охватывать весь процесс становления личности человека – с детского возраста и до формирования всесторонне подготовленного специалиста, поэтому реформирование образования должно быть комплексным, учитывающим реалии сегодняшнего дня.

Фундаментальные изменения, происходящие в образовательной политике на современном этапе, процессы глобализации, динамика развития страны не позволяют останавливаться на достигнутом.

1. Необходимо непрерывное **совершенствование законодательной и нормативно-правовой базы системы образования**, в целях обеспечения устойчивого социально-экономического развития, дальнейшей демократизации и гуманизации общества.

2. Эффективное функционирование и развитие системы образования требует **совер-**

шенствования финансово-экономических механизмов, дальнейшего увеличения доли бюджетных ассигнований на образование, как в расходной части государственного бюджета, так и в валовом внутреннем продукте. Увеличения расходов на обучение учащихся и студентов из республиканского бюджета и введение единого норматива на территории всей страны.

Правительство должно продумать вопрос о стимулировании более тесных связей между бизнесом и высшим образованием, в целях обеспечения непрерывной подготовки специалистов к рентабельному использованию в постоянно меняющихся условиях.

Целесообразно увеличить финансирование программ для студентов и преподавателей, включая разработку механизмов возмещения затрат и установление партнерских отношений с работодателями и заинтересованными международными организациями.

3. Интеграция Казахстана в мировое образовательное пространство диктует потребность **в поэтапном полном обновлении материально-технической базы организаций образования на всех ее уровнях**. Немаловажными критериями, обеспечивающими рост качества образования, являются: соответствующее современным требованиям материально-техническое обеспечение и строительство новых детских воспитательных учреждений, средних образовательных школ, профессионально-технических школ, в том числе на основе государственно-частного партнерства.

4. Необходима трансформация традиционной концепции образования. Образование в современном мире должно быть более гибким и открытым к переменам, способным адекватно реагировать на них. В наиболее динамично развивающихся странах образование сегодня является ключевой производительной силой общества, а не затратной сферой. То есть, образование должно стать конкурентоспособным, должно привлекать серьезные финансовые средства. Буквально с самой первой ступени, с начальной школы необходимо нацелить образование на развитие экономики и государства в целом. Надо строить образовательный процесс не только в ключе получения знаний, но и для того, чтобы учащийся смог успешно применять их на практике для максимальной самореализации и полезного участия в жизни общества.

5. Малокомплектная школа является значимой составляющей современного школьного образования, требующей особого внимания и нестандартного подхода к решению проблем. Прежде всего, необходимо устранить причины, способствующие росту сети малокомплектных школ. Способствовать этому может всесторонний анализ современных процессов протекающих в сельской местности в контексте социально-экономического развития.

Во-вторых содержание сельского образования должно не только соответствовать государственному образовательному стандарту, но и нести специфику условий проживания, давать возможность учащимся активно осваивать, преобразовывать внешнюю среду (материальную, социальную, духовную), приобретать знания, навыки, умения для жизнедеятельности в конкретной социальной среде. Для этого необходимо разрабатывать учебный план, программы, учебники именно для сельских школ, дополнительные методические пособия, учитывающие специфику малочисленности, малокомплектности.

Более широко использовать в сельских и малокомплектных школах дистанционное образование, основанное на внедрении в образовательный процесс современных информационных и коммуникационных технологий, как при дополнительных формах обучения, так и при основных базовых формах.

В настоящее время подготовка учителей в педагогических учебных заведениях ведется недифференцированно, по единому учебному плану с ориентацией на крупную среднюю школу, что практически исключает подготовку педагогов для малокомплектных сельских школ. Целесообразно было бы возобновить практику подготовки учителей со смежными специальностями, что, безусловно, приведет к повышению качества образования в сельской местности.

6. В настоящее время наблюдается интенсификация учебного процесса, за счет увеличения количества учебных часов. Увеличение учебной нагрузки неизбежно нарушает режим, ведет к резкому сокращению сна и отдыха, вызывает утомление, что ведет к снижению усвоения учебного материала. В то же время вызывает опасение, что уменьшение количества учебных часов при сохранении или увеличении объема учебного материала, приведет к увеличению домашних заданий, и как следствие к тем же

перегрузкам и утомлению.

В стратегии перехода на 12-летнее образование при решении проблемы снижения учебной нагрузки необходимо руководствоваться современными методиками и технологиями обучения, соответствующими возрастным и функциональным возможностям школьников на всех ступенях образования. Например, учитывая возрастные особенности младших школьников необходимо по возможности создать для них условия, близкие к условиям детского сада. В начальной школе формируется желание и умение учиться, т.е. создание подлинной познавательной мотивации, необходимой на последующих ступенях обучения, поэтому педагогами в большей степени должны использоваться игровые технологии.

Цель образования в начальной школе – дать учащимся общую картину мира, а не детали, не отдельные школьные предметы. В связи, с чем важным принципом образования становится **интеграция**, как установление устойчивых связей между разными учебными предметами. Использование интеграции позволит решить многие организационные вопросы, в том числе уменьшение общей нагрузки школьника, устранение одночасовых предметов.

При переходе на 12-летнее образование основное среднее образование необходимо ограничить десятилетним сроком, для получения свидетельства об окончании основной ступени школьники должны сдать выпускные экзамены. Учащиеся, которые решат продолжить обучение, для поступления в 11 класс должны пройти конкурсный отбор (тестирование, собеседование и т.д.) Базисный учебный план общего среднего образования необходимо составлять с учетом ориентированности на дальнейшее получение школьниками высшего образования. В связи с этим 11–12 классы надо дифференцировать по профильным направлениям.

7. Обучение в условиях перехода на 12-летнее образование необходимо строить **на основе дифференциации**, позволяющей учитывать индивидуальный темп продвижения каждого школьника, корректировать возникающие трудности, обеспечить поддержку его способностей. Хотя внутриклассная дифференциация существует давно, являясь основным путем осуществления индивидуализации обучения, она становится сложной задачей для учителя. Вероятно, более правильно было бы комплектовать классы,

начиная с начального уровня, из детей, равных по уровню психологической готовности к обучению, познавательных возможностей, обусловленных многими факторами, в том числе особенностями восприятия, памяти, мыслительной деятельности, физическим развитием. кому в каком классе заниматься могла бы определить комиссия, состоящая из опытных педагогов и психологов.

Ведь не секрет, что ученики, попадающие в разряд «слабых», более медлительны и не успевают за классом. И, наоборот, «успевающий» ученик, выполняя однообразные задания и не получая должной мотивации, опускается до уровня «среднячка». При отсутствии индивидуального подхода, они совершенно теряют интерес к учебе, хотя на самом деле могут учиться успешно. Важно, что при дифференцированном процессе обучения возможен переход учащихся из одного класса в другой, т.е. состав класса не закреплён навсегда. Переход будет обусловлен изменением в уровне развития ученика, способностью восполнения пробелов и повышением учебной направленности, выражающейся в интересе к получению знаний.

Дифференцированные классы позволят адаптировать содержание учебных программ к возможностям конкретных учащихся, помогут разработать педагогическую технологию, ориентированную на «зону ближайшего развития» каждого школьника, что в свою очередь, создаст благоприятные условия для развития личности учащихся, формирования положительной мотивации учения, адекватности самооценки.

Такая внешняя дифференциация безусловно должна повлечь за собой подготовку разных вариантов учебных программ, учебников, дидактических материалов, которые позволят на едином базовом содержании знаний варьировать и тем самым индивидуализировать процесс обучения.

8. В связи с переходом на 12-летнее образование встает еще одна проблема, с какого класса изучать иностранные языки? Освоение родного языка – работа колоссальная и сопряжена она с большим количеством параллельно идущих процессов. Ребенку гораздо сложнее почувствовать родной, если параллельно будет идти изучение второго языка. В первом-втором классах родной язык еще не так хорошо изучен, маловат словарный запас, и лишь после того как младший школьник получит основные понятия грамматики, будет владеть необходимой терминологией можно будет приступить к изучению других языков. Цель занятий иностранным языком – закрепить интерес

к языку, создать мотивацию на все последующие годы. Считать успех количеством незнакомых слов, которые не обладают внутренней мотивацией по отношению к родному языку, не имеет смысла. К четвертому классу ребенок психологически подготовлен к знакомству с основными грамматическими явлениями, готов усваивать основной словарный запас иностранного языка, в состоянии адаптироваться к новым ситуациям, проводить логические цепочки и т.д.

9. Развитие системы подготовки и переподготовки кадров системы образования и планомерное повышения их квалификации.

В современном мире социокультурные условия и глобализация диктуют необходимость в формировании творческой поликультурной личности с общепризнанными, нравственными и моральными ценностями. Стране требуются не просто молодые специалисты, а социально активные личности, которые бы способствовали росту ее престижа.

В связи с переходом к новой системе среднего общего образования особо актуальной становится **задача профессиональной подготовки педагогических кадров нового поколения**, непосредственной задачей профессиональной деятельности которых является закладка фундаментальных основ для дальнейшего обучения личности, получения профессии и достижения успеха в жизни.

В связи с переходом на 12-летнее образование актуализируется проблема переподготовки учительских кадров. Для эффективного повышения квалификации действующих учителей необходимо использовать современные образовательные технологии, в том числе на основе интерактивных методов и обучения с применением дистанционных образовательных технологий. Являясь одной из форм системы непрерывного образования, дистанционное образование позволит осуществить переподготовку педагогов в более короткие сроки за счет использования современных средств телекоммуникаций, доступности образовательных ресурсов посредством веб-сайтов, а также более активного использования научного и образовательного потенциала ведущих педагогических учебных заведений республики.

Учителя, прошедшие переподготовку с учетом нового содержания образования, изменения технологии обучения и методики преподавания, должны в обязательном порядке пройти сертификацию по процедурам, разработанным и

утвержденным МОН РК.

10. Технологии создания знаний в должны отвечать уровню развития современных информационных технологий. Внедрение новых технологий обучения и информатизация образования стали требованием времени и являются приоритетными задачами реформирования системы образования. Внедрение инновационных методов и технологий обучения призвано улучшить качество обучения и ускорить познавательные способности учащихся.

Современные информационные технологии обучения совокупность современной компьютерной техники, средств телекоммуникационной связи, инструментальных программных средств, обеспечивающих интерактивное программно-методическое сопровождение современных технологий обучения.

Переход на новую форму обучения требует пересмотра всей научно-методической обеспеченности дисциплин, разработку новых инновационных методик обучения и воспитания. Инновационный процесс должен содержать разные функции, которые успешно сочетаясь, способствовали бы многообразию процесса обучения, развитию творческого потенциала и познавательных стремлений личности, что и является смыслом образования в целом.

Вместе с тем необходимо отметить, что программа по информатике, предлагаемая сегодня школьникам, слишком усложнена и требует корректировки.

11. Кардинальная переработка стандартов образования всех уровней.

Ныне действующие государственные общеобязательные стандарты образования достаточно жестко регламентируют образовательный процесс, его содержание. Структура стандартов образования, унаследованная от советской высшей школы, не позволяет гибко реагировать на происходящие изменения в обществе, национальной образовательной системе, в частности.

В контексте интеграции и профилизации среднего общего образования по социально-гуманитарному, естественнонаучному, технологическому направлениям особую значимость приобретает разработка согласованных стандартов образования всех уровней. Важна совместная деятельность всех разработчиков госстандартов образования, типовых планов и программ в разрезе конкретных учебных

дисциплин по уровням образования.

Анализ стандартов образования, типовых программ среднего, среднего специального и высшего образования свидетельствует, что содержание общеобразовательных дисциплин на уровнях школа - колледж и школа - вуз полностью (История Казахстана) или частично (Казахский язык, Русский язык, Иностранный язык, Основы права) дублирует школьный курс. На уровне колледж – вуз стандартами образования и типовыми программами закреплено повторное изучение базовых и специальных дисциплин. В сложившейся ситуации необходимо четко определить содержание, требования к приобретаемым ключевым компетентностям, уровню знаний, умений и навыков по каждому учебному курсу на каждом уровне образования. Исходя из этого, следовало бы закрепить определенные дисциплины за конкретным уровнем образования без дублирования на более высокой ступени обучения, но с гарантией их зачета, либо разработать интегрированные курсы с обновленным содержанием.

Так, в целях создания единой национальной системы образования и обеспечения единой государственной политики в области образования **необходима разработка единой системы стандартизации всех уровней образования** в соответствии с концептуальными идеями обновленной философии и методологии образования, изменения методов конструирования содержания и выработки более совершенных моделей образования на основе преемственности, непрерывности, взаимопризнания его уровней.

12. Одним из факторов, обеспечивающих эффективность образования, является **непрерывность и преемственность** уровней образования, которые предполагают обеспечение целевого и содержательного единства учебной деятельности на всем протяжении процесса образования. А так как образование – непрерывный процесс, растянутый на всю жизнь, речь идет о целевом и содержательном единстве всей системы непрерывного образования.

Сложившаяся ситуация характеризуется отсутствием такой единой системы и рассогласованностью целей (и соответственно программ, учебников, контрольных требований) на стыках различных уровней и форм обучения, вследствие чего не может быть реализовано декларируемое право обучающихся на академическую свободу и мобильность.

Без взаимопризнания образовательных программ различных уровней внутри

национальной образовательной системы преждевременно говорить о взаимопризнании образовательных программ в контексте мирового образовательного пространства.

13. Рабочие учебные планы подготовки педагогических кадров сохраняют принцип линейности традиционной формы организации учебного процесса, что противоречит идеологии кредитной технологии обучения. Рабочие учебные планы составленные в табличной форме, жестко регламентируют процесс обучения как по количеству и перечню дисциплин, так и по времени их изучения. Обучение студентов определенного курса осуществляется по единому учебному плану, т.е. РУПы старой формы не способствуют созданию условий для индивидуализации обучения: студенты лишены свободы выбора элективных дисциплин, включенных в РУП, возможности непосредственного участия в формировании своего индивидуального учебного плана.

Необходим тщательный анализ Типовых учебных планов с целью сокращения объема теоретического обучения в бакалавриате от 128 до 120 кредитов, что вполне осуществимо за счет отказа от одних дисциплин (дублирующих школьную программу), и интеграции других. Учебный план перегружен учебными курсами, полностью или частично повторяющими содержание ранее изученного материала в школе (социально-гуманитарные дисциплины), в колледже (общепрофессиональные и специальные дисциплины), либо в вузе.

Стоит отказаться от предложения 1-2-кредитных курсов в пользу укрупненных (не менее 3 кредитов). Элективные курсы по 1-2 кредита недостаточно информативны по содержанию из-за малого количества часов, но в то же время серьезно увеличивают учебную нагрузку студентов, поскольку количество экзаменов увеличивается до 7-8 в сессию вместо 5. Разумнее предложить, скажем, на выбор 3 курса, но в объеме по 3 кредита – каждый.

Обучение студентов первого курса в первом семестре должно проводиться только по обязательному компоненту, т.к. еще не все вновь зачисленные обучающиеся способны осознанно подойти к выбору элективных курсов.

Учебные планы должны стать более информативными. Так, по наиболее важным курсам обязательного цикла необходимо включать информацию об итоговой оценке, достаточной для того, чтобы считать их освоенными для

последующего изучения постреквизитов.

Первый курс бакалавриата должны быть максимально унифицированы по всем специальностям, что позволит студентам осознанно выбрать специальность, вуз. Это приведет к значительному снижению числа специалистов не работающих по полученной специальности. На последующих двух курсах ведется подготовка по базовым и специальным дисциплинам, а в рамках вузовской компоненты осуществляется профильная подготовка.

В данном контексте **необходима разработка унифицированных ТУПов нового поколения**, поскольку содержание бакалаврского образования предполагает широкую базовую профессиональную подготовку для обеспечения выпускника-бакалавра общей интегральной методологией профессиональной деятельности.

Вуз должен так сформировать РУПы по родственным специальностям, чтобы обеспечить подготовку специалиста новой формации, обладающего широкими фундаментальными знаниями, способного адаптироваться к меняющимся требованиям рынка труда и технологий, в том числе через предоставление возможности получения второй специальности. Взаимозачет кредитов и дополнительное изучение определенных спецдисциплин по родственной специальности должны способствовать присуждению не только основной, но и дополнительной специальности и квалификации. Так, для работы в условиях малокомплектной школы актуальна подготовка дипломированных педагогических кадров по смежным предметам.

Всвязиспереходомна12-летнийциклобучения и усовершенствованием базового и профильного содержания общеобразовательных школ при разработке программ высшего педагогического образования необходимо учесть содержание экспериментальных учебных планов, программ, учебников и учебно-методических комплексов на уровне среднего общего образования и внести необходимые корректировки.

14. Сегодня наблюдается падение уровня предметного образования будущих учителей, разрыв между школьными и вузовскими дисциплинами. Дело не столько в реальном уменьшении учебных часов на предметную подготовку, сколько в качестве и действенности усвоения студентами содержания, формирования практического опыта творческой деятельности в сочетании с выработкой ценностных ориентаций, в том, что фундаментальность содержания образования еще слабо увязывается с будущей

профессиональной деятельностью студентов педвузов.

Структура и содержание типовых профессиональных образовательных программ подготовки кадров подлежат переработке с учетом мирового опыта и достижений. Сегодняшний школьник, школьник XXI века, соответственно предполагает и учителя XXI века, просвещенного, мыслящего, способного к непрерывному саморазвитию и самосовершенствованию, творчески применяющего в своей ежедневной профессиональной практике достижения фундаментальных педагогических исследований, глубокие методологические знания, инновационные технологии и интерактивные методики.

Действующие образовательные программы не успевают обновляться адекватно современным запросам социально-экономического развития общества. Гибкость и продуктивность образовательного процесса, передача необходимых умений и навыков, учитывающих все возрастающие потребности личности и общества в образовании, невозможны без рабочих программ, обновляемых из семестра в семестр.

Подготовка педагогических кадров по новым образовательным программам высшего педагогического образования **должна строиться на деятельностном, личностно-ориентированном, компетентностном подходах и учитывать разноуровневое, вариативное содержание модели образовательного процесса в 12-летней школе.**

Обогащение содержания образования духовно-нравственным, воспитательным аспектами особенно актуально при подготовке педагогических кадров новой формации. Поскольку в любой науке заложен огромный нравственный гуманистический потенциал, необходимо особое внимание уделить совершенствованию содержания профессиональных образовательных программ в части эффективного использования воспитательных и развивающих возможностей учебных дисциплин (принцип единства обучения и воспитания), обучения личностно-ориентированным педагогическим технологиям, их грамотному и уместному использованию на практике. Учитель сегодня должен рассматриваться не как узкий предметник, а как носитель духовности, культуры, общечеловеческих ценностей.

В связи с расширением функций и видов деятельности в 12-летней школе содержание педагогического образования требует разработки

и внедрения новых психолого-педагогических спецкурсов, обогащения классических образовательных программ новейшим фактологическим, научно-методическим материалом.

Образовательные программы должны быть составлены с акцентом на усиление практической подготовки будущих педагогов. Предложение элективных курсов важно расширить новыми курсами практической направленности

Усиление роли и эффективности самостоятельной работы обучающихся – одно из положений кредитной технологии обучения. Так, на всех уровнях образования требуют изменения принципы организации обучения, роль обучаемого от пассивного “получателя” знаний, умений и навыков к активно познающему субъекту образовательного процесса.

Рабочие программы курсов должны содержать достаточный объем «домашних» заданий для самостоятельной работы с обязательным контролем со стороны ППС. Такая организация обучения, несомненно, более эффективна в смысле приобретения и закрепления знаний, умений, навыков. При этом важно создание условий для самостоятельного доступа к учебным ресурсам и технологиям самообразования. Преодоление традиционного репродуктивного стиля обучения и переход к новой развивающей, конструктивной модели образования, обеспечивающей познавательную активность и самостоятельность мышления школьников, способен обеспечить выпускник педвуза, в профессиональной подготовке которого был заложен именно такой подход.

Сегодня из-за чрезмерной аудиторной нагрузки студенты не имеют достаточно свободного времени для занятий СРС. При объеме семестровой учебной нагрузки в 15 кредитов, аудиторная нагрузка должна составлять 15 часов в неделю. В настоящее время это не менее 20 часов, т.к. 1/3 СРСП включена в расписание аудиторных занятий.

Обновление содержания образовательных программ должно сопровождаться широким развитием инновационных технологий обучения (дистанционной, кредитной, электронной и др.), внедрением интерактивных методик.

15. Максимальную преемственность образовательных программ позволит обеспечить полномасштабное внедрение кредитной технологии обучения, поскольку система учета учебных достижений по данной модели позволяет

аккумулировать кредиты, ведущие к получению диплома о присуждении квалификации и академической степени по различным программам.

Кредитную технологию обучения необходимо внедрять не только в национальной системе высшего профессионального образования, она должна быть обязательной **на всех уровнях образования: школа – колледж – вуз**, только при таком условии возможно соблюдение преемственности и непрерывности образования, только при таком условии будет запущен механизм накопительной система образования.

16. Внутри каждой ступени и каждой формы обучения должна быть предусмотрена **вариативность образовательных программ** для учащихся с разным уровнем подготовки, разными общими способностями и знаниями, т.е. студенческие группы должны формироваться по уровню знаний, умений и навыков. Последовательно проведенная стратегия вариативности позволит максимально дифференцировать и индивидуализировать процесс обучения.

Учебные программы должны содержать информацию о курсах, предназначенных для отличников, претендентов на аттестат или диплом с отличием. Для получения такого документа необходимо освоить более высокий уровень образовательной программы определенного курса, а не усредненную программу вместе со слабоуспевающими учащимися. Как правило, подобные образовательные программы должны содержать больший объем теоретического и практического материала, задания повышенной сложности. Занятия в подобных группах должны быть закреплены за высококвалифицированными преподавателями.

17. Необходимо продолжить **интеграцию образования и науки**. В мировой практике успешно функционируют академические конгломераты, включающие в себя учебные заведения и научно-исследовательские институты. Такое соединение послужит реальной основой интеграции образования и науки и позволит проводить единую образовательную и научно-техническую политику в стране.

18. Глобализация требует от национальных систем высшего образования новой целевой ориентации, одним из важнейших направлений которой являются вопросы международного

сотрудничества и интеграция системы образования Казахстана в мировое образовательное пространство. Интеграция высшего образования в мировую систему – это объективно развивающийся процесс, предполагающий всемерное сближение национальных образовательных систем, их взаимодополняемость, превращение высшего образования в мировую социальную систему.

Международное сотрудничество в области образования регулируется законодательством РК и осуществляется на основе международных договоров, соглашений и конвенций. Взяв за основу реформирования мировой стандарт образования, необходимо использовать опыт индустриально развитых стран, давно осознавших роль образования в развитии государства. Интеграция казахстанской системы образования в мировое образовательное пространство должна проводиться с учетом отечественного опыта и традиций. Государство должно поощрять активный выход учебных заведений и педагогов на рынок образовательных услуг, их широкое участие в образовательных программах международных организаций и сообществ.

Требуется осуществления дальнейший переход на международную модель аккредитации вузов, выравнивание уровней подготовки специалистов, взаимное утверждение УМО и оценки знаний с целью выравнивания образовательного процесса, обеспечения системного взаимного признания и эквивалентности образовательных документов.

Необходимо стремиться к стиранию как междисциплинарных, так и национальных граней в высшем образовании, повысить мобильность студентов, которые должны иметь возможность выбирать, что изучать, в каком иностранном вузе, в каких объемах и с какой практической целью и самостоятельно строить свою учебную карьеру. Студенты должны получить знания, которые могут использоваться в любой стране, а не только там они получены.

19. В Казахстане следует **пересмотреть роль и определить статус национального вуза**. В Республике созданы и действуют 9 национальных университетов, которые призваны выпускать одаренных личностей, специалистов способных поставить экономику страны на современный путь развития.

Национальные вузы должны иметь право:

- определять свои собственные стратегии;
- выбирать приоритеты в учебной и научно-исследовательской работе;
- формировать образовательные программы;

-устанавливать критерии отбора преподавателей;

- распределять ресурсы.

Для реализации этого права национальным университетам нужны административная свобода, поддержка государства и достаточное финансирование.

Национальный университет должен стать самоуправляющимся и автономным. За качество образования автономный университет в первую очередь должен отчитываться перед обществом, потом перед государством. Каждый из национальных университетов должен стать лидером в своей области, иметь собственную систему базовых специальностей.

В национальном университете должен быть сформирован центр кадрового консультирования и центр планирования карьеры для студентов, выпускников и работодателей. Следует предусмотреть возможность перевода из других вузов Республики талантливых и передовых студентов для продолжения обучения в национальных университетах.

Для обеспечения качества образования каждые 2-3 года требуется внесение дополнений и изменений в действующие ГОСО. Эти изменения должны вноситься только национальными университетами, как передовыми вузами, с дальнейшим использованием в других учебных заведениях страны.

Национальные вузы должны стать научно-исследовательскими центрами и призваны обеспечить другие университеты современными инновационными технологиями и конкурентоспособными преподавателями.

Для обеспечения непрерывной образовательной траектории национальному вузу необходимо дать возможность сформировать собственную образовательную структуру детский сад – школа – колледж – университет, которая будет играть весомую роль и даст несомненное преимущество при получении высококачественного образования.

Предусмотреть для национальных университетов специальную систему финансирования из Республиканского бюджета.

20. Не может не вызывать тревоги феминизация школьной системы образования. Идеальным решением вопроса было бы поддержание баланса в составе педагогов, при котором и женщин и мужчин в школе было бы поровну. Только при этом условии можно добиваться воспитания у детей цельного понимания мира. Школа – та же семья,

которой в равной мере нужны и отцы и матери. И государство должно приложить все усилия, чтобы помочь школе расстаться с однобокостью воспитательной системы.

В целях совершенствования кадрового обеспечения системы образования, возможно, стоит подумать о **разработке закона об учителе, его правовой защите, повышении его социального статуса, поднятия престижа учительской профессии**, а также включить и меры по привлечению мужчин в школу. Необходимо законодательно определить статус преподавателя и разработать Закон «Огражданской службе» в целях привлечения на работу высокопрофессиональных кадров на условиях контракта, уравнивать статус учителя со статусом государственного служащего, соответственно, увеличив заработную плату. Усилить мотивацию преподавателей к повышению своего профессионального и научного уровня.

Медленными темпами идет омоложение кадрового состава. Требуется разработать меры по закреплению молодых специалистов в учреждениях образования, предусмотреть работу с молодыми педагогами по их вовлечению в методическую работу, развивать систему наставничества. Рассмотреть вопрос о внедрении дополнительных мер по стимулированию выпускников педагогических вузов, в том числе и по предоставлению жилья, особенно в условиях сельской местности. Изучить возможность одновременного строительства или реконструкции жилого фонда для учителей при вводе в эксплуатацию школ.

21. Реформирование системы образования во многих странах предусматривает **воспитание поликультурной личности**. В начале нового тысячелетия наше общество нуждается в ясном и отчетливом осмыслении всей мировой культуры. Сегодня, как никогда ранее, необходимо наполнить современный воспитательный процесс глубинным содержанием духовности. Такие качества, как гуманизм, гармония, целостность, являются ключом к построению педагогического процесса.

Сложившиеся к настоящему времени уровень организации обучения и воспитания в высшей школе ориентированы больше на вооружение студентов знаниями. Но ведь именно в вузе закладываются основы тех качеств специалиста, с которыми он вступит в новую для него сферу профессиональной деятельности. Поэтому следует уделять внимание подготовке не только профессионала, но и богатой духовно-нравственной личности, способной к самореализации,

самообразованию, самообучению. Наша задача воспитать будущих граждан, обладающих ответственностью и способных содействовать развитию демократического, солидарного, плюралистического и открытого к другим культурам общества.

22. **Национальное воспитание** играет важную роль в обеспечении благосостояния народа, в развитии экономики, в упрочнении независимости Республики Казахстан и признании другими странами авторитета нашей перспективной, стремительно развивающейся республики.

Основная цель национального воспитания – научить молодежь ментальной чистоте и верности своей стране и народу, чтобы они полностью осознали и усвоили национальные достояния и ценности. Национальное воспитание и народное наследие идут вместе, плечом к плечу в направлении процветания современного общества.

Неустойчивость экономического и политического положений на современном этапе, мировой кризис, снижение национальных ценностей, отсутствие у людей желания работать, стремиться к знаниям, к труду, безответственное отношение к созданию семьи, и другие проблемы требуют нового взгляда на воспитание молодежи.

Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая, один из старейших педагогических вузов, занимающий ведомое место в образовательном пространстве, ввел в свою учебную программу 4-кредитный курс «Национальное воспитание». Будущие специалисты, а ныне студенты, изучающие новую дисциплину, основы этики, истории культуры и традиций народа, будут иметь перспективы при дальнейшей социализации в современном обществе, успешной работе, карьерном росте и финансовом процветании.

Данный курс важен и полезен как учебная дисциплина не только в вузах, его следует ввести и в других учебных заведениях, начиная с дошкольного. Наше будущее в образованной и воспитанной молодежи, в возобновлении национального мышления. Необходимо доступно и интересно преподнести суть национального воспитания, тем самым воспитать в будущих специалистах способность ценить и любить к свой народ, трудиться на благо общества.

Для внедрения курса «Национальное воспитание» в учебный процесс, разъяснения различных вопросов и передачи опыта по

преподаванию данной дисциплины необходимо **создать журнал «Национальное воспитание»**. Журнал должен стать актуальным для преподавателей всех категорий, полезным при обмене опытом с учеными всего мира, внести значительный вклад в развитие патриотизма, толерантности и воспитанности среди студенческой молодежи. Статьи, комментарии, аналитические обзоры журнала «Национальное воспитание» будут способствовать распространению новых педагогических идей, развитию и усовершенствованию всех уровней образовательной системы, подготовке специалистов высокого уровня. Журнал должен быть познавательным для широкого круга читателей, наполнен национальными идеями, рассматривать материалы о национальных традициях и менталитете сквозь призму современности, содержать информацию о развитии национального бизнеса.

23. В современном обществе, в условиях рыночных отношений будущим специалистам необходимо обладать достаточным количеством знаний, необходимым для выстраивания грамотных взаимоотношений друг с другом и в дальнейшей профессиональной деятельности. Для получения таких знаний возникла необходимость внедрения в учебный процесс дисциплины **«Психология Менеджмента»**. Данный предмет нужно внести в учебные программы всех специальностей в ВУЗ-ах Казахстана, хотя бы в качестве факультатива, что положительно повлияет на формирование компетентной личности, способной составить конкуренцию на рынке труда.

24. 26 октября 2009 г. на XV сессии Ассамблеи Народов Казахстана Президент РК Н.А. Назарбаев отметил, что «необходимо развивать гражданскую идентичность, толерантность в казахстанском обществе через систему образования и воспитания... Министерству образования и науки надо подготовить концептуальные предложения по развитию этно- и поликультурного образования с учетом специфики казахстанского общества. Надо разработать и внедрить в школах и вузах факультативный курс «Основы толерантности»».

Следуя указанию Президента РК Н.А. Назарбаева, КазНПУ им.Абая разработал рабочую программу преподавания и **внедрения курса «Основы толерантности»** для обучения студентов на всех факультетах.

Для нашей многонациональной страны крайне важно осознание ценности педагогической

и общей культуры в воспитании нравственности, уважения, доброты, толерантности. Преподавание курса «Основы толерантности» должно строиться на важнейших и интересных примерах истории Казахстана. Освещение вопросов и проблем толерантности необходимо строить в историческом контексте современных межконфессиональных и межэтнических процессов, происходящих в Республике Казахстан.

Предлагаемый курс «Основы толерантности» выходит в плоскость не только освещения научной толерантности, но и проблем обучения и воспитания. В этой связи при проведении лекций и семинарских занятий преподаватели должны иметь всестороннюю подготовку по основным направлениям данного курса. Профессорско-преподавательский состав КазНПУ им. Абая имеет возможность оказывать учебно-методическую помощь по внедрению курса «Основы толерантности» в любых учебных заведениях республики.

Стратегические цели, стоящие перед казахстанской системой образования в новых экономических и социокультурных условиях, тесно увязаны с проблемами развития казахстанского общества, включая обеспечение устойчивого социально-экономического развития и высокого качества жизни народа, укрепление демократического правового государства и развитие гражданского общества, кадровое обеспечение рыночной экономики, интегрирующейся в мировое хозяйство.

Результатом дальнейшей модернизации педагогического образования должна стать обновленная система подготовки, переподготовки и повышения квалификации педагогов, подготовленные в системе педагогического образования специалисты - носителями идей обновления на основе сохранения и приумножения лучших традиций отечественного образования и мирового опыта.

Түйін

Мақалада еліміздің қазіргі әлеуметтік-экономикалық даму тенденцияларындағы оқу ісі жөніндегі реформаларға өзгерістер мен жаңаша көзқарастар легін алып келу қажеттілігі қарастырылады. Осы жолда білім беру жүйесі мен білім саласында түбегейлі реформа жасап, онда келесі тәрбиеленетін буынды ұлт патриоты етіп шығаруды мақсат тұту қарастырылуы тиіс. Ұсынылып отырған реформа өзінің іргетасын оқыту үрдісіндегі білім беру үрдісін дамыту бағытындағы тұлғалық –бағдарлы сипат алу мазмұнын нақтылайды.

Summary

The fundamental changes occurring in the educational policy at the present stage, globalisation processes, dynamics of development of the country shows necessity for the further reforming of national model of the education system, called to provide wide access to a quality education. In the article ways of the further improvement of educational process in Republic Kazakhstan are offered.

А.И. Яковцева –
КазНПУ им. Абая Научно-исследовательский институт
Инновационных технологий и содержания образования
ученый секретарь

НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ПРЕДМЕТ ОБУЧЕНИЯ

В данной статье мы рассмотрим вопросы, касающиеся национального воспитания, какими особенностями обладает воспитание, критерии актуальности и структурирование идеи национального воспитания в учебную дисциплину. Для этого приоритетным можно считать воспитания с точки зрения общей и педагогической психологии. По мнению отечественного психолога Выготского Л.С. воспитание – это деятельность, направленная на формирование личности человека посредством

развития способностей на основе усвоения общественно-исторического опыта, приобщения к культуре. Воспитание является центральным элементом социализации (нередко эти понятия употребляются как синонимы), другими словами, с целью приспособления индивида к какой-либо среде в процессе онтогенеза, последний подвергается действию, именуемому воспитанием. У разных народов существует разная специфика и преемственность воспитания.

Стиль воспитания, существующий в каждом

обществе, зависит от уровня его социально-экономического развития, а также от особенностей его экологии, традиционной культуры, образа жизни и нормативного канона человека. Различия эти весьма существенны. Например, европейская культурная традиция полагает, что в наиболее строгом дисциплинировании нуждаются маленькие дети, а по мере взросления ребенок получает большую самостоятельность. Напротив, японцы, малайцы и сингалы предоставляют детям максимум свободы, практически не наказывают и не ограничивают их; дисциплина, причем весьма строгая, появляется здесь позже, по мере вырастания ребенка, усваивающего нормы и правила поведения старших. Каждая нация обладает своими стереотипами и исторической подоплёкой в воспитании подрастающего поколения.

С содержательной точки зрения воспитание классифицируется по-разному. Принимая во внимание различные аспекты воспитательного процесса, в педагогической литературе выделяют нравственное, патриотическое, эстетическое воспитание. Это разделение условно, потому как личность нельзя воспитать «по аспектам», но только в целом. Можно рассуждать отдельно о трудовом воспитании, отдельно об умственном, нравственном и т.д., но практически воспитывать в человеке порознь соответствующие свойства и качества личности невозможно. Нельзя воспитать положительное отношение к труду, не позаботившись об определенном уровне усвоения нравственных понятий, связанных с этим эмоциональных переживаний; о развитии представлений, относящихся к профессии и т.д. Так воспитание в рамках различных наций пропитано всеми аспектами воспитательной деятельности и неотделимо по всей сути от колорита той или иной национальности. Из чего следует, национальное воспитание – комплекс воспитательных и просветительных воздействий, направленных на овладение нормами поведения в рамках определённой нации.

Содержание процесса воспитания – овладение человеком по мере его индивидуального развития общественно-исторического опыта, накопленного предшествующими поколениями. Общение – процесс взаимный, диалогический. Поэтому неправомерно сводить воспитание исключительно к одностороннему воздействию. Попытки пересмотра доктрины авторитарной педагогики включают пересмотр понятия воспитания в плане рассмотрения его как взаимодействия. Воспитуемый не пассивно принимает налагаемую

на него форму, но отбирает из сообщаемой ему информации главным образом то, что соответствует его собственным интересам и отвечает его жизненному опыту. Абсолютизация разделений между воспитателем и воспитуемым идеологически всегда консервативна. Она увековечивает существующую социальную иерархию, недооценивая значение инноваций и культурного обновления, связанного с деятельностью новых общественных групп, поколений и т. д.

Отметим, что воспитание начинается с раннего детства, ребенок же первоначально не имеет никакого опыта и абсолютно зависим от внешнего воздействия. Но уже в течение первого года жизни и далее с нарастающей динамикой он начинает играть роль не просто объекта воздействия, а активного участника процесса воспитания. Таким образом, характер взаимодействия в воспитании асимметричен. Взаимодействие по мере становления личности воспитуемого приобретает все более равноправный характер.

Сущность воспитания заключается в формировании характерной для каждого возрастного этапа структуры личности, т. е. формирование, с одной стороны, определенным образом иерархизированной системы потребностей и мотивов – направленности личности, с другой стороны, формирование таких доступных для человека любого возраста способов и форм поведения, в которых эти потребности и мотивы могут реализоваться оптимально и для человека и для общества. Краеугольным понятием системы воспитания например Колосов Д.В. и Сильверова Н.В. считают понятие о социальной сущности человека, усвоение которого выступает важнейшей из педагогических задач.

Сама эффективность системы воспитания оценивается сегодня не столько по тому, насколько успешно она обеспечивает усвоение и воспроизведение унаследованных от прошлого знаний и ценностей, сколько потому, как она готовит подрастающего человека к самостоятельной творческой деятельности, к постановке и решению новых задач, которых не было и не могло быть в опыте прошлых поколений.

С другой стороны воспитание является основой формирования характера, каких-либо качеств личности путем целенаправленного систематического воздействия. Права и возможности первоначального воздействия вне зависимости от нации, географического местоположения и истории имеет все же семья. Семья призвана передать ребенку религиозную,

культурную, историческую и национальную традиции. То, что касается традиции культурной и исторической, думается, ни у кого не вызовет вопросов. На национальных традициях остановимся чуть подробнее. Важно, чтобы человек уже в самом раннем возрасте почувствовал свою принадлежность к чему-то неизмеримо большему, сильному, надежному, архетипом которого выступает родительская семья. Апперцепция себя как часть этого могучего организма в полной мере относится к национальной традиции.

Начиная с истории вавилонской башни и вплоть до развития современного цивилизованного общества можно с уверенностью говорить о тех изменениях, которые происходят в рамках отдельных народов и наций. Как следствие, изменениям подвергнута так же и ячейка общества – семья. Семья, как говорилось ранее, является первоисточником воспитания подрастающего поколения. А младший школьный возраст – важнейший этап в развитии ребенка. Этот период первичной социализации, приобщения его к миру общечеловеческих ценностей, время установления его отношений с природой, людьми и обществом. Именно в этом возрасте надо стремиться привить ребенку тягу к изучению национальных особенностей своего народа и народов всего мира в целом.

К сожалению, на сегодняшний день семьи все меньше и меньше уделяют этому внимание, все больше растворяется индивидуализм наций. Родители в полной мере не передают глубины воспитания национальных традиций, вследствие чего из поколения в поколение специфика национального воспитания теряется и беднеет. Современная молодежь не знает своих корней и историю, мало акцентирует на этом внимание, не чтит свои традиции. Не будем затрагивать тему последствий перечисленного, они очевидны, среди молодежи становятся естественными агрессия, чопорность, безразличие и отсутствие какого-либо уважения.

Современная же педагогика еще не выработала разумной системы национального воспитания. Обдумывая вопрос о такой системе, необходимо отдавать себе отчет в том, что сущность национального характера и национальной культуры, как и все индивидуальное, не выражима в отвлеченных понятиях. Нация есть конкретное живое бытие. По поводу этого бытия можно высказать тысячи отвлеченных идей. Но сколько бы таких идей мы не формулировали, каждая из них и все они в целом окажутся принципиально блеклыми и несоизмеримыми с живой полнотой

национальной индивидуальности. Поэтому задача национального воспитания и образования не сводится лишь к тому, чтобы вырабатывать и усваивать характерные черты народа, выражимые в отвлеченных понятиях. Конечно, их не следует выпускать из виду, но главным средством воспитания должно быть интеллектуальное и эмоционально-волевое вживание в конкретную жизнь, в конкретное содержание национального творчества, как оно выразилось в религии, истории, в языке, в литературе, в искусстве, вообще в культуре народа.

Вследствие того, что ни родительское лоно, ни школьная педагогика в определенный момент оказались не в состоянии преподнести, а точнее воспитать в подрастающем поколении все вышеперечисленные элементы национальной культуры и появилась потребность создания отдельной учебной дисциплины, целью которой является восполнить пробел и восстановить утраченное в процессе воспитания. Первоначально данная дисциплина рассчитана на студенческий контингент. Начиная занятия по этому предмету, необходимо стремиться на основе изучения национального воспитания раскрыть творческий и нравственный потенциал студента, воспитать у него чувство единства человека с природой, Родиной, народом, живущим рядом с ним, дать студенту возможность познать самого себя. Включить будущего специалиста в культурную национальную среду.

В методике проведения лекций по предмету Национальное воспитание, важное место в процессе обучения занимает обобщающий момент. По данному предмету не существует конкретного учебного пособия, однако материала и различного рода источников достаточно много. Вследствие чего между преподавателем и студентами должна возникнуть обратная связь, обсуждение пройденного и подведение итогов, потому как рефлексия в рамках данного предмета является необходимой. Главная опасность в преподавании – отвлеченные суждения, умозрительный подход, рассуждения о том чего не знаешь, не пережил, не прочувствовал. Это особенно неприемлемо в работе над освоением святой святых – традиционного национального наследия.

В ходе занятий необходимо учитывать культурные и этнографические условия студентов. Преподавание предмета “Национальное воспитание” будет способствовать формированию национального самосознания, даст студентам понятие о неразрывности человека и природы, человека и нации, различных народов и наций,

национально-культурных ценностей.

Среди основополагающих проблем, определяющих стратегию развития отечественного образования, наиболее отчетливо проявилась проблема обучения поликультурной личности. Как справедливо указано в «Концепции правового обучения учащейся молодежи в Республике Казахстан»: «Глубокое знание собственной культуры для неё (поликультурной личности) - фундамент заинтересованного отношения к другим, а знакомство со многими - основание для духовного обогащения и развития. Важно и другое: есть ли у конкретного индивида потребность в своей национальной культуре и языке, есть ли у него стремление овладеть ими и желание идентифицировать себя со своим народом. Государство должно предусмотреть конкретные пути формирования каждого из этих трех факторов, оказывать всестороннюю помощь и создать стимулы к овладению родным языком и культурой» [1].

Таким образом, в развитии образования важно опираться как на общецивилизационные ориентиры, так и учитывать исторически заданную этническую многомерность казахстанского социума. Именно в диалектике «глобального» и «регионального» уже в 90-х гг. XX века стала формироваться новая образовательная политика, в основе которой закладываются идеи поликультурности и поликонфессиональности социального пространства. Данная установка полностью соответствовала общегосударственной политике суверенизации республики.

Принятый в 2007 году Закон РК «Об образовании», закрепил новую модель построения содержания образования, постулировав в качестве приоритетных две основные цели в развитии образования: 1. Образовательная политика Казахстана ориентирована на интеграцию в мировое пространство. 2. Данная сфера, взаимодействуя и вовлекая в образовательный процесс другие социальные институты, содействует полноценной социализации личности. Образование благодаря своей массовости и системности переводит ценности общечеловеческой и национальной культуры в сферу формирующегося нового общественного сознания и, таким образом, оказывает решающее влияние на процессы, происходящие в духовной жизни, экономике и политике [2].

Ученые полагают, что стремление «замкнуть» личность в монокультурном пространстве неизбежно обернется дальнейшим культурным шоком, который в психологическом плане представляет собой конфликт различных культур

на уровне индивидуального сознания, культурных норм и ориентаций. В образовательной системе необходимо создавать условия, которые бы выступали реальной основой формирования поликультурной личности, способной на конструктивное сотрудничество с носителями различных этнокультурных ценностей.

Процесс социализации индивида подчиняется определенным закономерностям, действующим в системе таких координат, как историческое время, социальное пространство и индивидуальный жизненный путь личности [3, с.298]. Именно социогенез способствует развитию высших психических функций, установлению межличностных отношений в соответствии с особенностями социализации личности в условиях разных культур и общественных формаций. Таким образом, процесс личностного развития детерминирован социальными закономерностями, на основе действия которых устанавливается система отношений между личностью и культурой, формируется этнический психотип человека.

Таким образом, исследователи полагают, что основа образовательной системы требует скорелированности образовательного вектора с тенденциями общецивилизационного развития, учета переживаемых обществом цивилизационных проблем, а также, что в ориентации образования на решение задач, находящихся в поле современной цивилизации и культуры, состоит основа концепции гуманитаризации образования. Если первоначально, в к. 80 - н. 90-х гг. XX века проблему гуманитаризации относили к проблемам содержательного построения курсов естественнонаучного и технического характера, то в настоящее время она выступает общеметодологическим ориентиром развития образовательной среды и построения единого культуросообразного образовательного пространства. Так, гуманитаризация образования в вузе предполагает ряд направлений, а именно: гуманитаризация технологии профессионального образования, преодоление барьеров понимания в профессиональной подготовке, анализ действующих и введение новых детерминант учебной деятельности, гуманитаризация производственной и учебной практик будущего педагога.

В монографии «Российское образование в новой эпохе» А.М. Новиков дает следующее определение: гуманитаризация есть «формирование у человека особой собственно человеческой формы отношения к окружающему миру и самому себе, своей собственной деятельности в нем» [3, с.54].

В этом смысле гуманитаризация образования означает значительное увеличение его эмоциональных компонентов, изменение акцентов и приоритетов в воспитании. В условиях, когда отечественная школа призвана развиваться по трем основным векторам – национальному, общеказахстанскому и траектории мировой культуры, необходимо решать вопросы их скоррелированности. При этом, именно «диалог культур» в образовании выступает действенным условием как национального развития, так и гармонизации межкультурных отношений.

Соглашаясь с А.С. Запесоцким в том, что проблемы гуманитаризации образования находятся пока в стадии осмысления [4, с. 249], мы полагаем, что концепция гуманитаризации должна выступить действенной основой интеграции этнокультурных образовательных систем на принципах поликультурного взаимодействия, опоры на ценности и нормы отечественной и мировой культуры. В русле концепции гуманитаризации образования следует искать ориентиры построения национальной школы, определять направленность развития этнорегиональных образовательных систем. С одной стороны, гуманитаризация образования предполагает совершенствование изучения родного языка и национальной культуры (в том числе для национальных меньшинств), с другой стороны, ориентирует на формирование поликультурного мышления, толерантного сознания и общеказахстанского мировоззрения.

Основную **цель гуманитаризации образования ученые видят в том, чтобы через сферу образования и воспитания человек смог бы ощутить свою этническую культурно-историческую уникальность одновременно с осознанием своей принадлежности к мировой истории.** В этой связи проблема гуманитаризации образования созвучна идее формирования глобального мышления. Таким образом, в условиях глобализации мировых процессов и культурной конвергенции, концепция гуманитаризации образования рассматривается и как эффективный механизм этнокультурной идентификации личности, и как средство гармонизации межэтнических

отношений. Вместе с тем, мы полагаем, что **концепция гуманитаризации образования должна выступить основой формирования поликультурной образовательной среды.** При этом поликультурное образование рассматривается как основа для диалога культур в целостном и непрерывном учебно-воспитательном процессе.

Данная образовательная стратегия способна решать следующие образовательные задачи: содействовать глубокому и всестороннему овладению учащимися основ национальной культуры, что, в свою очередь выступает важнейшим условием интеграции в культуры других народов; способствовать формированию у подрастающего поколения представлений о многообразии этнических культур, воспитанию толерантного отношения к национально-культурным различиям, что создает условия для самореализации личности в полиэтнической среде; всемерно приобщать учащихся к основам мировой культуры, раскрывать объективные причины процесса глобализации в современном мире, взаимозависимости и взаимопомощи народов и этносов в решении актуальных проблем развития цивилизации.

Вместе с тем, мы считаем, что **основная цель поликультурного воспитания подрастающего поколения связана с формированием холистического взгляда на процессы общепланетарного масштаба, интегративно-культурного мировоззрения и гуманитарной грамотности.**

В заключении отметим, что с поликультурным образованием связывается идея превращения казахстанского полиэтнического социума в надэтническую целостность. Это не означает, что поликультурное образование требует необходимость стирания национальных различий между народами, напротив – оно создаст основу для полноценного диалога культур в учебно-воспитательном процессе, формирования толерантности у представителей подрастающего поколения. Именно толерантность выступает той нормой, которая позволяет обеспечить сохранение национальной, религиозной, личностной идентичности в условиях глобализации и гуманитаризации общественных процессов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Концепция правового обучения учащейся молодежи в Республике Казахстан (утверждена постановлением Президента Республики Казахстан от 21 июня 1995 года N2347).
2. Закон Республики Казахстан «Об образовании». www.base.zakon.kz
3. Новиков А.М. Российское образование в новой эпохе / Парадоксы наследия и векторы развития. – М. Эгвес, – 2000.
4. Запесоцкий А.С. Образование: философия, культурология, политика. М. Наука, – 2002.

Түйін

Мақалада ҚР жоғарғы оқу орындарының гуманитаризациялану мәселесі жан-жақты мәдени тұлға тәрбиелеуге негіз болып қаланатыны қарастырылады.

Resume

The article is devoted to a problem of humanitarization of formations universities as a basis for education of the polycultural person in Republic of Kazakhstan.

Т.Ж. Токтарова –
кандидат филологических наук, доцент кафедры русской филологии
для иностранцев КазНПУ им.Абая

К ВОПРОСУ О НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМ ВОСПИТАНИИ С УЧЕТОМ ГЕНДЕРА

Обращение к гендерным различиям неслучайно, так как в последнее время современная антропология вобрала в себя все противоречивые тенденции, которые имеют место в разных областях знания.

Общеизвестно, что «Одной из важных задач системы образования является подготовка человека к эффективной деятельности и общению в поликультурной среде, что связано с осознанием культурного многообразия, толерантным отношением к этому многообразию и способностью к культуросообразному поведению (в соответствии с конкретными культурными условиями)» [Хупсарокова].

Гендер занимает одно из главных мест в воспитании подрастающего поколения. Гендер конструируется через определенную систему социализации, разделение труда и принятые в обществе культурные нормы, роли и стереотипы [Попова]. Как продукт социальных отношений и культурной традиции, гендер не является собственно лингвистической категорией, однако путем анализа языковых структур можно раскрыть его содержание, выявить гендерные стереотипы, зафиксированные в сознании носителей языка [Попова]. Немаловажную роль в воспитании играет социализация. Воспитание с учетом национально-культурной специфики того или иного народа.

Рассмотрим основные аспекты исследования гендера. Все существующие гендерные отношения на наш взгляд, основываются, прежде всего, на существующих в том или ином обществе гендерных стереотипах, имеющие национально-культурные аспекты.

Гендерные стереотипы – это, прежде всего,

социальные нормы поведения мужчин и женщин, представления, закреплённые в общественном сознании. Гендерные стереотипы имеют место во всех аспектах жизнедеятельности человека: в поведении, привычках, в вербальной и невербальной речи. Прежде всего, мужчины и женщины различны в анатомо-морфологическом и психологическом плане (психофизиологические реакции, когнитивные процессы, мотивации, интересы), что находит естественное выражение в половом разделении труда, социальных ролях, закрепляется и освещается культурой [Сафонова, 2003].

По мнению ряда ученых-психологов, характеристики пола являются социально-культурной переменной и закреплёны, в первую очередь, в полоролевых стереотипах, принятых в обществе, а также в комплексе норм и ценностей, моделей и эталонов должного полоролевого поведения, принятых той конкретной социальной группой [Каган, 1991. Кон, 1988. Мастерс, 1991].

Половая роль и гендерные стереотипы - это психологические термины. Половая роль, по определению В.Е.Кагана, - это модель социального поведения, комплекс ожиданий, стереотипов, требований, адресуемых обществом мужчинам и женщинам [Каган, 1991]. Вся наша жизнь насыщена гендерными стереотипами, начиная с самого рождения, мы играем роль, отведенную при рождении, то есть биологически обусловленную. Гендерные стереотипы мужского и женского поведения имеют диаметрально противоположное значение. Все существующие гендерные стереотипы поддерживаются с помощью процесса социализации, будь то воспитание в семье, школе, коллективе, через средства массовой информации

и т.д. Вспомним, как нас воспитывали: девочка должна быть нежной, всегда опрятно одетой. Мальчики не должны плакать, как девочки, потому что мальчики сильные, они не боятся боли, темноты и т.п. Процесс социализации происходит, в первую очередь, через моделирование поведения родителей, братьев и сестер, сверстников, воспитателей, учителей, окружающих.

Национально-культурные аспекты лингвистической гендерологии казахов отражаются, прежде всего, в гендерных стереотипах, гендерных ролях, традиционно закрепленных за мужчинами и женщинами. Так, например, мужчина-казак наделяется ролью «главы семьи», «добытчика», «кормильца», «защитника» и «советчика». Следует отметить, что авторитет мужа/отца среди казахов очень высок. Традиционная система гендерных стереотипов казахов построена на жесткой нормативности. Выполнение мужчинами женских обязанностей вызывает со стороны окружающих негативное отношение, осуждение, следуя наделенными обществом гендерными ролями, мужчины и женщины должны строго их соблюдать. Особенно ярко гендерные стереотипы проявляются в ритуализированном этикете, где мужчина и женщина должны строго следовать предписанному сценарию. Заметим, что по сравнению с Россией и странами Европы гендерные стереотипы достаточно прочно присутствуют в традиционной культуре казахов и в современном обществе.

Говоря о женщине-казашке, следует, прежде всего, что она предстает хранительницей очага, и ей традиционно отводится роль домохозяйки, женщина-казашка должна не только уметь вести домашнее хозяйство, воспитывать детей, но и соблюдать традиции и обычаи казахского народа, быть скромной и покорной. При этом, когда женщина выполняет обязанности, предписанные мужчине: семейные, профессиональные, это не вызывает негативного отношения со стороны общества, наоборот, заслуживает уважение.

Однако, происходящие изменения в постсоветском пространстве, не могли не коснуться и казахстанское общество. Как можно заметить, в Казахстане, особенно в последнее время, происходит смена устоявшихся

стереотипов, так, например, женщины все чаще являются представителями профессий, которые традиционно считались мужскими: политика, управление и распределение, бизнес не только мелкий, средний, но и крупный, различные властные структуры, банковская система, юриспруденция, вооруженные силы, тяжелая промышленность и т.д. Развал Советского Союза, повлекший за собой экономическую нестабильность, привели к тому, что женщины в некоторых семьях, занимаясь «челночным» бизнесом, стали единственными кормильцами. Однако, при этом женщина независимо от занимаемой должности, социального статуса должна, в первую очередь, выполнять гендерную роль, предписанную ей обществом, а именно быть хорошей матерью, женой, снохой и т.д. Отметим, что в различных регионах Казахстана укорененность гендерных стереотипов различна: в северных областях, граничащих с Россией, их соблюдение менее строго, нежели в южных регионах. Урбанизация так же влияет на проявление гендерных стереотипов. В сельской местности стереотипные формы поведения всегда проявляются сильнее, чем в городе.

Так, например Н.М. Борытко выделяет три взаимосвязанных аспекта воспитания: социальное явление, процесс и деятельность, которые отражают три аспекта духовного бытия человека: его социокультурное (социокультурная контекстность, выбор и осуществление культуросообразного образа жизни и поведения); индивидуальное (самостоятельное субъектом деятельности, поведения, отношений, культуры); и сопричастное бытие вместе со значимыми. Этим аспектам бытия он сопоставляет три ведущих воспитательных пространства: социальное (поле значений), индивидуальное (поле смыслов) и пространство взаимодействия (поле ценностей), гармонизация которых определяет степень субъектности человека [Борытко].

Таким образом, национально-культурные особенности воспитания имеют достаточно выраженную дифференциацию по половому признаку. Воспитание связано с актуализацией гендерных стереотипов, существующих в обществе, связанных с традициями и обычаями того или иного народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хупсарокова А.М. Содержание поликультурной компетентности педагога [Электронный ресурс] / Хупсарокова А. М. // Режим доступа: <http://www.fan-nauka.narod.ru/2008-1.html>
2. Попова Т.Г. Национально-культурная семантика языка и когнитивно-социально-коммуникативные аспекты (на материале английского, немецкого и русского языков). М.: Издательство МГОУ «Народный учитель», – 2003.

Ертедегі ата-бабаларымыз ою өнерінің теориясы мен технологиясын жақсы меңгере білген. Халықтың ою жасаумен айналысатын көптеген шеберлері өздерінің туындыларын (ою композицияларын) ешқандай да геометриялық немесе арнайы аспаптарсыз-ақ жасаған. Білікті оюшылар ою композицияларын дайындағанда симметрия заңдары мен үйлесу теориясын өте орынды қолданып отырған. Шеберлер ою тілінде көңіл-күйін, сол уақыттарда болып жатқан түрліше жағдайлар мен саясатқа лайық көріністерді жырлай білген. Қазақтың шебер қыздары сүйген жігіттеріне өздерінің махаббаттық ыстық сезімдерін орамалға түрлі түсті жібекпен тіккен ою-өрнек тілімен жеткізген.

Қазақ оюларының өрісі кең, болашағы мол. Ою-өрнектерді зергерлердің сувенирлік миниатюраларынан бастап, зәулім биік архитектуралық ансамбльдерден де кездестіруге болады.

Ата-бабамыздың қалдырған бай мәдени мұрасының тарихын байыпты зерттемей, жаңа өмірдің талабына лайық жауап беретін туынды жасау мүмкін емес. Жаңа туындының тамыры көне дүние тарихымен неғұрлым терең астасқан сайын, оның өрбіп өскен жапырақты бұтақтары да жаңа заманның рухынан нәр алып, сол ортаның идеологиялық және рухани жағдайына лайықты мазмұн мен мағына беруі тиіс. Демек, әр өнер шеберінің қолынан шыққан туынды ата-бабадан қалған мәдени мол мұрадан нәр алып, жаңа өмірдің жаңа талабына сай жаңаша жырлауы керек. Қай мамандықтың зерттеушісі болмасын, ескі тарихи мұралардың негізіне сүйенбесе, оның еңбегі де, туындылары да іргетассыз салынған үймен тең, ондай туындының өмірі ұзақ болуы мүмкін емес. Бұл жағдай мамандықтың қай саласы болмасын, барлығына бірдей қойылатын қатаң да, заңды талап. Бұл талапты мүлтіксіз орындау – мамандарымыздың баршасының қасиетті борышы болса керек.

Монғолия елінен келген қарапайым мектеп мұғалімі Зәкия Ақайқызы оюлар жайлы жүрек түбінен сөз қозғағанда былай дейді:

«Ою-өрнектер – халық өнерінің үлкен бір саласы. Егер қазақтың киіз үйінің төріне ілінген тұскиізін немесе басқұры мен желбауын, тіпті аяққаптың өзін басқа бір елдің ою-өрнегімен әшекейлеп қойсаңыз, ешбір жараспас еді. Ал, аналарымыздың, жеңгелеріміздің, қарындастарымыздың кестелерімен әдемілеп, әсерлеп тіккен бұйымы көңіліңізге де, көзіңізге де ыстық көрінері анық. Міне, ұлттық өнердің ерекшелігі осында».

Ал, енді қазақ ою-өрнегінде «Аққудың үні, тоты құстың тілі бар» деген ұғымға келсек, қателеспейтін шығармыз.

Кезінде сахараның қазағы жол жүріп келе жатып бір ауылға ат басын бұрғанда сол тоқтаған үйдің ішкі жиһазына қарап төсеген сырмақ, текеметтері мен ілулі басқұр, кілемдеріне қарап осы үйде болған қуаныш, не қаралы жағдайдың ізін байқап, соған орай сөз сұхбатта өз көңілін білдіріп қуанышы болса бөлісіп, қайғысы болса жұбанышын білдіріп көңіл айтқан. Неткен сезімталдық.

Жас ғалым Ұ.Әбдіғаппарова былай дейді: «Күн көрінісі төрт түлік мал болған көшпелі қазақтың мал жүнінен, қыл-қыбырынан иіріп киіз үй жасауларын, киімдерін тоқығаны, ал сүйегінен, мүйізінен және терісін илеп, күнделікті тұрмысқа қажетті заттарын дайындағаны, осы асыл бұйымдарға қиыннан қиыстырып, алуан түрлі шытырман ою-өрнектерді түсіріп отырғаны тарихтан мәлім. Осыдан туындаған қазақ әйелдерінің тоқу өнері де қаншама тарихи оқиғалар болуына қарамастан, ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып қала берді. Ұласып келе жатқан ою-өрнектерден сол кезеңнің кескін-келбеті елестейді, халықтың салты, әдет-ғұрпы, тіршілігі, дүниеге көзқарасы, тіпті көңіл-күй сезімі айқын көрініп тұрады. Сол үшін де туысқан түрікмен халқы «жайшы алдыма кілемді, білейін мен жүрегіңді» деп бекер айтпаған. Мысалы, қазақ халқының ежелгі әдет-ғұрпы, салты бойынша бөтен жерге, алыс ауылға ұзатылған қыз баланың белгілі бір уақыттан кейін төркін жағына сәлемдеме жіберуі тиіс болған. Осы салт бойынша тұрмысқа шыққан қыздың үйіне жіберген сәлемдемесінде алақандай ақ жарғаққа көгершін мен гүл бейнесі кестеленсе немесе «құсмұрын», «құстұмсық» ою-өрнекті тұскиіз, басқұр, құстұмсық, жүзік сияқты зат келсе, ата-анасы баласының барған жерінде басы бостандықта, құстай ерікті, жағдайы жақсы екенін ұғынатын болған».

Сондай-ақ, ою-өрнек элементтері арқылы халықтың арман-мүддесі, дүниетанымы берілетінін мынадан көруге болады. Пазырық қорғанынан табылған Сақ дәуіріндегі кілем үлгісінде: Ел, Байлық, Қорғаныс ұғымдары шартты түрде «Таңба», «Марал», «Салт атты сарбаз» бейнесі ретінде берілген. Мұндағы символды ұғымның меңзегені – елді, ел мұрасын сақтау. Сондай-ақ, XII–XIII ғасырларда қалыптасқан «қорған өрнекті» кілем үлгісінде «қала», «өзен», «күмбез», «су», «қорған» бейнеленген. Бұл кілемдегі шартты түсініктің тұспалы «кіндік кесті мекенінді айла-тәсілмен қорғай біл».

Демек, ою-өрнектер көркемдік, сәндік үшін қолданылғанмен, шартты бейнелер арқылы шындық елесін туындатып, халықтық өмірге деген талпыныстарын танытады.

Мәселен, найзағайдың жарқылдауы, күннің күркіреуі, қардың, жаңбырдың не себептен болатынын түсінбеген ертедегі қазақ халқы күнді, айды, жұлдызды, аспанды т.с.с. керемет күш деп біліп, сол күштерге сыйынған.

Ай, күн, жұлдыз тәрізді белгілер сол керемет күштерге табынудан қалған.

Компастың, сағаттың қолданылмайтын кезеңде қазақтар халқымыз бағытты, уақытты күннің, айдың, жұлдыздың қозғалысына қарай болжап білген. Жыл мезгілдері, табиғаттан болатын тосын құбылыстарды да алдын ала шамалаған. «Айдың тууы», «Күннің тұтылуы», «Ай тұтылатын күн» деген тіркістер осыдан қалған. Осыншама білімдер, дүние жайлы елестер, дүниенің, жердің т.б. құбылыстардың пайда болуы жайындағы шамалар, болжаулар қазақтың космогоникалық өрнектерінде көрініс тапты.

Халық шеберлерінің айтуы бойынша, күннің символы ретінде дөңгелек, дүниенің төрт торабы ретінде төрт құлақ бейнеленді. Ортасында күннің нұр шашуы, жұлдыз, ай белгілері жапырақтармен өрнектелген «шұғыла» оюы «өмір сүрудің қайнар көзі осылар» деген ұғымды меңзейді (Ө.Жәнібеков).

Дүниеде бір шындық бар, ол адамның рухани өміріне үңілу, сол арқылы қоғамның ортаның қозғаушы күшін табу, әлгі күш, әлгі пәрмен арқылы әлеуметтік көзқарастың толқындары мен қайшылықтарының көзге көрінбейтін астарын ашу, әдібін сөгу.

«Қолыңда жоқ аспапты ойша тартып, құлақ құрышыңды қандыра саз ояту, қолыңда не бояу, не қылқалам жоқ, әйтсе де, әуелі өз жанарыңды, сосын оқушы жанарын арбап алар сан килы сурет тірілту, қолда жоқ граниттен қолда жоқ қашаумен қолын қусырып алдында отырмаған әлдебіреудің тұтас мүсінін сомдап, сосын оған тіл бітіру, жан бітіру, дірілдеген сезім, дірдектеген қан бітіру, ол ол ма, ондаған тіпті жүздеген сіз бен біздей жұмыр басты пенделерді ойдан таратып, оларды сіз бен біздің тағдырымыздан қиын болмаса, еш жай емес талқыға салу... тұтас бір халықты, тіпті күллі бір ғаламды қайтадан орнату, әй қайдан оңай бола қойсын!».

«Өнер көзі халықта» дегендей, өнер түрлі елде мол, халықпен бірге жасап келеді және жасай береді. Осындай өнер түрлерінің бірі ұлттық ою-өрнектердің тәрбиелік рухани ішкі дүниесінің

мәнін аша түсу жастарға меңгерту жолдарын қарастыру, зерттеп жариялау – әр уақытта ұлағатты іс болмақ.

Оюларды сүйсініп,

Қайран қалып тұрасың.

Көре білсең түсініп,

Одан көп сыр ұғасың.

Қазақ төрт түлікті пір тұтқан, қоршаған ортаның табиғаты мен жануарын зор тұтқан. Адамзат баласы үшін қоршаған ортаның әсеріне, ықпалына, байланысына, етене бірлігіне үлкен көңіл бөлген. Қанша педагогикалық үрдістің әдіс-тәсілдері жатыр шіркін, осының көзін аша білсек.

Біздің еліміздің ұлттық тәлім – тәрбие тәжірибесі ұзақ жылдар бойы біржақтылықпен жүргізіліп келді. Жалпы адамзат атауының құнды игіліктерден оқшауланып, ұлттық сана-сезімінің дамуына, мәдени, рухани құндылықтардан алшақтап, ұлттық тәрбиенің бай мұраларын игеруге көңіл бөлінбей, тіпті, кейбір түрлері мен бөліктеріне тыйым салынған болатын. Мұның өзі жас ұрпақтың басым көпшілігінің өз халқының өнерін, тілін, мәдениетін, дінін, салт-дәстүрін жете білмеуге әкеліп соқты. Сондықтан, кейінгі жылдары білім беру кеңістігінде отандық, әлемдік, ұлттық негізде кеңінен білім, тәрбие беру міндетіне сай Республикамызда көптеген бағдарламалар, тұжырымдамалар қабылданды.

Ұлттық тәрбие негізінде, бейнелеу өнері, сәндік қолданбалы қолөнері ішінде тұнып тұрған ою-өрнектердің табиғи, тарихи ерекшелік қасиеттерін оқушы бойына сіңірту – оқытушылардың тікелей міндеті болып саналады. Ұлттық тәрбие құралдары арқылы мәдени ортаны, әсемдік, сұлулық туралы дүниетанымдық түсінігі мол, бейнелеу өнері оның ішінде сәндік қолданбалы қолөнерде терең философиялық ұғымда бейнеленіп берілген.

Ұлттық тәрбие – қазақ халқының сонау жылдардан бері келе жатқан ата-бабадан, ұрпақтан ұрпаққа жалғасын тауып, мирас, өшпес өнеге, ұлағатты тәрбие, өмірлік мұра болып келе жатқан іс-тәжірибе.

Ұлттық тәрбие қазақ халқының ақындар шығармаларында, салт-дәстүрлерінде, ауыз әдебиетінде, бейнелеу өнері мен сәнді қолданбалы өнер шығармаларында көрініс табады.

Халықтық өнерге, мәдениетке жанасу, өмірдің адамгершілік негіздері жайында толғану көптеген суретшілердің шығармашылық қызметтеріне бір ыңғайлылық ықпалын тигізді. Сонымен қатар, қазіргі кезде суретшілер дәстүрлі өнер, салт-дәстүр, әдет-ғұрыптың ерекшеліктерін ұдайы

да, терең зерттеудің нәтижесінде өздерінің көптеген көркем шығармашылық жұмыстарының композициялық шешімін ұлттық тұрмыс тіршілікті бейнелеуге арнап жүр.

Ұлттық тәрбие отбасындағы тәрбиенің негізі болып саналады. Сондықтан да, ұлттық тәрбие негізінде жас мамандарды тәрбиелеуде ең

алдымен, бірінші курстан бастаған жөн. Ұлттық тәрбиені отбасы мен мектепте ұлттық үлгіде үздіксіз, жүйелі де, бірізді етіп тәрбие алып келген студент жастар, өздерінің көркем іс-тәжірибелері мен ұлттық тәрбиелік қасиеттерін көпшіліктің игілігіне айналдыратыны сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ұ. Әбдіғанпарова. «Оюын текеметтің ойдыр, әже!...», «Ана тілі» газеті, 11 тамыз, 1994.–5 б.
2. Ә. Нұрпейісов. «Қазақ халқының ою-өрнегі», Алматы, «Өнер баспасы», 2002.– 10 -11 б.

Резюме

В статье раскрывается роль национального воспитания. Цель национального воспитания – разъяснить ценность духовной культуры и искусства, сформировать понятие национального, выявить способы, содействующие душевному подъему общества. На современном этапе одним из актуальных становится вопрос воспитания молодежи посредством синтеза всех казахских национальных традиций.

Главная задача национального воспитания и образования – хранить, наследовать и передавать будущему поколению традиции казахского народа, его культуру и искусство. Цель современного образования заключается в воспитании культурного, образованного, духовного, талантливого гражданина и в первую очередь личности.

Summary

In the article the role of national education is considered. The purpose of national education is to explain a role of spiritual cultures and art, to generate concept national at the present stage. Education of youth by means of synthesis of all Kazakh national traditions becomes actual.

The main task of national education and upbringing – is to store, inherit and transfer to the future generation the tradition of the Kazakh people, its culture and art. The purpose of modern education consists in education of the cultural, educated, spiritual, talented citizen and first and foremost the person.

ҮЙДІҢ ІРГЕТАСЫ ӘЛСІЗ ҚАЛАНЫП..., ОЛ БӘРІБІР БІР КҮНІ ҚҰЛАЙДЫ

Егеменді, тәуелсіз Қазақстанда өркениетке бастар жолдың бастауы – мектеп десек, ал сол мектептің басты тұлғасы, жүрегі – мұғалім. Адамның адам болып қалыптасуына ата-аналармен бірге мұғалімнің де ролі зор. Бауыржан Момышұлы айтқандай “Ұстаздық – ұлы құрмет. Себебі, ұрпақтарды ұстаз тәрбиелейді. Болашақтың басшысын да, данасын да, ғалымын да, еңбекқор егіншісін де, кеншісін де ұстаз өсіреді... Өмірге ұрпақ берген аналарды қандай ардақтасақ, сол ұрпақты тәрбиелейтін ұстаздарды да сондай ардақтауға міндеттіміз” деген еді. Солай демекші, мектеп қабырғасында жақсы тәрбие алған шәкірт өмірде өз орнын табады. Ол үшін ең алдымен ұрпағымызды бала кезінен ұлттық тәлім-тәрбиеге, адамгершілік әдетке, рухани

мәдениетке баулып, имандылық қасиеттерін жетілдірсек, сонда ғана халқының дәстүрін

білетін, елі үшін аянбай қызмет ететін азамат қалыптастырғанымыз. Осы жолда біз білім беру саласындағы түйінді проблемаларды жеті бақылап, оны нақты шешу жолдарын тауып, оқу-тәрбие процесінің жандануына ықпал етіп жүрген Алматы қаласындағы Б.Алтынсарин атындағы №159 жан-жақты профильді гимназияның директоры, 2008 жылы «Қазақстанның еңбек ері» және «Алтын жұлдыз» медалінің иегері атанған тәжірибелі де, білікті ұстаз Аягүл Төреқызы Миразовамен ой бөлістік.

Аягүл Төреқызы, қазақ халқында ұрпақ тәрбиесі бірінші кезекте тұрған ғой. Дана халқымыз: «Бір жылын ойлаған адам астық өсіреді, он жылын ойлағанда ағаш өсіреді, келешегін ойлағанда ұрпақ өсіреді» деп бағзы замандардан айтып келеді. Осы жолда атадан балаға ұласып келе жатқан бұл қағиданы әр заманда, әр кезеңде жаңғырта түсіп, жетілдіріп келеміз. Қазіргі кезеңде гуманитарлық және педагогикалық ғылымдар негізінде тәлім-тәрбиенің мазмұны мен мағынасын, әдістемелік бағдарын жаңа заман талаптарына сай инновацияландыру міндеттерін де шешуге кірісудеміз. Осы тұрғыда шәкірт тәрбиелеуде қандай қағидаларды басшылыққа алып отырсыздар?

«Ұлым дейтін елі болмаса, елім дейтін ұл қайдан шығады?» деген сөз бар қазақта. Шын мәнісінде, өте орынды айтылған мақал, бұл жерде өзіміздің ұрпағымыз туралы ойламасақ, біз еліміз туралы ойламаған болар едік. Әр ұлттың өзіне тән ұлттық қасиеттері, ділі, тілі, діні, салт-дәстүр, әдет-ғұрыптары болады. Біздің елімізде 100-ден аса өзге ұлт өкілдері тұрып жатыр десек, Қазақстанда тұрып жатқанымен олардың әрқайсысының өз ұлтына сай тәлім-тәрбиесі бар. Біз олардың жақсы жақтарының барлығын бойымызға сіңіріп, қабылдағанымызбен дәл сол ұлт бола алмаймыз. Қазақтың ұл-қыздары ерекше болмысты жаратылған. Қазір, сол қасиеттерді жоғалтып келе жатқандаймыз. Ол – басқа халықтар тәрбиесінің ықпалына қарай жығылып бара жатуы. Басқа ұлтқа жарасатын тәрбие, біздің ұлттың ұл-қызына жараспайды. Сондықтан да, қандай да басқа өркениетті, дамыған ел болсын, соның киімін киіп, соның сөзін айтайық, біз бәрібір олар болмаймыз. Біз қазақ болып өмірге келгеннен кейін, қазақ болып өмірден өтуіміз керек. Өзімізбен бірге біте қайнасқан әдет-ғұрпымызды, салт-дәстүрімізді, дінімізді, ділімізді, тілімізді бойымызға сіңіре отырып, біз басқа ұлттың да жақсы қасиеттерін ала аламыз, әлемге де өзімізді таныта аламыз.

Ұлттың шырайлы дүниелерін бойымызға қалыптастырмайынша, елімізді дамытып, әлем таныған халықтың ұрпағы боламын деу мүмкін емес.

Қазіргі таңда ұлттық тәрбие жайлы мәселе өте орынды көтеріліп жүр. Мен оны екі қолдап қолдаймын. Себебі, Кеңес өкіметінің құрамында болып, тілге біраз шорқақ болдық. Тәрбие де өзінің ұлттық бет-пердесінен айырылып қалғандай болды. Одан кейін тоқырау кезі басталды, ауылдың бәрі қалаға қарай көшті. Осы арада біз біраз нәрсені жоғалтып алдық. Тұтас жоғалтып алдық деуге де аузым бармайды. Қазақ тілін еркін түсінетін, жазылған шығармаларды еркін оқитын, оған баға беретін, ақындардың өлеңдерін тереңнен түсініп, оны өмірде қолдана білетін жастарымыз қазір азайып кетті. Тілден ақсадық. Жалпы, кім болса да, тілді түсінбесе, мынаны қанша біл десеңіз де, оны терең біле алмайды, бойына сіңіре алмайды. Бізге жаңа нәрсе шығарып, ойлап табудың қажеті жоқ. Біз болған дүниемізді қайтаруымыз керек. Сонда ғана еліміздің алдында да, өзге жұрттың алдында да қазақ деген дана халық бар екенін дәлелдейміз. Қазақтар батыр болған, дана болған, оған ешкім де шек келтірмейді. Қазір сондай Абай, Жамбыл, Мұхтар, Сәбит, Бейімбет, Мағжан, Сәкен, Мұқағали сияқты артына түйінді ой-пікірлер қалдыратын тұлғаларымыз бар ма? Қарынның тоқтығын, уайымның жоқтығын ғана ойлап жүрген азаматтар көбейіп жатыр ма деп қаласың кейде.

Тоқырау кезінде барынша баурап, батыстың берекесіз тәрбиесіне бас ұрып кеткен жастарымыздың бетін бұруда осы көтеріп отырған ұлттық тәрбие жайлы мәселеге бәріміз бір кісідей ат салысып, балаларға осы таңның талабына сай болғандығын талап ету керек. Міне, сол тұрғыда біз де қолдан келгенше балаларды тәрбиелеуге үлесімізді қосып келеміз деп ойлаймын.

«Ұлттық мектеп» деген ұғымның шыққанына да біраз болды? Осы «Ұлттық мектеп» бізге керек пе?

Жалпы, бүгінгі таңда ұлттық тәрбие жайлы мәселелер басқа елдерде де көтеріліп жатыр. Көрші Ресей мемлекетінде орыс, Қытайда тек қытай тілінде оқытатын мектептер, Өзбекстанда да тек өзбек тіліндегі мектептер болу керек деп, ұлттық деген сөзді айтпаса да, өз ана тілінде болу керек деген мәселелер көтерілуде. Ұлттық деп ұлтты бөлшектеп тастауға болмайды. Бірақ ұлтын кім, қазақтың ба, қазақ тіліндегі мектептер болу керек. Сөзсіз болу керек, болмау керек деп кесіп айта салу қиын. Бірақ біз оған дайынбыз ба? Ол қандай мектеп болу керек?! «Ұлттық мектепті» үлкен

дайындықпен құрған жөн. Оның ғимаратынан бастап, білім беру стандарты, оқулығы, киімі, оқушылардың жүріс-тұрысы, тіршілігі, іс-әрекеттері бәрі соған сай болу керек. Біз қазір ұлттық мектепті аша салып, оның үдесінен шыға аламыз ба, жоқ па? Мәселенің қиындығы осында. Түбі соған келетін шығармыз. Бірақ, дәл қазір оны жолға қоямыз деу асығыстық деп ойлаймын.

12-жылдық мектепке көшу сіздіңше тиімді ме? Оның шәкірт тәрбиелеудегі үлесі қандай болмақ?

Республикамызда 12-жылдыққа көшуге байланысты эксперименттік мектептер жұмыс жасап жатқындығын білесіздер. Бұл әлемдік білім стандартына сай болу үшін жасалып жатқан дүние. Себебі, біздің қазіргі аттестатымыз, жоғары оқу орнын бітіргенде алған дипломымыз басқа елдерге аспайды, олар мойындамайды. Мойындамаған деген сөз, ол өте ауыр нәрсе. Сондықтан да, біз әлем танитындай жағдайға жетуіміз керек. Жақында Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өзінің халыққа Жолдауында осы мәселеге қатты мән берді. 12-жылдыққа толығымен 2020 жылға қарай көшіп бітеміз деді. Алғашында дайын болмадық, оқулықтар дер кезінде шықпады, мектептер де талапқа сай болмады. Бұл жүре түзелетін шаруа, сондықтан да, мен бұл бастаманы толығымен қолдаймын. Қазір дарынды балаларға арналған мектептерді көбейту ұсынылып жатыр. Ол көп қаржыны талап етеді. Оның тек материалдық жағы ғана емес, оларға сабақ беретін ұстаздарды дайындау, одан жан-жақты мағына шығару үшін көп дүние жасауымыз қажет. Дағдарыс кезіне қарамай, келешегімізге керек екендігін ойлап, Елбасымыз көптеген шаруалар тындыруда. Астана қаласында әлемдік деңгейде танылатындай жоғары оқу орны салынатындығын айтты.

Біз жетпіс жылдан аса Кеңес үкіметінің қарамағында болып, бізден басқа, бізден керемет ешкім жоқ, Кеңес үкіметінде керемет дүние болып жатыр екен деп көзіміз байлаулы, құлағымыз тас керең болып өстік. Енді, соның орнын толтыруымыз керек. Қазақта «Үйрен де жирен» деген сөз бар. Біз көп нәрсені үйренуіміз керек, қажетті жерінде пайдалануымыз керек. Қажет болмаса қойып қоюымыз керек. Қайда барсақ та, жақсы жағынан үйреніп, өзімізде сол жолға түсуге тырысуымыз қажет. Біздің байлығымыз – жас ұрпақ. Біз сол жас ұрпақтан айырылып қалмауымыз керек. Және болашақ бағдарламасына, мейлі басқа бағдарламаға қатысты болсын, менің пікірім, оқушылардың мектеп бітіре сала, қабырғасы қатаймай жатып

кеткенін қаламаймын. Өйткені, ол жаққа барып, біздің кейбір қыздарымыз тұрмысқа шығып, сол жақта қалып жатыр. Ал, ұлдарымыз үйленбесе де, сол жақтың тұрмыс-тіршілігіне үйреніп, қызмет етуде. Мұның бәрі жүрегімді ауыртады. «Өзге елде сұлтан болғанша, өз еліңде ұлтан бол» деген сөз бар. Біз оларды ол жаққа жіберген кезде, ең жақсы білімін, білігін алып, еліне пайдалансын деп жібереміз. Ал, өзіміздің білімге сусындап, жоғары оқу бітіргеннен кейін барса, ол елінің де, жерінің де, халқының да, алған білімінің де қадірін біледі. Жақсы мен жаманды, тиімді мен тиімсізді өз дәрежесінде таразыға сала алатындай болып барса, оның еліне оралатыны сөзсіз. Мен балаларды табалдырықтан аттатпай, үйде ұстап отыру керек деп отырғаным жоқ. Балаларды жіберу керек, тек ақыл тоқтатқан жаста.

Бастауыш сыныптарда басқа тілдерді оқытқан дұрыс па? А.Байтұрсыновтың «бастауыш сыныпта басқа тілдерді оқытпай, алдымен өз ана тілін терең меңгерту керек» деген пікірімен қосыласыз ба?

Бастауыш сыныпта үш тілді оқытудың керегі жоқ. Себебі, қазір онсыз да кітаптардың тілі қиын. Балаға ауыр тиеді. Қателері де көп. Жөндеуге мүмкіндіктер жасалып жатыр, бірақ бір жүйеге түспей жатыр. Бұрын республикамызда жаңадан шыққан кітаптарды сынақтан өткізетін экспериментальды мектептер болатын, өте керемет бағдарлама еді. Қазір ол жоқ, сондықтан да ойларына келгенін жазып жатады. Жас ерекшелігіне онша мән берілмейді. Мұны ел боп, жұрт боп кіріссек түзейміз. Әрине, үш тілді білу керек, оған ешқандай қарсы емеспін. Қазір Алматы қаласында орыс тілін бұрынғыдай бөліп оқытпаймыз, орнына қазақ тілін бөліп оқытудамыз. Қазір беті түзеліп келе жатыр, бірақ тілді еркін білетін бала аз. Орыс тілі керек, ол ешқашан бір жақта қалмайды. Бұрынғы стандарт бойынша орыс тілі бірінші сыныптан бастап оқытылатын, қазір үшіншіден бастап оқытылады. Ал, ағылшын тілін балалар оң мен солын танып, орыс тілін еркін меңгеріп алғаннан кейін оқытсақ та, ештеңеден кеш қалмаймыз. Өз тілінде сөйлей алмай келген балаға алдымен ана тілі – қазақ тілін үйретуден бастау керек. Әрине, біз өзіміздің елдігімізді, елімізді әлемге танытамыз, басқа елдердің жеткен жетістіктерін өзімізге аламыз десек шет тілі керек, онсыз алысқа бара алмаймыз.

Халықтық педагогика тұрғысында қалай тәрбиелеуге болады? Үйінде басқалай, сыртта басқаша тәрбие алған баланы мектепте ұлттық тұрғыда тәрбиелеуде қиыншылықтар туады ма?

Біз қандай кез болмасын, таршылық немесе кеңшілік заманында тұрып жатсақ та, тәрбиенің отбасынан басталатынын ұмытпауымыз керек. Негізі тәрбие балаға үш ортадан беріледі: жанұя, мектеп, қоршаған орта. Қалай деп айтсақ та жанұя тәрбиесі басты. Жанұяда тәрбиенің тұнығын сезініп өспеген балаға біздердің берген тәрбиеміздің бірі бойына сіңсе, бірі бойына сіңбейді. Қазір ата-ананың өмірге деген көзқарасы өзгерді. Ата-аналардың басым көпшілігі тілді үйрететін де мектеп, тәрбиені де беретін мектеп, қазақты қазақ жасайтын да мектеп деп санайды. Үйде олар қазақ болып саналмайды, мектепке барғанда ғана қазақ болып саналады. Осындай жаңсақ пікірден сақтану керек. Мұғалім – білім беруші, ол білім бере отырып, баланың үйде алған тәрбиесін ары қарай төкпей-шашпай ары қарай жалғастырушы. Мұғалімдерде оған арнайы тәрбие жүргізіп жататын уақыт та жоқ. Ондай қаралмаған, аптасына арнайы тақырыптармен 45 минуттық тәрбие сағаты беріледі. Барлығын айтып, әр баланың бойына тәрбиені сіңіру бір ұстазға қиын, мүмкін емес. Мектепте көптеген үйірмелер бар, біреуі әнін үйретіп жатса, біреуі күйін үйретіп жатады. Жалпы балаға әдепті, адамгершілікті болуды, үлкенді сыйлап, құрмет, кішіге ізет көрсету керектігін, ата-ана, ұстаз дегеннің орнын білдіріп, елін, жерін, халқын сүюге шақыратын тәрбиенің бастауы біріншіден, жанұядан бастау алуы керек. Ата-аналарының арасында сыйластықты, әжесі мен атасына құрметті көрген бала, қанша бүлінейін десе де бүлінбейді. Мысалы, *үйдің іргетасы әлсіз қаланып, оны сіз қанша құрсауласаңыз да, ол бәрібір бір күні құлайды*. Бала да сол сияқты, үйде берілмеген тәрбиені мектеп жүз пайызға өзгертеді дегенді мен жаңсақ айтылған пікір деп ойлаймын. Сондықтан да, үйде, түзде әрқалай тәрбие алған баланы мектепте тәрбиелеуде, әрине қиыншылықтар туады.

Ауылдың балалары қаланың баларына қарағанда бақытты ғой. Шын мәнінде бақытты, қызығып қарайсың. Ауыл баласын ата-анасы, бүкіл ауылы болып тәрбиелейді. Малдың алдынан шығады, балалар бір-бірімен сөйлеседі, ойнайды, күледі, соның арасында доптарын да теуіп алады. Әңгімесін де айтып үлгереді. Тек сабағын оқиды, мектебіне барады, таза ауа жұтып өседі. Қарасаңыз қаланың баласының ішіп жатқан тамағынан артық ішпейді. Ал, беттерінен қан тамып тұр. Қала баласы базарда не бар, түгел жейді, бірақ бәрібір көгеріп, сазарып тұрады. Үйіп-төгіп берген сабағы да баланың жүйкесін жұқартып, әлсіретеді. Ауыл баласын тәрбиелеуде тек ата-анасы ғана емес, ауыл-аймағы ықпал етеді.

Салт-дәстүрлерге қатысты «озығы мен тозығы жеткен» деген көзқарастар бар, сіз осы пікірмен келісесіз бе? Олардың ара-жігін қалай ашып көрсетер едіңіз?

Салт-дәстүр, әдет-ғұрыпты орнымен пайдаланса, оның ірігі де, шірігі де, озығы мен тозығы да жоқ деп ойлаймын. Бірақ, әр нәрсе заманына қарай ғой. Мен өткен дәуірлердегі ата-бабаларымыздың кейбір ұстанған ұстанымдарын өз заманына сай деп санар едім. Ал, енді заман өзгергеніне қарай, салт-дәстүрлердің кейбіреуі ескіріп, кейбіреуі жаңарып жатыр. Қандай салт-дәстүр, әдет-ғұрып болса да келешегіне үлес қосатындай дүние болу керек. Қазақтың жақсы салт-дәстүрлері өте көп. Өмір мәңгілік емес, адамның ғұмыры да соншалықты ұзақ емес. Қазақтың ең бір жақсы, басқа халықтан ерекше қасиеті неше түрлі той-томалақтарының бар болуы, сонысын жақсы көремін.

Той-томалақ арқылы адамның бір-біріне құрметі де артады, үйренеді, біріне-бірі қызығып та, қызғанып та қарайды. Бала өскен сайын ұрпағына қуанатын халықтың бірі қазақ халқы болса керек. Өмірге бала келсе, тұсауын кессе, мектепке барса, бітірсе, оқуға түссе, диплом алса, бір нәрсеге қол жеткізсе той жасаймыз. Әрі қарай тағы тағы. Мұның бәрі ұрпаққа деген мейірімнен туған нәрсе. Баланың қуанышына қуана алу таптырмайтын дүние.

Қазаққа әке-шешесі баласы алпысқа келсе де балалық көзқараспен қарайды. Ішкен-жегеніне, кигеніне дейін бақылап отырады. Көп халықтарда олай емес. Балалары кәмелетке жеткеннен кейін сау бол, өз наныңды өзің тауып, өз күніңді өзін көр дейді. Ал, біздің қазақ өле-өлгенше соңғы нанын бөліп беріп өтеді.

Жалпы, мектеп қабырғасында түрлі салт-дәстүр, әдет-ғұрыпты тәжірибе жүзінде көрсетіп, балаларға қолымыздан келгенше түрлі кештерде, ертеңгіліктерде тілге тиек етіп, үйретуге тырысамыз. Балаға мектепте көргені елеулі әсер етеді және өмірде көріп жүрсе ықпалы күшті болмақ. Орыс тілді, орысша тәрбие алған жанұяда әдет-ғұрып, салт-дәстүр басқаша сақталады. Оларға біз қанша айтып, үйреткенімізбен, ол құмға құйған су сияқты, із-түссіз сіңіп, ертесіне жоғалып отырады. Сондықтан да, ұлттық салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарды теорияда емес, тәжірибе жүзінде көріп жатса, ол өзінен ғана емес, басқадан да талап ететін болады.

Салт-дәстүр, әдет-ғұрыпты насихаттауда, оны балаларға үйретуде сіздердің мектепте қандай іс-шаралар ұйымдастырылып тұрады?

Бізде «Әжелер» клубы бар, онда үлкен жастағы апайларымыз ата-аналардың басын біріктіре отырып, қандай тәлім-тәрбие жұмыстарын жүргізу керектігін, қазақтың ұл-қыздарының бой түзеу, ой түзеуі қандай болу керектігі жайындағы мәселелерді қарастырып отырады. 90-шы жылдардың ішінде әдепсіз газет-журналдар қаптап кетті. Ашуға ұялатынсың. Құдайға шүкір, қазір беті бері қарады. Адамда тән сұлулығы, жан сұлулығы деген бар. Дүниеде ұят деген нәрсе болады, біз содан айырылмауымыз керек. «Өлімнен ұят күшті» деген сөз бар қазақта. Осы ұят деген сезім жоғалып барады. Міне, осы тәрізді адами құндылықтарды қарастыра отырып, түсіндіруге тырысып, жақсы қасиеттерге баулудамыз. Берген ақыл-кеңесіміз барлығының құлағына құйыла қалмаса да, біраз ұл-қызға құйылатынына сенімдімін.

Бала тәрбиесі өте күрделі. Абайдың сөзі бар ғой: «балаларды... бағар едім, қалайша бағудың мәнісін де білмеймін» деген. Сол сияқты, бір жағы ата-аналарға аналық тәжірибенің, екіншіден ұстаздық ақылыңыз ретінде қандай ақыл-кеңес берер едіңіз?

Абай атамыз дұрыс айтқан, бала тәрбиесі деген өте күрделі мәселе. Қазақта мынадай нақыл сөз бар: «Балаңды 5-ке келгенше піріндей тұт, бестен 13-ке дейін құлша жұмса, одан кейін құрдасындай сыйла» деген. Беске келгенше қол да тигізбей, жақсылап айналып-толғанып тәрбиелеп, ал бестен он үшке дейін еңбекке баулып, талабыңды орындатуың керек. Егер он үштен кейін тәрбиелеймін десең, көп нәрсені жіберіп қоясың. Сіздің айтқаныңыздың бірін дұрыс десе,

екеуін дұрыс демейді. Осыны ескермей, артынан сан соғып қаламыз. Бұйтсең, бала керемет тәрбиелі болады деп айту қиын. Сондықтан да, бар білгенімізді, бар күшімізді баланың дұрыс тәрбие алуына жұмсауымыз қажет. Жоғарыда аталған негізгі үш көз: жанұя, мектеп, қоршаған ортаны дұрыс жолға қойып, баланың әр басқан қадамын жіті бақылап отырған абзал. Тек өз балаңа ғана жауап бермей, ол кіммен жүр, кіммен жолдас, кіммен ойнайды, кіммен бірге отырады, ортасы қандай екенін назарда ұстау керек. Жаман нәрсе өте жұғысты, жақсыдан гөрі біз жаманды тез қабылдаймыз. Өзімнің балам тәртіпті, басқада жұмысым жоқ деу үлкен қателік. Сондықтан да ата-ана, мектеп болып бір-бірімізге құлақ асып, бірімізді-біріміз кінәламай, тәрбиені дұрыс жолға қоюымыз қажет деп санаймын.

Сіз өз балаларыңызды қалай тәрбиеледіңіз?

Менің бір ұл, екі қызым бар. Балаларымның бәрі қазақша біледі. Сол кездегі ахуалға байланысты орыс мектебінде оқыса да, бәрі қазақшаға еркін. Өйткені үйде қазақша сөйлесеміз. Екінші қызым ортасы орысша болғаннан кейін, аналарға қарағанда тілі орысқа қарай тартып кеткен. Оның да себебі болды, сол кездері қазақша балабақша болған жоқ, болса да аз, мен де, жолдасым да жұмыста, алдық та баланы жақын маңдағы орыс балабақшасына, кейіннен орыс мектебіне бердік. Бірақ бәрі қазақтың салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын жақсы, біледі. Екі баламды бесікке бөлеп өсірдім.

Әңгімелескен Ж. Сеитова

Ә.С. Бейсенова –
география ғылымдарының докторы, профессор,
ҚР Ұлттық Ғылым Академиясының академигі,
Абай атындағы ҚазҰПУ-нің “География және экологиядан
ғылыми-әдістемелік орталығының” меңгерушісі

ДӘСТҮР МЕН ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІ – ҰЛТТЫҚ ИДЕОЛОГИЯНЫҢ НЕГІЗІ

Қазақстанның тәуелсіз мемлекет болуына байланысты соңғы жылдары сол мемлекеттің ұлттық идеологиясы болуы керек пе, болса қандай?, – деген әңгіме төңірегінде пікір айтушылар көбейді. Газет-журнал беттерінде, теледидар экрандарында әр түрлі, кейде бірін-бірі толықтыратын, кейде біріне-бірі қарсы шығатын пікірлерді де жиі көреміз. Ел, мемлекет болған соң идеология болмай қоймайды, оның құрылымына, көздеген мақсатына сәйкес туатын пайдалы идеялар, сөзсіз, идеологияның негізін құрайды. Қазақстан сияқты тәуелсіздігін жаңа алған жас елге идеология әбден керек және ол, ең алдымен, мемлекеттің ұлттық сипатына, тәуелсіздігіне қызмет етуге тиіс.

Ұлттық идеология дегеніміз – халықтың, бүкіл елдің әдет-ғұрып, салт-дәстүрін, санасын ғасырлар бойы дамытып, жетілдіру арқылы ұрпақтан-ұрпаққа берілетін ережесі, ол сол халықтың тілін, дінін, мемлекетін қалыптастыруға қызмет етеді.

Әр халықтың өзіне тән, қоғамның дамуына байланысты ерекшеліктері болады. Мысалы, Қазақстанның ұлан-байтақ жерді алып жатуының өзі ғасырлар бойы халқымыздың бойында, батырлық, ерлік дәстүрімізді тудырған. Отанын сүю, елін қорғау ер азаматтардың міндетіне кірген. Ауыз әдебиетіндегі батырлар бейнесі осылай туған. Осыны болашақ ұрпақтардың бойына сіңіре отырып, ұлттық идеология қалыптастырған. Сондықтан да елімізді, халқымызды азаматтыққа, батырлыққа, шешендікке, көрегендікке тәрбиелеу де ұлттық идеологияның міндеті. Біздің билеріміз, жырауларымыз жырлап, үлгі тұтқан әділеттілік те халықтың шынайы қасиеті.

Қазақ халқы – ұлттық дәстүр дегенге ерекше мән беретін халық. Ата-баба аруағын сыйлау, оған жүгіну – ежелгі салтымыз. Солардан қолдау тілеп жатамыз. «Өлі риза болмай, тірі байымайды» деген мақалды да жиі қолданамыз. Ал, осы дәстүр дегеніміздің өзі не? Меніңше, ол – халықтың ұзақ өмірінде қалыптасып, сұрыпталған жақсы қасиеттердің тұтас бітімі, көзқарасы, түсінігі, шындықты тану өрнегі. Дәстүрге халықтың әдет-салты, күнделікті тіршілігінің ауқымы, адамдардың қалыптасып үйренген мінез-құлқы – бәрі де кіреді.

Олар жиналып келіп тұрақты күйге енеді, ұлттық белгілерді анықтайды, ұлттық сипатты танытады. Әрине, өмір бір қалпында тұрмайды, жаңарып, жалғасып жатады. Соған байланысты ой-сана, ұғым-түсінік, талғам жаңарады. Жаңарып, өзгеріп жатқан қоғам, қоғамдық қатынастар дәстүрге белгілі дәрежеде әсер етеді. Оны өзгертуге, әлемдік көзқарастардың ырқына бағындыруға тырысады. Әр халықтың бойында жаңаны қабылдау қасиетімен бірге кертартпалық та болады. Осы кертартпалық, ең алдымен, дәстүрге қатысты. Біз жаңаны қабылдай тұрып, ескі әдетті, мінез-құлықты, яғни дәстүрді сақтауға тырысамыз. Ұлттың ұлттылығын сақтау үшін дәстүрдің озық үлгілерін тұрақтандырып, ол үшін күресу қажеттігі де осыдан туады. Қазақ мемлекетінің ұлттық идеологиясы да, менің ойымша, халқымыздың осындай жолмен қалыптасқан әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, тілін, дінін сақтап дамытуға, осы жолда жаңа заман ұсынып отырған қажеттіктерді өз сараптауымыздан өткізе қабылдауға құрылуы керек.

Дәстүр – әр халықтың өмірі мен өмір сүрген қоғамның өзіндік ерекшеліктері негізінде туып қалыптасады. Ол да дәстүрге кіреді. Қазақ халқы адам санының аздығына қарамастан, Евразияның дәл орталығында ұлан-байтақ жерді иемденген. Осының негізінде Отаншылдық, елін қорғау жолындағы ерлік істері жатыр. Кең даланы мекендеген халық жауласа найза ұстайтын батыр, дауласа сөзден жеңілмейтін шешен болған. Халықтың осы мінезін заманы, ортасы, қоғам туғызғанда, ол жақсы дәстүрге айналып жалғасқан. Сол кең байтақ даланы мекендеген халықтың тілінің бірлігіне, тазалығына не айтарсыз? Оңтүстігі мен солтүстігіне, батысынан шығысына ат арқасы жетпейтін далада бір тіл, бір әдет-салт, бауырмалдық, қонақжайлылық қалыптасқан. Қалтасына бір құрт салмай ұзақ жолға шығып, жолшыбай түскен ауылына құдайы мейман болып, қонақтығын міндетсінген қазақтай халық қайда бар? Жердің кеңдігі мен шаруашылығын, кәсібін даралайтын ерекшеліктердің бәрі де ғасырлар бойы сұрыпталып дәстүрге кірген.

Менің ойымша, осы дәстүрлер халықтың

идеологиясының негізі болып табылады. Қазақтың ұлттылығын сақтау үшін оның ғасырлар бойы жинақтаған осы жақсы дәстүрлерін сақтау керек. Оны жаңарта отырып, негізін бекіту қажет.

Жасыратыны жоқ, ғасырлар бойы қазақ жерінде орыс тілінің үстем болуы, біздің ой-санамыздың соларға табынуы әлі де жалғасын тауып келе жатыр. Бұл қазақ тілінің аясының тарылуы ғана емес, дәстүр мен ұлттық тәрбиенің өзгерісіне әкеліп соғып отыр. Қазіргі, қазақішіндегі тәрбиенің барлығы да болашақ ұрпақты ұлттық салт-санаға, дәстүрге қиғаш жолдарды ұстануға, өзін еркін ұстауға, «бостандыққа» құрылған. Ұлттық идеологияны демократияландырудың үлкен бір қауіпті жері – әлемдік деңгейде көрініп отырғандай, өркениетті елдердің мәдениетіне алданып, қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан әдет-ғұрпына, оның тамырына балта шабуға тіреліп отырмыз. «Дода» хабарындағы ұлттық идеология бар ма, жоқ па? – деп таласқан кейбір білгір де саясаткер азаматтарымыз қазақтың әдет-ғұрпының мағынасына, мәнісіне бара бермей, ұлт тәрбиесінің негізін түсінбей, оны ғаламдық тәрбиеге үйлестіруді ойлайды. Бұл – қазақ халқының қалыптасқан ұлттық тәрбиесі негізін мойындамау деген сөз.

Идеология қай қоғамда болсын, оны бекітуге қызмет етеді. Социалистік идеология кешегі коммунистік режимді қалай көтергенін, дүние жүзін тітіреткен алып империяның негізін бекіткенін жақсы білеміз. Сталин өлгеннен кейін Брежнев сияқты солақай басшылар өндіріс өркендесе, астық болса, идеология шешуші роль атқармайды деп санап, мемлекетті әлсіретіп алды. Аяғы немен біткенін тағы да көрдік.

Сондықтан жаңа, жас, ұлттық мемлекетті идеология жағынан да өркендету әбден қажет. Экономика болса, қалғандары өзі құралады деп қарау жетімсіз. Оның үстіне бізді қазір жаһандық өзгерістер жан-жақтан қоршап қысып жатыр. Бір жағынан, әлемдік дамудың шеңберінен шығып қалмау, екінші жағынан оның ұлттық сипатымызға жасап жатқан қысымынан өзімізді арашалау – екі жақты үлкен міндет.

Жаһандану өзгерісіне бой алдыратындар, ең алдымен, жастар. Олар ұлттық дәстүр дегенге онша мән бере бермейді. Сөйтіп қазақтық мінезден біртіндеп алыстап бара жатыр. Қазақ тілін мемлекеттік тіл есебінде орнықтыруға кедергі болып отырғандар да солар. Қазақтың ұлттық әдет-ғұрпын сақтамай, әдетімен есептеспей, сыртта не көрсе, соны қайталайтын да солар. Қазір жастардың көшеде, жол үстінде тұрып сүйісетінін жиі көреміз. Біздің заманымызда сүйіспек түгілі

жұрт көзінше қыз бен жігіттің онаша тұруының өзі ерсі болатын. Жас әншілер ғашықтар сезімін жалаңаштап, «ғашықпын, өштіп-өлдім» деп өлең айтады. Шын ғашықтар айғайлап жұртқа жар салатын ба еді? Абайдың «Ғашықтың тілі – тілсіз тіл, көзбен көр де ішпен біл» дейтіні қайда? Сезімді жасыра білу, ұстамдылық та қазақтың ескі дәстүрінің бірі ғой. Ғаламдық «тәрбие» жастарды осы дәстүрден айырып, «бостандыққа» шығарып жатқаны тым өкінішті. Олар жат жұрттардың салтын қабылдап, «Валентин күні» дегенді тауып алып, көшеде жаппай сүйісіп жатқаны. Басқа елдің салтын қабылдауды лайықсыз көргендер «неге біз өзіміздің Баян Сұлу күнін тағайындамаймыз» деп күпсінеді. Осының бізге керегі бар ма? «Ғашықтар күні» қазаққа керек пе? Сезімді жалаңаштап, жұрт алдына шығу қандай мұрат?

Осының бәрі жастар арасында жүргізілуге тиісті идеологиялық жұмыстың міндеттеріне кіреді. Ұрпақ қамын ойлаған ата-бабаларымыз балаларын дәстүр сыйлауға, үлкендерге ілтипат жасауға, именуге, арын былғамай, өнегелі ортадан тәлімалуға үйреткен. Ұлды дала тіршілігіне, қызды үй ұстауға, ел бірлігін, ошақ бүтіндігін сақтауға баулыған. Қыз намысы дегеннің орны үлкен. Қыз бала отырған жерде абайлап сөйлеу, бейпіл сөз айтпау – оны әдептілікке тәрбиелеу емес пе? Қыз намысын сақтап, оны адалдықпен жаңа босаға аттауын аналар қатты қадағалаған. Болашақ отбасының тұрақтылығы да қыздың арының тазалығымен байланысты саналған. Бүкіл әдебиет, фольклор адал махаббатты, сезім тұрақтылығын жырлағанда, адалдықты, тазалықты бақытты болудың кілті санаған. Қыздың барған жерінен қайтып келуі жай ғана ұят емес, маскара деп есептелген. Сондықтан ата-ана қызын ұзатарда, барған жеріне «тастай батып, судай сің» деп бата берген. Қыз бала кейін, келіншек, жеңеше, ана болып барып, әжелікке көтерілген. Осы процесте үлкен тәрбиеден өтіп ел анасы аталғандары да аз емес. Домалақ ана, Қарашаш, кешегі Шоканның әжесі Айғаным, ел билеген Томирис сұлулық пен әдеміліктің, адалдықтың үлгілері болып ел есінде сақталған.

Үлкен қоғам қайраткері, зейнетке шыққалы ел арасында өзіне деген құрметпен «Абызата» атанған, еліміздің өтпелі кезеңінде мемлекеттілігімізді нығайтуға және ішкі тұрақтылықты сақтауға өлшеусіз үлес қосып жүрген ұлағатты да заңғар ағамыз Бәйкен Әшімов (Бәйке) туралы неге айтпасқа. Ал ерлі – зайыптының арасындағы сыйластықтың үлгісі, айналасы мен отбасының мықты тірегі, көне мен жаңаны жалғастырушы міндетін өз бойына тоғыстырып отырған, ұлын

ұяға, қызын қияға қондырған Бақыт анамыз бүкіл елге ана атанып отыр.

Біздің заманымызда да осы үлгідегі үлкен аналар аз болған жоқ. Аты шығып, ел қызметінде абыройлы жүрген азаматтардың еңбегінде әйелдердің орны елеулі екені даусыз. Үлкен қоғам қайраткері Тұрысов Қаратай ағамыздың үйіндегі Әскеркүл жеңгеміздің ұрпақ тәрбиесіне беретін үлесі мол. Талдықорған, Алматы облыстарында ұзақ жылдар қызмет атқарған Аймұхамед Мансуров деген ағамыз болды. Мен ол кісіні 1944 жылы Талдықорғанда көрші болып тұрған кезден білемін. Өзі де жайсаң азамат еді, екі облыстың көп аудандарын басқарды, елге де, өкіметке де жақты. Республика көлемінде беделі үлкен басшы бола білді. Соның еңбегіне, қызметінің абыройлы болуына, балаларының тәрбиесі мен болашақтарына жол сілтей білген, көп бала өсірген Мәкең апайымызға («Ақ жеңеше» деуші ек) деген құрметім ерекше. Өзі көрікті, мінезді, ағайын-туысқа ғана емес, келімді-кетімді кісілердің бәріне ілтипаты мол апайыма құдай бәрін де берді. Мәселе пейілде, көңілде, құдайдың бергенін берекелендіріп ұстай білуде. Бүгінде Айекең жоқ, ал Мәкең бала-шағасын өсіріп үлкен ғалым Зұлқайыры мен абыройлы қоғам қайраткері Тайырының және басқа балаларын қызықтап өмір сүруде. Қандай ғанибет. Кейінгі жас аналарға үлгі емес пе? Егер ер-азамат отбасында сыйлы болса, бала да соған тәрбиеленеді. Қай жерде еркек сыйлы болса, сол жердің отбасы түгел, баласы аман, қызы тәрбиелі, дұрыс жанұя қалыптасады.

Қазақ халқының дамуында, қалыптасуында осы дәстүрлер идеологияның негізі болып табылады. Әсіресе осы ұлттық идеологияның ең бір, барлығына тән жері – бала тәрбиесі, соның ішінде қыз тәрбиесі. Олар халықтың үлкен тәрбиелік мәні бар, жолы өрісті, бірімен-бірі жалғасып жататын идеологиясын құрайды.

Тіршілік толып жатқан тараулардан тұрады. Солардың ішінде «Жаман қатын» деген ұғым да болған. «Атың жаман болса, сойып құтыларсың, қатының жаман болса қайтып құтыларсың» деген сөзді қазақ ерлердің тағдыры әйелдермен байланысты екенін өмір тәжірибесінен алып айтқан. Ағайын арасын біріктіріп, ел намысын қорғап, балаларын соған бағыттап, ерімен тіл тауып одақтасқан әйел ешқашан жаман атанбайды. Осы дәстүр бізге әлі де керек. Елдігімізді, қазақтығымызды сақтау үшін қажет. Бүгінгі жастардың некеге опасыздық жасауы мен үйленбей жатып айырылысуының көбейгенін көргенде, қыздардың бойында болашақ өмірге дайындалу жоқтығын байқағанда, осы дәстүрлеріміздің

әлсіреп кеткенін танимыз.

Қазақ дәстүрі, тәрбиесі ер баладан гөрі қыз балаға көбірек көңіл бөлген. Өйткені, қыз – өмір көркі, әсемдік, тіршілік көзі. Халық ұғымы жақсы көріністердің бәрін қызға теңеген. Қазақ халқында, оның тарихи тілінде қалыптасқан қызға берілген анықтама, оларға қойылған талап-тілектер, қызды еркелету, қызды тәрбиелеудің үлкен жолға қойылғанын көрсетеді. «Қыз – елдің көркі», – дейді халқымыз. Ақын, жазушылар өмір бойы қыздарды жырлап, ару деп ардақтап, болашақ ана деп аялап үлкен құрметпен қараған. Нәзіктік, тапқырлық, ойлылық, сұлулық, ақылдылық, адамгершілік, қайырымдылық сияқты жақсы мінездерді алдымен қыз бойына дарытуға көздеген. Қызды ардақтаған қазақ басқа шығыс халықтарындай, оның бетін бүркелемей, ер балалармен тең ұстаған.

Қыз әсемдіктің, әдеміліктің символы, қызды аққуға теңеп жырлаған ақындар қыздың бойындағы құпия сырды терең түсінген. Өзім қаншама шет елдерде Англияда, Францияда, Италияда тіпті өзіміздің Әзірбайжан, Арменияда, Қырғызстанда, Өзбекстанда болып жүргенде қызға деген теңеу, қызға деген бостандық, қызға деген жақсы ұғым бірде-бір ұлтта жоқ. Кез-келген жігіттің алдауына түспеу үшін, қыз ең алдымен намысты болу керек, өз намысын қорғай білуі керек. Қыз баланың махаббатының алдында бас имейтін адам жоқ. Сол кездегі қазақ халқының қыздарға берген беделі қайда кетті? Жаңа қоғам құруда қазақтың қалыптасқан идеологиясының көнесін жаңартып, дамытып, болашақ ұрпақтың бойына ұлттық идеология тәрбиесін сіңіру міндетіміз. Осы айталған мысалдар арқылы қыз баланың бойында ұлттық психологияны қалыптастыру керек. Бүгінгі қыздардан да біз осы жақсы мінездің көріністерін іздейміз.

Біздің өткен жолымызда қателіктер аз болған жоқ. Социализм ерлер мен әйелдерді теңестірді, әйелдердің оқуына, қоғамдық пайдалы еңбек жасауына жол ашты. Бәрі де дұрыс. Қоғамнан өз орнын тапқан, үйде де, түзде де сыйлы апа-сіңлілеріміз, құдайға шүкір, баршылық. Бірақ осыны пайдаланып, үйді ойламай, түзді ойлаумен жүріп, ошақ иесі ролін әлсіретіп алған әйелдер де жеткілікті ғой. Осындай әйелдердің қыздары да осы жолмен жүре бастады. Тәуелсіз ел болып, ұлттық қазыналарымызды жинастыра бастағанда, ұлттық дәстүрімізді аяқ-асты етіп жүрген осындай мінездерге қарсы күрес ашу керек емес пе? Олар өзімен кетпей, ұрпаққа да әсерін тигізіп жатыр. Қыздардың болашақта отбасын құруға дайындықсыздығы, адалдығын сақтамай, шошандап селкектеуі, жетім, тастанды

балаларды көбейтіп жатқаны жасырын емес. Алматыдағы Саин көшесі бойындағы қаракөздер де өз орнын басатын жас қыздарды «тәрбиелеп» баулуда. Өзін-өзі қызықтап жүрген іс басындағы қыз балалардың: «Батыс елдері бала тумайды, асырап алады» деген теріс пікірді бойына сіңіруі, ана қабілетіне ие болмауы, олардың ұлғая келе психологиялық дағдарысқа ұшырауының көбеюі (депрессия) осы іс басындағы азаматтардың ұрпақ жалғасы туралы ойлауына мол материал береді.

Біздің ұлтымыздың дәстүріне жат жезөкшелік, тастанды бала, әке-шешесін сыйламау, дүниеқұмарлық, тек қана өзін күйттеп, сыртқы ғаламдық кейбір әрекеттерге еліктеген жастарымыздың көбейіп бара жатқаны ойлантады. Соның үлкен бір көрінісі – қазіргі біздің эстрада музыкасы. Эстрада қазақтың ғасырлар бойы қалыптасқан әуенін, классикалық өнерін әлсіретіп, кеудесі ашық, кіндігінен төмен киінетін, етегі жырым-жырым, қикалақтаған әртістерді сахнадан жиі көрсетеді. Осы бір сахна көрінісі бүкіл қазақ жастарын еліктеуге шақырады. Осыны басқарып жүрген орта буындағы азаматтардың өзі халықтың әдет-ғұрпын, дәстүрін, елдің көкейкесті ойын түсінбегенсиді. Сондықтан, әлі де сабақтас, әлі де жоғалып кетпеген қазақ халқының ұлттық дәстүріндегі жақсы мінез-құлықты, отбасының бірлігі мен ағайынның тұтастығы үшін қызмет ететін ақылгөй аналарды дәріптей отырып, қызға анасүтімен, мектептен бастап, тәрбие берілуі керек. Жасыратыны жоқ, өтпелі кезеңде, қиыншылыққа төзе алмай, бостандық дегенді көбісі түсінбей, әйелдер тамақ табуға, сауда жасауға, нарықтық жағдайға бейімделіп, отбасының бірлігі де, бала тәрбиесі де ананың ойынан да, көзінен де тыс қалды. Бұған уақыт, Қазақстандағы уақытша экономикалық дағдарыс кінәлі дейміз. Жоқ, екінші дүние жүзілік соғыс жылдары көрген аналардың қиыншылығы осының қасында қандай? Сол аналар Ұлы Отан соғысының жеңуіне үлкен үлес қосты, жігерлі болды, намысты болды, аузындағы нанын жырып беріп, солдаттардың жеңісіне үміт артты. Ал, енді қазір біз жезөкшелік, тастанды бала, қыздардың осындай жағдайға жетуін кімнен көреміз? Мұны ешкімнен көруге болмайды.

Осылардың бәрі біздің қоғамдағы тәрбие беретін идеологиялық жұмыстың олқылықтары саналады.

Бұл айтылғандардан қыз тәрбиесі, әйелдер арасындағы жұмыс таза жүрмей жатыр деген ұғым тумайды. Қазақтың қыздар педагогикалық институтында қыздарды болашақ маман болуға тәрбиелеумен қатар, жақсы мінез-құлыққа, отбасылық өмірге үйретуде үлкен істер істеліп

жатыр. Қазақтың оқыған, басшылық тәжірибесі мол, ақылды, ойлы қызы Шәмша Беркімбаева институтта осы саладағы істерге мұрындық болып тікелей араласып жүргенін байқаймыз. Қыздармен жұмыс онда кездейсоқ шаралармен шектелмей, белгілі бір бағдарлама бойынша жүргізіледі. Онда студент қыздардың әдебиет, өнер адамдарымен, қоғам қайраткерлерімен, ардақты аналармен кездесуі жиі өтеді. Осының бір мысалы ретінде ұлағатты ана Ділді Тасмағанбетова өзінің өмірлік тәжірибесінен ұлттық дәстүр жайында жастарға арнап әңгіме өткізді. Қадірлі ананың газет, журнал беттерінен жиі көрінетін мақалалары да жастарға ой салары даусыз. Жастарды адамгершілікке, балажандылыққа баулитын, оларды жан-жақты білімді, мәдениетті болуға, кітап оқуға үйрететін, озық мәдениет үлгілерімен таныстыратын шаралар да институтта жиі өткізіледі. Осындай игі істердің тек бір институтта ғана жүргізілмей, барлық жастар жиналған ортада, оқу орындарында жоспарлы бұқаралық сипат алғанын қалаймыз.

Экономикалық жұтандаудан өтіп, қазір тұрақты экономикалық өркеніетті елдердің дәрежесіне қосылуға тырысудамыз, бірақ рухани жағынан біз өте жұтаңбыз, әдет-ғұрып, салт-сана, ұттық психологиялық ойдың жетілуіне рухани байлығымыз жетпей жатыр, сондықтан қазір тәрбиеде рухани аштық бар. Тәрбие мәселесіне көп жағдайда көңіл бөлмей, уақыт жетпей, ақша табу керек, ақша, ақша дей жүріп біздің болашақ өміріміздегі ұрпақтарымыздың рухани байлығын жоғалтуға қалып отырмыз. Рухани байлық – ұлттың тірегі, мемлекеттің тірегі, елдің қалыптасуының тірегі. Қазақ қыздарын сонау атам заманнан қалыптасып келе жатқан дәстүрді бойына сіңіріп, ұлттық рухпен сусындатуымыз керек. Рухани сусындамаған жерде тұрақтылық, сезімталдық болмайды. Кей кезде біз отбасы бірлігін жиі айтамыз. Ажырасу, тастанды баланың көбеюінің барлығы да рухани жұтаңдықтан туады. Біздің қазақ халқында қай ана баласын тастап кеткен, қай ана баласын босағаға байлап кеткен? Бала – ананың 62 тамырын идіртетін тіршілік көзі. Сол ананың бойына, болашақ аналарға рухани байлықты тәрбие арқылы сіңіру керек. Қазақ қыздарының сымбаты, ақындар жырлаған «бота көз», «қиғаш қас», «алма мойын», «қыпша бел», осының барлығы қыздарға берілетін рухани азық болуы керек. Қыздың сұлулығы арқылы, қыздың мүсінін дәріптеу арқылы, болашақ ұрпақтың бойында: «Сондай болсам екен-ау» деген рухани ұрық себілуге тиіс. Қазақ топырағында, қазақ отбасында тәрбиеленген қыз бейсауат, өрескелдік көрсетпей болашақ ұрпақтың анасы болуға

тырысады.

Адам бойындағы бүкіл адамгершілік қасиет анадан тарайды, ана елге тоқтау айтады. Бұрынғы қыз қазіргі үлкен ана, бәйбіше. Ел басқаруда да қазақ әйелдері алдына жан салмаған. Осыған байланысты қазір біздің өтпелі кезеңнен өтіп, экономикамыз тұрақталып, Елбасын қайта сайлағаннан кейін мемлекет алдында, білім мен ғылым алдында тұрған үлкен міндеттерге көңіл аударылуда.

Биыл еліміздің Президенті қасындағы Отбасы және әйелдер арасындағы жұмыс жөніндегі ұлттық комиссия бұрынғы жұмыстарын қорытындылап, атын өзгертіп құрамын толықтырды. Қазір ол «Отбасы және гендерлік саясат жөніндегі комиссия» деп аталады. Бұл ұйымның да, оның төрайымы белгілі қоғам қайраткері Айткүл Самақованың да, қоғамдағы әйелдердің ролін көтеруде атқарып жүрген жұмысы ұлан ғайыр. Кешегі бір өтпелі кезеңде, шаруашылық күйзеліске ұшыраған, аналар зейнетақысын уақытында ала алмай, отбасын асырау салмағы әйелдерге түскен тұста, олар қазақ әйелдеріне демеу көрсетті. Ақыл-кеңесімен де, жекелеген жанұяларға нақты көмегімен де, әйелдерді іске тартып, тіршілікке араластыруға қамқорлығымен де жәрдемге келді. Әйелдерді қоғамдық істерге, кәсіпқорлыққа баулуда, ел экономикасын көтеруге қатыстыруда көп жұмыс атқарды, әлі де атқарып келеді. Шағын және орта бизнесті дамыту өркениетті елдерде экономикалық тұрақтылықтың кепілі болса, біз де соған қол жеткізе бастадық. Әзірше, бұл салалардағы қызметші әйелдер көп емес. Бірақ өсіп келеді. Әсіресе, білім, ғылым саласындағы әйелдер болып жатқан өзгерістердің жаңа талабына сай тұжырымдар мен оқулықтар жазу, білім беру жүйесін қалыптасыруға қосып жатқан үлесі де мол.

Ұлттық Комиссия жыл сайын әртүрлі көрмелер (іскер әйелдер еңбегінің, білім дамуының, жаңа технологияны игерудің, өнер қайраткерлері шығармаларының) ұйымдастырып, конкурстар өткізуге қатысып, бизнеспен шұғылдануға ынталы адамдарды қолдауда. Қазір комиссия осы бағыттағы жұмыстарын жалғастырып, Елбасының болашақта Қазақстанды дамыған 50 мемлекеттің қатарына қосу жөніндегі бағдарламасына сәйкес жүргізілетін жаңа шараларды белгілеуде. «Гендерлік саясат» деген қосымша ат берілумен байланысты оның міндет ауқымы де кеңейді.

Былтырғы және биылғы жолдауларында Елбасы әлеуметтік саланы көтеруге, қарт адамдардың зейнетақысын, тұрмысы нашар отбасыларға жәрдем ақысын, мұғалімдер мен

дәрігерлердің, қатардағы жұмысшылардың еңбек ақысын, студенттердің стипендиясын көбейтуге көп көңіл бөлді. Осының бәрі – тәуелсіз еліміздің аяғынан тұра бастағанының белгісі. Жасыратыны жоқ, бұл жағынан біз көршілес елдердің бәрінен де ілгері тұрмыз. Тіпті кешегі өзіміз бағынып, өзіміз қызмет жасаған бір кездегі Ресей қазіргі жағдайда көп мәселені шешу жағынан бізден сабақ алып жатқаны – бұл үлкен таңғаларлық мәселе емес пе? Осыған әйелдер қауымының қосқан үлесі де аз емес.

Әйелдерде ылғи басшылыққа қарай ұмтылатын мінез бар. «Әкімшілікте, үкіметте, Парламентте әйелдер аз» деп айтып жатады. Мен оны желеу сөз деп ұғынамын. Білім беру саласында 90%, денсаулық сақтау саласында 80%-ке жуық әйелдер қызмет жасайды. Бұл – үлкен күш емес пе? Осы екі саладағы туындап отырған күрделі мәселелерді шешуге осы әйелдер жауапты емес пе? Әркім өз орнында, өз еңбегімен отанын нығайтуға қызмет етсе, соның өзі бақыт. Солардың ішінен «жүзден жүйрік, мыңнан тұлпар» шығып, басшы қызметтерге ұсынылып жатуы да заңды. Оның үстіне әйелдердің мойнында отбасы бақытын ұйымдастыру, бала тәрбиесі сияқты жауапты міндеттер тұр. Жақсылық пен жамандық отбасында берген тәрбиеден шығады. Жауапсыз еркек, безбүйрек әйел, маскүнем, ақылсыз боп туатын ешкім жоқ. Бәрі де адам бойында тәрбиемен байланысты дамиды. Бұл – ұрпақтың болашағын ойлау деген сөз. Бұл тұрғыдағы кінә, алдымен, әйелге қойылады.

Біз өз еліміздің ерекшеліктеріне ескермей, кейде ойланбай, байыбына бармай терминдерді сырттан алуға құмармыз. Осы тұрғыдан маған ұлттық комиссияның атына қосылған «Гендерлік саясат» деген сөз онша ойымызды қанағаттандырмайды. Бұл – әйелдер мен еркектердің теңдігі деген сөз. Кеңес тұсында осындай теңдікке қол жеткізген едік қой. Әйелдердің теңдігіне қосақтану ерлерге қаншалықты дәреже саналар екен? Отбасы және әйелдер ісі жөніндегі комиссия осы жүйедегі әйелдердің ролін көтеруге, еңбегін бағалауға, жауапкершілігін арттыруға бағытталса, енді оны еркектермен бөлісуі керек пе? Қанша дегенмен, отбасы жауапкершілігі ерлі-зайыптының мойнында екенін ұмытпау керек. Онсыз да еркек мінезді әйелдер көбейіп бара жатқан кезде, гендерлік саясат еркектердің құқын қорғай алады деп ойламаймын. Жаратылыстың өзі анықтаған әйел мен еркектің орнын алмастырмай, тепе-теңдікті осы тұрғыдан түсіну орынды. Мен эколог-ғалым есебінде табиғат тепе-теңдігін бұзу жақсылыққа апармайтынын, оның өзі өмір

зандылығын бұзу екенін тәжірибеден білемін.

Өзімнің өмірде байқағанымен бірге, сыртқы елдерді көп аралап, сондағы еркек пен әйелдің отбасындағы қатынасын талдай отырып, қазақтың ұлттық ерекшелігі ретінде әкені дәріптеуді жас ұрпақты тәрбиелеуде таусылмайтын қазына ретінде бағалаймын. Әйел қауымына айтарым тентек бала, ұшқалақ қыз, жігерсіз, намыссыз, еліктегіш, опасыз ұлдардың тәрбиеленуі отбасымен бірге аналардың қатесі. Сондықтан, ер адамдар құқын, мәртебесін көтерейік. Отбасында еркек беделін қалыптастыра отырып бала тәрбиесін әйел ұйымдастыруы керек. Сондықтан «гендерлік саясат» ұғымына зиялы қауым сақтықпен қарайық.

Әйелдердің аналық ролін көтермей, демографиялық жағдайда, балалардың денсаулығы да, отбасының берекесі де, жастар тәрбиесі де орнына келмейтінін өмірдің өзі көрсетіп отыр. Соған шындап бет бұру қажет.

Бізде қазір жетім балалар көбейді. Балалар үйлері жетіспейді. Бұрын қазақта осындай үйлер болып па еді? Көрші Өзбекстанда ондай үйлер әлі де аз. Өзбек отбасылар жетім балаларды асырап алып, өз балаларына қосып, кішкентай кезінен еңбекке, табыс табуға үйретеді.

Егемендік алуымызбен байланысты мемлекетіміздің белгілі қайраткерлері, көненің көзін көрген, елі жайлы ашы болса да шындықты айтып, ұлтының рухани идеологиясының көп мәселелерін қозғап жүрген азаматтар баршылық. Бірақ олардың қолдау таппай жүргені ешкімге жасырын емес. Депутаттар мен сенат мүшелерінің кейбіреулері өзінің жеке басының тіршілігін тұрақтандыру үшін күресуден аса алмай келеді. Әйтпесе, тастанды балалардың шет елдерге асып

кетіп жатқаны, анаша жайлап бара жатқан, арақ есеңгіреткен жандар мәселесі неге жеткіліксіз көтеріледі. Кейде ұлттық идеология ерекшелігін, елдің тарихын, тағдырын түсінетін адамдардың аз да болса, барлығына шүкіршілік етесің. Ертең олар кеткен кезде, орнын жаңа қазақ басса, біздің ұлт тағдыры не күйге ұшырайды деген қорқыныш та бар. Қазақ жерінің радиациялық аймағында туған кембағал балалардың көптігі, олардың тағдыры жайында кім не ойлайды? Ұлттық намысын арқалаған зиялы қауым, Парламент, Сенат мүшелері, қалталы азаматтар осы балаларды асырап алып, отбасындағы өз балаларымен қоса тәрбиелеуді неге ойланбайды, осы арқылы халыққа неге үлгі-өнеге көрсетпеске. Жетім балаға жылы әкелік алақан, аналық мейірім керек қой. Ол да ел азаматы болып өседі. Біздің шетелге кетіп жатқан балалардың қарғысы кімнің мойнында. Елбасының жолдауындағы халық санын 20 млн. жеткізу мәселесі де шешімін табуы даусыз.

Осылай істеу бүкіл халқымызға тәрбие мәселесін шешуге мұрындық болар еді. Бірақ әйелдің ат үстінде көбірек жүруі оған өзге бала түгілі, өз баласы тәрбиесіне көңіл бөлуге мұрша бермейді. Жесірін сыртқа жібермей, жетімін телміртпеген қазақ бұл күнде жоққа тән. Бақылаудың жоқтығынан балалар қаңғыбас, қыздары жезөкше боп жатыр. Туу азайды. Бұрын бала тууды жоспарламай, алланың бергенін қабылдай беретін қазақ әйелдері бүгін бір-екеуден артық бала көтеруге бармайды.

Мемлекетіміздің ірге тасының нығаюы, экономиканың тұрақтылығы, демографиялық мәселелердің шешілуі мен ұлттық идеологияны дамытуда аналардың қосатын үлесі ұлан-ғайыр.

Резюме

В статье рассматривается роль национальных традиций в воспитании подрастающего поколения как основы национальной идеологии. Проводится анализ традиционного воспитания девушек в казахских семьях, предлагается использовать лучшие воспитательные элементы в современном образовательном процессе.

Summary

In the article the role of national traditions in rising generation education as bases of national ideology is considered. The analysis of traditional education of young ladies in the Kazakh families is carried out. It is offered to use the best educational elements in modern educational process.

В.Х. Құлмағанбетова –
Абай атындағы ҚазҰПУ-нің II курс магистранты

ҚЫЗ ТӘРБИЕСІ – ҰЛТТЫҚ НЕГІЗ

«Қыз – әйел-ананың» бүтін бір ұлттың бүгіні мен ертеңінде алатын орны ерекше. «Адамдық негізі – әйел» (М.Әуезов) деп ұғынған ұлылар тағылымын ескерсек, қыз бала тәрбиесі негізінде ұлт тәрбиесі жатқандығының куәсі боламыз. Қазақ халқының ұлттық дүниетанымына сәйкес қазақ мәдениетіндегі қыз баланың тәрбиесіне зор мән беріп, жаңаша зерттеп-зерделеу міндеті бүгінгі таңда толық шешімін тапқан жоқ.

Қазақ тарихы мен мәдениетін зерделесек, сан ғасырлар бойғы күресте елдігін ерен еңбегімен, асқан парасатымен, шексіз шыдамдылығымен және сүйіспеншілігімен сақтай білген батыл да қайсар қыз Назым, айнымас адал жар, қамқоршы, дос қыз Құртқа, жаны нәзік жас ару Қыз Жібек, Баян сұлу, апалы-сіңлілі Айман-Шолпан, ақылды, тапқыр Қарашаш сынды қазақ қыздары аз болмаған, аз да емес.

Қыз баланың ұлт бойындағы асыл қасиеттерін барша болмысына жинақтауында отбасындағы өнеге мен тәрбие маңызы орасан. “Адамның ғұмыр кешіrmек кәсібінің терең түбіне қарасақ, хайуанша күндік қоректі таспен атып, ағашпен ұрып аң аулап жеп немесе жеміс теріп жеп, қарны тойса, аңша бір жерге жата кетіп жүрген. Ер жағы қара басынан басқаға қарамай жүргенде, балаларын баулып, асырап, үйлік ұйымның басын құраған – әйел” [1, 46] – деген жазушы М.Әуезов пікірін ескерсек, қазақ халқының ұлт болып ұйысуына, халық боп қалыптасуына әйел-ананың сіңірген еңбегі өлшеусіз. Сондықтан да, халқымыз қасиетті жерін, киелі Отанын, ұлттығының өлшемі тілін, асыл да ардақты, мейірімді де шуақты Анаға теңейді. Демек, “ана мен киелілік” егіз ұғымдар. Қазақ халқының ұлттық болмысында ананы отбасының қамқоршысы, елдің ұйытқысы, береке-бірліктің бастаушысы деп санаған. Көне түркілерде Ұмай ананы шаңырақтың желеп-жебеп жүрер киесі, қасиетті қорғаушысы деп ұққан” [2, 110].

Қазақ қызы нендей ауыртпалықты болса да халқымен бірге көтеріп, жаугершілікте ерлермен бірге атқа қонып, қолына қару алса, бейбіт кезеңде бесік тербетіп, ұл-қызын дала даналығына баулыған. Оған дәлел көп. Ежелгі эпостық шығармалардан бастап, бергі дәуірдегі Домалақ ана, Айша бибі мен Абақ ана, тарихтағы Қасым ханның анасы Жаған бике, Есім ханның анасы Жаксы бике, бір рулы елдің берекесін

келтірген Қызай ана, одан беріде ұлы Абайды тәрбиелеген Зере мен Ұлжан, қол бастаған Бопай мен ел билеген Айғаным, Ұлпан аналарымыз жұрт жадында есімі мәңгі қалған қазақ қыздарының бір шоғыры ғана. Міне, бұл – халқымыздың **қыз бала тәрбиесіне** бей-жай қарамағандығының куәсі. Сол себепті де, қыз бала тәрбиесі – бүгінгі таңда өзектілігін жоймаған, жоймайтын мәселе. Халқымыз қыз тәрбиесінде мынадай қағидаларды берік ұстанған:

Ең алдымен, **қызға қырық үйден тыю**. Қазақ халқы қыз баланының тәлім-тәрбиесіне айрықша көңіл бөлген. Қыз баланы қатты қадірлеп, оған ерекше құрмет көрсеткен. Оның “*Қызға қырық үйден, қала берсе қара кұңнен тыю*” деп, қыз баланың тәрбиесіне бір ғана отбасы емес, бүкіл ауыл болып араласуы – қыз баланы қадірлей білетін қасиеттің белгісі.

Екіншіден, **қыз бала тәрбиесінде бесік жырына көңіл бөлу аса қажет**. Қыз бала – болашақ ана. Ана ақ сүтімен нәрестеге нәр беріп, түн ұйқысын төрт бөліп әлдилейтін, бесігін тербетіп, туған тілін құлағына сіңіріп, перзентін шексіз махаббатқа, мейірім, шапағатқа бөлейтін ардақты жан. Мәселен, М.Әуезов “Абай жолы” романында аяулы әже Зеренің Кәмшатты тербетіп, ана жырымен әлдилеген сәтін былайша суреттейді: “Кәрі әже күндегі машығы бойынша бесік жырын айтады. Өте бір өзгеше жыр. Абайдың өз әжесінен басқа ешкімнен естімеген жыры. Бірақ кәрі әжесінің өзіндей соншалық жакын, ыстық, сүйікті жыры. Кішкентай күнінде Абай өзі де кеш сайын осы жырдың тербеуімен ұйықтайтын. Сол күндерден бір ырғағы ауыспаған, бір сөзі де өзгермеген, ана жүрегіндей айнымас жыр. Осындай қоңыр кештің қоңыр күйі. Бейуағына жеткен әженің өмірлік гөй-гөйі. Сырт қарап отырған Абай әженің кейде шерлі, кейде мейірман рақым күйін өзін тербетіп отырғандай сезеді. Аяқталмай созыла түссе екен дейді” [3, 69]. Халқымыздың бесік жырында балам үлкен азамат болса екен деген ананың мұраты, баласына артқан үміті жатыр.

Қыз тәрбиесінде жеті атаға мән беру ләзім. Қазақ халқы жеті атадан аспай бір-бірімен қыз алысып, қан араластырмаған. Ата салттан аттап, жас ғашықтар қосылып жатса, ауыл ақсақалдары оларды қатаң жазалаған. Ол ойымызға “Қалқаман-Мамырдағы” Қалқаман мен

Мамырға тартылған жаза дәлел. Мұның өзі келер ұрапактың он екі мүшесі сау, денсаулығы мықты болып, дүниеге келуіне көп көңіл бөлген тілектен туған әрекет. Көбінесе жігіт болашақ қалыңдығын нағашы жұртынан іздеп, көңіл жарастырып, отау тіккен. Ең алдымен, атамыз қазақ жеті атаға дейін қыз алыспау арқылы қан тазалығын сақтаған. Бұл мәселе, медицинада да бүгінгі таңда дәлелденіп отыр.

Қыз тәрбиесіндегі жеңге рөлі. Бүгінгі тұлымшағы желбіреген қыз – ертеңгі бұла бойжеткен, ибалы келін, ардақты ана. Қазақ ұғымында келін, жеңге, абысындардың алатын орны ерекше. Әйел-аналардың жарасымды сыйластығы ел мен елді, ағайын арасын біріктіріп, достастырып отырады. Бойжетіп, бой түзеген қыз алғашқы сезімін, құпия сырын жеңгесімен бөлісетін, сыр шертісетін. Ата-анасына, ағаларына тілегін жеңге арқылы білдіретін. Бойжеткен қызға сөз салып, тілек білдірген жігітпен таныстырып, табыстыратын да жеңге. Екі жастың арасына дәнекер болған жеңге, олардың қосылып, үлкен өмірге қадам басуына тікелей араласатын. Бұл қыз бен жігіттің бір-біріне деген шынайы сезімінің қаншалықты деңгейде екендігін сезе білудің де мәні ерекше. Қазіргі заманда қыз бен жігіттердің арасындағы қарым-қатынас деңгейі қаншалықты екені, жігіттің кім екенінен хабардар болмаған қыз жағы көп опық жеп жатады.

Сұлулық – әлем тірегі. “Сұлулыққа, әдемілікке табыну сезімі – тарихи қалыптасқан сезім. Эстетикалық ләззат сыртқы дүниенің әсерін бей-берекет қабылдаудан емес, оны белгілі бір жүйеде қабылдаудан тұмақ” [4, 197]. Сол себепті де, қыз баланы ес жиып, етек жапқан кезеңнен бастап әдемілікті түсіне білумен қатар, өз жан-дүниесі мен сыртқы тұлғасының сәйкестігіне көп мән беруі керек. Тіршілік тірегі – сұлулық, ал сұлулық әлемді сақтайды. Адамның сыртқы келбетімен ішкі сұлулығы астасып жатса, өмір сұлу түске боянып, қоғам небір кеселден, қарама-қайшылықтан арылады. “Ары, жаны, тәні таза әйел – ұлттың тазалығының кепілі. Анасы азбаған елдің, қызы да тозбайды” [5, 240]. Орыс ақыны Лариса Васильевна: “Здоровье нации определяется отношением к женщине” [6, 2] деп, ұлт амандығы әйел-анаға тікелей қатыстылығы жөнінде пікір білдірсе, жазушы М.Әуезов “Мешел болып қалам демесен, тағылымыңды, бесігіңді түзе! Оны түзеймін десен, әйелдің халін түзе!” [1, 48] деп, әйел затының құқықтық-моральдық дербестігі мен теңдігін ұғынып, ананы қадірлеу қажеттігін баса айтады.

Шын мәнінде, қыз тәрбиесіне тікелей

қатысы бар қағида ретінде алынып отырған бұл тұжырымдар отбасы, халық, ұлт үшін маңызды болып саналады. Өйткені, рухани-адамгершілігі жоғары, сезімдері дамыған, талғамы биік қыз бала, әйел-ана қоғамның ажырамас бөлігі. Бойына тәрбиенің тағылымын жиып, болашақ бақытты өмірі үшін материалдық игіліктер табудан да жоғары рухани біліктілікке ұмтылып, рухани ұстаздың шәкірті атану, өз мүмкіндігі мен қабілетіне сай мамандық таңдап игеру, талғамына сай келетін лайықты өмірсерік табу, жаңа өмір бастауда өзіндік қолтаңбасының болуы, жетістіктерге жету жолындағы табандылығы, адамзат ғұмырын жалғауда өзінің үлесінің болуы өмірдегі өнегелілікті қажет етеді. Өнеге, тәлім қазақта *«Тәрбие тал бесіктен басталады»* деген нақыл сөзімен түсіндірілген. Сондықтан, кез келген ұл немесе қыз баланың тәрбиесі отбасынан бастау алады. Өсе келе баланың қоршаған ортасы оның кейінгі тәрбиесіне, жүріс-тұрысына, сөйлеген сөзіне, ойлауына тікелей ықпал ете бастайды. Балабақшада, сыныпта, яғни жанұясынан тыс жерде бала өзін-өзі мүлдем басқаша сезінеді, басқа балалардың сөзіне, киген киіміне, ойнауына, жүріс-тұрысына қарап еліктей бастайды. Біреуінен бір қылығын, екіншісінен басқасын ала келе өзін-өзі дамытады, бала бойында өзгерістер пайда болады. Осылайша, әр отбасынан жиналған «тәрбиелер» жеке адам мінез-құлқының дұрыс қалыптасуына оң ықпалын тигізеді. Былай қарағанда бұл кіші балалардың тәрбиесіне қатысты болып көрінгенмен тәрбиенің басты негізі осы жерде, ол қашан да негізгі, басқаша айтқанда «фундаменті» болып қалары сөзсіз.

Қазіргі таңда, қоғамдағы қазақ қызы өзінің білімділігімен, ақылымен, парасаттылығымен, сыпайылығымен, салиқалы сөзімен, инабаттылығымен ғана алда болуы керек. Бұл – қоғам талабы. Егер осы сипаттағы қыз мүлдем керісінше, яғни, ар-ұят дегеннен хабары жоқ, аузы бейпіл сөзге толған, дөрекі мінезді, ойлауы шолақ, темекі мен ішімдікке жақын болса, онда өмір сүрудің тура жолынан ауытқығаны. Мұндай жандар өмір толқынымен жағаға жаңқадай лақтырылады. Бұл – өмір заңдылығы. Сондықтан, қыз өсіріп отырған ата-ана өз баласының өмірден өз орнын табуына бағдар беруі тиіс. Себебі, ол – ертеңгі болашақ ана, асыл жар.

Түйіндей келгенде, өркениетті елдер қатарына биік талаптар үдесінен шыға отырып жетеміз десек, бүгінгі таңдағы қыз бала тәрбиесіне айрықша мән беріп, заман талабына сай ата салтының озығын берік ұстануымыз қажет. Ата-

баба дәстүріндегі қыз бала тәрбиесіне қатысты мәселелерге жаңаша көзқараспен карап, қазіргі қыз тәрбиесінде ұтымды пайдалана білсек нұр үстіне нұр болар еді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. Том I. – Алматы, Ғылым. 1997. – 472 б.
2. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы, Ана тілі. 1991. – 264 б.
3. Әуезов М. Абай жолы: Роман-эпопея. Бірінші кітап. – Алматы, Жазушы. 1990. – 608 б.
4. Елеукенов Ш. Замандас парасаты. – Алматы, Жазушы. 1977. – 300 б.
5. Жұртбай Т. Күйесің жүрек... Сүйесің. – Алматы, Санат. 2001. – 408 б.
6. Васильева Л. Әйел жанының жан-жарасымы // Правда. 1987. 4 март

Резюме

В данной статье рассматриваются проблемы национального воспитания девушек и приводятся примеры из художественной литературы.

Summary

In given article are considered problems of the national education girl and happen to the examples from artistic literature.

Д. Құрбанова –
ҚазМемҚызПУ-нің жаратылыстану
факультетінің 3 курс студенті

ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ҚЫЗ БАЛА ТӘРБИЕСІ МЕН ҰЛТ ТӘРБИЕСІ

Қазақ тағылымының ұстанған негізгі бағыты – ата-бабалардың үлгі-өнегесі, ақыл-кеңесі, дүниеге шынайы көзқарасы, бостандыққа, еркіндікке, тәуелсіздікке, әбестікке ұмтылысы. Бұл алдан күткен арманы, ойға алған негізгі мақсаты. Тәрбие – ұрпақ үшін күрес құралы.

Қыз-келіншек, әйел-ана, әже-кейуана тағылымы өшпес із қалдырды. Ол – қазақ тілінің ана тілі деп аталуы. Мұндай жағдай қазақ әйелінің өзіндік қасиетін де, басқалардан айырмашылығын да танытады. Бұл – әйел қауымына көрсетілген зор құрмет! Әйелдер тек қана ерге ие емес, жерге де, елге де ие, олардың жасаған ісі, қалдырған ізі ақсақалдық мектептен ешбір кем емес, оның әманда тазалығына, жаңарып-жаңғыруына орасан жағдай жасады. Бұл тағылымды жоққа шығаруға немесе елемеге болмайды!

М.Әуезов «Адамдық негізі – әйел» деген тұңғыш туындысын (1917ж) әйел тақырыбына арнапты.

«Адам баласы – депті ол, – тағы болып, еркегі хайуандық дәрежесінде жүргенде әйелден бала туып, ол балаларының бәрі де жастық, қорғансыздықтан анасының айналасына үйіріліп, үй ішінің бірлігін, одан туысқандық ұйымын

кіргізген. Бұған қарағанда, адамды хайуандықтан адамшылыққа кіргізген – әйел».

Ұлы ойшыл осы сөзімен әйел – қоғамның ұйытқысы екенін, әйел еркіндікке жетпесе, адамшылық та күрмеулі болатынын қадап айтып, егер, қазақ мешел болып қалмайын десең, «бесігінді түзе, әйелдің халін түзе!», – деп сол тұстың да, қазіргі біздің заманымыздың да, ең зәру идеясын ұсынып еді.

Қазақ елі ел болғалы, қазақ қазақ болғалы өмір бақи анасын сыйлап өткен. Ертеден келе жатқан наным-сенімдердің түп тамыры да — ана. Аспанда Тәңірі, жерде **Ұмай ана** деп табынады қазақтар. Ұмай ана – қамқоршы, жарылқаушы, демеуші, жанұя, отбасының пірі.

Мұсылман дінінде бүкіл адамзаттың анасы деп, аналардың анасы деп **Хауа** ананы құрмет тұтады. Хауа ана Адам атаның зайыбы.

Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбарымыз әйел затын аса биік бағалап: «Әуелі анаңа, тағы да анаңа, тағы да анаңа, содан соң Отаныңа жақсылық жаса» деп өсиет айтып кеткен.

Бүкіл түркі халықтарына ортақ «Құтты білікте» (XI ғасыр) Жүсіп Баласағұн былай деп кеткен: «Әйел алмақ болсаң егер, қарарсың, Жімі

бағып таңдаулысын аларсың. Жақсы болсын тегі, заты, ұрығы, Пәк ұлтты болсын жаннның тұнығы. Дұрыс үйдің қызы ол, қол тиме. Сенен өзге еркек жүзін көрмеген. Сені сүйіп басқа жанды білмеген. Жаман, тексіз қылық істеп жүрмесін.

Қазақ әйелдері ерін, күйеуін бәрінен де биік ұстап, сыйлап өткен. Өйткені, ол – мал табарың, ол – үйге қорғаның, ол – төбеңдегі шаңырақ.

Осындай тәрбие, иман-адамгершілік, иба-көрегенділік, көрік-сымбат бар ма қазір? Бар әрине. Сырты сымбаттылар көп те, ибалы, имандылар аз. Себеп? Себебі, жат тәрбие, жат әдет-ғұрып, кірме қылық қазақ қоғамын өрмекшідей торлаған. «Қызға қырық үйден тыю» деген сөз бүгінде өз мәнін жоғалтып бара жатқан сияқты. Қазақ тағылымының ортасы үй іші, ауылы, руы, аймағы, бүкіл атырабы. Осы ортаның бел ортасынан табылатын аналар мен әжейлер еді [1].

Есімін мәңгіге қалдырған аналар қаншама! Олар сұлулықтың символы болды, оларды ерекше қастерлеген тұспалдар мен поэтикалық портреттер қаншама. Талай-талай ерлер сүйген қызының намысы үшін құрбан болмады ма?

Қазақта ақын қыз да, ақылгөй де, батыр қыз да көп болған ғой. Білек күшімен, шешен тілімен, ақыл парасатымен үлгі болатын батыр қыздарымызға тоқтала кеткенді жөн көрдік:

Томирис – Тұран патшасы Афрасиябтың қызы. Патшайым болып ел басқарған батыр қыз.

Зарина – Сақ патшасының қызы. Ел тағдыры үшін өз махаббатын құрбан етеді. «Жеке басымның бақытын елімнің еркіндігіне айырбастай алмаймын. Махаббаттан жоғары нәрсе бар, ол – менің елім», – дейді Зарина.

Борте ханым – Шыңғысханның әйелі. Қоңырат тайпасының қызы. Жат елдікке пенде болғанмен ұрпақ тәрбиесінде өз елінің ұлттық тағылымын меңгерте білген.

Гауһар – Қабанбай батырдың жары, арғын бәсентин Малайсары батырдың қарындасы.

Есенбике – Олжабай батырдың анасы, үйсін Қарасай батырдың қызы.

Назым – Қабанбай батырдың қызы.

Айтолқын – Абылай ханның қызы. Бұл батыр қыздарымыз ұлттық намысты ту етіп, халық тағдыры үшін ерлермен бірге қан майданда ерлік көрсеткен батыл жандар.

Бопай – Кенесарының қарындасы, бес жүз сарбазды басқарып, Ресей отаршылдарына қарсы соғыста ерен ерлік көрсеткен батыр қыз.

Мамыр – Байқазы арғынның қызы. Шәкәрімнің «Қалқаман-Мамыр» дастанындағы өжет қыз. Өз махаббаты үшін құрбан болған

батыл қыз.

Еңлік – Қарабатыр Ықан деген кісінің қызы. Шәкәрімнің

«Еңлік-Кебек» дастанындағы батыл қыз. Нағыз махаббаттың мәңгі символы ретінде танылған өжет қыз.

Айбике – Бұланбай батырдың жары, барлаушы сарбаздардың басшысы болған қыз. Талай шайқастарда жауынгерлердің ұлттық рухын көтеріп, ерлікке шақырған.

Домалақ ана (Нұрила) – Бәйдібек бидің әйелі. Нұрила барлық адамдарға өте мейірімді, ақылды, әулие әйел болған. Домалақ ананың осындай қасиеттерін бүгінгі ұрпақ бойына сіңіріп өссе, онда келешегіміздің көкжиегі одан сайын кеңі түсер еді...

Қалампыр ана – Балуан Шолақтың анасы. Жазушы С.Мұқанов «Балуан Шолақ» романындағы аналар бейнесін қызықты етіп сомдаған, өмірде өнегелі болған аналар образы көркем өнерде жас ұрпаққа ғибрат берерліктей тәрбиелік мәні зор.

Халқымыздың тарихында «Ақтабан шұбырынды, алқакөлсұлама» кезең боптаңбалаған зұлмат замандағы қазақтың мұңы мен зарын, арманы мен аңсарын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, дәуірдің дауылпазындай дабыл қағып, ерлік пен елдікке үндеген әйгілі «Елім-айдың» әнін шығарған **Айша Қобыланқызы** атақты Қожаберген жыраудың жары.

Халықтың басына түскен осынау қайғылы оқиға Қожаберген жырауға «Елім-ай» тәрізді дастан жаздырса, оның зарлы әуенін Айша анамыз қарт Қаратаудың қанталапай болған өңірінде тұңғыш рет әуелетті. Ел наласы, халықтың ата жұртын аңсаған мұңлы әуені Айша анамыздың аузымен айтылып, осы өңірден қазақ жерін шарлап кетті. Қазақ нәрестесін бесік жырымен тербетсе, «Елім-ай» әнімен батырлыққа, намысқойлық пен бірлікке үндеді. «Елім-ай» әні орындалғанда сай сүйегі сырқырамайтын қазақ жоқ. Соны бозторғайдай шырылдай шырқап, артта қалған келесі ұрпаққа ел ұранындай етіп қалдырған Айша анамыздың есімі тәуелсіз елімізде мәңгі ұмытылмас бейне.

Ел басына қауіп төнген кешегі екінші дүниежүзілік соғыста «ер апаларының» ерліктерін жасаған, қазақтың Мәншүк пен Әлиясы шығыс халықтарының мақтаны. Ел басына қиындық түскенде батыр қыздарымыздың ерлігі ерекшелене көзге түсетінін тарих та, өмір де дәлелдеп келеді.

Алашорда үкіметінің іргетасын қалауға өзіндік үлестерін қосқан әйелдер қауымынан А.Досжанова, Н.Құлжанова, Г.Асфендиярова, М.Шәпенова, Г.Тынышбаева, Е.Я.Бөкейханова, М.Төгісова, Б.Байбосынова сияқты қазақтың

күрескер әйелдерінің есімін үлкен құрметпен атап, мақтан тұту – бүгінгі ұрпақ, әсіресе, қыз бала тәрбиесінде маңызы зор демекпіз [2].

Желтоқсан оқиғасының батыл қыздары Ләззат Асанова, Сәбира Мұхаметжанова сияқты ұлттық намысты берік ұстаған, ерлік пен елдікті ұран қылған ұлтжанды қыздарымыз қаншама!

Ақын-жазушылар халық тағылымының, халық өнегесінің қайнар көзі, халық кеңесшісі, ой елегі, аспандағы қыраны, саңқылдаған сұңқарлары Шолпан Иманбаева, Мәриям Хакімжанова, Күләш Ахметова, Ақұштап Бақтыгереева, Марфуға Айтқожина, Фариза Оңғарсыновалар сөз өнерінің зергерлері.

Олар сөз шеберлері, талант иелері, талапты, ынталы халық пікірін жөнге салып, соны заман талабына сай жариялап отырушылар, сөз өнерін халық пейіліне сай да, орайлы да, түсінікті болуы үшін тер төккен, ой еңбегінің тарланбоздары.

Ақын-жазушыларымыз, өзіндік қолтаңбасы бар актриса-әртіс апайларымыз туған халқымыздың көзі мен құлағы, ішкі сезімдерінің айнасы, дүниеге көзқарасы, тағылымы, әдемілігі. Бұлардың сөздері мен айтқандары – қазақ халқының тағылымы, намыс пен жігер қайрат тағылымы.

Осыған орай, ұмытуға болмайтын халық ескертпесі есте жүрсе: «Өзіңе дейінгіні сыйламасаң, Өзіңнен кейінгі сені де сыйламайды». «Қыздарымызға тән нәзіктік, сұлулық, ұяндық, ибалық, сыпайылық, әдемілік, ұялшақтық, өнерлілік, іскерлік, шеберлік, пәктік, адалдық, сүйіспеншілік, рухани байлық, ақ ниет, ақ көңілділік, қайрат-жігері, бәрінен де ар тазалығы, осындай қасиеттермен қыздар зор тағылым иесі!

М.Әуезовтің «Абай жолы» романында Зере Ұлжан бастаған барлық келіндерін жинап: «Байлауын байладық. Енді түге, жат жиынның алдында жас балаларыңның жақсы талабын жер қылмаңдар. Өліге жасаған қызметтеріңнен бастарың кішіреймес. Араз-құраздарыңды ұмытыңдар... Балаларым мен келіндерім, сендер төбеңмен жүріңдер. Отымен кіріп, күлімен шық қонағыңның... Шалдықсаң да, қабақ шытпа. Қуанып, жарқырап жүріп, күтіндер!», – дейді елжіреп.

Бұл келтірілген деректер бүкіл қазақ әйелінің қажыр-қайратын танытады. Үлкендерді тыңдауының өзі тағылым, қазақ қыздарының жөргегінен үйренген мәдениеті. Сол мәдениеті кейіннен қайратқа айналды! [3].

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мүсірепов Ф. Таңдамалы. Үш томдық. – Алматы, Жазушы. 1989. – 521б.
2. Тоқтыбайқызы А. Іле педагогика институты, Қытай Халық Республикасы «Қыз тәрбиесі бесіктен». – 2008.
3. Бегімбаева Р.Х., оқытушы, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты, «Қыз бала тәрбиесіндегі халық даналығы». – Алматы. – 2007.

Резюме

В статье поднимаются вопросы воспитания казахских девушек, выявляются важные качества характера девушек в сочетании с национальными особенностями и такими понятиями как красота и мудрость.

Summary

In the article questions of education of the Kazakh young ladies are considered, the important qualities of character of young ladies in a combination to national features and such concepts as beauty and wisdom are revealed.

М.А. Нурiev –
Жаңартпа технологиялар және білім беру
мазмұнын ҒЗИ директоры, ҚР Жоғары мектебіне
еңбегі сіңген қызметкер, профессор

ХАЛЫҚТЫҢ КӘКЕҢІ

Халық нағыз тума таланты ерек, болмысы бөлек дарындарға кенде емес. Елдің көшін алға сүйреп, халық қамын жеген өр тұлғалы азаматтар ортамызда баршылық. Олардың әрқайсысының өзінің қайталанбас орны бар. Сондай абзал азаматтарымыздың бірі де, бірегейі, қоғамдық қызметте болсын, әдебиетте болсын жетпісінші жылдардың орта шенінде дара да айқын қолтаңбасымен, мінезімен келген қазіргі аға буынның бір өкілі – **Кәкімбек Салықов**.

Халқымыздың әйгілі «кенші-ақыны», «жезкіік-ақыны» атанған Кәкімбек Салықов қазақ әдебиетінің төрінен өзінің лапылдап тұрған отты және сілкінгенде жосылған толқынды өлеңдерімен орын алады. Кәкеңнің есімі Қазақстанның көрнекті ақыны, белгілі қоғам және мемлекет қайраткері, әйгілі эколог, кен-инженер маманы, Қазақтың Ұлттық Экология Академиясының толық мүшесі, құрметті профессор ретінде елге жақсы таныс. Алайда, ақынның қаламынан туған 30-дан астам жыр жинақтары жарық көргенін, оның кейінгі шыққан «Жезкіік» өлең кітабында 500-дің үстіндегі өлеңдеріне 60-тан аса композиторлар ән шығарғанын көбіміз нақты біле бермейміз. «Жезкіік» жыр жинағы оқи түскенде нәзік лирикаға оранған мөлдір махаббат, шындығы шапшып тұрған тіршілік көріністері, сүйкімді әзілмен адамды терең ойға салар салиқалы жыр жолдарымен оқырман қауымды өзіне магнитше

тартып, жанды жадырата түсетін туындысы. Жинақтың жыр толқытып, ән талғаған өлеңдері жаңа сыр сандықты ашқандай көпшілікті дүр сілкіндірген деңгейден жарқ етіп көрінді.

Орыстың ұлы ақыны А.Пушкиннің «Евгений Онегин» поэмасын және 265 қанатты сөздері мен мақалдардың жиынтығын (ал орыстың жинақтағандары 200-ге жетпейді) тамаша аударуы қаламгердің танылмаған тағы бір қыры болып табылмақ. Кәкімбектің ұлытаулық Жақсыгелді Сейіловпен бірге шығарған «Жезкіік» әні 70-жылдары ақын атағын елге паш етті. Қазақ елінің сыртында Орта Азия және шет елдерге дейін жетіп, орысша, өзбекше, тәжік, т.б. тілдерге аударылуы оның шығармашылық салмағын нықтай түсті. Оның ең алғаш шығарған «Сыр» атты жинағынан өмірге терең үңіле қараған философиялық ойын байқаған едім. Кәкеңнің өлеңдері адам жанын тебіrentіп, жүрекке қозғау салатын, нағыз шын таланттың тереңнен сыр тартатын тебіренісі. Оның көптеген өлеңдері халыққа ән болып қанаттанып, ел жүрегіне жетті. Ол тек өлең ғана жазып қойған жоқ, сонымен бірге әнін де шығарып отырды. Кәкеңнің тағы бір қазақ поэзиясына қосқан үлесі, сәтті жаңалығы 80-жылдардың басында Петрарканың стилінде жазған сонеттері және тұңғыш «Сонеттен тізілген гүлтәждарымен» бөрімізді сүйсінтіп тастап еді.

Әлемде жеті ғаламат бар екенін білеміз. Оны мен де, сіз де білесіз. Ал, сіз сегізінші ғаламаттың бар екенін білесіз бе?! Білмесеңіз, мен айтайын. Сегізінші ғаламат бар, ол Кәкең жасаған жаңалық. Ол Кәкімбектің қиял арманынан туған бір көрініс. Оның осы бір «Әлемнің сегізінші ғаламаты» деп аталатын Астананың 10 жылдығына арнап жазған жинағындағы өлеңдері, әндері, толғаулары халқын шын сүйетін азамат екендігін дәлелдейді. Онда ақын асқан көргендігімен – Президентіміз қандай қиындыққа қарамастан Астананы салуға табандылықпен шешім қабылдап, соны елге жеткізуге, дүние жүзінде тарихи «астана» екенін асқан шеберлікпен, әрі батырлықпен дәлелдеген шығармасын «Әлемнің сегізінші ғаламаты» деп айқындап береді.

Оның қаламынан туған көптеген

шығармаларды, өлеңдерді жастардың рухын көтеріп, еліміздің патриот азаматтары болуды, Отанымызды, Астанамызды қадірлеп, әрі қарай көркейтуге шақырады. Мәселен, осы жинаққа енген «Кенесары кемеңгер», «Үш би алаңында», «Астана кіші сәулеті», «Бостандық», «Думанға шақыру», «Пирамида», «Астананың келбеті», «Астанада Пушкиннің ескерткіші», «Сәке аға алдындағы толғаныс», «Астана жаңа мешіті», «Ару қала Астана», «Абай ескерткіші алдындағы сөз», «Біз қазақпыз, азатпыз» атты толғауларын, «Тәттімбет» поэмасы, Мағжан сияқты т.б. ұлыларға арналған шығармаларын көңіл толқуларымен, өзіндік асыл теңеулерімен лирикалық өзіне тән бояуымен жүрек түкпіріне жеткізе жырлайды. Бұл жерде мен оның шығармаларының санын қуып отырған жоқпын. Сан қусаң – онша көп емес. Ал, сапа қусаң – аз да емес. Санын шығару оңай, сапасын шығару қиын. Сондықтан, Көкеңнің ер мінезді, тақырыбы қилы, тіні бөлек, стилі алабөтен шығармаларының табиғатын бірден танысың. Ол мұның бәріне таза шығармашылық іспен айналыспай, түрлі басшылық қызметтерде жүріп жетті. Тәртіп пен жауаптылықты, әділдікті, адалдықты ту еткен Көкең халықтың мұңына да ортақтаса білді. Ол Кеңестік биліктің тұсында «экология» түсінігінің пайда болуына жол ашып, алғаш рет Арал проблемасын әлемдік деңгейге алып шыққан азаматтың бірі. Арал мәселесін шешу жолында қиыншылықтарға төзіп, бүкіл жан-тәнімен сезініп, ақындық жүрегінен шыққан сезім шумақтарымен өрбітіп, «Арал сыры» деп аталатын өлеңін шығарды. Өзінің туысындай болып кеткен сазгер бауыры екеуі бірігіп, «Жан тынысы» деген әнін дүниеге келтірді. Осы әуенді мәтінімен тыңдасаңыз кез келген адамның көз алдына су таппай қураған Аралдың мұшыл халі елестеп, оның жағдайын жақсартуға ерсілік қарсылы жүгірген сәйгүлік елестейді...

Шындығында, көрер көз, түсінер зейін болса, көркем ниетпен оқысаңыз, ақынның ұлттық әдебиетімізге қандай үлес қосқанын, оның ақындық қуаты мен қаламгерлік тегеуріні қаншалықты дәрежеде екендігін танынатын, жастарға үлгі-өнеге болатын шығармалары аз емес. Көкеңнің аузы уәлі, сөзі дуалы абыз екендігін тәлім-тәрбиелік ұлағаты мен өнегесі өзгеше шығарма жанры бата беруге қосқан үлесі де дәлелдейді. Батаның қазақ халқымен бірге жасасып келе жатқан өміршең де қасиетті жәдігер сөз асылдарының бірінен саналатыны белгілі. Міне, соның ішінде Кәкімбек ақынның жас бүлдіршінге берген батасы, аталық ақ тілегі сол дәстүрдің жалғасындай, көненің көзіндей,

асылдың сынығындай сирек бата дер едім. Шамамен 200-дей арыстар аталған сол батаның кейінгі жастарға үлгі боларлық қасиеттері тап басып айтылған. Ерінбей-жалықпай осындай батаны құрастырудың өзі бір ғажап еңбек, ол да оның еңбексүйгіштігін әйгілейтін қасиеттерінің бірі. Жас жеткіншектердің болашағын барлап ойлаған Кәкімбек ақсақалдың алдына қойған максат-мұраттары қандай ізгі десеңізші!

Кәкімбектің қай өлеңін алсаң да оның өзіне тән өткір де нақыл теңеулерімен поэзияның шыңына шыға отырып, ерке де еркін, көңілді әзілдерімен келістіре отырып жырлауы оның өзгелерден бөлектеп тұратын ерекшелігі. Оның жыр жинақтарының қай-қайсысы да өзінің тақырыптық жаңашылдығымен, кең тыныстылығымен, асқан парасатымен оқшауланып тұрады. Одан «Қайда тудың?» дегенде «Ән құшағында тудым дер едім» деген сөздері оның Арқаның кербез де сұлу Көкшетауында туып, әнші-биші, ақын-күйші, сал-серілердің ортасында, яғни табиғаттың таңғажайып тұңып тұрған таланттарының арасында тәрбиеленіп, үлгі-өнеге алып, ақындыққа бейімділігін, құштарлығын арттырып, шығармашылығын шыңдай түскендігінен көреміз. *«Қилы, қилы ойға шомылдырған толғанысты себептермен өлең шабыты ерте оянды. Тоғызыншы сыныпта жүргенде өлеңдерім газеттерде жариялана бастады. Анамның ақ сүтімен дарыған киелі өнер өмірлік жан серігім болып кетті. Өмірден ерте өткен ата-анамның маған берген еңісі де өлең шығар»* деп ақын кейде толғанады. Бірақ оның өмір жолына үңіліп қарасаңыз, мамандығы – тау-кен инженері, ал табиғаты – ақын. Ақын болғанда да аузын ашса, жыр төгілген дарын. Осы арада ақынның тіл құнарын, сөз байлығын айтпай кетсек, соның ішінде Көкеңнің тілін аттап өтсек, ол жайлы жазылған мақаламның бір бүйірі олқы тұрғандай сезіледі. Ол – қара сөзден қаймақ қалқып, өлеңге сап ұйқастырған қаламгер. Бәріміз де сөз бағып өскен ауылдың баласымыз ғой. Сондықтан да, кейде тіл білмейтін, сөз қадірін жете түсінбейтін жастардың қатары көбейіп келе жатқан өкініш және ақын есімі ұмытылмаса екен деген күйініш. Оның поэзиясы бұлбұлдай сайрап, төгілген жыр маржан.

Адамды танып-білу өте қиын. Мен осы адамды танымын, жақсы білемін деген адамдар да өмірде жаңылысып жатуы мүмкін. Орыс халқында мынадай бір мақал бар. «Адамды білу үшін онымен бір пұт тұзды бірге татуың керек» деген. Солай демекші, Көкеңмен біраз жыл тұздас-дәмдес бола отырып, мен оның жан

сарайын терең түсінген, сырлас досындай болып қалдым. Ағалық ілтипатымен жан-дүниенді баурап, ақыл-кеңесін де беріп отырады. Жайсаң, сырбаз мінезді, көп артық былжыраған сөзі жоқ, әр нәрсенің өз орнын білетін, терең де ойлы сыр-сымбатымен өзі білетін жұртшылыққа үлгі болатын қасиеттері көп. Ол өскелең жас ұрпақ бойына ұлтын сүюге, халқына адал қызмет етуге шақырып, адами құндылықтарды терең сіңірген, рухани жаны таза адам болып қалыптасуына ықпал етуге әркез тырысып отырады. Жалпы, Кәкең рухы биік, рухани жақтан бай адам. Рухани бай адам – ең алдымен әділ, шыншыл, мейірімді, кешірімді, қанағатшыл, ақылды болады. Осындай қасиеттері бар адамда адамшылық мол болады. Адамгершілік ұғымында да осы аталған қасиеттермен бірге аяушылық, сүйіспеншілік, жан аямай еңбек етушілік, т.б. көптеген сапалар кездеседі. Бұл қасиеттердің барлығын араласа келе оның бойынан байқадым. Ой-өріске өте кең, оның бойынан даналықтың иісі аңқып тұрады. Данагөй ойшыл, ұстаз Конфуций: «Даналықтың шыңына шыққан адам кемеңгерліктің құлағына бүкіл дүние сыймайтынын біледі. Сондықтан, сабырлы болуға тырысады. Шешендіктің шегіне жеткен адам шешен сөзбен әр нәрсенің шындығын ашып, мәнісін түсіндіре алмайтынын біледі. Сондықтан, олар сылдыр да сұйық сөзге үйір болмауға тырысады. Ерліктің шыңына жеткен адам батырлықпен адамды жеңе алмайтынын біледі. Сондықтан, ол өте қарапайым болады» деген. Осындағы бар асыл қасиеттер Кәкімбектің бойынан, іс-әрекетінен қашанда көрініп тұрады. Сіздер мені асыра мақтапты деп айыптай көрмеңіздер, себебі бар шындық нәрсені айтпай, бүгіп қалу – үлкен күнә.

Ақын – халықтың ұлы. Ол тек жеке басының ғана қасіретіне қайғырып, тынбау керек. Ол өзі сүріп отырған заманның келелі мәселелерін түбірінен қозғап, халықпен бірге қуана білуі де шарт. Ақындардың түрі көп болады. Әрқайсысының табиғаты да әртүрлі, бір-біріне мүлде ұқсамайды. Бұл жерде айтпағым қаптаған ақындар емес, ішіндегі ең ірі-ірі деген ақын жайлы айтып отырмын. Олардың бірі – қыран ұшса қанаты талатын шырқау биіктің, екіншісі – бауырын жазып тұрып шабатын ұлан-ғайыр кеңістіктің, енді бірі – тылсым тұңғиық тереңдіктің ақыны болып келеді. Кәкеңді мен осылардың ішінен үшіншісіне жатқызар едім. Ақынның еңбегі – өлеңі, ақиқаты. Кәкең нағыз аңсар, іңкәр сезімнің ақыны. Оның өлеңдерінен төгіліп тұрған мөп-мөлдір кәусар талантты байқаймыз. Осындай талантына табындыра

отырып, жан-жүрегіңнің терең түкпірінде жатқан сан тарау сауалдар мен сан қилы ойларды оятып, сені тебіrentіп, толқынта түседі. Ол қай тақырыпты қозғаса да қатпар боп жатқан арғы астарын қазып, тұңғиық түпкі тереңіне саналы ойларымен үңіле алады. Міне, осы қасиеттерімен ол, ақын. Ақын болу үшін, оның ішінде де ұлт ақыны болу үшін, ол ұлттың қайғы-қасіретін, қуанышы мен қайғысын терең сезіне біліп, не болса да жүрегімен көтере білуі керек. Кәкеңнің бойынан осы асыл құндылықтарды мен өз басым сөзсіз байқадым. Оның жаны сезімтал. Оның сезімтал болатын себебі бар, өйткені Арқаның кербез сұлу Көкшетауы деп жырға қосқан Көкше өңіріндегі сал-серілерден жастайынан үлгі-өнеге алып, кәусар да құнарлы жырларын жасынан жаттап, жадында сақтап өскен Кәкең кей кездері бір арқасы қозып шабыттанғанда «мен ақындар еліненмін» деуі де орынды. Себебі Сәкен, Үкілі Ыбырайдай, Қаныштай перзенттерін сыйлаған киелі жердің топырағынан жаралған Кәкең де қарап жатпас-ты. Үкілі Ыбырайдың туған жиені Тайжан ақынның өлеңдерін жаттап айтуы өзі туып өскен Ұлытау мен Көкшенің қасиеттері қанына тарағанын, ойының ұшқыр да сұңғыла болуы осы бір туған жерінің, өскен ортасының тегінен деп білген дұрыс. Жазиралы кең даланың жусан аңқыған таза, тымық ауасын жұтып, еркін, бұла болып өскен Кәкеңнің бұлай болмасқа хақы жоқты. Бұл Тайжан туралы кейіннен көлемді шығарма жазуына арқау болды.

Кәкімбекті мақтауға да, онымен мақтануға да тұрарлықтай тұлға. Оның халық игілігі үшін атқарған істерінің бір көрінісі жеті қат жер астындағы бар байлығын елінің игілігіне арнаған, Жезқазғанның шыңырау кеніштеріндегі ғұлама ғалым Қаныш бастаған істі Кәкеңнің жалғастыруы сол өңірдегі халықты қуанышқа бөледі. Ол жазған өлеңдерді кеншілер де жүректеріне жылы қабылдады.

Кәкеңнің туған жері Ұлытау өңірінде атқарған өнегелі істері өнеге тұтарлық. Ұлытауды көтеруге аянбай ат салысып, көркеюіне біраз аянбай еңбек етті. Ұлытаудың аты аталған кезде Кәкең елең етпей қалмайды. «Ұлытау дегеніміз ұлтымыз емес пе?» деп мәселені тікесінен тік қояды. Бұл да бір оның бойындағы асыл қасиеті. Бұрындары ол күнделікті істі қадағалап отыратын. Соның нәтижесі ол бастаған қандай да іс абыройлы болатын, бір жазда шағын бір ауданды салып бітірткізуі осындай ерен еңбектерінің жемісі. Бұл 1972 жыл еді. Ол Ұлытау ауданның көрікті, көлемді болуын қалады. Қаншама жүйкесі жұқарған сәттер, мазасыз күндер мен түндер

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

Құттықтау хаттар.....	6
С.Ж. Пірәлиевтың алғы сөзі.....	10

Ұлттық тағылым

Пірәлиев С.Ж. Жаһандану үдерісіндегі жастарға ұлттық тәрбие берудің рөлі.....	12
Нұриев М.А., Сейсенбаева Ж., Сеитова Ж. Ұлттық тәлім-тәрбие негіздері.....	17
Қирабаев С.С. Ұлттық тәрбие және қазақ әдебиеті.....	22
Есім F. Елдік сана философиясы.....	28
Молдабеков Ж.Ж. Қазақтану ілімінің ұлттық тәрбиеге әсері.....	35
Айтбаев Ө.А. Ана тілі – ұлттық тәрбиенің алтын діңгегі.....	43
Айталы А. Жаһандану және ұлттық тәрбие («Баламалы педагогика» және «шекарасыз педагогика» идеяларын талдау).....	50
Ғаббасов С. Халқыңның қадір-қасиетін ұқ!.....	54
Төлеубекова Р.К. Ұлттық тәрбиедегі ұлттық құндылық мәселесі.....	61
Берлібаев Б.Т. Ұлттық тарихи білімнің өткелдерінен қорытынды шығару туралы ой-сана.....	64
Жарықбаев Қ.К. Ұлттық тәрбиені өрістеткіміз келсе, қазақы қасиетімізді қастерлейік!	69
Бөлеев Қ. Ұлттық тәрбие – елімізде дағдарысты болдырмаудың, дағдарыстан шығудың және дамудың кепілі.....	71
Түрікпенов Ж., Бөлшекбаева Ә.И. Оқушылардың тұлға болып қалыптасуында еңбек пен кәсіптік бағдардың рөлі.....	74
Сағдиев М.Р. сұхбат. Тарихты білмеу – өзіңнің шыққан тегінді білмеу, Отанын білмеу.....	78
Мынбаев М.Т. О формировании системы религиозно-духовного воспитания.....	82
Қасенов Е. Ұлттық мүдде – ұрпақ тәрбиесі.....	84
Аганина Қ.Ж., Ыбышева С. Ұлттық құндылықтар негізінде экономикалық білім беруді жетілдіру.....	85

<i>Пралиев С.Ж., Нуриев М.А., Якупова А.Н., Сейсенбаева Ж.А.</i> Пути дальнейшего совершенствования образовательного процесса в республике Казахстан.....	88
<i>Яковцева А.И.</i> Национальное воспитание как предмет обучения.....	98
<i>Казабеева В.А.</i> Гуманитаризация образования как основа воспитания поликультурной личности в ВУЗах Республики Казахстан.....	101
<i>Токтарова Т.Ж.</i> К вопросу о национально-культурном воспитании с учетом гендера.....	104

Салт-дәстүр

<i>Әлмұхамбетов Б.А.</i> Халықтың қолөнері – ұрпақ қазынасы.....	106
<i>Миразова А.Т. сұхбат.</i> Үйдің іргетасы әлсіз қаланып..., ол бәрібір бір күні құлай - ды.....	109

Отбасы тәрбиесі

<i>Бейсенова Ә.С.</i> Дәстүр мен ұрпақ тәрбиесі – ұлттық идеологияның негізі.....	114
<i>Құлмағанбетова В.Х.</i> Қыз тәрбиесі – ұлттық негіз.....	120
<i>Құрбанова Д.</i> Ұрпақ тәрбиесіндегі қыз бала тәрбиесі мен ұлт тәрбиесі.....	122

Ұлттық тұлға

<i>Нуриев М.А.</i> Халықтың Кәкеңі.....	125
---	-----

Мақалаларды журналға басып шығарудағы талаптары

Мақаланы «Ұлттық тәрбие» журналына тапсыру үшін журналдың жауапты хатшысына қағаз түрінде басылып шыққан файл көшірмесімен кез келген электронды таратушыда өткізу керек. Дискетадағы ақпарат қағаз түрінде басылып шыққан ақпаратқа сай келуі қажет.

Мәтін Word мәтіндік редакторда, Times New Roman шрифтпен, шрифттің өлшемі №12 терілуі қажет. Мақаланың көлемі 5-беттен кем болмауы тиіс. Беттің параметрлері: үсті-2 см, асты-2 см, сол жағы- 3 см, оң жағы-1,5 см. Жоларалық интервал - дара (одинарный).

Мақала автордың аты-жөні, қызметі, ғылыми лауазымы, мақаланың атын көрсетумен басталады, мақаланың соңында екі тілде түйін беріледі (егер мақала қазақ тілінде жазылса, онда түйін орыс және ағылшын тілдерінде, егер мақала орыс тілінде болса, онда түйін қазақ және ағылшын тілдерінде жазылады т.с.с). Мақала терілгеннен кейін автор өзі тексеріп, қателерін түзеп, соңғы нұсқасын беруі қажет.

Әдебиеттерге сілтеме міндетті түрде жасалсын. Олар мәтінде аталуына қарай таяқшада сан түрінде көрсетіледі. Мақаланың соңында берілетін әдебиеттер тізімінде алдымен автордың аты-жөні, мақаланың немесе кітаптың аты, сонан кейін кітаптың жалпы мәліметтері көрсетіледі.

Мақаланың соңында қызмет және үй телефон нөмірлерін көрсетулеріңіз қажет.

Түп нұсқалар, қойылған талаптарға сай келмеген жағдайда баспаға қабылданбайды. Редакцияға түскен материалдар өңделмейді және жекелеген авторлардың журналда жарияланған мақалаларындағы пікір-ұсыныстары редакцияның түбегейлі көзқарасын білдірмейді.

Көшіріп басқан жағдайда, сілтеме жасау міндетті.

Қолжазбалар авторларға қайтарылмайды.

Мақаланы баспаға шығару ақысы университеттің кассасына төленеді немесе банк арқылы төлеуге болады.

*Қойылған талаптарға сәйкес мақаланы журналға шығару бағасы 3000 теңге.

Бір жылға жазылу бағасы 3000 теңге. Индекс 74310

Требования к оформлению статей, публикуемых в журнале

Материалы для журнала «Ұлттық тәрбие» сдаются ответственному секретарю журнала в распечатанном виде с приложением копии файла на любом электронном носителе. Информация на электронном носителе и в распечатанном виде должна быть идентичной.

Набор должен быть произведен в текстовом редакторе Microsoft Word шрифтом Times New Roman, кегль - 12. Статья должна быть не менее 5 страниц. Параметры страницы: верхнее - 2 см, нижнее - 2 см, слева - 3 см, справа - 1,5 см. Междустрочный интервал - одинарный.

Статья должна начинаться с указания ФИО автора, занимаемой должности, ученой степени, названия статьи. В конце статьи обязательно наличие резюме на двух языках (если статья написана на казахском языке, то резюме должно быть написано на русском и английском, а если статья на написана русском языке, то резюме следует писать на казахском и английском). Текст должен быть тщательным образом выверен и отредактирован автором после набора.

Ссылки на литературные источники обязательны. Они даются в тексте цифрами в сносках по мере упоминания. В списке литературы, который дается в конце статьи, вслед за фамилией и инициалами автора идут название статьи или книги, а затем остальные выходные данные.

В конце статьи необходимо указать номер служебного и домашнего телефона.

Оригиналы, оформление которых не будет соответствовать указанным требованиям, к публикации не принимаются. Материалы, поступившие в редакцию, в дальнейшем не будут использоваться в других изданиях. Редакционная коллегия оставляет за собой право отбора статей для включения в журнал. Редакция не несет ответственности за содержания опубликованных в журнале статей.

Рукописи не рецензируются и не возвращаются.

Оплата за публикацию вносится в кассу университета, либо производится по безналичному расчету.* Стоимость статьи в журнал 3000 тенге.

Подписная цена за год 3000 тенге. Индекс 74310

* Реквизиттер: РМК Абай атындағы ҚазҰПУ
РНН 600900529562
Қабылдаушы банк: АГФ ААК
«Банк Центр Кредит» Код 16
ИИК 802609411. БИК 190501719

* Реквизиты: РГП КазНПУ им. Абая
РНН 600900529562
Банк получатель: АГФ ОАО
«Банк Центр Кредит» Код 16
ИИК 802609411. БИК 190501719

Ескерту: Мазмұнды, әрі мағыналы жазылған мақалалар редакцияда қаралып, ақысыз жарияланатын болады.

Примечание: Лучшие статьи по мнению редакции будут печататься в журнале бесплатно.

Құрметті оқырмандар!

Сіздерді журналымыздың келесі санына «XXI ғасырдың жастары қандай болу керек және олардың бойына ұлттық менталитетті қалай қалыптастыруға болады?» деген сауалға өздеріңізбен қысқаша пікір алмасуға шақырамыз. Ой-пікірлеріңізді хат арқылы жолдап, талап-тілектеріңіз бен жастарды ұлттық тұрғыда тәрбиелеудегі өз ұсыныстарыңыз болып жатса, саналыда, тәрбиелі, ұлтжанды ұрпақ тәрбиелеудегі сіздің де қосқан үлесіңіз зор болмақ. Өздеріңізден асыға жауап күтеміз...

**Мына адрес бойынша хабарласуларыңызға болады:
nitso@mail.ru**

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ – НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ

Республиканский научно-популярный журнал

Печатается методом прямого репродуцирования

Типография производственно-рекламного отдела КазНПУ имени Абая

Ответственный редактор – Сейсенбаева Жанар

Ответственный секретарь – Сеитова Жанат

Дизайнер – Болтабекова Газиза

Адрес редакции:

050010, г. Алматы, ул Жамбыла, дом 25, Научно-исследовательский институт инновационных технологий и содержания образования, каб. 219-204.

Тел/факс: 8(727) 291-88-83, 291-00-06 электронный адрес: nitso@mail.ru

Подписано в печать 16.03.2010

Формат 60x84 1/8. Бумага мелованная. Печать – офсет. 12,4 п.л. Тираж 2000. Заказ 88